

London, 1799. július 5. péntek, este hét óra: a Mansion House közelében egy meztelen férfit tartóztatnak le és zárják a Poultry Compter nevű börtönbe. A férfi azzal védekezik, hogy egy 10 guinea értékű fogadás miatt futkorászott ruha nélkül a korabeli London központjában, a Cornhilltól a Cheapside-ig. Így lett ő a világtörténelem első *streakere*.

A hivatalos megfogalmazás szerint *streaker* az, aki nyilvános helyen, nagyközönség előtt hiányos öltözetben szaladgál. Manapság azonban sokan azokra is ezt a kifejezést használják, akik nézőként a pályára történő berohanásukkal megzavarának egy sporteseményt. Napjaink *streakereit* általában a magamutogatás, a megbotránkoztatás vagy a figyelemfelhívás vezérli. 18. század végi elődükhöz hasonlóan ők is a rendőrségen kötnek ki, és rendszerint azzal védekeznek, hogy a többi nézőt akarták szórakoztatni, vagy megmutatni, hogy a futball anélkül is lehet érdekes, hogy a szurkolók összeverekednének egymással.

A magyar történettudományban a sport történetével foglalkozó kutatások általában az oldalvonalra vagy azon kívülre szorulnak, annak ellenére, hogy a sport, a magyar sportsikerek a mai napig fontos elemei identitásunknak. Bár nap mint nap jelennek meg sporttörténeti jellegű könyvek, ezek azonban többnyire a sporttörténet hagyományos irányzatát követik: krónikaszerű klubtörténetek és életrajzok, amelyek az eredményekre és a sztárok anekdotikus történeteire összpontosítanak, miközben – kevés kivételtől eltekintve – figyelmen kívül hagyják a sport társadalmi beágyazottságát.

Azzal, hogy sporttörténeti számunkban a test és testmozg(at)ás történetével foglalkozó írásokat adunk közre, kibújunk e tudományterület hagyományos köntösből, így szándékunk szerint magunk is *streakerekként* járunk el. Arra szeretnénk ráirányítani a figyelmet, hogy a sportoló ember testének, a modern sport születésének s az egyes sportjátékok működésének és hatásmechanizmusának tanulmányozása messze túlmutat a „kis színészek” körében forgó sporthistóriákon.

A szerkesztő

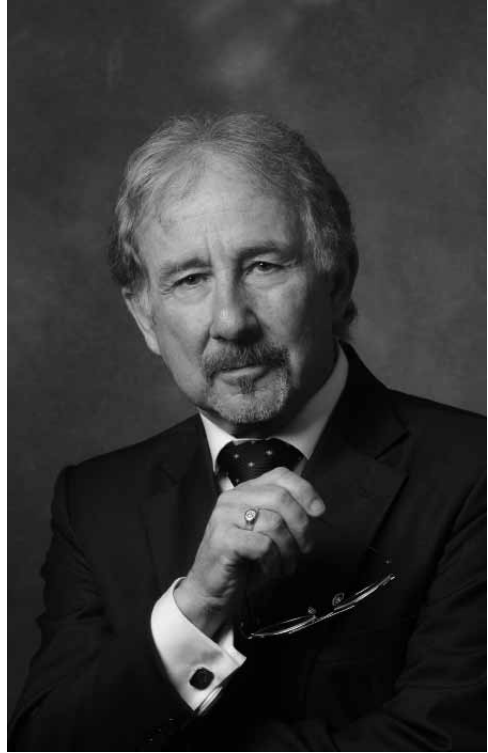
„Ha csak a sporttal foglalkoznék, nagyon rossz történész lennék”

Interjú George Eisennel

Professzor Úr, Ön Budapesten született és kamaszkoráig itt is élt.

Valóban Budapesten születtem, 1943-ban, zsidó családba, és tizenkét éves koromig az angyalföldi macskaköves utcák jelentették az életteremet. Gimnáziumba azonban már a Mester utcába, a Fáyba jártam. Angyalföld egy igazi nyomornegyed volt, kevés lehetőséggel, és én ebben a helyzetben azt választottam, hogy bokszoló leszek. Ha Újlipótvárosban nővök fel, akkor biztos valamilyen elegánsabb, elitebb sportot választok, ha egyáltalán választok, de már az Almássy téren, meg a Teleki téren is inkább focista lettem volna. Az az igazság, hogy Angyalföldön is a foci volt a legnépszerűbb sport, de a bokszban tehetséges voltam, abban magasabb volt a presztízsem. A bokszolásnak azért voltak családi előzményei is. Nagyapám egy amolyan kisvárosi erős ember volt.

Hatévesen megárvult, ezért korán elkezdett dolgozni a vágóhídon, és a bikát a szarvánál fogva tudta ledönteni. Ez a nagyapám birkózott, amit nem támogatott a család, ahogy édesanyám mesélte. Egyszer az én drága nagymamám, aki százötven centis volt, odament a birkózószőnyegre, és ezt a hatalmas embert a fülénél fogva húzta ki. Nagyon lehordta, mert nagyapám korábban megígérte, hogy nem fog birkózni, és onnantól fogva ez abbamaradt. Én meg úgy döntöttem, hogy bokszoló leszek, csakhogy az első edzés után hazaérve édesanyám megkérdezte, hol voltam. „Elmentem edzésre, bokszolni akarok” – válaszoltam. Rám nézett és azt mondta: „Kisfiam, ez nem a jó út egy zsidó gyereknek, te tanuljál!” Erről eszembe jut az is, amikor azt mondta, hogy édes kisfiam, a gyémántot mindig elveszik tőled, de ami a fejedben van, azt nem lehet elvenni. Sajátos, hogy épp ezek a gondolatok állnak tudományos érdeklődésem középpontjában is.

Mit jelentett a zsidóság a család számára?

Nehéz erre válaszolnom, mert amennyire visszaemlékszem, soha fel sem merült az a kérdés a családban, hogy mások is lehetnénk, mint amik vagyunk. A zsidóság nem volt teher, egyszerűen csak a realitás volt. Nem volt ebből probléma: karácsonykor én, az egyetlen zsidó gyerek az utcában, felmentem a barátomékhöz, megnéztem a karácsonyfát, kaptam egy szaloncukrot, és ezzel be is volt fejezve. Egyszer azért megkérdeztem édesanyámat, hogy nekünk miért nincs karácsonyfánk. Ez nagyon egyszerű, mondta, mi zsidók vagyunk és kész. Nem hiányzott nekem a karácsonyfa, nem voltak kisebbségi érzéseim ezzel kapcsolatban. Aztán persze sok minden történt még, ami miatt reflektálnom kellett a saját zsidóságomra, és megvallom, máig nagyon élvezem ezt az identitást.

Hogy ment a bokszt?

Nem ment rosszul, sőt, de aztán egyszer csak besoroztak, és levittek volna Lentibe, így két évig nem láthattam a családomat. Meg gondolkoztam azon is, hogy mit csinálok én odalent „Pusztomfalván”, amikor nem hiszek sem a célban, sem a rendszerben. Úgyhogy a bevonulásom előtt 3 héttel megszöktem, de egy hónapra rá már megint katona voltam. Az történt ugyanis, hogy az ifi válogatottnál Bécsben voltam, és ez alkalom volt arra, hogy meglépjek. Izraelbe mentem és jelentkeztem önkéntesnek a hadseregbe. Én úgy érzem, hogy ekkortól fogva egy olyan hadseregben szolgáltam, ahol volt cél. De ott sem voltam olyan nagyon könnyű helyzetben. A második vagy a harmadik héten voltam bátor összeaverni két tisztet. Bevittek a parancsnokságra, ahol elmondtam, hogy azért tettem, mert az anyámat szidták. Kérdezték, hogy hogyan tudtam elbánni két emberrel, mire mondtam, hogy bokszoló voltam odahaza. Erre a parancsnok behívatta a két tisztet, és leszidta őket mondván, hogy az embereket becsülni kell, és ahelyett, hogy hadbírószág elé állítottak volna, kiemelték három hónap után tiszti iskolára. Ráadásul nagyon nagy volt a respektem ettől fogva a táborban. Még utánoztak is engem, mert magyaros volt a kiejtésem ivritül. Közmondásossá vált a táborban, hogy az Eisen nem hülye, csak nem beszél a nyelvet.

A bokszt a ringben is folytatódott Izraelben?

Igen. Képviseltem Izraelt nemzetközileg, válogatott voltam. De Magyarországon is ifjúsági válogatott voltam.

Azt mondta, hogy nem hitt a rendszer céljaiban. Ezt fogjuk fel úgy, hogy a család kifejezetten antikommunista volt?

Nem mondanám ezt antikommunizmusnak. Ennél bonyolultabb volt ez a viszony, inkább úgy fogalmaznék, hogy mi nem voltunk túl érdekesek a rendszernek, és az se nekünk. Hallottam, hogy megnyitották az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát, és mindenki megkaphatja, amit róla jelentettek. Kikértem az anyagomat, és meglepett, mert azt hittem, hogy nagyon rossz káderek voltunk, de nagyon pozitívan írtak rólunk, ahhoz képest, hogy a kommunisták elvették apám két lovát a kocsival. A holokauszt után bérbe vett lovakat, de feltornászta magát annyira,

hogy megint lett két saját lova, de elvették. Ennek ellenére soha egy rossz szót nem szólt a rendszer ellen. 1973-ban anyám tett egy megjegyzést. Azt mondta: „édes kisfiam, csak azért imádkozom, hogy a Kádár sokáig éljen, mert addig nyugtunk van”.

Ezt úgy kell érteni, hogy nekünk mint zsidóknak nyugtunk lesz?

Úgy van. Szóval nem voltak ők antikommunisták, vagy, hogy úgy mondjam, államellenesek, egyszerűen csak nem politizáltak. Apámat kidobták '49-ben vagy annak a környékén a pártból, mert elaludt a szemináriumon szegény öreg. Azt mondták neki: „Eltárs, maga mit alszik itt, magát nem érdekli a marxizmus?” Apám azt válaszolta: „Bocsánatot kérek, én kocsis vagyok, mindennap négykor kelek a lovakat megetetni, befogni, és este 10 órakor megyek haza. Így maga is elaludna.” Erre kidobták a pártból. Mondjuk a politika Izraelben sem volt könnyű kérdés. Az én húsz évvel idősebb unokanővérem írt a Kádárnak egy levelet, hogy engedjék ki édesanyámat Izraelbe – ezt csak most tudtam meg, talán egy évvel ezelőtt. Na, elég az hozzá, hogy egyszer csak kopogtatnak odakint Izraelben a Moszadtól, és faggatóznak: „Mondja, kedves asszonyom, maga levelezik a magyar pártfőtitkárral?”

Hogyan kezd el egy válogatott ökölvívó tudománnyal foglalkozni?

Izraelben megcsináltam a tanárképzőt, tanár lettem, és kaptam egy ösztöndíjat Amerikába.

Esetleg már Magyarországon is gondolt a tanulásra, vagy akkor még a sport volt az első?

Nem, csak Izraelben döntöttem el, hogy ezzel fogok foglalkozni, és ezért mentem tulajdonképpen Amerikába. De ha őszinte akarok lenni, szerintem voltaképp édesanyám terelt erre a pályára. Sajnos nem érte meg a doktorálásomat, de már tudta, hogy tanársegéd vagyok, tudta, hogy milyen irányba haladok. Magyarországon azonban még a sport volt a meghatározó, bár sosem gondoltam, hogy azzal fogok foglalkozni, és csak abból megélhetek. Egyébként az egy nagyon érdekes kérdés, hogy sport a sportért, vagy sport valami másért. Mert azt, hogy én bokszoltam, lehet ebből a nézőpontból is értelmezni. Gondoljunk csak Hemingway *Fiestájára*, amiben lekicsinylő szavakkal írja le Robert Cohnt, a Princeton Egyetem zsidó bokszbajnokát. Úgy gondolom, hogy amit Hemingway szemléltetni szeretne, az az 1920-as évek Amerikájának férfiasság-ideálja. Azzal vádolja Cohnt, hogy csak azért bokszolt, hogy zsidóként elfogadják, és nem azért, mert igazi sportember. Nem azonosult azzal a férfias világgéppel, amellyel egy amerikai férfinak kellett volna, így mindig kívülálló maradt. Noha bokszolt, nem ment el vadászni, nem érdekelte a többi sport, míg Hemingway szívéhez olyan közel álltak ezek, lásd például a bikaviadalt. Igazándiból nem kedvelte az ökölvívást, de megtanulta azt, miként ellensúlyozza az ökölvívás révén azt az alsóbbrendűség-érzést, ami kialakult benne zsidóként a Princetonon. Bár Hemingwayt többen antiszemitának gondolják, szerintem ez egyáltalán nem antiszemitizmus, hanem éppen hogy jó ábrázolása annak, hogyan érzékelik a zsidók azt, amit a nem zsidók gondolnak a zsidók sport-hoz való viszonyáról. És az én példám is ugyanezt mutatja, én is azért kezdtem el bokszolni, hogy elfogadjanak az angyalföldi haverok.

Igen ám, de a sport nemcsak az elfogad(tat)ás tekintetében lehet fontos, hanem a zsidók kirekesztésében is. Mit gondol, milyen viszonyban volt a holokauszttal a náciizmus test- és testmozgás-ideálja?

A sport kétségkívül fontos szerepet játszott abban, amit a zsidók elembertelenítésének nevezhetünk, amely során a zsidó már csak egy „Musselmann”, egy emberi lényre nem is hasonlító csontváz lesz. A varsói gettóban még a tizenhétéves *Hitlerjugendek* is bementek a gettóba, és fekvőtámaszokat, felüléseket végeztek az öregemberekkel a sárban, megalázták őket, megfosztották őket emberi méltóságuktól. De a túlélésben is szerepet játszott a testmozgás. Van egy jelenet a *Schindler listája* című filmben, amiben egy nő az életéért fut. A náci kiválasztották azokat, akik még alkalmasak voltak a munkára, aki viszont utolsók között ért célba, azt lelőtték. Tehát a testmozgásnak nagyon fontos szerepe volt a túlélésben, de persze ez a túlélés nyilvánvalóan az ember lefokozásával, dehumanizálásával is járt. Auschwitzban láthatók Alfred Kantor festményei a rabok kínzásáról, akiket arra kényszerítettek, hogy telepakolt vagonokat tologassanak teljesen értelmetlenül előre-hátra. A kép alá azt írta: „Sportnak nevezik”.

Egy-két éves volt a holokauszt idején. Emlékei bizonyára nem nagyon vannak...

Személyes emlékeim nincsenek, de természetesen beszéltek nekem róla, és néha tanítom is. De nagyon nem szeretem tanítani, nagyon sokat vesz ki belőlem, mert ez az esemény nagyon alapvetően határozza meg az identitásomat. És ahogy látom, a lányaimét is. De ez nem egyedi, hiszen minden pszichológiai tanulmány tudja, hogy a holokauszt átélése jóval magasabb öngyilkossági arányszámmal, mentális betegségekkel, pszichológiai problémákkal jár együtt. Meg valami olyasmiben is megnyilvánul mindez, hogy a zsidók komoly hányada, úgy mondanám, átesett a ló másik oldalára. Arra gondolok, hogy igen feltűnő: sok izraeli még a macsónál is macsóbb.

Írt egy könyvet Árnnyak játéka. Gyermekek a Holocaustban címmel,¹ amely magyarul is megjelent. Ebben nagyon pszichológiai jellegű megközelítést alkalmaz, azt akarja leírni, hogy a holokauszt idején mi játszódott le a lelkekben, míg a többi írásában inkább történeti, szociológiai módszerekkel vizsgálódik, és inkább a társadalom szerkezetét igyekszik megérteni. Ezek szerint ehhez a témához másképp kell, vagy még inkább másképp szabad nyúlni?

Igen, véleményem szerint másképp. Vegyük például azt, hogy razzia van a gettóban, és azt mondják, hogy elviszik az egyik gyerekedet a háromból. Mi az ésszerű válasz – ezt kérdezné a szociológus. De egy ilyen helyzetben nem lehet szociológusként válaszolni. Viszont ott és akkor szülőként bárkinek feltehettek ilyen kérdést, és mindenkinek szembe kellett néznie ezzel, legalább magában meg kellett fogalmaznia valamiféle választ. Épp ezért szerintem az a helyes, ha kicsit a kutató is „szülőként” próbálja megközelíteni mindezt. De azért, amikor sok embert meginterjúvoltam a könyvhöz, nem fogadtam el mindent, vigyáztam már csak azért is, mert a legtöbb túlélő lelkében nagyon erős az önvád. Emlékszem, hogy interjút

¹ EISEN, 1990.

készítettem egy emberrel, rám nézett, és elkezdett sírni: „nem tudom, miért éltem túl, miért én maradtam meg, a nővérem volt a szebb, ő volt az okosabb, és ő volt a jobb, nem szabadott volna megmaradnom”. Ebből a látószögből próbáltam elmesélni a gyerekek történetét a holokausztban, ám nem vagyok benne biztos, hogy elég elmélyült-e az én ilyen jellegű tudásom ehhez. De az is lehet, hogy ha egy igazi pszichológus írt volna ugyanerről, akkor, hogy úgy mondjam, „elhülyézi”, úgy értem, „elemleletezi”. És szerintem ez nagyobb baj, mint az, hogy az én tudásom némiképp felületes. Meg egyébként is, őszintén szólva, utálom az olyan embereket, akik fontoskodnak és csak harminc embernek írnak.

Egy tanulmányában említ egy jelenetet az Airplane című filmből, ahol egy légiutaskísérő megkérdezi az egyik utast: „Parancsol olvasnivalót?”. Az utas ezt válaszolja: „Valami könyvnyűt, ha van.” Mire a légiutaskísérő: „Mit szólna a Zsidó sportlegendákhoz?”² Ön úgy értelmezi, hogy ezt a párbeszédet egy zsidó komikus írhatta, és egy olyan vélekedést örökít meg a jelenet, amit a zsidók maguk is gondolnak, tudniillik azt, hogy a zsidók nem jók a sportokban. Hogy alakulhatott ki ez az elképzelés?

Ezt a vélekedést, hogy a zsidók nem érdeklődnek a sport iránt és nem is jók benne, a zsidók és a nem zsidók is osztják. Ha bárkit megkérünk, hogy nevezzen meg sikeres 20. századi zsidókat, akkor zenészeket, írókat, komikusokat, tudósokat és bizonyára nem sportolókat fog mondani. A zsidó diaszpóra viszonya a sporthoz nyilvánvalóan összefügg bizonyos vallási, kulturális és gazdasági tradíciókkal, amelyek alapján joggal vagy jogtalanul, ez a közkép alakult ki. Ám szerintem az, hogy a zsidók jobban érdeklődnek a szellemi, mint a fizikai tevékenységek iránt, – legalábbis részben – félreértés. Azt mondanám, hogy az ambivalens a legjobb szó, amivel a sport és a zsidók viszonya megragadható. Sajátos feszültség van aközött, hogy a zsidók a könyv népének, a szellem embereinek gondolják magukat, közben pedig hemzsegnék a zsidó sportolók az olimpiákon. Mint minden vallásos doktrína, a judaizmus is az értékek egy bizonyos hierarchiáját tételezi fel, és nem kétséges, hogy ebben a hivatalos értékhierarchiájában a tanulása az elsőbbség.³

És mi a helyzet a másik oldalon, a testtel?

Az általában mindenki tudja, hogy voltak zsidó olimpiai bajnokok, mindenki halott Mark Spitzről, de kutatásaim során azt találtam, hogy ennél többről van szó: megdöbbentően magas általában is a zsidó jelenlét az ötkarikás játékokon. Én ezeket a rendkívüli zsidó sikereket azzal a megfelelési vággyal magyaráznám, amit már említettem Hemingway kapcsán. Csakhogy nemcsak az olimpiai sportokban, a nemzet képviselőiben jeleskedtek zsidók, hanem például a kosárlabdában is felülreprezentáltak voltak. Sőt, a húszas-harmincas években túlsúlyban voltak az amerikai kosárlabdázásban. De ma már szó sincs erről. Mi magyarázhatja ezt a sikert, és mi okozhatja a zsidók eltűnését később? Az 1930-as években egy sport-

² Sajnálatos, ámde jellemző módon a magyar szinkronban a párbeszéd értelme elveszik, ugyanis a stewardess ezt válaszolja: „Talán ez a röplap, hogy milyen anyagból varrjunk ejtőernyőt.” (Az interjú készítőinek megjegyzése.)

³ Bővebben: EISEN, 1998.; EISEN, 1999.

újságíró faji sajátosságként magyarázta a zsidó túlsúlyt: ők a sémi faj, ezért a reagálásuk nagyon gyors, fifikásak, ügyeskedőek, egy kicsit tisztességtelenek, ez az, amit jiddisül *shyster*nek mondanak, és állítólag ezért megy jobban a zsidóknak a labdaszerzés. Én ebben a faji jellegű magyarázatban nem hiszek, szerintem sokkal egyszerűbben megokolható a jelenség, ha figyelembe vesszük az afro-amerikaiak napjainkban tapasztalható túlsúlyát. A kosárlabda városi sport, méghozzá városközponti, és mindig is az volt. A húszas-harmincas évekig a zsidók egyértelműen ezekben a városrészekben, nagy bérházakban laktak, ezután költöztek ki a kertvárosokba, és afro-amerikaiak költöztek be a helyükre. Harlem fekete lett, most meg már ott van a helyén *Spanish Harlem*. Ennek megfelelően a kosárlabdában a feketék átvették a zsidók pozícióit, tehát nincs szó semmiféle zsidó szellemről, csak egyszerű szocio-ökonomiai folyamatról beszélhetünk, amit Amerikában *ethnic succession*nek szoktunk nevezni. Ezt magyarul talán etnikai utódlásnak lehetne fordítani. Az etnikumok cserélődésének ez a gazdaságtana a lakóhelyek, sportok, foglalkozások területén egyaránt megfigyelhető. Az ökölvívásban is szépen kirajzolódik mindez: mindenekelőtt azok úzik, akik a társadalmi ranglétra legalján állnak. Eleinte a legjobb bokszolók az írek voltak, majd jöttek a zsidók, azután az olaszok, és a negyvenes-ötvenes évekre az afro-amerikaiak vették át a helyüket. Most az Egyesült Államokba egyre nagyobb számban bevándorló spanyolajkúak találhatóak a társadalmi ranglétra legalján, és már néhány súlykategóriában az övük a világbajnoki öv. Ennél azonban összetettebb a kérdés. Mint mondtam, az első nagy bokszolók írek voltak, aztán ők eltűntek, de a zsidó bokszolók menedzserei és edzői még mindig írek. Aztán, amikor a negyvenes években nagyon sok olasz világbajnok lett, például Rocky Marciano, akkor őket már zsidók menedzselték és edzették. Most pedig feketék menedzselik a *latinókat*. Amennyire meg tudom ítélni, Magyarországon is működik valami hasonló. Például, amikor a rendszerváltás után hazajöttünk, a feleségem beleszeretett Budapestbe, és elhatároztuk, hogy veszünk egy lakást. Én ugyebár angyalföldi vagyok, a „sötétből” jövök, ezért talán érthető, hogy valami jobb környezetben gondolkodtam, de azért talán az sem véletlen, hogy épp a Dohány utcára gondoltam. És akkor elkezdtünk keresni, de az utca Nagykörút környéki része már teljesen le volt robbanva, és már nem is zsidók, hanem inkább cigányok laktak ott. Na, valami ilyesmi az, amit én *ethnic succession*nek nevezek: az etnikai csoportok jól értelmezhető rendben váltják egymást különböző mezőkben.⁴

Hogyan magyarázná azt, hogy miközben rendszerint ellenkező dolgokat képzelt a többségi társadalom a zsidókról és a feketékről, mégis azt tapasztaljuk, hogy a versenysportban mind a zsidók, mind a feketék jeleskednek.

Erre két válaszom is van. Az egyik úgy hangzik, hogy Amerikára nem feltétlenül igaz az, ami Magyarországra, ahol a zsidókat és a cigányokat sokan a társadalom két szélső értékének látják. Amerikában a többségi társadalom a zsidókat és a feketéket egymáshoz jóval közelebb álló társadalmi csoportoknak észlelhette. Erre jó példa a már említett etnikai utódlás. De az amerikai történelemben van egy erős és kiterjedt alvilág is, amiben ugyanúgy képviseltetik magukat a zsidók, mint ahogy

⁴ EISEN, 1994. xiii.

az olaszok, az írek, a feketék és a latin-amerikaiak. A másik válaszom abból indul ki, hogy valóban fontos az előítéletek különbözősége a sportsikerek értelmezésében. Például közismert, de Hadas Miklós és Karády Viktor meg is írta,⁵ hogy Magyarországon a két világháború között a két legjobb csapat az MTK és a Fradi volt. Mindenki úgy gondolta, hogy a zöld-fehérek képviselik a magyarokat, és ennek megfelelően ők a magyar szívvvel küzdők, csúsznak-másznak, az MTK-sok pedig, mint zsidók, ésszel, okosan, szóval nagyon fineszesen játszanak. Közben pedig, mondjuk, öt zsidó játszott a Ferencvárosban, és lehet, hogy ugyanakkor ellenük az MTK-ban csak négy zsidó lépett pályára. Szóval ténylegesen nem volt különbség a két csapat között „zsidóságban” és „magyarságban”. Hogyhogy az az öt zsidó az FTC-ben magyar szívvvel játszik, amott meg az a négy fineszes? Tehát az előítéletek nagyon is meghatározzák, mit látunk a pályán. Nos, mi a helyzet az eredeti kérdésben említett esetben? Két különbözőképp megítélt kisebbség egyaránt jelentős eredményeket ér el a sportban, csak hogy sokszor más és más sportban. Az rendben, hogy sok zsidó bokszoló volt, de mennyivel jobban preferálták a zsidók a vívást. Általában az mondható el, hogy a zsidók annál szívesebben üztek egy sportot, minél inkább kontrollált volt benne az agresszió. Izraelben például a csapat-sportágak között a foci és a kosárlabda a legnépszerűbb, ami persze sok helyütt így van, ámde egyéniben a dzsúdó, és ez már különleges. Mert a dzsúdó célja nem az, hogy megnyomorítsuk az ellenfelet, hanem az, hogy legyőzzük nagyon szigorúan megszabott keretek között.

Miért épp történész lett?

Két okból. Egyrészt, mert éjjeleket mesélt nekem édesanyám és édesapám. A másik ok, hogy bár jó voltam matematikából, de mindig szerettem a történelem tantárgyat is, sőt imádtam. De aztán, ahogy bekerültem a tudományos közegbe, rájöttem, hogy megrövidítem a tudományomat, ha csak a történelemmel, úgy értem, a leíró, narratív történelemmel foglalkozom. Ezért sok szociológiát tanultam, meg antropológiát. Ugyanez a helyzet a sporttal is. Ha csak a sporttal foglalkoznék, nagyon rossz történész lennék. A sport nem egy különálló sziget.

Jól gondoljuk, hogy az amerikai tudományos életben a sport fontos, egyenrangú témának számít? Mert itt Magyarországon velünk, akik sport történetével is foglalkozunk, azért érzékeltek, hogy ez nem egy komoly dolog.

Hatalmas különbség van Amerika és Magyarország, és talán egész Európa között abban a tekintetben, hogy miként tekintenek a sportra. Ha bemegy az ember egy amerikai könyvesboltba, azt látja, hogy egy hatalmas polc csak a sporttal foglalkozik, tudományosan is, meg népszerűen is. Ha Párizsban vagyok, és bemegyek a Szajna bal partján lévő könyvesboltokba, egyetlen kötet sincs a sportról, a franciáknál ez nem egy fontos dolog. Magyarországon, úgy látom, nagyon sok könyv jelenik meg a sportról, de ritka az igazán értékes és értelmes.

Az interjút Bolgár Dániel és Papp Gábor készítette

⁵ HADAS-KARÁDY, 1995.

Felhasznált irodalom és rövidítések

EISEN

- 1990 EISEN, George: *Árnyak játékai. Gyermek a Holocaustban*. Ford.: Bojtár B. Endre. Budapest, Akadémiai, 1990.
- 1994 EISEN, George: Introduction. In: *Ethnicity and Sport in North American History and Culture*. Eds.: EISEN, George - WIGGINS, David K. Westport, Greenwood, 1994. xi-xvii.
- 1998 EISEN, George: Jewish History and the Ideology of Modern Sport. Approaches and Interpretations. *Journal of Sport History*, 25. (1998) 3. sz. 482-531.
- 1999 EISEN, George: Jews and Sport. A Century of Retrospect. *Journal of Sport History*, 26. (1999) 2. sz. 225-239.

HADAS-KARÁDY

- 1995 HADAS Miklós - KARÁDY Viktor: Futball és társadalmi identitás. *Replika*, 6. (1995) 17-18. sz. 89-120.

Norbert Elias

Esszé a sportról és az erőszakról¹

I.

Néhány évszázaddal ezelőtt Angliában a „sport” kifejezést – a szó régebbi, szórakozást (*disport*) jelentő változatával együtt – többféle időtöltésre értették. A 16. század végi *London felmérése*ben olyanokat olvashatunk, mint hogy „az ifjú Richard herceg szórakoztatására [*disport*] a helyi lakosság által előadott darab”, vagy hogy „évente rendeztek mulatságot [*sport*-ot], először a karácsonyi lakomán. [...] Volt a király udvarában [...] egy vígasságok mestere [*Lord of Misrule*] vagy tréfacsináló mester [*Maister of merry disports*]”.² Az idők során a *sport* kifejezés *terminus technicus*ként a rekreáció olyan specifikus formájára szűkült, amelyben a fizikai erőfeszítésnek van nagy jelentősége. A rekreáció e sajátos formái először Angliában alakultak ki és innen terjedtek el az egész világon. Vajon kapcsolatban áll ezen angol szabadidős tevékenységek terjedésével, hogy a társadalmak, amelyek átvették őket, hasonló szerkezeti változásokon mentek keresztül, mint korábban Anglia? Vajon számít-e, hogy Anglia élen járt az iparosodás terén? Az angol ipari termelés és munkaszervezés, illetve a szabadidő sporttal való eltöltésének, valamint az ehhez kapcsolódó különböző szervezetek elterjedésének párhuzamos mintázata mindenképpen feltűnő. Kiinduló hipotézisként nem tűnik ésszerűtlennek azt feltételezni, hogy a munkamódszerek és a szabadidő eltöltésének módja együttesen változott meg. De milyen kapcsolat van a kettő között?

Az industrializáció folyamatairól és azok feltételeiről sokan elmélkedtek már, ám a „sportizáció” (*sportization*) kifejezés szokatlannak tűnhet. Bár a fogalom meszterkéltnek hangzik, jól illeszkedik a megfigyelhető tényekhez. A 19. század során – sőt, bizonyos esetekben már a 18. század második felében is –, Angliával mint modellországgal az élen, egyes testi erőfeszítést igénylő, szabadidős tevékenységek a sportéhoz hasonló strukturális jellegzetességeket mutattak más országokban is. A szabályok rendszere, beleértve a résztvevők egyenlő győzelmi esélyeit biztosító *fair* játék szabályait is, egyre szigorúbb lett. A szabályok precízebbeké, világosabbakká és differenciáltabbakká váltak. Egyre hatékonyabb lett a szabályok betartatásának felügyelete, így a szabálytalanságokért járó büntetés is egyre inkább elkerülhetlenné vált. A sportok – más szavakkal: az izommunkát igénylő játékos versenyek – formájában olyan magas fokú szabálykövetést és önfegyelmet értek el a résztvevők, ami addig ismeretlen volt. Sőt, a játékos versenyek sportokként olyan szabályrendszerrel bírtak, amely egyensúlyt biztosított a lehető legkielezettebb küzdelem és a fizikai sérüléssel szembeni ésszerű védekezés között. Röviden: a „sportizáció”

¹ An Essay on Sport and Violence. In *Quest for Excitement. Sport and Leisure in the Civilizing Process*. Eds.: Norbert Elias – Eric Dunning. Oxford, Blackwell, 1986. 150–174.

² STOW, 1908. 96–98.

olyan civilizációs lökést jelentett, amely általános irányát tekintve hasonló a harcosok „udvariasodásához” (*courtization*), amelyben az etikett szigorodó szabályai játszottak fontos szerepet, és amivel máshol foglalkozom.³

Az a széles körben megfigyelhető tendencia, hogy szinte minden 19. századi történet az ipari forradalom eredményeként értelmezzék, óvatossá teszi az embert az ilyen típusú magyarázatokkal szemben. Nem kétséges, hogy az iparosodás és az urbanizáció szerepet játszott a sport-jellegű szabadidős tevékenységek fejlődésében és elterjedésében, de az is lehetséges, hogy mind a sportizáció, mind az industrializáció csak megjelenési formája volt egy olyan mélyebb, Európa társadalmait érintő átalakulásnak, amely az egyénektől viselkedésük nagyobb szabályozottságát és differenciálódását követelte meg. Mindez a kölcsönös függőségi láncolatok hosszúságának növekedésével és differenciálódásával állhat kapcsolatban. A folyamat abban fejeződött ki, hogy az emberek alávetették tetteiket és érzelmeiket egyrészt egy aprólékos gonddal kialakított időbeosztásnak, másrészt a szintén szükségzerű pénzügyi felelősségre vonhatóságnak. Akár azt is gondolhatjuk, hogy az európai társadalmak, szélesebb értelemben már a 15. századtól kezdve, olyan változáson mentek át, ami az egyénekre – viselkedésükben és érzelmeikben – egyre erőteljesebb szabályozottságot kényszerített. Vajon a sport-típusú szabadidős tevékenységek zökkenőmentes átvétele a kontinentális országokban annak a jele lehetett, hogy általánosságban növekedett az igény a társadalomban rendezett, erősen szabályozott és erőszaktól mentesebb rekreációs formákra? E kérdések megválaszolásában a további kutatások segíthetnek. Most mindössze azzal kell megelégednünk, hogy tisztázunk és helyére teszünk néhány, a sportok korai fejlődését érintő kérdést. Régebben a „sport” terminust gyakran megkülönböztetés nélkül használták minden modern szabadidős tevékenységre és a fejlődés alacsonyabb fokán álló társadalmak szabadidős tevékenységeire is. Éppúgy, ahogy az emberek gyakran beszélnek modern iparról és a kőkorszaki emberek iparáról is. Az általam elmondottak talán elegendőek arra, hogy világosabbá tegyék: a sport valami viszonylag újabb keletű és modern dolog.

II.

Ha a sport Anglián kívüli terjedésének rövid áttekintéséből kiindulva visszatérünk az Anglián belüli fejlődésre, ki kell választanunk a legmegfelelőbb módszert. Hogyan találhatunk hiteles bizonyítékot az átalakulásra – a játékok és más szabadidős tevékenységek mai értelemben vett sporttá fejlődésére? Azt gondolhatnánk, hogy e történetekből túl sok ment végbe dokumentálatlanul. Vajon van elegendő feljegyzés, hogy rekonstruáljuk a folyamatokat, melyek során a szabadidő eltöltése a sport jellegzetességeit öltötte magára, és melyekben minden sport kialakította saját, egyéni karakterét?

Ha jobban szemügyre vesszük a helyzetet, nem is a bizonyíték hiányzik, hanem inkább a saját – történetírással, és különösen a sporttörténet-írással kapcsolatos – preconcepcióink akadályozzák meg, hogy észrevegyük azt. Így aztán egy sport fej-

³ ELIAS, 1982. 258. skk. – A „feudalizáció” a fejlődés ellentétes irányú terjedésére példa.

lődésének tanulmányozásakor gyakran vezérel minket az a vágy, hogy megteremt-
sük annak hosszú és tekintélyes származástörténetét, és ezért hajlamosak vagyunk
arra, hogy az összes múltbeli játékra vonatkozó adatot relevánsnak tekintsünk, ha
azok mutatnak némi hasonlóságot a tárgyalt sport mai változatával. Ha egy 12. szá-
zadi krónikában azt találjuk, hogy a londoni fiatalok már akkoriban is kijártak bi-
zonyos napokon a mezőre, hogy egy labdával játszanak, hajlamosak vagyunk azt a
következtetést levonni, hogy ezek a fiatalok már akkor azt a sportot játszották, ami
manapság футбол néven, Anglia legjelentősebb sportjainak egyikeként világszerte
elterjedt.⁴ De, ha így kezeljük a kérdést, többé-kevésbé azonosítjuk a régmúlt idők
szabadidős tevékenységeit a saját korunkéval – a 12. századi futballt a 19. század
második felében kialakult és ma is játszott modern futballal. Így viszont épp azt
mulasztjuk el megvizsgálni, hogy egy nagy bőrlabdával való játék hogyan és miért
fejlődött éppen ilyenné. Elmulasztjuk megkérdezni, hogyan és miért alakultak ki
azok a speciális szabályok és konvenciók, amelyek ma játék közben meghatározzák
a játékosok viselkedését, és amelyek nélkül a játékot a mai fogalmaink szerint nem
hívnánk futballnak. Vagy hogy miként és miért fejlődött ki az a különleges szer-
vezeti forma, amely biztosította a szabályok fejlődéséhez szükséges keretet, amely
nélkül nem lehetne játszani és ellenőrizni a játékokat.

Ebben a tekintetben a gyakorlat, a tanulmányozás és a szemlélet – amelyekre
immár a „szociológiai” megközelítés címkéjét ragasztjuk – a figyelmet olyan problé-
mákra, következésképp olyan bizonyítékokra irányítja, amelyeket nem mindig
tekintettek központi fontosságúnak a történetírás domináns tradíciójában. A szo-
ciológusok történelme nem a történészek történelme. A szociológiai vizsgálódás
általános feladatává az vált, hogy azokra a szabályokra és normákra figyeljen, ame-
lyek az emberi viselkedést irányítják, valamint azokra a szervezetekre, amelyek
lehetővé tették e szabályok fennmaradását és betartatását.

Még manapság sem bevett gyakorlat az éppen változásban levő szabályok és
normák kutatása. Az ahhoz hasonló kérdéseket, hogy különböző korokban hogyan
és miért alakultak az adott módon a szabályok és normák, ritkán vetik alá sziszte-
matikus vizsgálatnak. Pedig az ilyen folyamatok feltárása nélkül a társadalmi rea-
litás egy teljes dimenziója rejtve marad a szemünk előtt. A sportjátékok szociológiai
vizsgálata egyúttal kísérlet is. Ezen a viszonylag behatárolt és jól hozzáférhető ku-
tatási terepen ugyanolyan problémákkal szembesülünk, amelyekkel gyakran talál-
kozhatunk nagyobb, komplexebb és kevésbé jól megközelíthető területeken is. A
sport fejlődésének tanulmányozása olyan elméleti modellek felállítását is eredmé-
nyezheti, amelyek segíthetik e kevésbé jól megközelíthető területek feltárását. A
szabályok fejlődésének hogyanját és miértjét érintő problematika csak egy példa. A
szabályokat és normákat adottnak tekintő vizsgálat gyakran vezetett a múltban – és
vezet ma is – egy kétes és némileg hamis társadalomképhez.

Ha a társadalom kurrens elméleteit teszteljük, azt az erőteljes tendenciát fedez-
hetjük fel, hogy – Durkheim óta – a szabályokat és a normákat szinte személyektől

⁴ Geoffrey Green William Fitzstephen „híres labdajátékra” (*ludum pilae celebrem*) való utalását *Descriptio nobilissimae Civitatis Londinae* című panegiriszében (1175, idézi Stow, 1603.) bizonyító erejűnek tartja arra vonatkozóan, hogy a fiatalok futballoztak a 12. századi Londonban. GREEN, 1953. 7. Bár óvatosabban, Morris Marples arra jut, hogy „jó okunk van azt gondolni, hogy Fitzstephen tényleg a futballt írja le”. MARPLES, 1954. 19–21.

független létezőknek tekintik. Gyakran úgy beszélünk normákról és szabályokról, mintha azok adottak lennének, és önmagukban képesek volnának meghatározni az egyének társadalomba szerveződését, a szerveződés típusát, illetve a társadalom mintázatát vagy szerkezetét. Röviden: gyakran az a benyomásunk támad, hogy a normák és a szabályok – Platón ideáihoz hasonlóan – maguk is önálló létezők, azaz valamiféleképpen önmagukban léteznek, és ezért belőlük kell kiindulni akkor, amikor arról gondolkodunk, miképpen szerveződtek az emberek társadalmakba.

Ha a szabályok és normák fejlődését vizsgáljuk, érdemes észrevenni, hogy a durkheimi megközelítés – ami a szabályok és normák alapján magyarázza a kohéziót, a kölcsönös függőséget, az emberek és csoportjaik integrációját – még mindig erősen nominalisztikus jellegű. Ebből adódik egy, a társadalom természetét illető, jelenleg széles körben elterjedt téveszme. Eszerint azok, akiknek feladata a társadalmi problémák tanulmányozása és – amennyire lehet – magyarázata, kritikátlanul átveszik fogalmi készletükbe a határozott, értékelő megkülönböztetést azon emberi viselkedési formák és csoportosulások közt, amelyek megfelelnek a normáknak, és azok közt, amelyek ellentmondanak nekik. A társadalmi események kapcsolatát magyarázni kívánó szociológiai tanulmányok kudarcot vallának, ha ilyen módon akarnák osztályozni az eseményeket. Ugyanis, magyarázatukat tekintve, azok a tevékenységek és csoportosulások, amelyek a felállított normáknak megfelelnek, és azok, amelyek nem – „integráció” és „dezintegráció”, „társadalmi rend” és „társadalmi rendellenesség” – kölcsönösen függnek egymástól és pontosan ugyanolyan eseményeket jelölnek.⁵

Ha a normák és szabályok fejlődésének folyamatait vizsgáljuk, a „rend és rendellenesség”, „funkció és diszfunkció” tényleges kölcsönös függősége különösen szembeűnővé válik. Az ilyen folyamatok során újra és újra megfigyelhető, milyen specifikus szabályokat vagy normákat állítanak fel az emberek azért, hogy orvosolják a hibás működés egyes formáit, és hogy a hibás működés ekképpen milyen más normaváltozásokhoz vezet az emberek csoportos viselkedését irányító szabályokban.

Így azoknak a társadalomról alkotott elméleteknek az illuzórikus mivoltát is jobban érzékelhetjük, amelyek a normákat és szabályokat önálló erővel rendelkezőként tételezik, mintha ezek az emberi csoportokon kívül és azoktól távol állnának, és valamiként magyarázatot tudnának adni arra a folyamatra, ahogyan emberek csoportjai társadalommá szerveződnek. A sportjátékok fejlődésének tanulmányozása⁶ – és ennek egy aspektusa, a szabályok fejlődésének tanulmányozása – lehetővé tette számomra, hogy egy viszonylag kezelhető területen tárjam fel a szociológiai kutatás technikáját – melyre megfelelő terminusként az „alakzati” analízis és szintézis kifejezést használok –, és hogy bemutassam, szerintem hogyan kellene alkalmazni ezt. Egy ilyen kutatás világosan megmutatja a társadalom általános struktúrájának egyik alapvető tényét, nevezetesen azt, hogy – ha változatlanak feltételezzük a nem emberi tényezőket – az emberi csoportok specifikus formákba szerveződése csak az emberek csoportba szerveződésének más specifikus formái alapján magyarázhatóak. Jelenleg még mindig furcsának hangzik azt mondani, hogy az, amit „társadalmi mintázatként”, „társadalmi szerkezetként” vagy „alak-

⁵ E pont kifejtéséhez lásd ELIAS, 1978b. 75–76.

⁶ Nem minden játék „sport”, és nem minden sport „játék”. A „sportjáték” terminus azokra utal – futball, rögbi, tenisz, krikett, golf stb. – amelyekre mindkét kifejezés érvényes.

zatként” vizsgálunk, emberi lények által formált mintázatok, szerkezetek vagy alakzatok. A nyelvhasználat és a gondolkodásmód arra készítet minket, hogy szinte úgy beszéljünk és gondolkodjunk ezekről a mintázatokról, szerkezetekről és alakzatokról, mintha az őket formáló embereken kívül és azoktól távol állók volnának.

Természetesen sok szociológiai szakkifejezés alkalmas a megfigyelhető szerkezetek leírására. Köztük maga a „struktúra” terminus is. Mégis vannak fenntartásaim azokkal a kifejezésekkel kapcsolatban, amelyeket például akkor használunk, amikor azt mondjuk, hogy egy társadalomnak vagy csoportnak *van egy* struktúrája. Az ilyen megfogalmazást könnyű úgy értelmezni, mintha a csoport elkülönülne az őt formáló emberektől. Amit szerkezetnek hívunk, az igazából nem más, mint a csoportot, vagy tágabb értelemben a társadalmat alkotó, egymástól kölcsönösen függő egyének mintázata vagy alakzata. Ha az embereket társadalomként vizsgáljuk, szerkezetekről beszélünk, ha pedig egyénenként, akkor alakzatokról.

Amikor a sportot tanulmányozzuk, az alakzatok határozzák meg, hogy mi lesz a kutatás tárgya. Minden sport – bármi más is legyen még ezen kívül – egy szervezett csoporttevékenység, amely a legalább két fél közötti versenyre épül, és valamilyen fizikai erőfeszítést kíván. Ismert szabályok szerint kell játszani, amelyek közt – ha egyáltalán lehet fizikai erőt alkalmazni – olyanok is vannak, amelyek definiálják az erőszak engedélyezett mértékét. A szabályok határozzák meg a játékosok kezdő alakzatát és annak változásait a mérkőzés során. De mindenféle sportnak különleges funkciója van a résztvevők, a nézők vagy nagyban: országuk számára. Amikor a sport adott formájában nem tölti be ezeket a funkciókat adekvát módon, a szabályok megváltozhatnak.

A sportok eltérő szabályaik miatt maguk is különböznek. De különböznek a verseny eltérő mintázatának tekintetében vagy – más szavakkal – az érintett egyedek alakzatainak mintázatában is, amely a saját szabályaik és az azok betartását ellenőrző szervezetek által meghatározott. A kérdés egyértelműen az, hogy mi különböztette meg az angol típusú játékot – azon szabályzatú és szervezeti típusú versenyjátékokat, amelyekre ma sportként utalunk – a többi versenyjáték-típustól. Hogyan jöttek ezek létre? Hogyan fejlődtek az idők során a szabályok, a szervezetek, a résztvevők közötti kapcsolatok megkülönböztető jegyei és a játékosok adott sportra jellemző létszáma? Ez nyilvánvalóan olyan folyamat volt, melynek során a csoportok kapcsolatainak és tevékenységeinek specifikus struktúrái sok generáción, sok cselekedeten és sok egyén céljain keresztül fejlődtek, annak ellenére, hogy egyik résztvevő sem kívánt vagy tervezett (sem csoportként, sem egyénként) tetteivel hosszú távú eredményt elérni. Így aztán nem egyszerűen szóhasználat kérdése, ha valaki a sport megjelenésével nemcsak történeti, hanem fejlődési problémaként is számol. A történelemkönyvek a sport történetét gyakran véletlenszerű események és néhány ember döntéseinek sorozataként ábrázolják. Az kerül reflektorfénybe, ami elvezet minket a játék „végső”, „érett” formájához. Ami különbözik, vagy szemben áll a „végső” mintával, gyakran jelentéktelennek minősítve háttérben marad. Amint látható, a sport „érett” formájának kialakulását nem lehet megfelelő módon bemutatni, ha ezt nagyrészt véletlenszerű cselekedetek egyvelegként és egy pár ismert egyén vagy csoport döntéseként kezeljük. De az aktuális szociológiai elméletek által kínált módon, „társadalmi változások” sorozataként tekintve sem. Például a krikett, a futball, a rókavadászat vagy a lovaglás fejlődé-

sét vizsgálva olyan változásokat figyelhetünk meg, amelyeknek saját mintázatuk és irányuk van. A sporttörténetnek ezen aspektusát akkor helyezzük előtérbe, ha fejlődésként beszélünk róla. Ám ha ezt a terminust használjuk, el kell határolnunk magunkat annak filozófiai és metafizikai használatától. Amit társadalmi fejlődésen értünk, csak részletes empirikus kutatás segítségével határozható meg. Csak akkor érthetjük meg ebben a specifikus kontextusban, ha azt vizsgáljuk, hogy a rókavadász, boks, krikett, futball és más sportok ténylegesen hogyan „fejlődtek”. Ideiglenesen és idézőjelben a játék formájára az „érett” és a „végső” kifejezéseket használtam. Egy ilyen kutatás felfedezése volt az is, hogy a fejlődése során bármilyen játék elérhet egy sajátos egyensúlyi állapotot, és amikor ezt eléri, a további fejlődésének egész szerkezete megváltozik. Hiszen „érett” formájának elérése, vagy akár hogy is hívjuk ezt, nem jelenti, hogy mindenfajta fejlődés megáll, csak annyit, hogy a sport maga új fázisba lép. Azonban sem a fázis létezését, sem jellegzetességeit, sem – ha már itt tartunk – a társadalmi fejlődés egész elméletére vonatkozó jelentőségét nem határozhatjuk meg semmilyen más módon, csak ha magát a bizonyítékot empirikusan kutatjuk. Másrésről, az az előzetes várakozás, hogy egy sport története, nem egyszerűen egyének vagy csoportok különálló tevékenysége és nem néhány mintázat nélküli változás, hanem a szervezet, a szabályok és a játék tényleges alakzatának változása, ami egy bizonyos idő után egyfajta feszültség-egyensúlyi állapot felé vezet, amit provizórikusan „érett” állapotnak hívunk, és aminek természetét még meg kell határoznunk. Ez a hipotézis, ha rugalmasan kezeljük – és annak lehetőségét mindig a fejünkben tartjuk, hogy elképzelésünk talán inadekvát –, az adatválogatás során irányíthat bennünket, és segíthet felfedezni az összefüggéseket.

III.

Amint korábban mondtuk, minden sport – bármi más is legyen még ezen kívül – egy szervezett csoporttevékenység, ami a legalább két fél közötti versenyre épül és valamiféle fizikai erőfeszítést kíván. Ismert szabályok szerint kell játszani, melyek közt – ha egyáltalán lehet fizikai erőt használni – olyanok is vannak, melyek meghatározzák az erőszak engedélyezett mértékét. A játékosok csapatokba szerveződését úgy állapítják meg, hogy a csoportdinamika specifikus mintázata minden alkalommal visszatérjen. Ez a minta néha rugalmas, néha kevésbé az, menete és végeredménye ezért változatos és – lehetőleg – nem teljesen kiszámítható. Az ilyen versenyekben az emberek alakzata annyira elrendezett, hogy nemcsak magában hordozza, hanem gerjeszti is a feszültséget. Érett formájában kifejezi a kölcsönösen függő pólusok bizonytalan feszültségegyensúlyát, és – legjobb esetben – megengedi azt a lassú hullámzást, ami felkínálja a versenyzőknek az előny megszerzésének lehetőségét, amíg egyikük meg nem szünteti a feszültséget azzal, hogy megnyeri a játékot. A sportjátékok érett formájának egyik jellegzetessége, hogy a feszültség se túl hosszú, se túl rövid ne legyen. A legtöbb sportnak, mint a jó bornak, hosszú időre van szüksége, hogy ebbe az alakba fejlődjön, hogy éretté váljon és megtalálja ideális formáját. Ritka – bár előfordult már –, hogy valaki feltalált egy ilyen sport-

játékot.⁷ A sportok rendszerint keresztülmennek egy próbafázison, mielőtt elérnék azt a formát, amely elegendő ideig elegendő feszültséget tart fenn anélkül, hogy holtpontra eredményezze. Mind a siettetett győzelem, mind az ismétlődő holtpontra lehetséges több okból is, melyek közül néhány – de nem mind – a játékminta és az alakzat felépítéséből és magából a játék dinamikájából fakadhat. Az alakzat szükséges feszessége hiányozni fog, ha az egyik fél jóval felette áll a másiknak erőben és képességekben, mert ilyen esetekben a játék hamar véget ér a gyengébb fél vereségével. Ha az ellenfelek erőben és képességekben túlságosan is egyenlők, a küzdelem elhúzódhat. Ebben az esetben valószínű, hogy holtpontra jut, és a feszültség keltette izgalom (*tension-excitement*) nem teljedhet be a győzelmi mámorban. Ezekben az esetekben a játékosok ideiglenes alakzata, és nem a játékminta intézményesen kialakított, tartós alakzata a felelős a sportjátékokra jellemző, feszültségegyensúlyban tapasztalható tökéletlenségekért. Más esetekben a siettetett győzelem vagy a holtpontra a játékosok intézményesen kialakított alakzatának következménye. Egy-egy sportjáték fejlődésében gyakran találunk olyan periódust, amikor az alakzati elrendezés a támadóknak kedvez, vagy éppen fordítva, a védekező csapatot segíti. Az előbbi esetben rendszerint a támadók nyerik meg a játékot, ráadásul túl gyorsan. A krikettkapu középső léccét a feljegyzések szerint akkor vezették be, amikor a dobók kifejlesztettek egy olyan technikát, amivel a labda túl gyakran, és úgy tűnt, túl könnyen ment át a kapun.⁸ Az utóbbi esetben a játékok gyakran jutnak holtpontra.⁹ Ezért a megfelelő feszültségegyensúly és az alakzat dinamikája egy sportjátékban – egyebek mellett – az elrendezésen múlik, ami biztosítja, hogy a játékosok akár támadásban, akár védekezésben egyenlő esélyekkel induljanak. De nemcsak ezeken a polarizációkon múlik a feszültségegyensúly. Ha a játékosok nem kontrollálják magukat eléggé, valószínű, hogy megszegik a szabályokat, és ekkor ellenfelüké lesz a győzelem. Ha túlságosan korlátozzák magukat, elveszítik lelkesedésüket és a győzelemhez szükséges lendületet. A szabályokat szolgáló módon követve, azt kockáztatják, hogy a találatosság hiánya miatt fognak alulmaradni, a végtelenségig feszítve pedig azt, hogy a szabályok megszegése miatt veszítenek. Meg kell találniuk a közeputat az óvatossági- és konvenciókövetés valamint aközött, hogy a szabályokat a végtelenségig feszítve, alakítgatva, a „töréspontig” játsszanak. Ha a *fair* játék kedvéért nem használnak ki minden lehetőséget a nyeresre, elveszíthetik a győzelem esélyét; ha azonban mindig a győzelemre hajtanak, a játék maga veszít értékéből.

A sportjátékok fejlődésének korábbi fázisaiban, amikor helyi játékosok viszonylag kis csapatai vagy pártfogóik alkották saját szabályaikat, viszonylag egyszerű volt a szabályokat úgy megváltoztatni, hogy azok megfeleljenek a játékosok és kö-

⁷ Jó példa az ilyen játékokra a kosárlabda, amit kezdetleges formájában James Naismith talált fel a massachusettsi Springfieldben.

⁸ Ezt a megállapítást nem kérdőjelezi meg az sem, hogy az „ütőjátékos” és a „dobó” a kriketben és hasonló játékokban felváltva védő és támadó a mérkőzés folyamatától függően.

⁹ Jó példa a lesszabály változása, amit 1923-ban vezettek be a futballban. A szabályváltozáshoz lásd ELIAS–DUNNING, 1986. – A módosítás után életbelépő – máig érvényes – szabály szerint egy játékos akkor van leszen, ha az átadás pillanatában közte és az ellenfél kapuja között a védekező csapat legfeljebb egy játékosa (többnyire a kapus) tartózkodik. A régi szabály szerint nem csak egy, hanem két védekező játékosal is lesre lehetett állítani a támadót (vagyis a kapus mellett egy hátvéd is saját kapuja közelében maradhatott), ami egy idő után gólszegény, s ezáltal unalmas mérkőzésekhez vezetett. (A szerk.)

zönségük igényeinek. De amikor nemzeti keretek között kezdtek el kialakítani a szabályokat, a játékosok szabálykövető és -elkerülő hajlama közt fennálló ellentét egy új szinten, két másik csoport közötti szembenállásban talált megfelelőjére. Az egyik oldalon a nemzeti szervezetek szabályalkotói, a másikon maguk a játékosok álltak. Az előbbi a szabályalkotás során a játék általános helyzetét és a közönséggel való kapcsolatát követte, utóbbi pedig gyakran a hatalom központjától távol – saját győzelmi esélyeinek növelése érdekében – kihasználta a szóbeli szabályok adta lehetőséget a kiskapuk keresésére és a szabályalkotók intencióinak kikerülésére.

A sportjátékok fejlődése során a polarítások egyikében-másikában mutatkozó egyensúlyhiányok hozzájárultak a nagyobb feszültségegyensúly kialakulásához. E folyamat dinamikáját legalább három tényező befolyásolja: az adott időben játszott játék; a kialakított játékminták, amelyek alapján a fejlődés egy adott szakaszában a játékot játszották, valamint az azt kontrolláló szervezet (vagy szervezetek); végül a játék mintázatának fejlődési folyamata. A játék dinamikája, a játékminta egy adott időben létező belső dinamikája és a játék formálódó, hosszú távú – az érettségig és utána is tartó – folyamatának dinamikája komplex mintázatot formál. Fogalmilag ezek a szintek elkülöníthetők, noha tényszerűen elválaszthatatlanok. De hasznos, ha megvizsgáljuk, hogy a játékmintán belüli változásokat magában a játékmintában levő hiányosságok okozzák-e – miközben a társadalomban a játékok játszásának feltételei nagyrészt változatlanok maradnak –, vagy ezek a változások esetleg a játék társadalmi feltételeinek változásából fakadnak. Más szavakkal: a sportjáték, különösen amikor elérte az érettséget, bizonyos fokú autonómiával rendelkezhet a társadalom struktúrájával szemben, ahol azt játsszák. Így magából a játékmintából fakadhatnak a változások okai. De ez az autonómia korlátozott. A sport általános fejlődése – csakúgy mint az egyes sportoké – egy vonulatnak tekinthető azon társadalmak átfogóbb fejlődésében, ahol játsszák őket, és a nemzetközi játékok révén egyre inkább a világ társadalmának fejlődésében is.

Ezen előzetes megjegyzések elegendők ahhoz, hogy a sportjátékok alapvető alakzati jellegzetességeinek komplexitását jelezzük. Mindegyik sport – a tenisz, a futball, a bokszt, a hoki és a sport sok más válfaja, beleértve a vadászat angol formáját is – bizonyos szempontból hasonló jellegzetességeket mutat. A figuracionális elemzés segít, hogy világosabban érzékeljük ezeket a jellegzetességeket, és nagyobb pontossággal alkossunk fogalmat az ezeket megkülönböztető jegyekről. Ezen előzetes megfontolások alapján a sportok néhány megkülönböztető jegyét legalábbis jobb nézőpontból láthatjuk. Egy sporttal foglalkozó csoport alakzatának központi eleme mindig egy „verseny”, az általa előidézett, kontrollált feszültség, és a végén a katarzis, a feszültség feloldódása. Az uralkodó gondolkodási és érzelmi sémák szerint a feszültséget társadalmi jelenségként hajlamosak vagyunk olyasminek tekinteni, ami szemben áll a normákkal – abnormális, káros és nemkívánatos. A sport figuracionális elemzése megmutatja, hogy a kordában tartott csoportfeszültség normális alkotórésze, sőt, valójában központi eleme minden szabadidős tevékenységnek. A sport a csoportfeszültség egy szervezett formája, még akkor is, ha egy adott időben a csoport csak két főből áll. A „feszültségegyensúly” eléréséhez egy sport alapvető alakzatának hol gerjesztenie kell, hol pedig visszafognia a feszültség adagolását. További tanulmányozást kívánnak azok a módszerek, amelyek az emberek adott alakzatában az egymásnak feszülő erők kiegyensúlyozásával egy dara-

big fenntartják a feszültséget, majd nagy valószínűséggel katarzishoz, a feszültség feloldásához vezetnek. Bármilyen módszerek is legyenek ezek, a játszmaiban lévő alakzat egyensúlyoz a gyors győzelem Szkülájája és a holtpont Kharübdiszé közt.

Mindezek és a sport más alapvető jellegzetességei nyilvánvalóan nem megtervezettek. Sosem volt az egyes csapatok világosan megfogalmazott célja, hogy szabadidős tevékenységként megteremtsék az emberek e jellegzetességekkel bíró dinamikus alakzatait. Mégis, nem tervezetten és nagyrészt nem szándékoltan, Angliában sok szórakozási forma – jobbára a 18. és 19. század folyamán – ebbe az irányba fejlődött. A szociológusok feladata először is nyilvánvalóan az, hogy tisztább képet alkossanak a sajátos csoportdinamikáról, játékmintáról és a sportra jellemző emberi alakzatokról. Ezután pedig az, hogy – amennyire csak lehet – részletesebben leírják, hogy az egyes szórakozási formák hogyan fejlesztették ki fokozatosan a sport megkülönböztető jellegzetességeit abból az állapotból, amelyből ezek még hiányoztak. Végül az, hogy általánosságban meghatározzák egy ország és egy társadalom fejlődésének azon sajátos jellegzetességeit, amelyek a szórakozási formák ezen irányba való fejlődéséért felelősek. Legalábbis ez a hosszú távú feladat. A következőkben ennek az útnak néhány további lépése olvasható.

IV.

A rókavadászat angol formája az egyik legrégebbi példa a sport ismertetőjegyeit mutató időtöltésre. A vadászat bármilyen változatát jelenleg sokan legfeljebb a sportok marginális formájának tekintik. A 18. században és a 19. század elején Angliában a rókavadászat kétségtelenül az egyik legfőbb időtöltés, amelyre a „sport” kifejezést használták. Jobban megérthetjük, hogy mit értettek sport alatt, ha a vadászat e sajátos formáját tanulmányozzuk. Ez a sport ugyanis eltávolodott más országok és a korábbi idők vadászatának egyszerűbb, kevésbé szabályozott és spontánabb formájától, amelyben az emberek a főszereplők, a vadászkutyák pedig egyszerű segédek voltak, míg a róka a vadászott állat szerepébe kényszerült.

Angliában a rókavadászat erősen specializált szórakozássá vált, saját szervezettel és konvenciókkal. A rókavadászat során a *gentleman*nek szigorúan tartózkodtak más, útjukba kerülő állatok üldözésétől és megölésétől¹⁰ – a kívülálló nézők ámula-

¹⁰Gyakran nem vesszük figyelembe, hogy a társadalmi intézmények és az egyének személyiségbeli szerkezete milyen lassan jutott olyan szakaszba, amelyben az a norma minden társadalmi réteg számára, hogy a felnőttek képesek céltudatosan úzni egy specializált tevékenységet, anélkül hogy eltértenék őket más, esetleg pillanatnyilag vonzóbb célok. Ennek egy példája, hogy a rókavadászat rítusa ilyen céltudatosságot és hozzá tartozó önfegyelmet követelt a róka üldözésében. Eszembe jut egy másik is. Segíthet megérteni a tény, hogy a figyelem és viselkedés egy adott célra való összpontosításának képessége órákon, napokon, végül éveken át, ami – önuralmat követel – manapság már több ország valamennyi társadalmi osztálya számára természetesnek tekinthető, olyasvalami, ami az idők során lassan fejlődött ki. A korábbi korszakokban ez sokkal kevésbé volt egyértelmű. Így a Leicester gróf szolgálatában álló katonák Hollandiában 1585-ben olyan fegyelmi szabályzatot kaptak, amelynek 48-as cikkelye elrendelte, hogy a mezőkön oszlopokban menetelő katonának ne kezdjenek el kiabálni, és ne zavarják meg az egész menetoszlopot, ha egy nyúllal vagy bármilyen más vaddal találkoznak útjuk során. Lásd CRUIKSHANK, 1966. 161. Az egész szabályzat nagyon tanulságos. Emlékeztetőül szolgálhat arra, hogy a viselkedés és az érzelmek azon formái közül, amelyek ma magától értetődőnek vagy racionálisnak tűnnek, milyen kevés vehető természetesnek.

tára, akik képtelenek voltak megérteni ennek okát. Többnyire még maguk az angliai *gentlemanek* sem tudták vagy akarták – szokásaik ismeretének és élvezetének biztos tudatában – megmagyarázni vadászati rítusaikat. Az, hogy a róka üldözése közben figyelmen kívül hagyjanak minden más, útjukba kerülő állatot, még annak ellenére is, hogy az esetleg a legkívánatosabb fogás lett volna asztalukon, egyszerűen társadalmi normájuk részét képezte. Egy *gentleman* ugyanis nem azért ment vadászni, hogy ingyencégeket vigyen haza. A sport miatt csinálta. Nagy élvezettel meséltek egymásnak történeteket, amelyek a külföldieknek, különösen a franciáknak az angol rókavadászat feletti értetlenkedését illusztrálták. Az egyik történet szerint egy francia vadász (*chasseur*), egy angliai rókavadászat szemtanújaként, meglepetésének és lenézésének adott hangot, amikor azt látta, hogy néhány fiatal vadászkytját, amikor azok már majdnem elkaptak egy nyulat, visszatartottak a csapás követésétől. Egy másik történet szerint egy francia vadász, amikor egy angol vadászat közben így hallott felkiáltani: „Milyen lenyűgöző erőfeszítést tanúsított ez a róka ebben az elbűvölő, két és negyed órás menekülésben!”, így válaszolt: „*Ma foi* [Hitemre]. Biztos megéri elkapni, ha ennyit fáradoztok miatta. *Est-il bon pour un fricandea*? [Pecsenyének jó?]”¹¹

Mint láthatjuk, ez sport volt – szép menekülés, feszültség, izgalom, nem pedig *fricandea*.

Korábban a vadászat izgalma egyfajta előjáték volt, amit az igazi élvezetre, az ölésre és evésre való várakozás során éltek át. Az állatok megölésének élvezetét növelte, hogy a préda hasznos volt. A vadászott állatok közül sok fenyegette az emberi munka gyümölcseit. A 18. század során legtöbb országban elszaporodtak a vadállatok, köztük a rókák is. A vadászat szükséges volt kordában tartásukhoz. Különösen a rókák jelentettek folytonos veszélyt a baromfiudvarokra, a parasztság és a *gentry* libáira és kacskáira. A rókák versenyeztek az orvvadászokkal a mezei nyulakért. Korábban megengedték, hogy a vadászkytják válogatás nélkül vadászszanak a kártevőkre, őzre, nyúlra, nyestre és rókára, mert a mezők és erdők tele voltak velük. Mindemellett élelemként is szolgáltak. Szárazság és éhínség idején a szegény emberek az amúgy meglehetősen erős ízű rókahúst is megették. „*A róka húsa*” francia források szerint kevésbé kellemetlen, mint a farkasé: „*összel a kutyák és az emberek is eszik, különösen, ha a róka szőlőn hízott*”.¹²

A vadászat korábbi formái ennél fogva kevés kötöttséget róttak gyakorlóira. Az emberek élvezték az állatok vadászásából és bármely módon való leöléséből fakadó örömet, és annyit ettek belőlük, amennyi jól esett. Időnként állatok tömegeit hajtották a vadászokhoz közel, hogy azok különösebb megerőltetés nélkül élvezhessék az ölés örömét. A magasabb társadalmi rangú, katonaviselt vadászoknak a vadászat és az ölés öröme bizonyos mértékig a békeidőbeli megfelelője volt annak az izgalomnak, ami a háborúban kapcsolódott az emberöléshez. Az emberek rendszerint mindkét célra a rendelkezésre álló leghatékonyabb fegyvereket használták. A tűzfegyverek feltalálása óta ugyanúgy lőttek rókákra, mint más állatokra.

Ha a vadászat korábbi formáira tekintünk, jobban láthatjuk az angol rókavadászat sajátosságait, amely a vadászat olyan módja volt, amelyben a vadászok

¹¹ BLAINE, 1852. 89.

¹² Idézi BECKFORD, 1796. 197.

magukra és vadászkutyáikra több, nagyon sajátos kötöttséget róttak. A rókavadászat egész szervezetét, a résztvevők viselkedését és a vadászkutyák idomítását egy rendkívül kidolgozott szabályzat szerint rendezték el. De a szabályok, tabuk és a vadászok korlátozásának okai távolról sem voltak nyilvánvalóak. Miért idomították a kutyákat úgy, hogy csak a rókák szagát kövessék, és amennyire lehetséges, nem is akármelyik rókáét, hanem csakis azét, amelyiket először felfedeztek? A rókavadászat rítusa megkövetelte, hogy a vadászok ne használjanak fegyvert. Miért tekintették főbenjáró bűnnek a rókák lelövését, vagy azt, ha egy *gentleman* a rókavadászat során bármilyen fegyvert használt? Azért, mert a rókára vadászó *gentleman* nem saját kezűleg ölte. Az ölés feladatát vadászkutyáikra hárították. Miért tiltotta a rókavadászat szabálya, hogy a vadat az emberek maguk öljk meg? A vadászat korábbi formáiban, amikor maguk az emberek játszották a főszerepet, a vadászkutyáknak csak mellékszerep jutott. Vajon miért jutott főszerep az angol rókavadászatban a kutyáknak, míg az emberek magukat a kísérő, néző vagy esetleg a kutyák felügyelőjének másodlagos szerepére korlátozták?

Az elsődleges vadászati szerepek ilyen átruházásának és a vadászok ebből következő igényének, hogy bizonyos mértékben a kutyákkal azonosítsák magukat – mintha csak egy részüket küldenék el ölni, ahelyett hogy maguk cselekednének –, az lett az eredménye, hogy sok vadász gyakran különösen kötődött kutyáihoz. Az ebeket név szerint ismerték, megbeszéltek egyéni kvalitásaikat, értékelték és összehasonlították őket. Csodálták bátorságukat, vadságukat, rettenthetetlenségüket, és ösztönözték vetélkedésüket.

Beckford szerint „szeretniük és félniük kell a vadászt. Nagyon kell félniük, de még jobban kell szeretniük. Kétségkívül jobb a vadászoknak, ha a kutyáik szeretik őket.”¹³ Az intim és személyes kapcsolat a vadász és a kutya között – beleértve a vadászok érzéseinek bizonyos fokú projekcióját is – a rókavadászat alapvető alakzatának fontos részét alkotta. „Nézd Szárnysegédet, hogy vezeti őket! Nehéz megállapítani, hogy melyik az első, olyan eleganciával futnak, mégis ő a legelső vadászkutya, remek orra olyan kítűnő, mint a gyorsasága. Hogy követi a szagot! Ott, most – most megint az élre tört!”¹⁴ És végül: „Most nézd meg, Reynard, milyen lelkesen csaholnak! – A kis Bátor hogy szorongatja! A terriernek is nyűszítenek utána – Mindjárt beéri Bosszú! Milyen közel került! Már ott van a sarkában! Istenem, micsoda felfordulást csapnak, az egész erdő visszhangzik! Az a forduló nagyon szűk volt! Ott – most! Igen, most elkapták! Hurrá!”¹⁵

A vadászó *gentleman* azzal, hogy az üldözés és az ölés funkciójának nagy részét átruházták a kutyákra, és önként alávetették magukat egy bonyolult, korlátozó szabályozásnak, a vadászat egy részét vizuális élménnyé tették, és a cselekvésből fakadó élvezet átalakult a cselekvés nézéséből fakadó élvezetté.

Ha az angol rókavadászatot összevetjük a vadászat korábbi formáival, a változások iránya a civilizálódás felé mutat.¹⁶ A fizikai erőszak, különösen az ölés egyre erőteljesebb korlátozása, illetve – mint az ilyen korlátozások kifejeződése – az erőszakvétele közben átélt élvezet elmozdulása az erőszak nézése közben átélt élvezet felé a civilizálódás tünetének tekinthető az emberi tevékenységek sok más szférájá-

¹³ BECKFORD, 1796. 239.

¹⁴ BECKFORD, 1796. 166.

¹⁵ BECKFORD, 1796. 169.

¹⁶ ELIAS, 1978a, 202. skk.

ban is. Amint kimutattuk, mindez összefügg egy adott ország békésebbé válásával, ami pedig annak köszönhető, hogy a fizikai erőszakot az ország központi intézményei egyre jobban és egyre hatékonyabban monopolizálják. Összefügg továbbá egy ország békésebbé válásának és civilizálódásának egyik legfontosabb aspektusával, azzal, hogy a központi intézmények irányításáért való folytonos harcok során nem lehet erőszakot alkalmazni, és hogy ezzel párhuzamosan az emberek megpróbálják ösztöneiket szabályozni. Láthatjuk az erőszakkal szembeni társadalmi tiltások növekvő mértékű elfogadását és az erőszakkal, különösen az öléssel (sőt a látványával) szembeni viszolygás ingerküszöbének emelkedését, valamint azt is megállapíthatjuk, hogy virágkorában az angol rókavadászat rítusa – ami az ölést tekintve megtiltott minden direkt emberi közreműködést – a civilizálódást példázta. Az emberek egyre inkább tartózkodtak az erőszak használatától. Ám ma – az érzékenységi küszöb további folyamatos emelkedése miatt – sok ember visszataszítónak találja, és szeretné eltörölni a civilizálódás eme, azóta meghaladott stádiumát is.

A civilizációs folyamatot néha helytelenül úgy értelmezik, mint amely során szaporodnak az emberekbe nevelt korlátok és – ahogy néha emlegetik – az „elfojtások”, míg az emberek élvezetekre és az élet örömeire való fogékonysága ennek megfelelően csökken. De ezért a benyomásért bizonyos mértékben talán az is okolható, hogy az emberek élvezeteit egy tudományos kutatás kevésbé találja figyelemre méltónak és érdekesnek, mint a korlátozó szabályok, a társadalmi kényszerek és eszközeik, a törvények, a normák és az értékek vizsgálatát. A sport fejlődésének vizsgálata segíthet helyreállítani az egyensúlyt. Itt-ott találhatunk az irodalomban rövid, lényegre törő megállapításokat. Így gyakran hangoztatják, hogy a vadászat a hadakozást helyettesíti. Néha azt is elég világosan felismerik, hogy Angliában megjelenő formája a vadászat kevésbé civilizált módjának mérsékelt változata. A civilizált *gentleman*ek érzékenységének jobban megfelelt, hogy kutyáikkal végeztessék el az ölést, és saját tevékenységüket a kutyák segítésére, a várakozás izgalmára és az ölés végignézésére korlátozzák. Beckford így ír:

„Azok, akik kapcsolatba kerültek a kutyákkal és dolgoztak velük, a sportot érdekesebbnek találják, és elégedetten gondolják, hogy ők maguk is hozzájárultak a nap sikeréhez. Ez olyanfajta öröm, amit gyakran élvezhetsz. Olyan öröm, amit nem követ megbánás. Nem tudom, hogy rád milyen hatással van, de tudom, hogy az én hangulatom mindig remek egy jó vadászat után, és a vadászat kellemetlenségei sem elviselhetetlenek számomra. Mi a többi sport ehhez képest, ami tele van lelkesedéssel! A horgászat véleményem szerint unalmas időtöltés. A lövészet, bár megenged társaságot, de nem sokat. Ezért aztán mindkettő önző és magányos szórakozásnak tekinthető összehasonlítva a vadászattal, amelyben annyian vesznek részt, ahányan akarnak...

Hiszen a vadászat egyfajta hadviselés; bizonytalanságai, fáradságai, nehézségei és veszélyei teszik érdekesebbé a többi időtöltésnél.”¹⁷

Ez a szöveghely számos ponton világít rá a probléma lényegére. A civilizációs folyamat a népesség bizonyos rétegeiben pont a Beckford és társadalmi környezete által képviselt irányba haladt, ám ez a réteg megszűnt domináns és példamutató

¹⁷ BECKFORD, 1796. 199. (Kiemelés az eredetiben.)

lenni. Míg Beckford korában az emberek általános erkölcsi érzéke nem viselte el, hogy saját kezűleg öljék meg a rókát, addig mostanára azok a társadalmi körök váltak meghatározóvá, akiknek lelkiismerete annyira érzékeny, az üzött vaddal való azonosulása pedig annyira erős, hogy a rókák pusztán emberi élvezetet szolgáló vadászata és megölése önmagában is visszataszítóvá vált.

Beckford idejében a közbiztonság – az egyéneknek a társadalom központi szervei által mindenféle fizikai fenyegetettséggel szemben nyújtott védelmének tartósága és hatékonysága –, illetve az egyénekre nehezedő belső és külső kötöttségek növekedése messze nem volt olyan szintű, mint manapság. De a vadászatban – és általában az időtöltések korábbi formáiban – a változások iránya a viselkedést és az erkölcsi érzékenységet tekintve ugyanaz volt. Az ölést és általában a fizikai erőszak alkalmazását alaposan körbekerítették tabukkal és korlátozásokkal – még az állatok vonatkozásában is. Mi sem jellemzőbb a civilizációs folyamat egyik központi problémájára, mint az a megállapítás, hogy az erőszak indirekt formája, a helyettes általi ölés – azaz hogy valaki asszisztált a kutyáknak ahhoz, amit nem akart többé maga megtenni – lehetővé tette az olyan élvezetet, amit „nem követ megbánás”.

Amit Beckford itt megfigyel, az valójában a sport, és különösen a sportjátékok egyik központi aspektusa. Mindegyikről elmondható, hogy emberek (és néha állatok) dinamikus alakzatai, amelyek lehetővé teszik az emberek számára, hogy egy küzdelemben közvetlenül vagy indirekten bevonják (ahogy mondani szokták: testestül-lelkestül) az egész személyiségüket, mégpedig olyan módon, hogy a küzdelmet mindenféle megbánás és rossz lelkiismeret nélkül élvezhessék.

A sport valóban egyike azoknak a nagy társadalmi találmányoknak, amit az emberek anélkül alkottak, hogy létrehozásukat tervezték volna. Úgy kínálja a küzdelem felszabadító izgalmát, hogy fizikai erőfeszítést és ügyességet igényel, de minimálisra csökkenti annak esélyét, hogy közben bárki is komolyan megsérüljön.

A mai fejlett állam-társadalmakkal ellentétben a 18. században az esetek nagy részében még kevésbé félték attól, hogy másokat közvetlenül vagy közvetetten megsebesítenek egy sportverseny „csatájának” örömteli izgalmi közepette. De a viselkedés és az érzelmek változásának akkor megfigyelhető iránya ugyanaz volt, mint amit manapság tapasztalhatunk.

Az egyik alapvető nehézség, amivel a társadalmak a civilizációs folyamat közben szembesültek, az volt – és maradt –, hogy megtalálják az új egyensúlyt az élvezet és a korlátok között. Az emberek viselkedése feletti egyre erősebb ellenőrzés és a velejáró tudatosság-formálás, az élet minden területét aprólékosan igazgató szabályok belsővé tétele, nagyobb biztonságot és stabilitást nyújtott az emberek egymással való érintkezésében, de magával hozta a viselkedés egyszerűbb és spontánabb formájához kapcsolódó élvezetek elvesztését is. Erre a problémára a sport volt az egyik megoldás. A sport fejlődéséhez névtelenül hozzájáruló emberek – abban az általános értelemben, ahogy a mai szociológus látja – nem voltak tisztában azzal, milyen problémával is küzdenek, ám szabadidejük eltöltése közben néhanyan mégis felismerték ezt a sajátos kettősséget. A rókavadászat alakzata – a vadászat sporttá alakulása – jó példa arra, hogy az emberek élvezetet találhattak egy olyan tevékenységben, amely fizikai erőszakon és ölésen alapszik. Még egy olyan korban is, amikor – a társadalom nagy részében – törvényes engedély nélkül még a vagyonos és befolyásos emberek is egyre korlátozottabban tudtak csak erőszakot

alkalmazni, és amikor saját lelkiismeretük is érzékenyebbé vált a nyers erő használatával és a vérontással szemben.

Hogyan történt mindez? Hogy tudtak – lelkiismeret-furdalás nélkül – annak ellenére is élvezetet lelteni ebben, hogy a társadalom lelkiismerete egyre erősebb lett, és már szinte mindenre kiterjedt? Hogy tudtak egy, az erőszak tekintetében a mai, fejlett, ipari társadalmaknál ugyan még durvább, a korábbinál azonban sokkal érzékenyebb társadalomban élvezetet találni ebben? E problémán könnyebben felül lehetett emelkedni, amikor nem emberekkel, hanem állatokkal szemben alkalmaztak erőszakot. Már az is épp eléggé meglepő volt, hogy a civilizációs folyamat nyomában az érzékenységi küszöb annyira megemelkedett, hogy az érzékenység immár az állatok irányában is megnyilvánult. A külső társadalmi ellenőrzés formális törvényekben és szabályokban kifejeződő szigorodása csak az emberekre vonatkozott, de az, hogy az erőszakkal kapcsolatos érzékenység érinteni kezdte az állatokat is, az „alapinger” kisugárzásának jele, ami a civilizáció folyamatának általános jellemzője. A folyamat ezen szakaszában az előrelépés az, hogy az emberek közvetetten, inkább megfigyelő résztvevőként, mint közvetlen végrehajtóként élvezik az állatok megölését.

De ha közelebbről szemügyre vesszük a rókavadászat alakzatát, és a vadászat korábbi formáival hasonlítjuk össze, hamar észrevehetünk egy nagyon jellegzetes, az örömet okozó tevékenységeket érintő hangsúlyeltolódást. A vadászat korábbi formáiban az élvezet fő forrása jellemzően az ölés, majd az elejtett állat elfogyasztása volt. A rókavadászat angol formájának jellegzetessége azonban az, hogy az evés mint motiváció eltűnt, és hogy az ölés öröme, bár semmi esetre sem vált elhanyagolhatóvá, de veszített jelentőségéből. Közvetítő útján nyert élvezetté vált. Az ölést a vadászkutyákra bízta, az üldözés lett a szórakozás fő forrása és a testmozgás központi eleme. A róka elejtése a végén – a győzelem diadala – továbbra is a vadászat csúcspontja, de már nem önmagában volt az öröm forrása. Ezt a funkciót átvette az állat üldözése. Ami a vadászat egyszerűbb és spontánabb formájában előjáték volt az ölés és az evés előtt, sokkal nagyobb jelentőséggel bírt, mint addig. A küzdelem és az élvezet, amelyet az üldözés jelentett a vadászoknak magasan kiemelkedett a vadászat összes többi eleme közül és korábban nem tapasztalt autonómiára tett szert. A rókák megölése könnyű volt. Az összes szabályt úgy alkották meg, hogy nehezítsék, meghosszabbítsák a versenyt, hogy elhalasszák a győzelmet egy darabig – nem mintha erkölcsellenesnek vagy igazságtalannak tartották volna a rókák azonnali megölését, hanem mert a vadászok számára egyre inkább az üldözés izgalma vált az élvezet fő forrásává. A rókák lelövése szigorúan tilos volt: az arisztokrácia és a *gentry* köreiből, ahonnan a vadászat e formája eredt, megbocsáthatatlan neveltlenségnek tekintették, a bérlők pedig – akarva-akaratlanul – kénytelenek voltak követni uraik szabályait, még akkor is, ha a rókák ellopkodták csirkéiket és libáikat. A rókák lelövése bűn volt, mert megfosztotta a *gentleman*eket a vadászat izgalmától, mert elrontotta a játékukat.

Ami korábban előjáték volt, az úzott vad megölését és megevését előkészítő öröm, mostanra az élvezet központi elemévé vált, az állat megölésébe torkollott és így teljesedett ki. Az elejtett állat maga csak a beszélgetés tárgyaként játszott bármilyen szerepet a vadászatot követő evésben és ivásban. A „sport” terminus 18. századi jelentését nemcsak erősen befolyásolta ez a sajátos elmozdulás az időtöltés élvezete-

tében, hanem az érzelmek nagymértékű átalakulását is reprezentálta. A középkorban a „sport” fogalmának sokkal kevésbé volt specifikus a jelentése, sokfajta időtöltésre és szórakozásra használták. A 18. század alatt vált sokkal specializáltabbá: átalakult az időtöltés azon sajátos típusára vonatkoztatott *terminus technicusszá*, amely ebben az időben fejlődött ki a földbirtokosok és arisztokraták körében. Az ezekben a körökben születő időtöltések közül az egyik legkiemelkedőbb a rókavadászat rendkívül sajátos formája volt, amelynek talán legjellegzetesebb tulajdonságai egyrészt a küzdelem feszültsége által okozott izgalom, ami fizikai erőfeszítést igényelt, másrészt azon élvezet, amit a küzdelem nyújtott a résztvevőknek és a nézőknek.

A rókavadászok nem voltak teljesen vakok „sportjuk” sajátos autonómiájával – az élvezet és a „csata-utánzat” más társadalmi céloktól vagy funkcióktól való viszonylagos függetlenségével – kapcsolatban. Az olyan kifejezések, mint „a róka jó szórakozást (*sportot*) szolgáltatott nekünk”, vagy „játékunk (*sportunk*) teljesen a kutyákra jellemző sajátos szagláson múlik”, jól mutatják, hogy milyen szorosan kapcsolódott a „sport” terminus a küzdelem feszültségéhez és a belőle származó élvezethez.¹⁸

Többé-kevésbé a rókavadászok is tudatában voltak annak, hogy az élvezetes feszültség és izgalom, ami a jó sport esszenciája, csak a rókavadásztól várható el, mivel annak alapvető alakzata egy enyhén bizonytalan feszültségegyensúlyt alakít ki, az erőviszonyok ideiglenes eredményezi a versenyzők között. Egy sport kézikönyv szerint a „*nemes tudományt, ahogy rajongói a rókavadászatot nevezik, a közmegegyezés a tökéletes vadászatnak tartja. Az úzótt vad a célnak megfelelően gyors, és tulajdonságai képessé teszik arra, hogy félrevezesse az üldözőit. Jellegzetes szagot hagy, nagyon szívós, és megfelelően nagy számban áll rendelkezésre ahhoz, hogy a dologból sport válhassék.*”¹⁹

Empirikus modellünk, vagyis az angol rókavadászat példáján keresztül kívántuk szemléltetni a „sportnak” nevezett szabadidős tevékenységek megkülönböztető jegyeinek kialakulását. Ez talán segíthet abban, hogy a sport bizonyos strukturális jellegzetességeit a megfelelő feszültségi szint és izgalom forrásaként értelmezzük a gyakorta alkalmazott, merőben utilitarista magyarázatokkal szemben. A rókára vadászó csoportok már kialakítottak egy sajátos „éthoszt”, ami minden sport egyik jellegzetessége. De ebben a fázisban a „sport éthosza” még nem dolgozó középosztályi éthosz volt, amire a „morális” vagy „moralitás” terminusokat alkalmazhatnánk. A vagyonosok éthosza volt, a kifinomult, maguk felett önuralmat gyakorló, szabadidővel rendelkező osztályoké, akik meglátták az élvezetet a jól szabályozott küzdelmek feszültségében és izgalmában. A rókavadászat *gentlemanek* által felügyelt, kitalált és rigorózan betartatott szabályrendszere biztosította, hogy a vadászat kielégítse igényüket a jó „sportra”, előidézzék a megfelelő feszültségi szintet és a küzdelem izgalmát. Gondoskodott róla, hogy az élvezetes feszültség és izgalom feltételei – amire vágytak és amit el akartak érné –, rendszeresen újratermelődjen azon alakzat dinamikája által, amelyben a lovagló vadászok, a kutyák és a róka kapcsolódott egymáshoz.

Manapság hajlamosak vagyunk arra, hogy a két oldal közti viszonylagos kiegyenlítettséget, ami minden sportot jellemez, a szabályrendszer „igazságosságára”, morális alapvetésére vezessük vissza. De itt, mint más esetekben is, a morális aspektusok hajlamosak elfedni a szociológiai aspektusokat, a szabályrendszer

¹⁸ BECKFORD, 1796. 38.

¹⁹ STONEHENGE, 1856. 109.

funkcióját vagy szerkezetét. Nem lehetett „jó sportra” számítani olyan alakzat nélkül, amely képes bizonyos ideig fenntartani egy meglehetősen kényes egyensúlyt az ellenfelek esélyeit illetően. Ilyen „igazságos” szabályrendszer nélkül az élvezet és az izgalom – amit a küzdelem feszültsége nyújtott, és ami a sport fő funkciója volt – túl rövid lett volna és a szabályok betartása sem lett volna elvárható. A róka vadászat azonban megmutatja, hogy az emberek kifejlesztettek egy specifikus technikát önmaguk megszervezésére. Egy olyan technikát, amit mindenféle sportban használtak – mégpedig arra, hogy a résztvevők a kialakult alakzatban egy darabig fenntartsák az egymásnak feszülő erők egyensúlyát, lehetőséget biztosítva a katarzisa, a feszültség feloldására.

A sportok egy másik visszatérő általános problémája – amellyel a róka vadászat esetében is elég korán szembesültek a sportemberek –, hogy megtalálják az egyensúlyt a küzdelem izgalmának elnyújtása és a katarzisz viszonylag gyorsan bekövetkező élvezete között, a csúcspont és a feszültség megszűnése között. Kizárólag az egyik vagy a másik pólus meghatározóvá válása (akárcsak más sportok esetében) felvet egy alapvető ellentétet – a „jó sport” és a „győzelem” képviselői között. Azok között, akik magára a vadászatra helyezik a nagyobb hangsúlyt és azok között, akik a róka megölésére. Az pedig, hogy az ilyen elvi ellentétek különböző sportokban, különböző időkben is jelen vannak, jelzi a sport alapstruktúrájának állandóságát. Amint már mondtuk, a sport alakzati dinamikájának kiegyenlítettnek kell lennie, hogy elkerülje egyrészt a siettetett győzelem, másrészt a holtpontok gyakori ismétlődését. Az előbbi túlságosan lerövidíti a feszültség élvezetét; nem hagy elég időt arra, hogy az élvezet a tetőfokára hágjon. A másik viszont az optimális szintnél magasabbra emeli a feszültséget, és ott hagyja elhúzódni a csúcspont elérése és a „katarzisz” bekövetkezése nélkül. Mindaddig amíg a sport alapvető alakzata biztosította a *fair* egyensúlyt e két, szélsőséges lehetőség közt, a sportemberek választhattak a hangsúly egyik vagy másik oldalra helyezése között.

A róka vadászat tekintetében Beckford már a 18. század elején tárgyalja a problémát hangsúlyozva a csúcspont fontosságát, azaz a róka megölését. De ez nem jelentette, hogy az ölés élvezetét és izgalmát függetlennek tartotta volna az azt megelőző vadászat élvezetétől és izgalmától. A következőket írta magyarázatul arra, miért javasolja, hogy az ember korán reggel menjen ki a falkájával, különösen, ha a kutyák ki vannak éhezve a vérre:

„Általában a reggel az a napszak, amikor a legjobban érezhető a vad szaga; és maga az állat, amelynek a megölésére ez esetben jobban vágyakozol, mint eddig bármikor (hiszen a kutyák ki vannak éhezve a vérre), ilyenkor szinte képtelen elfutni előled. Az, hogy a vadász kutyák pihenésre és esetleg teli hasra vágnak, komoly előnyt jelent nekik [...] Valószínűnek tartom barátom, hogy erre úgy válaszolsz: »akkor ez a róka vadász nem fair sportember. Természetesen nem az; sőt, ő maga is bánná, ha tévedésből annak tartanák. Ő előből más. Véleménye szerint a fair sportember és az ostoba sportember szinonimák. Ezért ő minden előnyt kihasznál a rókákkal szemben, amit csak lehet. Azt hiszed talán, hogy ezzel néha elrontja a saját sportját? Igaz, néha elrontja, de [...] mivel a róka vadászat egész művészeté nem más, mint a vér biztosítása a kutyáknak, a »róka vadász« számára a sport csak másodlagos jelentőségű. Az elsődleges a róka megölése; innen fakad az üldözés mohósága, a vadászat fő élvezete; – Bevallom, olyan fontosnak tartom a vért a vadász kutyafalka számára,

*hogy én személy szerint mindig elégedettebben térek haza egy közepes vadászat után, ami a róka elejtésével ér véget, mint a lehető legjobb üldözés után, ami a róka elszalasztásával fejeződik be. A jó vadászatok általában hosszúak, és ha nem járnak sikerrel, többet ártnak a kutyáknak, mint amennyit használnak. Azt hiszem, a legtöbbszörnek a várakozás nagyobb örömet okoz, mint maga az esemény; ez esetben a gyakorlat igazolja az elméletet és jelenbeli sikered majdnem biztosan előfutára egy későbbi élvezetnek.*²⁰

Amikor az emberek a civilizációs folyamat során az élvezet és elfojtás új egyensúlyának igényével szembesültek, felfedezték azt a képességüket, hogy jobban tudják értékelni a küzdelem elnyújtott izgalmát és a csúcsponthoz vezető feszültséget, mint a csúcspont rövid élvezetét és az ezzel járó feszültségfeloldást. Az a kijelentés, hogy „a legtöbbszörnek a várakozás nagyobb örömet okoz, mint maga az esemény”, bár diagnózisként nem feltétlenül pontos, jól rámutat arra a hangsúlyeltolódásra a feszültség-évezet és a betetőzés-évezet között, ami a vadászathoz hasonló időtöltések fejlődésében kimutatható, és ami általánosabban a civilizációs folyamat jellegzetessége. Mint láttuk, a „sport” terminus a vadászat vagy a játék korábbi előkészítő részével és a tőle elvárt élvezettel kapcsolatos szakkifejezéssé vált. A „róka jó szórakozást [sport-ot] nyújtott nekünk” megfogalmazás egyszerre utalt magára az alakzati dinamikára és az azáltal szolgáltatott izgalom kellemes fokára. A kifejezés éppúgy utalt a róka és a kutyák közötti versenyre és a velük vadászó emberre, mint az utóbbi ebből fakadó élvezetére. Beckford még szégyenérzet nélkül mondhatta azt, amit az emberek valószínűleg magától értetődőnek tartottak a korábbi századokban, később viszont alighanem egyre kevesebben hangoztattak: a róka megölése a legfontosabb dolog, amit a rókavadász kíván, míg a sport csak másodlagos szempont.

Mi több, ahogy az üldözés feszültségének elnyújtása és annak élvezete vált fontosabbá a rövid végső aktussal – az öléssel és annak örömeivel – összehasonlítva, úgy lett az élvezet maga is változatosabb. Valójában összetett élvezetté vált. Mint sok más sporté, a rókavadászat alapalakzata is úgy volt kialakítva, hogy a belőle származó izgalom és élvezet nem egy, hanem számos versenyen múltott egyidejűleg. Mint általában, verseny elsősorban a „vadász” és az „üldözött” között folyt. De a rókavadászat esetében az alakzatot nem pusztán két, hanem három résztvevő formálta: a lovagló emberek csoportja, a vadászok falkája és a róka. A kutyák és a róka közt folyó küzdelem volt az elsődleges, és az ebből származó feszültség és izgalom uralta a többit. De szorosán ehhez az elsődleges versenyhez kapcsolódott egy másodlagos is, a kutyák versenye. A vadászok lelkesen követték és figyelték a kutyákat. A legbátrabb, a leggyorsabb, a legjobb szimatú, és az amelyiknek sikerült közel kerülnie a rókához, növelte gazdájának büszkeségét. Csodálták és kényeztettek őket, nagy összegeket fizettek a kölykeikért. És végül: az alakzat része volt egy úgyszintén másodlagos verseny, ami a vadászok között zajlott. A kérdés az volt, ki tud legközelebb maradni a falkához. Ki megy rövidebb úton még akkor is, ha az veszélyesebb? Ki retten vissza a kerítésnél, folyóknál és más akadályoknál? Ki van jelen a vad leterítésénél?

²⁰ BECKFORD, 1796. 173. (Kiemelés tőlem – N. E.) – Amit Beckford más szavakkal mond: ha a kutyák öléssre voltak kiképezve és szerettek ölni, a későbbiekben jó szórakozást (sport-ot) nyújtottak. Amint láthatjuk, azt akarja hangsúlyozni, hogy a küzdelem izgalmanak élvezete és a csúcspont élvezete kölcsönösen függnek egymástól.

A róka és a kutyák versenye által kiváltott izgalmat nagymértékben fokozta a vadászok közötti verseny. A 18. században és a 19. század elején a rókavadászat gyakran lényegesen nagyobb kihívást jelentett és vadabb volt, mint ma. Bátorság, erő és ügyesség próbája volt a férfiak számára, és néha a hölgyeknek is. A vadászat hevében a vadászok gyakran a végsőig próbára tették egymást. Kockázatot vállaltak annak ellenére, hogy tudták: az izgalom öröméért lehet, hogy eséssel, sérülésekkel vagy akár az életükkel fognak fizetni. Az angol rókavadászat jellegzetességeit arisztokraták és földbirtokosok alakították ki egy olyan korban, amikor a társadalmi státuszt egyre kevésbé párbajok vagy más fizikai megmérettetések révén harcolták ki – bár a fiatalok körében még mindig gyakorta előfordultak ilyenek –, hanem egyre inkább olyan eszközökkel, mint a mértéktelen fogyasztás és az öncélú hősiesség. A rókavadászat mindkettőre alkalmat adott. Sok híve számára az összejövetelek rituális, már-már kultikus jellegűek voltak.

A 18. század olyan korszak volt Angliában – és nem csak Angliában –, amelyben a földbirtokos osztályok békésebbé és civilizáltabbá válása, és ezzel együtt modoruk finomodása figyelhető meg. Bár a polgárháború fenyegetése mérséklődött, az előző század belső viszályainak emléke jó ideig élt még.²¹ Mint belső viszályokat követő időszakokban oly gyakran, sokan attól tartottak, hogy a polgárháború megismétlődik: belefáradtak az egymás ellen elkövetett erőszakba. A belső széthúzást követően általában az egyik csoport – mint legerősebb – kiemelkedik, ám Angliában nem ez történt. A fizikai erőszak monopolizációja, amelytől minden ország belső békéje, különösen az uralkodó osztályok megbékélése függött, másként zajlott, mint a többi európai országban. A fizikai erőszak és az ország adóbevételei fölötti ellenőrzés ikermonopóliumát, amelyen egyebek mellett az állam hatalma nyugodott, a versengő csoportok egyike sem tudta tartósan magához ragadni. Semmi esetre sem váltak – mint Franciaországban és más autokratikus államokban – a király és az udvar monopóliumává. Anglia a társadalmi konfliktusok erőszakosabb korából örökölte az uralkodó osztályok közötti mérsékelt ingatag feszültség-egyensúlyt. Ezen osztályok közül egyik sem volt hajlandó arra – vagy nem tűnt elég erősnek ahhoz –, hogy közvetlen fizikai erőpróbára hívja ki a többieket. Ehelyett szép lassan egy hallgatolagos megegyezés alakult ki a társadalom rivális érdekcsoportjai között. Olyan szabályrendszerben egyeztek meg, amelynek keretein belül felváltva alakíthattak kormányt, és igazgathatták vagy használhatták minden kormányzati funkció központi elemét: a fizikai erő monopolizálását és az adók beszedését. Természetesen ezek a szabályok nem egyik napról a másikra alakultak ki. A különböző érdekcsoportok képviselői közti szörványos harcok és összecsapások legalább a 18. század közepéig előfordultak, de az attól való félelem, hogy az egyik versengő csoport és hívei fizikailag megsebesítik vagy elpusztítják a másikat, fokozatosan csökkent. Elkezdtek tartani magukat ahhoz az egyezséghez, hogy kormányzati hivatalért és a hatalom legfőbb erőforrásaiért erőszakot alkalmazva nem lehet harcolni, hanem kizárólag a megállapított szabályok szerint: szavakkal, szavazatokkal és pénzzel. Érdemes megegyezni, hogy ez a megegyezés is egy több

²¹ Beckford egy versidézettel emeli ki az olyan békés, vidéki sportok előnyeit, mint a rókavadászat: „Nem fenyeget féktelen vad szenátus / Nincs bárd vagy bitófa / Nincs irigység, csaldás és kétségbeesés.” („No fierce unruly senate threatens here, No axe or scaffold to the view appear. No envy, disappointment and despair.”)

csoport közötti, mérsékelten ingatag feszültségegyensúlyt testesített meg. Fontos szerepet játszott ebben a bonyolult berendezkedésbe való átmenetben az a tény, hogy egyik versengő félnek, sőt még a királynak sem volt korlátlan rendelkezési joga az állandó hadsereg felett.

Időbe telt megoldani azt a központi problémát, amely mindig (és máig is) a fő buktatója volt azon átmeneteknek, amelyekben a néhány érdekcsoport közti erőszakot sem nélkülöző küzdelem időszakát egy olyan rendszer váltja fel, amely a problémák elsímítására már erőszaktól mentesített kereteket kínál. A probléma mindig ugyanaz: hogyan lehet túllépni azon a kölcsönös félelmen és gyanakvason, hogy az ellenfél – amint szert tesz a hatalmi erőforrások és a kormányzati pozíciók fölötti kontrollra – a továbbiakban nem fog a közösen megállapított szabályoknak megfelelően játszani. Ehelyett a szabályokat figyelmen kívül hagyva megpróbál hatalmon maradni, és arra használja a pozíciójával járó hatalmát, hogy gyengítse vagy megsemmisítse ellenfelét. Azok az egymással versengő társadalmi csoportok, amelyek a dominanciáért folyó harcaikban fizikai erőszakot használtak (vagy ezzel fenyegetőztek), hogyan és miért hagytak fel ezzel nagyjából a 18. század első felére? Hogyan és miért lehetséges, hogy a kormányzásban erőszakmentes eszközökkel élő és a közösen megállapított szabályokkal összhangban működő parlamentáris rendszer gyakorlatilag komolyabb nehézségek nélkül ellátta feladatát? Olyan kérdés ez, amelyre ebben a kontextusban nem kell feltétlenül válaszolnunk. De nem mulasztathatjuk el, hogy magára a tényre rámutassunk. Fontos, hogy felhívjuk a figyelmet arra a különös formára, amely a kormányzati pozíciókhoz való hozzáférésben és a legfontosabb hatalmi erőforrások kontrolljában – a fizikai erőszak és az adórendszer monopolizálásában – mutatkozott meg a korszak Angliájában. Megszokott, hogy a kormányzás ezen formájára mint „pluralista” vagy „parlamentáris” berendezkedésre utaljunk. De ezek a rutinszerűen használt szavak könnyen elfeledtetik azt a központi problémát, amit egy ilyen rendszer funkcionálása érdekében meg kell oldani. A probléma pedig a következő: a felállított szabályokkal összhangban lévő, erőszakmentes kormányváltás. Hogyan lehet meggyőzni a kormány tagjait, hogy a közösen kialakított szabályok szerint lemondjanak arról a nagyon is jelentős hatalomról, amit a kormányzati pozíció biztosít? Hogyan lehetünk biztosak abban, hogy a központi állami monopóliumok kontrollálóiaként óriási katonai és pénzügyi források felett rendelkezve is követni fogják a szabályokat?

A multipoláris parlamentáris rendszer angliai fejlődése és viszonylag zavartalan működése a 18. század folyamán – a polgárháborús küzdelmek és a széthúzás korszaka után – megoldotta ezt a problémát. A parlamentáris rendszer fokozatos kialakulása egy nagyon is nyilvánvaló megnyugvás kifejeződése volt. Az önkorlátozás magasabb fokát követelte, mivel ez szükséges ahhoz, hogy az összes érintett csoport egyöntetűen lemondjon az erőszak alkalmazásáról, még akkor is, amikor a közösen kialakított szabályok szerint az ellenfél tölthet be hivatalt, élvezheti annak előnyeit és hatalom erőforrásait. Nyilván nem véletlen, hogy a földesurak erőszakosabb és kevésbé jól szabályozott időtöltései ugyanabban az időben váltak kevésbé erőszakossá és aprólékosan szabályozottá – így születhetett meg a „sport” fogalmának modern jelentése –, amikor ugyanezek a társadalmi csoportok lemondtak az erőszakról és az önkorlátozás magasabb fokára léptek, amit a kormányzás kontrollja, különösen pedig a kormányváltás parlamentáris formája követelt meg. Maga a

parlamentáris versengés sem nélkülözötte teljesen a sport jellegzetességeit. Ezekben a nagyrészt verbális és erőszakmentes parlamentáris csatározásokban is megvolt az élvezet, a feszültség és az izgalom. Más szavakkal: nyilvánvaló rokonság volt a 18. századi angol politikai berendezkedés struktúrája és fejlődése, valamint az angol felsőbb osztályok időtöltésének ugyanabban a korban zajló „sportizációja” között.

Ahogy a parlament a 17. század végétől, 18. század elejétől kezdődő átalakulása, úgy a felsőbb osztályokra jellemző 18. századi időtöltések is tükröztek egy sajátos vonást, amely az egész országot érintő, átfogó változásoknak is sajátja volt. Ez a probléma egyre érzékelhetőbb lett a pacifikálódás, az önkorlátozás szükségességének nyomására, amely különösen Anglia politikailag legbefolyásosabb földesurai körében jelentkezett, ahogy a jogtalan erőszakhasználat megelőzésére alkalmazott társadalmi eszközkészlet – amelyet nagyrészt ezen osztályok kontrolláltak – némi-képp hatékonyabb lett. A közbiztonság javulása nélkül a gazdasági növekedés és a kommercializálódás fokozódása nehezen ment volna végbe. A pacifikálódás és a kommercializálódás egyrészt igényelte, másrészt segítette az emberi viselkedés nagyobb szabályozottságát – az emberi kapcsolatok minden területén. Az emberi viselkedés egyre nagyobb szabályozottságát mutató tendencia nem kizárólag külső kontroll eredménye, hanem a társadalmilag kikényszerített önkontrollé is.²² A 17. században – talán egyedül Cromwell köztársaságát leszámítva – a földbirtokosok és a polgárok kultúrája és viselkedési normái – néhány kapcsolódási pont ellenére – továbbra is erőteljesen elkülönültek. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy a jó modor nélküli erkölcs állt az egyik oldalon és az erkölcs nélküli jó modor a másikon. A 18. század elején a két hagyomány közeledni kezdett egymás felé. Addison és Steele kísérlete az erkölcs és a jó modor összepárosítására csak egy általánosabb jelenség egyik megnyilvánulása volt. A politikailag stabilabb és a kommercializáció magasabb fokára jutó vidékeken nemcsak a polgárokat, hanem a földbirtokosokat, az arisztokráciát és a *gentryt* is befolyásolta az az egyénekre nehezedő nyomás, ami a fizikai erőszak használatát korlátozta, és a viselkedésben nagyobb szabályozottságot követelt meg.

A nagyobb szabályozottság felé haladva azonban az élet is unalmasabbá vált. A fokozott egyéni izgalom átélésének alkalmai – különösen az olyan társas élvezeteké, amelyek önkontrollvesztéshez vezethettek – ritkábbá és társadalmilag kevésbé elfogadhatóvá váltak. A kérdés az volt, hogy miként képes az ember teljességében átélni az egyik legegységesebb szükségletének tűnő örömteli élvezetet anélkül, hogy másokat vagy magát társadalmi vagy egyéni szinten veszélyeztetné. Az egyre inkább belsővé váló kényszerek ugyanis korlátozták az élvezet számos olyan formáját, amelyek korábban egyrészt nagyon is kellemes időtöltést nyújtottak, másrészt viszont sérülést, felfordulást és emberi szenvedést idéztek elő. Hogyan lehetne az embereknek az egyre szabályozottabb társadalomban biztosítani a közös élményből fakadó kellemes izgalom elegendő mennyiségét a társadalmi rend felborítása és a kölcsönös sérülés veszélye nélkül? Amint láthattuk, Angliában az egyik megoldás erre az olyan időtöltések feltűnése volt, amelyek később „sportként” lettek ismertek. A rókavadászat angol formája csak egy példa a sok közül erre az átalakulásra,

²² A társadalmi kontrollnak az önkorlátozás fejlődését lehetővé tévő specifikus formájának megfigyeléséhez lásd ELIAS, 1982. 229. skk.

de jól mutatja a probléma megoldásának egy korai fázisát. Ebből a szempontból roppant lényeges volt az, hogy a hangsúly a verseny megnyeréséről a verseny hosszán tartó izgalmának mélyebb átélésére tolódott át. Később ez abban a jól ismert elvben fejeződött ki, mely szerint a sportban nem a győzelem, hanem maga a játék a fontos. A rókavadászok – még ha csak áttételesen és kizárólag állatokkal szemben – még mindig képesek voltak sérüléseket okozni és ölni. A sport más formái, mint például a krikett vagy a futball azt illusztrálja, hogyan oldódott meg ez a probléma olyan esetekben, ahol minden résztvevő ember volt.

Fordította: Oláh Anna

Felhasznált irodalom és rövidítések

BECKFORD

1796 BECKFORD, Peter: *Thoughts upon hare and fox hunting: in a series of letters to a friend... also an account of the most celebrated dog kennels in the kingdom.* London, Vernon and Hood, 1796.

BLAINE

1852 BLAINE, Delabere. P.: *Encyclopedia of Rural Sports.* London, Longman, Orme, Brown, Green and Londmans, 1852².

CRUIKSHANK

1966 CRUIKSHANK, Charles J.: *Elizabeth's Army.* Oxford, Oxford University Press, 1966.

ELIAS

1978a ELIAS, Norbert: *The Civilizing Process, Vol. I. The History of Manners.* Oxford, Blackwell, 1978. (Magyarul: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálatok.* Fordította: Berényi Gábor. Budapest, Gondolat, 2004².)

1978b ELIAS, Norbert: *What is Sociology?* London, Hutchinson, 1978. (Magyarul: *A szociológia lényege.* Ford.: Berényi Gábor. Budapest, Napvilág, 1999.)

1982 ELIAS, Norbert: *The Civilizing Process, Vol. II. State Formation and Civilization.* Oxford, Blackwell, 1982. (Magyarul: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálatok.* Fordította: Berényi Gábor. Budapest, Gondolat, 2004².)

GREEN

1953 GREEN, Geoffrey: *History of the Football Association.* London, Naldrett, 1953.

MARPLES

1954 MARPLES, Morris: *A History of Football.* London, Secker and Warburg, 1954.

STONEHENGE

1856 STONEHENGE, [J. H. Walsh]: *Manual of British Rural Sports.* London, Routledge, 1856.

STOW

1603 STOW, John: *A Survey of London.* 1603. [Reprint, Oxford, 1908.]

Magyar László András

A fiziognómia fiziognómiája

ENNEK A CIKKNEK nem csupán az a célja, hogy elmesélje a fiziognómia történetét, vagyis meghatározza, mi is az, elmondja, hogyan jött létre, röviden bemutassa alakváltozatait, típusait, jellemzőit – hiszen ezt már többen megtették¹ –, hanem az is, hogy rámutasson e különös tudomány meghökkentő életerejére.

Mai gondolkodásunk azon a hiten alapul, hogy a dolgok különböznek, különállók, így a folyamatokat, jelenségeket a dolgok egymásra hatásával, ok-okozati kapcsolatával magyarázzuk. Régen az ember gondolkodásformája inkább mágikus volt (bár ez a fajta gondolkodás sokszor ma is működésbe lép), a tudás mindenekelőtt az azonosságok, összefüggések, megfelelések hitére épült, ezért a jelenségekre, eseményekre többnyire analógián, szimpátián-antipátián alapuló magyarázatokat adtak. Az egyik legrégebbi anthropológiai „tudomány”, a fiziognómia olyan paradigmaváltó korban – a Kr. e. 5–3. században – jött létre, amelyben mind a mágikus, mind pedig az új, okelvű-rationális gondolkodás egyforma erővel hatott. Születésében ezért részben mágikus eredetű, részben pedig racionális típusú elképzelések játszottak szerepet.

Az emberi testet mikrokosmosznak („kis rend”-nek) tartó, asztrológikus, a melothészia-teórián alapuló² elméletek szerint nem csupán a nagy rend (makrokosmosz) tükröződik vagy jelenik meg valamiképpen az emberi organizmusban, hanem az emberi test egyes alkotóelemei és részei is analógiás kapcsolatban állnak egymással. Ezért következtethetünk például a – bolygókkal kapcsolatban álló – tenyér vonalaiból a szív működésére vagy az egyén élettartamára, s ezért utalhat a szemöldök sűrűsége vagy ívének rajza tulajdonosának jellemére vagy vágyaira, amint az orr is a hímtagra.³ A fiziognómia „segédtudományai”, a khiromantia (tenyérjósítás), a metoposzkópia (homlokisme) vagy az onükhoszkópia (körömisme) hasonló megfelelésekből vezették le tételeiket. A fiziognómiák és a későbbi alkattanok Philemóntól Pszeudo-Arisztotelészen, Fluddon, Lavateren, Gallon, Lombroszon át Kretschmerig és Buday Lászlóig egytől egyig állítják, hogy az emberi test alkotórészei és alakzatai, belső és külső tulajdonságai valamilyen párhuzamban, rejtett összefüggésben állnak egymással, s hogy ezért a külső tulajdonságokból joggal következtethetünk a belsőkre.

A fiziognómia tudományának másik forrása azonban az ok-okozati gondolkodáson alapuló, Európában először a hippokratészi *Corpus*ban – legalábbis elemeiben – megfogalmazott nedvelmélet, amelyet egyfajta humorális pathológiaként,

¹ FRANZ, 1784.; EVANS, 1969.; PORTER, 2005.; VÍGH, 2006.

² PTOLEMAIOS, 1980. 316–332. (III. 12. 147–154.)

³ MAGYAR, 2008.

elsősorban Galénosz (Kr. u. 2. sz.) és Oreibasziosz (Kr. u. 4. sz.) munkái alapján, arab orvosok öntötték végső formájába a 9–12. században. A nedvkörtani elmélet lényege a következő: a világot négy őselem alkotja, a tűz, a víz, a föld és a levegő. A négy őselem keveredéséből jönnek létre az élőlények és az élettelen dolgok egyaránt. Az emberi testben ezek az őselemek nedvek alakjában is megjelennek: a levegő nedve a vér (görögül: *haima*), a tűzé az epe (*kholé*), a vízé a nyák (*phlegma*), a földé pedig a fekete epe (*melaina kholé*). Ezek a – részben szimbolikus – nedvek a vérben keveredve jutnak a szervekbe és testrészekbe, meghatározva azok működését, tulajdonságait, illetve betegségeit. A nedvek egyensúlya, a szünkrasztia egészséget, egyensúlyuk felborulása pedig, a düszkrasztia betegséget eredményez. A betegségek ezek szerint négy fő osztályba sorolhatók: „véresek”, „epések”, „fekete epések” vagy „nyákosak”. Az orvos dolga az, hogy megállapítsa, melyik nedv a ludas a bajban, illetve az, hogy a nedvek egyensúlyát megtartsa, vagy helyreállítsa.

A nedvek elméletét az egyes nedvekre jellemző minőségpárok (meleg-nedves, meleg-száraz, hideg-nedves, hideg-száraz) teóriája is kiegészítette. A kvalitások egyensúlyát – amelyet az egészség föltételének tekintettek – a velük ellentétes minőségek erősítésével, a *contraria contrariis* (ellentétet az ellentétessel) elvének alkalmazásával igyekeztek elérni.

A teljes szünkrasztia, a tökéletes nedv- és minőségegyensúly, így a tökéletes egészség azonban szinte elérhetetlen cél, hiszen minden ember szervezetében születésétől fogva – ma úgy mondanánk, „genetikusan” – egy-egy nedv uralkodik. Ezért beszélhetünk alkatokról. Az olyan ember, akinek szervezetében a vérből van több a kelleténél, szangvinikus lesz, akiben viszont az epe uralkodik, kolerikus, akiben a fekete epe, melankolikus, akiben pedig a nyák van túlsúlyban, flegmatikus lesz egy életen át. Az ember nedvalkata (*constitutio, complexio, katasztaszisz, hexisz*) ráadásul nem csak testi tulajdonságait, de lelki hajlamait és érzelmi alkatát (*dianoia*) is befolyásolja, a nedvkatát pedig a test jellemzőiből vagy akár az arcvonásokból is felismerhető. Ekképpen kapcsolódik tehát az antik – az orvoslásban és az élettanban egészen a 18. századig szinte egyeduralkodó – nedvelmélet a fiziognómiához. Hiszen ha elfogadjuk ezt az elméletet, az is magától értetődik, hogy a test nedvkatát által meghatározott külső jegyeiből méltán következtethetünk a betegségekre, a jellemre, a vágyakra vagy éppen a hajlamok és adottságok által meghatározott életútra, sorsra.

Noha a későbbiekben – különösen a 18. század második felétől – a fiziognómiák és alkattanok megfogalmazói, vallási okokból vagy tudományos büszkeségből igyekeztek egyre inkább eltitkolni tanaik eredetét, s állításaikat egyéb elvekre hivatkozva levezetni, az alapmotívum – az analógiás és az okelvű gondolkodásmód keveredése – minden hasonló elméleten máig jól megfigyelhető.

A ma ismert legkorábbi fiziognómiával foglalkozó európai szövegek a Kr.e. 4. századból származnak, ám az első összefüggő fiziognómiai munkák csak a Kr.u. 2. századra datálhatók.⁴ Keletkezési helyük nem ismert, ám valószínűleg leginkább az alexandriai kulturális körből származhattak. E rövid munkák többnyire töredékes gyakorlati útmutatók a test egyes jegyeinek értelmezéséhez, az elméleti háttér

⁴ FOERSTER, 1893. A kiadás a következőket tartalmazza: 1. *Physiognomonica Pseudoaristotelis; Adamanti cum epitomis; Polemonis e recensione G.Hoffmanni; Physiognomonica anonymi; Pseudopolemonis; Rasis; Secreti secretorum; Anonymi; Fragmenta.*

ismertetése nélkül. Kivétel ez alól az Arisztotelésznek tulajdonított *Phüszignómonia*, hiszen hosszas és színvonalas, igen önkritikus hangú elméleti fejtegetést olvashatunk az elején (a második fele empirikus megfigyelésekből áll). Nem véletlen, hogy Gianbattista Porta a maga 16. századi fiziognómiáját bevallottan erre a műre vagy legalábbis ennek középkori, latin változatára alapozta. Pszeudo-Arisztotelész e – két írásból összeszerkesztett – tanulmánya egyébként olyan érdekes és nagy hatású, hogy bekerült a *Loeb Classical Library* Arisztotelész-összkiadásába (avval a megjegyzéssel, hogy bizonyosan nem arisztotelészi műről van szó).⁵ Ebben a tanulmányban bukkan fel először a később újra- és újra előkerülő állattipológia, s az a gondolat is, hogy a fiziognómusnak sosem szabad sémákban gondolkodnia, hanem a jellemző vonások összhatását kell elemzéseinél alapul vennie. A tanulmány háromféle megoldást is kínál arra, hogy miféle jelcsoportokra alapozható az elemzés (igaz, ezekből egyet azonnal el is utasít). Pszeudo-Arisztotelész fiziognómiája tehát azért igen fontos szöveg, mert részletesen foglalkozik a fiziognómia metodikájával, emellett érdekes gondolatokat tartalmaz a test és a lélek egymásra hatásáról, sőt a test primátusáról is.

Két jelentős fiziognómiával foglalkozó ókori mű fűződik Galénosz nevéhez: a *Peri kraszeón* (*De temperamentis* vagy *De complexionibus*) című munka,⁶ valamint egy – a fiziognómia egyik elméleti alapozásának tekinthető – rövidebb mű, a *Quod animi mores corporis temperamenta sequantur* latin címen ismert írás.⁷ Ez utóbbiban a szerző azt fejtegeti és bizonyítja részletesen, hogy mivel a lelki tulajdonságokat az alkati-testi jellemzők határozzák meg – ha a lélek nem éppen a nedvműködések pusztá szüleménye –, test és lélek közt pontos megfelelés tételezhető, vagyis a testi jegyekből egyértelműen következtethetünk a lelki tulajdonságokra. Galénosz munkái fontos szerepet játszottak abban, hogy a fiziognómia a későbbi századokban orvosi segédtudománnyá válhatott, és hogy egyértelműen az alkattanokhoz kapcsolódhatott.

Az elveszett vagy töredékesen fennmaradt antik fiziognómiák szerzői (Loxosz, Palaimón, Phülemón stb.) nyilván hasonló problémákkal küszködtek: igyekeztek tanaikat filozófiai szempontból és módszertanilag is megalapozni, illetve olyan tipológiát létrehozni, amit a tapasztalat is igazol. Esetükben tehát egy tudomány megteremtéséről beszélhetünk, munkáik célja olyan jelrendszer létrehozása és jelentéseinek rögzítése volt, amelynek segítségével az ember a maga egyediségében és általánosságában jobban megismerhető. A fiziognómiai irodalmat egyébként már az ókorban kiegészítették különféle lélektani tipológiák is, amelyek közül a legismertebb az Arisztotelész-tanítvány Theophrasztosz jellemisméje.⁸

A középkori nyugati fiziognómiák elsősorban e munkákra épültek, ám nemcsak az antik auktorokból merítettek, hanem nyilvánvalóan arab művek fordításából is. Latin nyelvű fordításban is fennmaradt Rhazes⁹ és Avicenna neve alatt egy-két

⁵ ARISTOTLE, 1980. 84–137.

⁶ GALENUS 1821. I: 509–694. A könyv több latin fordításban is (Gerardus de Cremona, Burgundio de Pisa) ismert volt a késő középkorban. Lásd DURLING, 1976.

⁷ GALENUS, 1822. IV: 767–822.

⁸ THEOPHRASZTOSZ, 1982.

⁹ Rhazes kivonatosan bedolgozta Polemón elveszett, 70 fejezetnyi hosszú *Fiziognómiáját* *Kitab al-Mansúri* című művébe. Ezt a szövegrészletet tartja számon a tudomány Rhazes *Phüszignómiája* néven. AUTUORI, 1984.

fiziognómiai szöveg (például *Kanún*, lib. III., fen I. tract I. cap 16.)¹⁰, és ismeretes Pszeudo-Arisztotelész *Phüszignómonikájának* arab fordítása is.¹¹ Valószínűleg a Kr. u. 4. századból származik, de későbbi feldolgozásnak tűnik Adamantius Sophista *Physiognomiconja*, amelyet a középkorban szintén ismertek.¹² Emellett folyamatosan létezhetett egyfajta népi vagy kolostori hagyomány is, amire példa Hildegardis von Bingen fiziognómiával összekapcsolt alkattana,¹³ a salerno hagyomány néhány verse,¹⁴ illetve Michael Scotus műve.¹⁵ Albertus Magnus állattanának (*De animalibus*) fiziognómiai fejezetei viszont egyértelműen – latinra fordított arab szerzők által közvetített – antik forrásokon alapulnak.¹⁶ Albertus a bevezetőjében – talán éppen tanainak pogány eredete miatt – igyekszik azonnal élesen megkülönböztetni a természetes jellemvonásokat, adottságokat, amelyeket a „vér és a fizikai életerő”, azaz a test határoz meg, illetve a cselekedeteket és vágyakat, amelyeket a (szabad) akarat alakít. Mint mondja, az utóbbiak az erkölcsstan körébe tartoznak, a fiziognómia pedig csak az előbbiekkal foglalkozhat. Az adottságok azonban szerinte egyértelműen felismerhetők testi jegyek alapján, amelyeket hosszán ismertet.

Albertus magyarázkodása érthető. A fiziognómia alapelve ugyanis, hogy a test jellege, alkata valamiképpen meghatározza a viselkedést, a lelket és a sorsot, katolikus-keresztény szempontból igen problematikus, hiszen ellentmond a szabad akarat ágostoni eredetű dogmájának. Ez az ellentmondás különösen az asztrológikus elméletek tekintetében bizonyult kényelmetlennek, de alkattan és a fiziognómiai elméletek esetén is vitákra adhatott okot. Talán ezzel magyarázható e tanok középkori medikalizációja, vagyis az a tény, hogy a fiziognómiát és segédtudományait elsősorban az orvostudományok közé sorolták, művelői orvosok voltak, filozófiai vonatkozásait viszont feltűnően negligálták. Mindehhez tudnunk kell azt is, hogy az orvostudomány – talán egyszerűen azért, mert szükség volt rá – a középkor és a reneszánsz folyamán végig meg tudta őrizni függetlenségét a teológiától, sőt, például a nemzéselmélet vagy az alkattan terén a hivatalos teológiának ellentmondó tételeket is hirdethetett.¹⁷

Nem véletlen tehát, hogy a 13. század végén, pontosabban 1295-ben, Párizsban éppen egy orvos, Petrus de Abano írt egy jól sikerült fiziognómiát, ami talán hozzájárult ahhoz, hogy Petrus az Inkvizíció bírósága elé került.¹⁸ Pedig az óvatoss, „*conciliator*”, azaz „*egyezettető*” néven emlegetett Abano nyomatékosan csupán azt hirdeti, hogy írásának segítségével könnyebben ítéldhetjük meg az embereket, könnyebben eldönthetjük, kibeen bízhatunk és kibeen nem. Nála mind a filozófiai és módszertani alapozás, mind pedig a szabad akarral kapcsolatos megkülönböztetés hiányzik: igyekszik empirikus, praktikus könyvet adni olvasói kezébe, semmi

¹⁰ Itt például Avicenna a tökéletes alkat jegyeit leírva valószínűleg önmagát ábrázolja.

¹¹ A fordításnak ugyanaz a Hunain ibn Ishak a szerzője, aki Galénosz nedvtanából készített nagy hatású összefoglalásokat. ULMANN, 1970. 96.

¹² PERUSCUS-SYLABURGIUS, 1780.

¹³ BINGEN, 2004. 103–110., 123–125.

¹⁴ MAGYAR, 2008. 1169–1174.

¹⁵ SCOTUS, 1508. Ez a mű a 14. századi Bartholomaeus Cocles, bolognai professzor neve alatt is többször megjelent a 16. század folyamán.

¹⁶ ALBERTUS MAGNUS, 1996. 9–14. (I. 126-tól.)

¹⁷ TEMKIN, 1991.

¹⁸ ABANUS, 1548. (A mű *Compilatio physiognomiae* címen is ismert volt.)

mást. A 14–15. századra, részben fennen hirdetett praktikus céljainak köszönhetően, a fiziognómia már közismert és elfogadott „tudománnyá” vált, és olyan alkotók munkásságán is nyomott hagyott, mint Dante vagy Leonardo da Vinci.¹⁹

Itt kell megjegyezni azt is, hogy e tan vagy elmélet egyébként – valószínűleg ismét csak kettős eredetének és a logikus gondolkodás előtti szintekbe hatoló gyökereinek köszönhetően – elképesztően nagy hatást gyakorolt a művészetekre az irodalomtól a festészetten át egészen az építészetig, és hatása a középkortól mindmáig nyomon követhető. Ezen hatást – különösen annak itáliai vonatkozásait – a Vigh Éva által szerkesztett *Természeted az arcodon* című remek tanulmánykötet részletesen bemutatja, így e kérdés taglalásától ezúttal eltekintek.²⁰

Bár a fiziognómia a középkorban mindvégig eleven életet élt, e tudomány igazi reneszánszát a 16. század hozta el.²¹ Ennek nem csupán szellemtörténeti – a „titkos tudományok” virágzásának nagy korszaka ez –, hanem gyakorlati okai is voltak, hiszen a könyvnyomtatás elterjedésével a szerzők és a kiadók már a hasonló, népszerű témákat feldolgozó könyvek publikálásától némi anyagi hasznot is remélhettek. Igen korán, a 15. században megjelentek efféle, főként egymásból plagizált, vagy egyenesen ugyanazt a szöveget új, néha fiktív szerző neve alatt közlő kiadványok, például Petrus Padubensis, Giovanni Michele Savonarola, Aldobrandino da Siena, Bartholomaeus Cocles, Antiochus Tybertus, Johannes Hasius vagy Andreas Corvus művei,²² amelyek kézírásos másolatokban is közkézen forogtak. (Bár ezek a művek eredetileg latinul íródtak, ez sem szabott határt elterjedésüknek, mert a 16. században olasz, angol, német, francia nyelvű fordításaik is kaphatóak voltak.)²³ Továbbá ebben a korban többször kiadták Pszeudo-Arisztotelész, Polemón vagy Adamantius Sophista munkáit is, a kiadások jegyzeteiben és előszavában pedig a tan történetét is megkísérelték rekonstruálni.

A reneszánsz fiziognómiai irodalom csúcsa kétségkívül Gianbattista della Porta (1535–1615) először 1586-ban publikált *De humana physiognomonia* című könyve, amely mind elméleti alapozását, mind remek fametszetekkel illusztrált állattipológiáját tekintve újat hozott a középkorból örökölt praktikus célú fiziognómiák sorában. A könyv egyértelműen a Pszeudo-Arisztotelész-féle *Phüsziognómoniára* épít, és gyakorlatilag kizárólag ókori és arab forrásokra hivatkozik. Mint bevezetőjében kifejti, célja egyrészt az, hogy olvasóit jobb emberismerethez, másrészt az, hogy hibáik felismeréséhez és korrekciójához segítse, vagyis részben praktikus, részben etikai célokat szolgál. Nyíltan ír arról is, hogy a fiziognómia az analógiák, megfelelések tudománya. Mindenesetre Porta sem felejt el leszögezni, hogy a természet adta hajlamok és a szabad akarat által irányított cselekedetek közt különbséget kell tennünk.

¹⁹ VINCI, 1984.

²⁰ VIGH, 2006.

²¹ PORTER, 2005. 74–121.

²² Lásd GRAESSE, 1960. 100–103., illetve THOMANN, 1997.

²³ A korabeli európai fiziognómiákról részletesen írt PORTER, 2005. 90–110. Bőséges fiziognómiai bibliográfia található itt: [www.muellerscience.com/PSYCHOLOGIE/Kompetenz/Lit.Menschenkenntnis\(1470-1996\).htm](http://www.muellerscience.com/PSYCHOLOGIE/Kompetenz/Lit.Menschenkenntnis(1470-1996).htm), illetve <http://physiognomy.history.qmul.ac.uk/bibliography.html> (Utolsó letöltés: 2010. augusztus 31.)

Szakosodni is a reneszánsz idején kezdett a fiziognómia: Hieronymus Cardanusnál jelenik meg a *metoposzkópia* (homlokisme) kifejezés (hasonló címmel művet is írt), Johannes Hartlieb pedig a *kheiomantia* (tenyérjósítás) terminust tette közzismertté.

A 17. századra a fiziognómiai irodalom azonban már határozottan kettévált. Továbbra is megjelentek – nemzeti nyelveken – népszerű, gyakorlati tanácsadó jellegű vagy okkult könyvecskék, ugyanakkor a tan „medikalizációja” is tovább erősödött, hiszen a reneszánsz hagyományt folytatva ebben az időben is szinte kizárólag orvosok írtak hasonló műveket, köztük Joannes Fontanus (Párizs, 1611.), Philippus Finella (Nápoly, 1648.), Camillus Baldus (Bologna, 1621.), Robert Fludd (Frankfurt, 1631.), Joannes Fridericus Helvetius (Heidelberg, 1660.), Philippus May (Drezda, 1681.), Christian Moldenarius (Lipcse, 1616.), Jean Moreau (Párizs, 1616.), Andreas Otto Königsberg, 1676.), Giuseppe Rosaccio (Verona, 1602.), Clemens Timpler (Hannover, 1617.) vagy Fridericus Wedelius (Jéna, 1686.). Az említettek egy része ráadásul orvosdoktori disszertációként adta ki munkáját. A fiziognómia emellett számos orvosi diagnosztikus műben is megjelent mint a szemiotika része.

Új elméleti támaszt jelentett a fiziognómia számára a régóta a tan háttérben álló, ám Oswald Kroll által újrafogalmazott szignatúrátan.²⁴ Bizonyos hermetikus, okkultista irányzatok már Cornelius Agrippa *De occulta philosophia*ja óta igyekeztek a világot, kabbalista mintára, egyfajta titkosírás-ként, megfejtendő jelrendszerként kezelni: Paracelsus, Jakob Böhme, Robert Fludd vagy Knorr von Rosenroth számára az emberi test is Isten titkos üzenetének jeleit őrzi, vagy egyenest maga is Isten üzenete, ennek az üzenetnek a megfejtése pedig az ember elsődleges feladata. Ebben a szellemi környezetben a fiziognómia könnyen megtalálta a helyét. A 18. század elejére azonban a felvilágosodás és „egzaktosodás” hatására a téma – legalábbis tudományos berkekben – egy időre kiment a divatból,²⁵ hogy a romantikus irányzatoknak köszönhetően a század végén kutatása új lendületet kapjon.

Az új fiziognomikus irányzat úttörő munkája kétségtelenül Antoine-Joseph Pernety (1716–1806) Benedek-rendi szerzetes, okkultista, illuminátus, utazó, szótár-író és egyiptológus munkája volt. Pernety II. Frigyes könyvtárosaként is működött egy darabig, talán ennek is köszönhetően művei elsősorban német nyelvterületen fejtettek ki óriási hatást. *Discours sur la physionomie et les avantages des connoissances physionomiques* című munkája 1769-ben jelent meg először Párizsban, majd az 1780-as években németre is lefordították és többféle változatban kiadták.²⁶ Pernety az emberi szervezetet – La Mettrie és Friedrich Hoffmann után szabadon – olyan gépezetnek tekintette, amelynek működési hibái a betegségek. Szerinte azonban a lelki és testi betegségek párhuzamosak, vagyis minden lelki betegségnek megvan a testi parallelje és viszont. E pszichoszomatikus fiziognómia a külsőt tehát afféle képernyőnek tekinti, amin a működési hibák megjelennek. Noha Pernety munkája

²⁴ CROLLIUS, 1996. A szignatúrátan szerint az égitestek közvetlenül alakíthatják a növények, állatok, ásványok alakját, vagy lenyomatot hagyhatnak rajtuk, így a dolgok formájából következtethetünk bolygóvonatkozásaira, illetve (gyógyászati) használatukra. Crollius szerint Isten ekképpen próbált segítséget nyújtani a tudósoknak.

²⁵ Bár ez sincs teljesen így. Az „alsóbb” irodalomban elképesztően sok, sőt minden addiginál több fiziognómiai munka látott ekkoriban napvilágot. Lásd PEUSCHEL, 1769.; *Physiognomisches Cabinet*, 1778.; *Menschenspiegel*, 1793.

²⁶ PERNETY, 1785.; PERNETY, 1784–85.

címével ellentétben nem elsősorban fiziognómia, hanem minden érzelmet és szenvedélyt alapvetően gyomorbetegségnek tekintő pszichiátriai tipológia volt, nyilvánvalóan hatott arra a könyvre, amely a fiziognómia további történetét meghatározta, s amely a tant hosszú idő után sikerrel szabadította föl a medicina egyedulalma alól.

Johann Caspar Lavater zürichi teológus négykötetes művében (*Physiognomische Fragmente zur Beförderung des Menschenkenntniss und Menschenliebe*, Leipzig, 1775–1778) a fiziognómiát egyfajta Istenhez vezető útként értelmezte. Isten a maga képeére teremtette az embert, így hát az emberi test vizsgálata alapján fölismerhető az erkölcsi-isteni lényeg, az arcvonásokon megjelenő érzelmek pedig „Isten hárfájátékának” tekinthetők. A fiziognómia tehát Lavater számára nem egyéb, mint a teológia segédtudománya, az Istenhez vezető egyik út. Noha Lavater munkájának alapja a megfigyelés és a megfigyelések racionális osztályozása volt, inkább misztikus alapelmélete és intuitív „diagnosztikája” bizonyult igazán nagy hatásúnak a korabeli értelmiség körében.²⁷ Művét hamarosan franciára is lefordították, és egy kilenc kötetes gyönyörű kiadásban tették közzé.²⁸ Lavater művének hatását bizonyítja az a nagyszámú nem orvosi, elsősorban lélektani indíttatású fiziognómia is, amely a 19. században elárasztotta a piacot.²⁹

Ám az orvosi-anatómiai indíttatású fiziognómiákra is a megújulás jellemző ebben a korban. E tekintetben különösen Franz-Josef Gall frenológiája, illetve Karl-Heinrich Baumgaertner pathológiai fiziognómiája bizonyult sikeresnek.

Franz-Joseph Gall (1758–1828) bajor orvos az 1800-as évek legelején, Bécsben hatalmas – ma is meglévő – koponyagyűjteményére és szorgos mérésekre támaszkodva fejlesztette ki kranioszkópiának, később frenológiának nevezett tanát, amely szerint a koponya külső formájából, dudoraiból következtetni lehet tulajdonosának betegségeire, személyiségére és lelki alkatára. Gall, aki az agykutatás, az agyi idegközpontok felderítése terén valóban jelentős eredményeket ért el, szándékaival ellentétben a későbbi – főként angolszász – fajelméletekre is jelentős hatást gyakorolt, előkészítve a nem mindig üdvös célokat szolgáló fajhügiénés anthropometriai és kranimetriai kutatásokat. Gall tanainak propagálásában és egyben elferdítésében később jelentős szerepet játszottak követői, Spurzheim vagy Combe.

Karl-Heinrich Baumgaertner (1798–1886) katonaorvos, majd freiburgi orvos-professzor 1839-ben adta ki diagnosztikus célú *Krankenphysiognomik* című művét, majd a hozzá tartozó atlaszt.³⁰ A mű célja kizárólag orvosi: bizonyos betegségek azonosítása a külső alapján. Egyes betegségeket valóban lehetséges a beteg külsejéből, arckifejezéséből, bőrszínéből (sőt illatából is) diagnosztizálni, vagyis e könyv – 72 remek ábrájával – a gyakorlatban is használható segédletnek bizonyult. Baumgaertner törekvése, hogy a fiziognómiát egzakt kórtani, anatómiai alapokra helyezze – és hogy emellett a Lavater-féle szélhámosokat ledorongolja – számos követőre talált. Egyebek közt Charles Darwin is írt – kortársával, a lavateriánus Charles Bell *Anatomy and Physiology of Expression* című könyvével vitázva – egy hasonló célú

²⁷ GERABEK, 1989. 1–11.

²⁸ LAVATER, 1806–07.; Lásd még BIRTALAN, 1961. 245–265.

²⁹ Például SOHN, 1856.

³⁰ BAUMGAERTNER, é. n.; BAUMANN, 1984.

összehasonlító evolucionista fiziognómiai munkát.³¹ A fiziognómiának azonban nem csak anatómiai vagy kórtani, hanem élettani, pszichiátriai, sőt mechanikai és sejttani megalapozásával is többen kísérleteztek, köztük Alexander Morison, Alexander Walker vagy a század vége felé Theodor Meynert.³² A különféle iskolák szintézisét Karl Huter (1861–1912) próbálta megteremteni monumentális, ötkötetes művében.³³

Az egzaktásra törő anatómiai-élettani alapozású fiziognómiák közül kétségtelenül a legszínvonalasabb Carl Gustav Carus (1789–1869) német orvos és polihisztor könyve, a *Symbolik der menschlichen Gestalt*,³⁴ amely gyakorlatilag mindenfajta etikai és pszichológiai magyarázatot elutasított, s az emberi test alakzatait evolúciós fejlődés eredményeként értelmezte. Carus – aki gallianus frenológusként kezdte, és még egy kranioszkópiai atlaszt is kiadott – e munkájában az alkat, a tartás, a mozgás és az arckifejezés jelképrendszerét orvosi szempontból értékelte. Ez a pszichoszomatika alapvetésének számító, diagnosztikai célú könyv valójában negyven év orvosi tapasztalatát foglalta össze klinikusok és gyakorló orvosok számára. Számos nyelvre lefordították, Itáliában pedig jellemző módon indexre is került.

A 19. század közepére olyan új tudományok jelentek meg a színen, amelyek a fiziognómiai kutatásokat a legkülönbélebb irányokba terelték. Ilyen volt a Petrus Camper által már egy évszázaddal korábban megalapozott, sőt már Dürer által is művelt, ám csak a 19. század közepén Quetelet révén tudománnyá emelt anthropometria, a fiziognómiával Theodor Piderit által összekapcsolt összehasonlító fejlődéelmélet,³⁵ a Galton által megalapozott fajbiológia,³⁶ a hippokratikus eredetű, de a 19. században új életre támadó néprajzi és nemzetkarakterológiai elméletek³⁷ vagy a Lombroso-féle pszichológiai alkattan.³⁸ Új utakat nyitott Rudolf Kassner (1873–1959) számomra sajnos nehezen érthető fenomenológiai fiziognómiája,³⁹ sőt a modernizált – Kretschmer, Rohrer, Julius Bauer, illetve követőik, Völgyesi Ferenc vagy Buday László által kidolgozott – immár nem humorálpáthológikus eredetű orvosi alkattan is.⁴⁰ Ám mindezeknek bemutatása meghaladja ennek a tanulmánynak a kereteit, így csak utaltam rájuk.

A fiziognómia bizonyos irányai már az 1880-as évektől egyre inkább a politika hatása alá kerültek – eleinte érdekes módon főképp Angliában és Franciaországban, a gyarmatosítás ideológiájaként⁴¹ –, hogy a kezdetben baloldaltól induló, majd erősen jobbra tolódó eugenikus mozgalomban, majd a náci birodalom fajbiológiai örületében végül démoni szerepet játszanak. Ennek következtében a tan a

³¹ DARWIN, 1872.

³² WALKER, 1834.; MORISON, 1853.; MEYNERT, 1888.

³³ HUTER, 1911.; HUTER, 1907.

³⁴ CARUS, 1853.

³⁵ PIDERIT, 1867.

³⁶ GALTON, 1869.

³⁷ RÓNAY, 1847.; RÓNAY, 2001.; HERMAN, 1902.

³⁸ LOMBROSO, 1889.

³⁹ KASSNER, 1932.; KASSNER, 2000.

⁴⁰ BAUER, 1917.; KRETSCHMER, 1931.; KRETSCHMER, 1925.; ROHRACHER, 1939.; VÖLGYESI, 1943. Itt jegyzem meg, hogy különös módon a pszichoanalízis elutasította a fiziognómiát, hiszen a külsőt, különösen az arcminimikát és arcvonásokat egyfajta maszknak tekintette.

⁴¹ Az eugenika és fajbiológia közép-európai történetéről lásd TURDA-WEINDLING, 2006.

második világháború után afféle tabuvá vált, és csak a nyolcvanas években jelent meg újra a tudomány színpadán, például az úgynevezett *Ausdruckpsychologie*-ban. Mindeközben az ál-ismeretterjesztő, magát tapasztalatinak állító, valójában egyértelműen mágikus típusú fiziognómiai irodalom az elmúlt százötven évben virágzott, s virágzik ma is. Álljon itt példaként néhány fontosabb vagy jellemző hazai mű, amelyeket a folyamatosságot bizonyítandó, időrendben sorolok fel: Szokoly Victor: *Arcisme és phrenologia*. (Pest, Hartleben, 1867); Könyves Tóth Kálmán: *Jellem. Smiles után a hazai viszonyokhoz alkalmazta Sz. V.* (Budapest, Légrády Károly, 1880); Szentpáli Janka: *Arcisme. (Physiognomika)*. (Budapest, Pfeiffer, 1892); Tisza Miksa: *A gödrös áll és gödrös arc jelentőségéről*. (Kaposvár, Kultura, 1930); Röck Gyula: *Arc- és alaktan. Karakterológiai tanulmány*. (Budapest, Kókai, 1938); Gabányi Árpád: *Arczisme. Lavater, Mengs, Fielding, Hirzel stb. művei alapján*. (Budapest, Ikva, [1893]. 1989); Ertsey Attila: *Jellem és asztrológia: Emberismereti abc*. (Budapest, Libro, 1989); Davies, Rodney: *Mit mond az arc? Gyakorlati arcismeret*. (Budapest, Panem és Grafo, 1994); Fehér István: *Emberismeret az arcból*. (Szeged, Szukits, 1995); Fludd de Fluctibus, Robertus – May, Philippus: *Khiromantia. A kéz vallomásai. Az erővonalak bölcselete*. (Budapest, Édesvíz, 1997).

*

E vázlatos történeti áttekintés után fel kell tennünk a kérdést, ugyan miféle következtetést vonhatunk le a fiziognómia különös históriájából? Egyrészt ráébredhetünk, hogy bár a fiziognómia alaptétele mindig ugyanaz maradt (lehetséges a külsőből a belsőre, a formából a tartalomra következtetni), itt korántsem valamiféle egységes tudománnyal állunk szemben. Hiszen a fiziognómia már születésekor kétféle gondolkodásmódot egyesített magában, a mágikus-analogikust és az empirikus-racionálist, és már az ókorban két különálló és alapjaiban különböző elmélet egyesült benne: az analógiás gondolkodáson alapuló fiziognómia és a természettudományos teóriákra alapozott alkattan. Később pedig fejlődése során a fiziognómia tana vagy tudománya olyan mélyreható változásokon ment át mind módszereiben, mind céljaiban, mind pedig elméleti alapozása tekintetében, hogy fejlődésének különböző korszakaiban és fokozataiban egyazon dolognak szinte alig tekinthető. Mi köze lehet ugyanis az ihletett Lavaternek a náci főideológus Rosenberghhez, vagy Albertus Magnusnak Galtonhoz? Általánosságban megállapíthatjuk tehát, hogy a fiziognómia nem egységes tan vagy tudomány, hanem csupán a legkülönfélébb teóriák gyűjtőneve.

Másrészt történetünk arra is rávilágít, hogy ha a világot tények, jelek halmozásának tekintjük, valójában milyen önkényesen határozhatjuk meg, mit tekintünk ténynek és jelnek, nem is beszélve arról, hogy az eleve önkényesen meghatározott tény- és jelcsoportot miként értelmezzük.⁴² Mindenfajta fiziognómia ugyanis két alapelven nyugszik: egyrészt azon, hogy a külsőből a belsőre lehetséges követke-

⁴² Természetesen ez az önkényesség nem egyénekre, hanem paradigmarendszerekre, kultúrákra, gondolkodásmódokra vonatkozik, hiszen azt, hogy az egyén mit tekint ténynek, jelnek, illetve hogyan értelmezi e jeleket, elsősorban az adott kultúra, paradigmarendszer szabja meg.

tetni, másrészt pedig azon, hogy a test üzenet és értelmezésre váró jelhalmoz. Csak-hogy ha így áll a dolog, vajon ki vagy mi üzenget nekünk a test által? Erre a kérdésre az idők során szinte mulatságosan sokféle válasz született. Arisztotelész szerint az üzenő maga a test vagy a lélek, Galénosz szerint a négy alapnedv és alapelem, Ptolemaiosz szerint a koszosz, Lavater szerint Isten, Carus vagy Baumgaertner szerint a betegség, Galton szerint a rassz, Herman Ottó szerint a nemzet, Freud és Jung szerint a társadalmi, a fölöttes én, Mendel szerint a gén, Kassner szerint az egész világ és így tovább. Vagyis a lehetséges interpretációk száma szinte végtelen. Ismét oda jutottunk hát, hogy fiziognómia, mint elmélet nem létezik, csak lehetséges fiziognómiák vannak, amelyek Borges-i módon, szembeállított tükörképeként szemlélik egymást vagy az őket szemlélőket.

Harmadrészt e história alapján arra is fölfigyelhettünk, hogy egy olyasfajta, lát-szólag a tapasztalaton és a józan észen, valójában azonban nagyrészt az analógiás-mágikus gondolkodáson is alapuló elmélet, mint a fiziognómia, milyen sokféle alakot ölthet és tartalmat hordozhat az idők során. Kezdetben világmegismerő eszköz, az ember tanulmányozásának egyik első formája volt, később praktikus antropológiai módszertan, Lavaternél a teológia egyik útja, Darwin vagy Carus kezében a fejlődéstan bizonyítéka, Carus vagy Baumgaertner értelmezésében a gyógyítást szolgáló diagnosztikus metódus, a rasszisták és eugenikusok számára pedig a szelekciót és a rangsorolást, végső soron pedig az erőszakot igazoló érvrendszer. Példáján tehát belátható, hogy egy olyan teória, amely akárcsak részben is a mágikus-analógiás gondolkodásban gyökeredzik, milyen elemi életerővel képes fennmaradni, és érvényesülése érdekében milyen egymástól teljesen eltérő formákat képes öltetni. Hiszen nincs hatalmasabb annál a gondolatnál, amelynek építőköveit nem vitatható tapasztalatok és belátások alkotják, hanem a mindezeknél sokkal erőteljesebb vágyak és késztetések, analógiák, szimpátiák és antipátiák. Márpedig efféle gondolatokkal, elméletekkel, hiedelmekkel ma is nap mint nap találkozhatunk.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ABANUS

1548 ABANUS, Petrus: *Decisiones physiognomicae*. Patavii, 1548.

ALBERTUS MAGNUS

1996 ALBERTUS MAGNUS: *Az állatokról*. Ford.: Magyar László András. Budapest, Balassi, 1996.

ARISTOTLE

1980 ARISTOTLE: *Minor works*. Transl.: W. S. Hett. Cambridge/Mass.-London, Harvard University-Heinemann, 1980.

AUTUORI

1984 AUTUORI, A.: Testa latino e testo arabo della fisiognomica de Muhammad ibn Zakariya al-Razi. *Annali Istituti Univ. Orientale*, (1984) 44. sz. 29-40.

BAUER

1917 BAUER, Julius: *Die konstitutionelle Disposition zu inneren Krankheiten*. Berlin, Springer, 1917.

BAUMANN

1984 BAUMANN, Heinz-Peter: *Die Krankenphysiognomik des Karl Heinrich Baumgärtner*. Düsseldorf, Inst. für Gesch. d. Med., 1984.

BAUMGAERTNER

é. n. BAUMGAERTNER, Karl Heinrich: *Physionomia pathologica. Krankenphysiognomik. Atlas*. Freiburg im Breisgau, Herder, é. n.

BINGEN

2004 BINGEN, Hildegard von: *Okok és gyógymódok*. Ford.: Magyar László András. Budapest, Kairosz, 2004.

BIRTALAN

1961 BIRTALAN Győző: Lavater fiziognómiai törekvései. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, (1961) 21-22. sz. 245-265.

BUDAY

1943 BUDAY László: *Orvosi alkattan*. Budapest, Magyar Orvosi, 1943.

CARUS

1853 CARUS, Carl Gustav: *Symbolik der menschlichen Gestalt*. Leipzig, Brockhaus, 1853.

CROLLIUS

1996 CROLLIUS, Oswaldus: *De signaturis internis rerum. Die lateinische Editio princeps (1609) und die deutsche Erstübersetzung (1623)*. Hrsg.: KÜHLMANN, Wilhelm – TELLE, Joachim. Stuttgart, Steiner, 1996.

DARWIN

1872 DARWIN, Charles: *The expressions of the emotions in man and animals*. London, 1872.

DURLING

1976 *Burgundio of Pisa's translation of Galen's „De complexionibus“*. Ed.: DURLING, Richard J. Berlin-New York, W. de Gruyter, 1976. (*Galenus Latinus* I.)

EVANS

- 1969 EVANS, E. C.: *Physiognomics in the ancient world*. Philadelphia, American Philosophical Society, 1969. (*Transactions of the American Philosophical Society, New Series*, 59.)

FOERSTER

- 1893 *Scriptores physiognomnici Graeci et Latini*. Rec.: Richardus FOERSTER. Stutgardiae-Lipsiae, Teubner, 1893. [1994].

FRANZ

- 1784 FRANZ, Johann Georg Friedrich (Orbilius Anthroposcopus): *Versuch einer Geschichte der Physiognomik und der damit verbundenen Wissenschaften*. Wien–Leipzig, Hartmann, 1784.

GALENUS

- 1821 Claudii Galeni *opera omnia*. Ed.: Carolus Gottlob KÜHN. Lipsiae, Cnoblochius, 1821.
1822 Claudii Galeni *opera omnia*. Ed.: Carolus Gottlob KÜHN. Lipsiae, Cnoblochius, 1822.

GALTON

- 1869 GALTON, Francis: *Hereditary genius: an inquiry into its laws and consequences*. London, Macmillan, 1869.

GERABEK

- 1989 GERABEK, Wilhelm E.: Jean Paul und die Physiognomik. *Sudhoffs Archiv. Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte*, 73. (1989) 1. sz. 1–11.

GRAESSE

- 1960 GRAESSE, Johann Georg: *Bibliotheca magica et pneumatica*. Repr. Hildesheim, Olms, 1960.

HERMAN

- 1902 HERMAN Ottó: *A magyar nép arca és jelleme*. Budapest, Természettudományi Társulat, 1902.

HUTER

- 1907 HUTER, Carl: *Die Naturell-Lehre als Grundlage der praktischen Menschenkenntnis*. Detmold, Arminius, 1907.
1911 HUTER, Karl: *Illustriertes Handbuch der praktischen Menschenkenntnis*. Leipzig, Arminius, 1911.

KASSNER

- 1932 KASSNER, Rudolf: *Physiognomik*. München, Delphin, 1932.
2000 KASSNER, Rudolf: *A három birodalom. A fiziognómiai világrépről*. Budapest, Medio, 2000.

KRETSCHMER

- 1925 KRETSCHMER, Ernst: *Körperbau und Charakter. Untersuchungen zum Konstitutions-Problem und zur Lehre von den Temperamenten*. Berlin, Springer, 1925.
1931 KRETSCHMER, Ernst: *Geniale Menschen*. Berlin, Springer, 1931.

LAVATER

- 1806–07 LAVATER, Gaspard: *L'art de connaitre les hommes par la physionomie*. Tome 1–9. Paris, s. e., 1806–1807.

LOMBROSO

- 1889 LOMBROSO, Cesare: *L'homme de génie*. Traduit: Colonna D'Istria. In: *Agrégé de philosophie*. Paris, Alcan, 1889.

MAGYAR

2008 MAGYAR László András: Az orr és a hímtag. *Holmi*, 20. (2008) 9. sz. 1169-1174.

Menschenspiegel

1793 *Der Menschenspiegel oder praktisches Handbuch für jene, welche die Menschen auf der Stelle aus den Gesichtszügen zu beurtheilen wünschen.* Prag-Wien, Schönfeld, 1793.

MEYNERT

1888 MEYNERT, Theodor: *Mechanik der Physiognomik.* Wien, Braumüller, 1888.

MORISON

1853 MORISON, Alexander: *Physiognomik der Geisteskrankheiten.* Leipzig, Schäfer, 1853.

PERNETY

1784-85 Pernetz, Joseph Anton: *Versuch einer Physiognomik, oder Erklärung des moralischen Menschen durch die Kenntniss des physischen.* Bde. 1-2. Übersetzt: P. W. L. Dresden, Walther, 1784-1785.

1785 PERNETY, Anton Joseph: *Beobachtungen über die Krankheiten der Seele oder der Physiognomik.* Übersetzt: L. Dresden, Walther, 1785.

PERUSCUS-SYLABURGIUS

1780 *Scriptores physiognomoniae veteres:* Rec.: Camilli Perusci et Frid Sylaburgii. Altenburg, Gottlob Emanuel Richter, 1780.

PEUSCHEL

1769 PEUSCHEL, C. A.: *Abhandlung der Physiognomie, Metoposcopia und Chiromantie.* Leipzig, Heinstuss, 1769.

Physiognomisches Cabinet

1778 *Physiognomisches Cabinet für Freunde und Schüler der Menschenkenntniss.* Frankfurt-Leipzig, Perrenon, 1778.

PIDERIT

1867 PIDERIT, Theodor: *Wissenschaftliches System der Mimik und Physiognomik.* Detmold, Klingenberg, 1867.

PORTER

2005 PORTER, Martin: *Windows of the soul: physiognomy in European culture 1470-1780.* Oxford, Oxford University, 2005.

PTOLEMAIOS

1980 PTOLEMAIOS: *Tetrabiblos.* Ed. and transl.: ROBBINS, F. E., Cambridge-London, Harvard University-Heinemann, 1980.

ROHRACHER

1939 ROHRACHER, Hubert: *Karakterológia.* Ford.: Szöllösy Győző. Budapest, Novák, 1939.

RÓNAY

1847 RÓNAY Jácint: *Jellemisme vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfi és életkorok jellemzése lélektani szempontból.* Győrött, Streibig, 1847.

2001 RÓNAY Jácint: *Nemzetkarakterológiák.* Ford.: Terbe Erika - Oszkó Bea - Berkics Mihály. Budapest, Osiris, 2001.

SCOTUS

1508 SCOTUS, Michael: *Liber Physiognomiae.* Venetiis, 1508.

SOHN

- 1856 SOHN, Friedrich Ferdinand: *Kunst auf dem ersten Anblick eines Menschen dessen Temperament, Eigenschaften wie vergangenes, gegenwärtiges und zukünftiges Schicksal genau zu bestimmen, oder: Die Physiognomik der Alten*. Berlin, Verlags-Bureau, 1856.

THEOPHRASZOSZ

- 1982 THEOPHRASZOSZ: *Jellemrajzok*. Ford.: Szepessy Tibor – Papp Oszkár. Budapest, Európa, 1982.

TEMKIN

- 1991 TEMKIN, Owsei: *Hippocrates in a world of pagans and Christians*. Baltimore–London, Johns Hopkins University, 1991.

THOMANN

- 1997 THOMANN, Johann: *Studien zum „Speculum physionomiae“ des Michele Savonarola*. Zürich, Univ. Zürich, 1997.

TURDA-WEINDLING

- 2006 „Blood and Homeland“. *Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. Eds.: TURDA, Marius – WEINDLING Paul J. Budapest–New York, CEU, 2006.

ULMANN

- 1970 ULMANN, Manfred: *Die Medizin im Islam*. Leiden–Köln, E. J. Brill, 1970. (*Handbuch der Orientalistik*. VI, Abschnitt 1.)

VÍGH

- 2006 „Természeted az arcodon“. *Fiziognómia és jellemábrázolás az olasz irodalomban*. 1–2. kötet. Szerk.: VÍGH Éva. Szeged, JATEPress, 2006. (*Ikonológia és műelemzés*, 11.)

VINCI

- 1984 VINCI, Leonardo da: *Anatomie, Physiognomik, Proportion und Bewegung*. Hrsg.: BAUR, Otto – BOTT, Barbara – BRAUNFELS-ESCHE Sigrid et al. Köln, Inst. für Gesch. der Med., 1984.

VÖLGYESI

- 1932 VÖLGYESI Ferenc: *A psychoaktív és a psychopassív constitutio, ill. karakter és a hypnophilitás*. Budapest, Novák, 1932.

WALKER

- 1834 WALKER, Alexander: *Physiognomy founded on physiology*. London, Smith–Elder, 1834.

Bodnár Ilona

Az edzői foglalkozás professzionalizálódásának kezdetei Magyarországon

AZ ANGOLSZÁSZ SPORTTÖRTÉNETÍRÁS arany évtizedének számítanak az 1980-as évek, amikor a hagyományos sportági, egyesületi megközelítés mellett megjelennek a sportot szélesebb összefüggésrendszerben vizsgáló társadalom- és kultúrtörténeti publikációk. Az addigi eredmény- és eseményközpontú áttekintések helyett a sportot a társadalmi osztályok és nemek, etnikumok és a nemzeti identitás kategóriáival kapcsolják össze. Ugyanakkor a kutatók érdeklődési körébe már nemcsak az élsport, hanem a szabadidősport is beletartozik: a fizikai aktivitás életmód-alakító szerepének, a rekreációnak a vizsgálata. A tematikus fordulattal párhuzamosan tudományos nyitás is zajlik. A sport története és társadalmi funkciója egyre több (kulturális) antropológus és szociológus kutatási területe lesz.¹

A változások azonban nem állnak meg az angolszász nyelv- és tudományterület határainál. Az elmúlt évek néhány hazai, történeti megközelítésű sporttudományi publikációja is tükrözi már ezt a fordulatot.² A jelen írás is a szociológia felől közelíti meg az edzői foglalkozás történetét, egy olyan témát, amelynek még nemzetközi viszonylatban is igen szűkös az irodalma. A feltáratlanság, a figyelem hiánya részben a szakma még mindig köztes állapotával magyarázható: egy foglalkozás fejlődésének kritikus pontja, hogy mennyire tudja magát elhatárolni a szakmai tudás és felségterület tekintetében a rokon foglalkozásoktól, esetünkben a sportolótól és a sportvezetőtől, illetve a testnevelő tanároktól. Másrészt az is fontos kérdés, hogy a társadalom felé milyen hitelesen tudja megjeleníteni szaktudásának sajátosságait, elsajátításának nehézségeit. A foglalkozás történetéhez így át kell tekinteni azokat a sporton belüli változásokat, amelyek a szakma kikristályosodását segítik elő. Ugyanakkor a sportnak a társadalomban betöltött szerepe is fontos, mert ez határozza meg az edzők társadalmi presztízsét, külső megítélését. Ez a két szál azonban csak elméletben választható külön, a gyakorlatban dinamikus együttműködés van közöttük. Az edzői foglalkozás és a magyar sport fejlődéstörténetét jelen publikáció a 19. század végétől kezdődően, közel ötven évet átfogóan követi nyomon.

Mivel a sport világra a 20. században már a nemzetközi szintű szerveződés a jellemző, így a hazai vizsgálódás mellett az edzői foglalkozás esetében a külföldi tendenciákat is figyelembe kell venni, pontosabban a sportnak – területtől,

¹ Ezeket a tudománytörténeti folyamatokat, új megközelítési módokat összegzi POPE-NAURIGHT, 2010., amelyben külön tanulmány foglalkozik a sporttörténet és a szociológiai kapcsolatával: MANSFIELD-MALCOLM, 2010.

² HADAS, 2003.; BODNÁR, 2004.; SZEGEDI, 2005.

országoktól független – általános fejlődési jellegzetességeit.³ A modern sportnak a testkultúra történeti hagyományával való összevetésekor Guttman hét olyan jellegzetességet sorol fel, amelyek megkülönböztető erővel bírnak: szekularizáció, esélyegyenlőség, specializáció, racionalizáció, bürokratikus szerveződés, számszerűsítés és a rekordok keresése.⁴ A szerző hangsúlyozza, hogy ezek a tényezők önmagukban, illetve egymáshoz kapcsolódva fejtik ki hatásukat. Ezt figyelhetjük meg az edzői foglalkozás esetében is, hisz a sportban fokozatosan specializálódó, differenciálódó szerepek csak akkor különülhetnek el tartósan, ha a sport centrális értékét, a teljesítményelvet több irányból is megerősítik, biztosítják. Az edzői hivatás szempontjából az elsődleges tényező a felkészülés racionalizálódása: az edzések, a tervszerű felkészülés rendszerének kialakulása. Ezeknek, így magának a foglalkozásnak is az a célja, hogy csökkentse a kockázati tényezőket, kiszámíthatóvá, tervezhetővé tegye a teljesítményt. Az edzések szervezett és tervezett formájának haszna azonban csak egy hierarchikusan felépülő, bürokratikus szervezett, hosszabb időtávot felölelő versenyrendszerben tud igazán érvényesülni, ahol biztosítva van az esélyegyenlőség.

A különböző környezeti hatások, a támogató vagy éppen fékező társadalmi igények az edzői foglalkozás esetében is különböző fejlődési útvonalakat rajzolnak ki. Az európai sportélet angliai gyökereinek megfelelően az edzői-tréneri foglalkozásról alkotott elképzelés és gyakorlásának módja is a szigetországból származik. Ezt az elsődleges hatást az 1910-es években módosítja az amerikai minta, ahol a sportolói szereptől gyorsabban és markánsabban határolódik el az edzői szerep. Az Egyesült Államokban az ösztönző társadalmi hatásoknak köszönhetően felgyorsul a szakmások folyamata: a teljes munkaidős alkalmazás, a képzési programok kidolgozása, a szakmai szervezetek létrejötte és a tudományos háttér megerősítése.⁵

Angolszász minták

A foglalkozás angliai fejlődését kutatva McNab az úttörők két eltérő indíttatású csoportját említi: a volt egyetemistákat, akik Eton és más híres egyetemek „sportos” nevelési szokásait tanárként adják tovább diákjaiknak a közoktatásban, illetve a valamikori sportolókat, a tréneket, akik pályafutásuk során szerzett sporttechnikai ismereteiket polgári klubokban hasznosítják.⁶ Ennek megfelelően a professzió fejlődésének hajtóereje az iskolai atlétika terjedése és a (nemzetközi) versenyrendszer bővülése. Ez utóbbi az atlétika őshazájában lassabban fejlődik, mert a páros, a kihívásos versenyek mellett a klubon belüli, zárt versenyek a jellemzők. Az angliai rendezvények közül ki kell emelni a profi alapokon szerveződő hosszú távú futóversenyeket, mert ezek biztosítják a szakértelem, az edzői szakma fejlődését.⁷ Mivel a fogadásos versenyeken a gazdag mecénások versenyzőkkel nagy pénzüsségeket nyerhetnek, ezért a biztos siker érdekében tréneret szerződtenek sportolóik mellé.

³ KEYS, 2010. 249.

⁴ GUTTMANN, 1995.

⁵ WILENSKY, 1964.

⁶ McNAB, 1990.

⁷ MISÁNGYI, 1932. 56–57.

A döntően a futás köré szerveződő angol edzésmódszer az életmódra koncentrál: a sportszerű életvitel alapja a táplálék és folyadékbevitel szigorú ellenőrzése, a testsúlycsökkentés, a különféle izzasztó módszerek és masszázs alkalmazása. A technikai ismeretek háttérbe szorulnak, azzal nem a profi trénernek, hanem az iskola testnevelés tanárai és a polgári klubok oktatói foglalkoznak. A módszer az 1880-as évekig őrzi meg vezető szerepét. Első látványos vereségét az 1895-ben New Yorkban rendezett, válogatott atlétikai viadalnak is tekinthető klubok közötti versenyen szenvedte el: a londoniak 11:0-ra veszítenek a New York-iakkal szemben.⁸ Az amerikaiak az angolok lépéselőnyét azért tudják viszonylag rövid idő alatt ledolgozni, mert a McNab által meghatározónak tartott területeken – iskolai sport és a versenyszisztém kiépítése – sokkal gyorsabb ütemű szervezőmunkát végeznek. Az 1870-es évek közepére a versengő szellem, a győzelem fontossága egyre jobban teret nyer az USA-ban, mind az oktatási intézményekben, mind a nemzeti karakterben.⁹ A sportnak és a játékoknak alapvető szerepe van az ifjúság nevelésében, mert a győzelem, a hatékonyság ideájának elsajátítása mellett még fegyelmezett, erkölcsös hazafiak nevelését is remélik az iskolai testneveléstől. A versenyszellem eredménye, hogy az iskolarendszer minden szintjén jól szervezett, sportágak és mozgásformák széles körét felölelő bajnoki rendszert építenek ki. Az iskolai bajnokságok széles utánpótlásbázist, illetve stabil munkaerőpiacot jelentenek az edzőknek. Angliával szemben a profi sport is nagyobb léptékben fejlődik, aminek az oka a gazdaság, az üzleti élet és a sport sokkal szorosabb együttműködése. A polgári büszkeség és a gazdasági rivalizálás például arra ösztönzi Cincinnati-ben a helyi üzletembereket, hogy a biztos siker érdekében profi baseballcsapatot toborozzanak – mindez 1869-ben történik.¹⁰

A hatékonyság érdekében az ipari munkaszervezéshez hasonlóan a sportban is specializálódás figyelhető meg az angol *all round sportsman*-felfogással szemben. A hatékonyság a szabályozottság növelésével is fokozható, ami a játékszabályok és az irányítás egységességének Európával szembeni gyorsabb kidolgozásában mutatkozik meg. A gazdasági tényezők térnyerését tovább erősíti a sportrendezvények iránti érdeklődés növekedése, a nézők és a média fokozódó figyelme. Az iskolai és a profi sport tehát kiszámítható munkaerőpiacot jelentett az edzőknek, ugyanakkor elvárásokat is támasztott feléjük, amelyek miatt az angliai hagyományokat meg kellett újítani. A sportolók posztok és versenyszámok szerinti specializálódása miatt a mozgáskivitelezési ismeretek jelentősége megnő. Ennek is köszönhető, hogy számos technikai újítást vezetnek be az atlétikában: a térdelőrajtot, az ollózó technikát a magasugrásban, a csúsztatást a rúdugrásban, a nyújtott lendítő lábat a gátfutásban.¹¹

Az amerikai sportnak hosszú távon nem a technikai és az erőnléti edzések kombinációja jelentette a legfontosabb előnyt, hanem a tudomány viszonylag korai bekapcsolódása a sportba. A sport – azon belül is az edzői szakma – társadalmi elfogadottságát jelzi, hogy három évtizeddel korábban jönnek létre az első sportorvosi intézmények a tengerentúlon, mint Európában.¹² A sport fejlődését alapvetően be-

⁸ MISÁNGYI, 1932. 33.

⁹ GEMS–BORISH–PFISTER, 2008. 149.

¹⁰ GEMS–BORISH–PFISTER, 2008. 158.

¹¹ MISÁNGYI, 1932. 167–169. szerint a legtöbb sportgyakorlat helyes stílusára az amerikaiak jöttek rá.

¹² Bostonban 1889-ben rendezik meg az iskolai testnevelés és a sporttudomány szempontjából is elhíresült konferenciát *Physical Training* címmel.

folyásoló orvostudományra való fokozott támaszkodásban nemcsak az amerikaiak racionális gondolkodása játszik szerepet, hanem magában az orvostudományban lezajló váltás is. Az Angliában megjelenő, döntően futóknak, gyaloglóknak készült kézikönyvek még a felvilágosodáshoz köthető egészségfelfogást tükrözik: a 18. századra már nemcsak a betegségek kezelése lesz a cél, hanem az élet meghosszabbítása is. Ennek egyik eszköze lesz az egészséges életmód, amelynek részét képezi a testmozgás, a test tudatos gondozása.¹³ Ekkor kezdik el alkalmazni azokat a módszereket (masszázs, folyadékbevitel, testsúly szabályozása), amelyeket a sportolók is átvesznek majd. Az angol edzésmódszerek az életmódot helyezik a középpontba, mert az amatőrizmus szellemének az felel meg, ha a születési adottságokat, a tehetséget próbálják meg kibontakoztatni. Az adottságok kihasználása azonban nem egyenlő azok fejlesztésével, tökéletesítésével, ami az amerikai edzésmódszerek kulcsfogalma.

A fejleszthetőség gondolata az orvostudományból kerül át a sportba. A 19. század végén, a 20. század elején fontos váltás zajlik le a medicinában.¹⁴ Előtérbe kerül a fiziológia, az emberi szervezet funkcionális vizsgálata, ami magában hordja a hatékonyság, az optimális működés kérdéskörét. Ennek tanulmányozására pedig a sport, a testedzés kiválóan alkalmas. A századfordulón terjed el az amerikai testnevelők között az a nézet, hogy testünk fejleszthető, teljesítménye fokozható, ami végső soron nemcsak az egyén, hanem az emberi faj fejlődéséhez is hozzájárul.¹⁵ Az amerikai társadalomban a tudományos változással egyidejűleg zajlik az ideális férfi képének átalakulása: a személyiséget cselekvéseken keresztül folyamatosan fejlesztő *self-made-man* típusának térnyerése.¹⁶ Az „önmagam” aktív felépítésének pedig szintén egyik ideális területe a sport.

Ezeknek a társadalmi és tudományos változásoknak köszönhetően 1912-ben, az első modern olimpiának tekintett stockholmi játékokon az USA megveri a világot atlétikában. Az angolok fanyalagva kritizálják az amerikaiak túlzott szervezethez, edzettséghez, de az amatőr sportvilágban is egyre fontosabb vonatkoztatási pontként szereplő olimpia sok országban lépésváltásra kényszeríti a sportvezetőket. Ekkor vetődik fel először hazánkban is a trénerkérdés, előtérbe helyezve az edzésmódszertan, a sportági szakismeretek fontosságát.¹⁷ A magyar sportéletre azóta is jellemző kudarc utáni megújulási kísérletek egyik elemeként felvetődő trénerkérdés elemzése előtt azonban tekintsük át a hazai fejlődés első néhány évtizedét.

¹³ ZEIDLER, 2008. 85–86.

¹⁴ PARKS, 2007b. 1679.

¹⁵ PARKS, 2007b. 1691.

¹⁶ PARKS, 2007a. 1641.

¹⁷ A trénerkérdés angliai megjelenését jelzik Mussabininek a stockholmi olimpia után írt sorai: „A legjobb oktatói és sportolói »nyersanyagunk« minősége felülmúlhatatlan. Adjuk meg mindkettőnek a lehetőséget (kérdézzük meg, mit tudnak és ne hagyatkozzunk a könnyen kivívható tiszteletre), és így a nemzeti lobogó sokkal gyakrabban lobog majd a középső zászlórúd tetején, mint ahogy az Stockholmban volt...” MUSSABINI, 1913. 240.

Trénerimport

A gyakorlat, vagyis a helyes mozgástechnikai ismeretek birtoklása az a megkülönböztető elem, ami alapján a 19. század végén a *sportsmanek* közül kiválnak azok, akik a többiek irányítását vállalják. Az amatőr szellemnek megfelelően őket még nem is nevezik trénernek vagy edzőnek.¹⁸ Áldozatkész, önkéntes klubtársi oktatósi formáról van szó, amelyről kissé hálátlanul emlékeznek meg a szakma későbbi gyakorlóí, amikor segítőtársnak nevezik őket. Olyan sportrajongónak, aki atlétaként nemigen érvényesülhet, de technikai segítséget nyújt a klubban: eleinte időt mér, majd tanácsokat ad, és szép lassan fiók-trénerre női ki magát.¹⁹ Tény, hogy a foglalkozás alapkritériumai, a rendszeresen és szervezett körülmények között végzett munka nem jellemző még rájuk, de igen fontos szerepük van az új sportágak, a helyes technikák elterjesztésében, népszerűsítésében.

Két egyesület lesz nagy hatással a hazai edzésmélet fejlődésére: a Magyar Athletikai Club (MAC) és a Neptun Evezős Egylet, ahová elsőként szerződtenek angol trénereket.²⁰ Az egyetemi klub elnöksége 1878-ban még ahhoz a megoldáshoz folyamodik, hogy Halász Zsigmondot küldi Londonba az atlétika és az ökölvívás helyes technikájának, titkainak ellesésére.²¹ Majd Zsingor Mihály, a kor elismert tornaszakembere 1894-es halálát követően ők azok, akik angol atlétikai tréneret szerződtenek John Cash személyében. Mégsem a MAC az első a tréner-importban. Bár az evezős sportban bevett szokás, hogy a csónaképítőt felfogadják a hajó új tulajdonosai a betanulási időszakra, a Neptun esetében mégsem erről van szó: 1891-ben hívják Magyarországra C. R. Hardingot, mert „erősen elhatároztuk, hogy megtanulunk evezni. Azért hozattuk el Londonból a világ e leghíresebb trainer-jét. S valóban mikor hajójában láttuk e hallatlan flegmatikus görbe lábú embert – szemünk szánk elállt; nem hittük, hogy ily tökéletesen lehet evezni.”²² Az öt klubtag által finanszírozott, rövid időre tervezett együttműködés olyan nemzetközi és hazai sikereket hoz, hogy a következő évben az angol szakember már a juniorokkal is foglalkozik, illetve más klubok is szerződtenek tréneret az evezés hazájából.²³

A MAC és a Neptun kezdeményezései azonban nemcsak klubszinten jelentősek. Az atlétika ekkor még a modern versenysportok gyűjtőhelye, és a zárt szabály- és versenyrendszerű tornával szemben az újítást képviseli. Ugyanakkor az evezős-

¹⁸ A *Nemzeti Sport* 1931-ben magyarító mozgalmat hirdet sportnyelvünk megteremtése érdekében. A pályázat egyik győztes szava az edző kifejezés, amellyel az angol *trainer* szót szeretnék kiváltani. BÁNHIDI, 1971. 149–152. Annak ellenére, hogy a következő évben az edzés szó is felkerül a támogatott kifejezések listájára, időbe telik, míg mindkét kifejezés elfogadottá válik. Így jelen írásban is felváltva szerepelnek a foglalkozásra használt különböző megnevezések.

¹⁹ DÉVÁN, 1922. 37.

²⁰ Az 1875-ben alapított MAC rendezti az első hazai atlétikai bajnokságokat, és fontos szerepe van az új sportágak elterjesztésében. Magyarország első evezős egylete a Nemzeti Hajós Egylet, amelyet 1862-ben jegyeznek be, de amelyre idővel egyre inkább a „társasági” evezés lesz a jellemző. Ezért a versenyevezésre vágyó ifjak 1884-ben új egyesületet alapítanak Neptun Evezős Egylet néven.

²¹ FÖLDES–KUN–KUTASSI, 1989. 142.

²² PEKÁR, 1891. 5.

²³ A Neptun az angol edző irányításával sorozatban nyeri többek között a régió legfontosabb versenyét, a Bécsi Regattát. 1892-ben a lehetséges 25 aranyéremből 23-at hoz haza a Neptun „Arany négyese”, amelynek a hivatkozott Pekár Gyula is tagja. A nemzetközi sikerek hatására a Nemzeti Hajós Egylet W. A. Barry-t szerződteni. N. N., 1893.

sport fejlődésében nemcsak a technikai előrelépést kell látni, hanem a kondicionális képességek fejlesztésének, illetve az állóképességi edzés előretörését is. Utóbbinak a bajnoki rendszerek kiépülésével egyre nagyobb szerepe lesz minden sportágban. A sportágak közötti ismeretáramlás ekkor szinte akadálymentesen zajlik, hisz a századforduló az *all round sportsmanek* kora.²⁴

Ehhez a közösségi ismeretnövekedéshez azok a sportágak, klubok nem járulnak hozzá, amelyek zártan, elszigetelten működnek, ahol a tradíciók túlzott tisztelete akadályozza az előrelépést. Hajós Alfréd például így ír 1896-os olimpiai felkészüléséről: „*Akkoriban nálunk nem ismertek edzésrendszert, csak egyéni kísérletezéseket. A magam elgondolása szerint elsősorban szívósságra kellett törekednem. Ezt hosszú távú edzésekkel értem el. Majd utána rövid távokat úsztam.*”²⁵ A kor felfogásának megfelelően Hajós is a klubtársakat figyelve alakítja ki saját módszerét. A legkiválóbb úszók tapasztalataiból leszűrtek betartása annyira fontos, hogy számos úszóegyletben a tréningezni kezdő úszók becsületszavukkal fogadják meg az edzésszabályok lelkiismeretes követését.²⁶ Az úzás tükrözi azt a problémát, amivel a magyar sport egésze küzd. Az edzésmódszerek fejlődéséhez először az általános edzéseknek kell kikristályosodniuk, majd az egységes alapok lerakása után egy differenciálódás megy végbe, amikor már a sportolók egyéni adottságait is figyelembe véve dolgozzák ki az edzésterveket. Ez a két fázis egybecsúszik hazánkban a századfordulón. Ahogy Zombory István is megjegyzi sorozatnyitó írásában: „*a trenírozás helyes módja felőli tájékozatlanságunk az egyik akadálya a sportbeli fejlődésünknek*”²⁷ Hosszú ideig az a nézet is gátja a módszerek terjedésének, miszerint a magyar faj nem alkalmas olyan kitarító és szívós munkára, mint amelyet a versenysport megkövetel. A kezdeti sikerek azonban megcáfolják ezt a felfogást. Ahogy a lokális klubszintről elmozdul a magyar sport szerveződése, úgy kerül egyre inkább egyensúlyba az általános elvek és az egyéni sajátosságok figyelembe vétele. A Tamedly által említett eskütétel azonban nem csak az edzésekre vonatkozik. Az angol edzésmódszerek előírásainak nagy része az „életrendre” – mai kifejezéssel élve a sportos életmódra – és nem az edzésekre vonatkozik.²⁸ Az életmódra vonatkozó előírások betartása épp olyan fontos, mint az edzéseké, ugyanakkor hasonló mentális nehézségekbe ütközik, mert az időkezelésnek a munka- és a szabadidő tekintetében egyaránt meg kell változnia. Mangan ezt az életmódváltást egyenesen a középosztály „forradal-

²⁴ A kor egyik legsokoldalúbb és legismertebb *all round* sportembere Gillemot Ferenc (1875–1916), aki kerékpáros, atléta, evezős és labdarúgó is egy személyben, de kipróbálja még az úszást, a birkózást és a téli sportokat is. Hivatásos evezős edző, aki épp ilyen minőségében akad fenn a labdarúgás első amatőr szabályzatán 1905-ben. Később a MAC labdarúgó csapatának lesz – szintén hivatásos – edzője. SYPOSS, 1976.

²⁵ HAJÓS, 1956. 36–37. (Hajós Alfréd (1878–1955) Magyarország első gyorsúszó olimpiai bajnoka, aki az úzás mellett a labdarúgásnak is hódol. Ez utóbbiban játéktevészként és 1906-ban szövetségi kapitányként is működik.)

²⁶ TAMEDLY, 1910. 33–34.

²⁷ ZOMBORY, 1894. 145. Ugyanerről a Neptun nyolcshajójának egyik tagja a következőképpen vélekedik: „*A training legkevésbé sem ama »halálra kínzásnak és tönkretévődésnek« az állapota a melytől a mi elpuhult, satnya és együgyű előítéletekkel telt társadalmunk oly bölcsen óvja drága ifjait, kik aztán testi erélyüket annál jobban »trainirozzák« az áldott kávéházakban, a lélekemelő kártya-asztaloknál és egyebütt.*” PEKÁR, 1891. 5.

²⁸ „[...] *becsület szóra aláírtuk azt a bizonyos ívet, melyen több pontban lényegileg az áll, hogy az evezős erejét a training tartalma alatt csonkítatlanul egyetlen szentelje, – az a nyolcz hét alatt.*” PEKÁR, 1891. 6.

mának” nevezi, amelyben a sportolás nemcsak az idő tudatosabb használatát jelenti, hanem a modern testhasználat mögött meghúzódó polgári értékrendszert és moralitást is.²⁹ Hazánkban épp a stockholmi olimpia után fogalmazódik meg, hogy sportéletünk továbblépésének nemcsak az edzés módszerek, az edzésrendszer korszerűtlensége az oka, hanem az újfajta életrendet elfogadó, azt célnak tekintő középosztály szűkös volta is.

Trénerkérdés

A stockholmi olimpia az első, ahová már nem egyénileg jelentkeznek a versenyzők, hanem az egyes országok olimpiai bizottságai csapatokat neveznek.³⁰ Ez a sport-szervezési újítás felerősíti a sportsiker közösségi jellegét, így a nemzeti identitás alakításában játszott szerepét. A sport térnyerésével egyre nagyobb szerepet kap az egyes országok megítélésében az eredményes olimpiai szereplés, annak ellenére, hogy a mozgalom újraindításakor Coubertinnek nem volt ilyen szándéka. Az identitásképző erőnek és a médiának köszönhetően ekkortól kezd emelkedni az olimpiai bajnokok népszerűsége, a húszas évekre pedig a sikeres sportoló már a társadalom egészének példaképévé válik.

Az 1912-es olimpiára a Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) és a Magyar Athletikai Szövetség (MASZ) – mai kifejezéssel élve – központi felkészülést indít. A sportolóknak tréningnyilatkozatot kell tenniük, és a MASZ „bizalmi férfiakat” küld ki a klubokba a felkészülés ellenőrzésére, Gerentsér Lászlót pedig kinevezik az atlétikai tréningek irányítójává.³¹ A sikerrel kecsegtető központosítás ellenére az olimpiai szereplés nem a vártnak megfelelő. A kudarcokat azért is nehéz elviselni, mert a viszonylag népes – 120 fős – küldöttség nem az osztrákokkal egy lobogó alatt vonul fel, hanem a sportdiplomácia erőfeszítéseinek eredményeként csak a magyar színeket képviseli. A fent említettek miatt még fájóbb elviselni és beismerni az eredménytelenséget.

Az értékelések, a vitacikkek a sportélet fejlesztendő területeinek a tömegesítést, a vidék sportéletének fellendítését, a hazai sportélet átszervezését és az edzés módszerek korszerűsítését tartják. Ez utóbbit nevezi Gerentsér László trénerkérdésnek.³² Ő az, aki az olimpia után a leghamarabb sikerrel kecsegtető megoldást, az amerikai trénerek szerződtetését ellenzi. A korábban még előremutató lehetőséget nem azért helyteleníti, mert azok az egyesületek, amelyeknek nincs 10 ezer koronájuk erre, azok hátrányba kerülnének például a MAC-cal szemben. Az államilag, a szövetségek vagy a MOB által fizetett külföldi tréner alkalmazását sem támogatja, mert nem jelentene megoldást a magyar sportélet problémáira. A kibontakozó vita két olyan fontos területet is érint a trénerekkel kapcsolatban, amelyek nagyban hozzájárulnak a foglalkozás professzionizálásához: a fizetést és a képzést. Ha csak

²⁹ MANGAN, 2010.

³⁰ Míg az első olimpiai játékokon Athénban 13 ország 295 versenyzője vesz részt, addig Stockholmban már 28 ország 2504 sportolója indul.

³¹ Gerentsér László (1873–1942) nemcsak *all round* sportoló, de *all round* edző is: vívómester, atlétaedző és Budapest fővárosi testnevelési igazgatója.

³² GERENTSÉR, 1913.

részmunkaidős foglalkozásként is, de elodázhatalanná válik a fizetett edzők alkalmazása a sportegyesületekben. A *Sport hírlap* címoldalán adja hírül: „*az idők jele, hogy akadtak kiváló magyar atléták, akik szakítottak a tradícióval s a kissé komikusan hangzó »amatőr tréner« helyett, nyíltan, őszintén és becsületesen vállalták a professzionárius trénerséget*”.³³ A helyzet kettősségét jelzi ugyanannak a lapszámnak egy későbbi oldalán megjelent rövidhír: „*Az FTC tréneret keres. A BEAC, MAC, MAFC, MTK példájára az FTC is atlétikai tréneret szeretne szerződtetni. De nincs kit. Tessék jelentkezni.*”³⁴

Senki nem foglalkozott eddig a trénerképzéssel – sem szövetségi, sem klubszinten. Gerentsér a trénerimport helyett épp a hazai képzés mellett érvel, amit szerinte két szinten lehetne kivitelezni. Egyrészt tanfolyamok indítását sürgeti, ahol az alapvető ismereteket sajátíthatnák el a jelentkezők, másrészt a tornatanárképzés megreformálását tartja elodázhatalannak. Véleménye szerint megfelelő képzéssel a hazai szakemberek is ugyanolyan eredményesek lennének, mint külhoni társaik. Mindezekkel a kérdésekkel az az 1913-ban létrehozott Országos Testnevelési Tanács (OTT) foglalkozik majd, amelynek feladatai között szerepel a sportszakmai ismeretek akkumulációja és népszerűsítése, a sport tudományos támogatásának a megteremtése, illetve a (testnevelő)tanár-képzés reformja. Az elképzelések már az 1910-es években megszületnek, de a kivitelezés a háború miatt áthúzódik az 1920-as évekre.

Trénerképzés

Az önálló szakmává való fejlődés folyamatának első két lépcsőfoka alapvetően a többi szakmától való elkülönülést szolgálja. A teljes munkaidős alkalmazás azt jelenti, hogy a szakmának sikerült más foglalkozásokkal és a társadalom egészével elfogadtatni egy csak az adott szakmára jellemző cél- és feladatrendszert. Erre a körülírható hatáskörre épül rá a második lépés, a képzési program kialakítása. Ez a társadalom, a kívülállók számára is megjeleníti azt az elméleti tudást, amelynek megszerzése elengedhetetlen a szakma gyakorlásának megkezdéséhez. A képzés egyben az utánpótlás biztosításának leghatékonyabb formája is. Így amikor hazánkban felvetődik a trénerképzés problémája, az azt is jelenti, hogy a foglalkozás egy minőségileg más szakaszba ért. Egy szakma minél hosszabb képzési időt, minél több elméleti, vagyis nehezen elsajátítható tantárgyat tud felmutatni, illetve az oktatási rendszer minél magasabb szintjéhez kapcsolódik, annál nagyobb lesz a társadalmi presztízse. Ezeket a szempontokat figyelembe véve, az edzői szakma felemás helyzetbe kerül a két világháború között.

Az 1910-es években felvetődött tennivalók közül a testnevelőtanár-képzés megreformálása a Testnevelési Főiskola alapításával megtörténik. A *Nemzeti Sport* 1926-ban a következőképpen tudósít az itt tartott első tréner-tanfolyamról: „*Kellett hozzá egy nagyobb valami és hogy ez a kisebb megvalósulhatott, ezért a nagyobbak megteremtőjéért illeti az első dicséret szó. A Testnev. Főiskola adott hajlékot közvetve, anyagi bázist, részben tanerőket az első magyar tréner-tanfolyamnak és lassan egészen tökéletessé váló felszerelésével járul hozzá a magyar atlétika új szántóvetőinek kiképzéséhez.*”³⁵ Ez a nagytestvér–kis-

³³ N. N., 1913. 1.

³⁴ *Sport hírlap*, 4. (1913) 14. sz. 7.

³⁵ KRASOVEC, 2000. 212. – A tanfolyam megrendelője a Magyar Athletikai Szövetség.

testvér felállás, a testnevelőtanári és az edzői pálya szoros együttjárása ettől kezdve mindenkor jellemezni fogja a szakmát. Ez a későbbiekben jótékony hatású szimbiózis azonban a két világháború között nem volt mindig egyértelműen kedvező az edzői szakmára nézve. Míg az Egyesült Államokban az iskolai sport, a diáksport a szakma egyik nagy felvevőpiaca, addig nálunk felemás megoldások születnek. Elméletileg a diákság csak az iskola keretein belül működő sportkörökben sportolhat. A tanügyi irányítás 1924-ben hozza létre a Középfokú Iskolák Sportkörei Országos Szövetségét (KISOSZ, majd később KISOK), amely a diákság sportolási és versenyzési rendszerének megszervezésére, lebonyolítására hivatott.

Csak külön engedéllyel lehet valaki társadalmi sportegyesületnek a tagja, melyet indokolt esetben, egyedi elbírálás után adnak meg. Ennek a szabályozásnak ugyan az az alapvető célja, hogy az ifjúság szabadidő-eltöltését ellenőrizhessék, de a testnevelőtanárok szakmai indokokat is felhoznak: szerintük az edzők elméleti, elsődlegesen pedagógiai felkészültsége nem elegendő az ifjúsági korosztály irányításához, szakszerű edzéséhez, túlzott teljesítmény-orientáltságuk nem szolgálja harmonikus személyiségfejlődésüket. Ezzel indokolják az általuk vezetett délutáni foglalkozások monopol helyzetének fenntartását. A másik oldalról, az egyesületek részéről is hasonló kritikai megjegyzések hangzanak el: *„Ha őszintén beszélünk, akkor be kell vallanunk, hogy a KISOK, ez a jóindulatból fakadt, de nem elég gyakorlatiassággal megvalósított testnevelési intézmény nagy részben kudarcot vallott. Elrendelték a diákoknak a társadalmi egyesületekből való kivonását, de nem voltak meg a pótlásra szükséges szakszerűen vezetett iskolai sportegyletek, hiányoztak az iskolai játékterek és uszodák, sőt hiányoztak a megfelelő szakoktatók is. Ilyen formán a diákoknak a sportolása két szék között a pad alá került.”*³⁶

Az oktatás- és sportpolitika kedvezőtlen rendelkezései mellett az edzők presztízsvesztésének az is az oka, hogy más szakmák gyakorlatával ellentétben – egy sportágot kivéve – nem hoznak létre szakmai érdekvédelmi szervezetet, amely többek között a képzésért is felelne. Az áttételes képzési csatornák, a tanárképző intézmények használata az önállóság és szakmai érdekek részbeni feladásával is jár, ami hozzájárul ahhoz, hogy a kívüllág számára nem sikerül a szakmai tudást és a képzettségi kritériumokat pontosan megfogalmazni.

Professzionális sport: labdarúgás

Az edzői foglalkozás egyik nagy hátránya, hogy a munkavégzés minősége és hatékonysága közvetlenül nem mérhető, csak a sportolók teljesítményén keresztül lehet megítélni. Az edző ki van szolgáltatva tanítványának, az ő eredményessége munkájának elsődleges indikátora. Némi kárpótlást jelenthet, hogy a sport népszerűsödésével – más szakmákkal ellentétben – sokkal nagyobb nyilvánosságot kap munkája: a közönség előtt zajló versenyek, illetve az arról szóló tudósítások

³⁶ VADAS, 1930. 960. Mindezeket Vadas Gyula, a *Nemzeti Sport* főszerkesztője mondja el 1930-ban a Szegeden tartott II. Országos Testnevelési Kongresszuson. (A rendezvény teljes anyagát az OTT lapja, a *Testnevelés* 1930. évi 12. száma teljes közli.) A bostonihoz hasonló konferenciát, ahol testnevelők és iskolaorvosok tárgyalják meg a fizikai aktivitás egészségmegőrző szerepét, majd csak 1934-ben szerveznek hazánkban.

miatt. A láthatóság és ellenőrizhetőség ezen formái azonban csak az edzői munka kis részét hozzák közelebb a rajongókhoz. A szakmai tevékenység nagyobb része a színpalak mögött zajlik: az edzéstervezés, az edzés szervezése, irányítása, a stratégiai koordináció.³⁷ A közönség nemcsak lehetőség, hanem szakértelem hiányában sem tud ezekről ítéletet alkotni. Az edzői feladat leglátványosabb megnyilvánulása az, amikor a néző érzékeli, hogy az edző a pálya széléről képes beavatkozni a versengés menetébe, befolyásolni tudja a sportoló teljesítményét, az eredmény alakulását. Ebben a helyzetben mutatkozik meg számára leginkább a szakértelem speciális volta. Ezek a döntések támasztják alá leginkább az edzői jelenlét szükségességét. Nem véletlen, hogy az USA-ban kezdetektől fogva magas az edzői szakma társadalmi presztízse, hisz az úgynevezett nemzeti sportok – baseball, amerikai foci, jégkorong, kosárlabda – mind az ilyen típusú, az edzői beavatkozásra sok lehetőséget adó sportágak közé tartoznak. A hazai fejlődéstörténetben a labdarúgás játszik ilyen szerepet. Az 1935-ös sportolói statisztikai felmérés szerint az aktív labdarúgók száma több mint az összes egyéb sportot űzők száma együttvéve.³⁸ Ez a túlsúly azt is jelzi, hogy a sportág meg tudta teremteni vidéki bázisát: a 142 budapesti egyesület mellett 280 vidéki foglalkozik a labdarúgással, amelyekben közel 50%-kal többen sportolnak, mint a fővárosiakban. A csapatsportágak között is egyeduralkodó a labdarúgás. Budapest viszonylatában a kézilabdázással és a kosárlabdázással összevetve látható, hogy az időben korábbi szerveződésből adódó lépéselőnyt a labdarúgás mindvégig tartani tudja.

1. táblázat: *Csapatsportágak elterjedtsége Budapesten*³⁹

Sportág	1930		1941	
	Szakosztály	Taglétszám	Szakosztály	Taglétszám
Labdarúgás	134	7116	140	10691
Kézilabdázás	37	1308	31	1570
Kosárlabdázás	0	0	14	712

A honi sportágak közül a labdarúgás szabály- és versenyrendszere egységesül a legrövidebb idő alatt, ami lehetővé teszi hallatlanul gyors elterjedését, népszerűségének rohamos növekedését. A látványsporttá fejlődés visszahat a sportágra: a posztok differenciálódnak, változik a játékfelfogás, a játérendszer, bővül a stratégiai, taktikai megoldások sora, megszilárdul a technikai elemek elsajátításának és végrehajtásának kánonja.

Mindezek a változások megerősítik az edzői szerepet. Ezt a folyamatot – ahogy a grundfociból labdarúgás lesz – jól példázza Schlosser Imre pályafutása.⁴⁰ Az 1906/1907-es évadban bajnokságot nyert csapatáról ezt írja: „*Trénerünk abban az*

³⁷ LYLE, 2002. 35–58.

³⁸ GHIMESSY, 1935. 142. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal országos adatgyűjtése azokra a sportolókra terjedt ki, akik a felvételt megelőző két évben versenyen vettek részt, illetve versenyzésükre még számítani lehet. A regisztrált 62 493 labdarúgó az összes sportoló 54,7%-át teszi ki.

³⁹ ILLYEFALVI, 1931. 523. MIKE, 1943. 193–194.

⁴⁰ Schlosser Imre (1889–1959) a magyar labdarúgás első nemzetközileg is ismert klasszisa, aki 13-szoros magyar bajnok és 75-szörös válogatott. Edzőként Svédországban, Lengyelországban és Ausztriában vállalt munkát.

időben még nem volt. A magunk módszere szerint treníroztunk. Egyéni rendszerünk az volt, hogy ha nem volt mérkőzés, mindig egy kapura lövöldöztünk. A kapu háta mögött egy három emeletes bérház tűzfala emelkedett. Mi nagy buzgalommal rugdostunk kapura s a labda ha a kapu mellett vagy fölött süvített el, nagy csattanással pattant vissza a ház faláról és mi kapásból, igazítás nélkül löttük újra a labdát a kapura. Tudom biztosan, hogy nagy labdabiztonságomat ebben az időben szereztem és annak köszönhetem, hogy minden állítgatás nélkül a legnehezebb helyzetből is minden labdát kapura tudtam löni.⁴¹ Nemcsak technikájukat, hanem edzés módszereiket is ők alakítják ki: tapasztalataik alapján heti két edzéssel tudják a legjobb kondícióban tartani magukat.⁴² Játékstílusuk átalakul egy angliai túra után, ahol a játékosok kifejezetten tanulási szándékkal mennek el megnézni egy mérkőzést. Később itthon begyakorolják a testi erő szabályos használatát, driblik (cselezés) helyett a gyorspasszos játékot, a teret átívelő átadásokat. Ahogy Schlosser fogalmaz: játéku leegyszerűsödött, de sokkal eredményesebbé vált. Mindez a javulás még a stockholmi olimpián nem nyilvánul meg. A kudarcokait a következőképpen látja: „A nagy vereség okát abban találhatjuk, hogy a fiúk minden komoly készülődés nélkül álltak ki a mérkőzésre, a tréner hiánya következtében mindenki úgy élt, ahogy egy ilyen sorsdöntő mérkőzés előtt élni nem lett volna szabad. [...] Nem így csinálták az angolok, akik már akkor is tisztában voltak minden csínjával-bíjával annak, hogy hogyan kell a kondíciót tartani és a meccs előtt már hosszú időn át ehhez mérten éltek.”⁴³ Mindez rávilágít arra, hogy az edzőnek nemcsak szakmai, hanem fegyelmező, csapatépítő szerepe is megnő a csapatsportágakban.

Schlosser 1922-ben fejezi be az aktív játékot, de edzőként tovább tevékenykedik: „Működésem során a fősúlyt a kondíció javítása mellett mindég a tökéletesebb futballtechnika fejlesztésére helyeztem.”⁴⁴ Ekkor már nem kísérletezgetésről van szó, hanem a technika és a kondíció terén is tervszerű, céltudatos felkészülésről. Szakismeretere van kereslet, egy időben több hazai csapatnál is edzősködik, majd külföldön vállal munkát, hiszen a profi labdarúgás nemcsak honi, de külföldi piacot is teremt játékosnak és edzőnek egyaránt.⁴⁵ A sportág hazai és nemzetközi szervezettsége, a fizetőképes munkaerőpiac stabilizálja az edzői foglalkozást, de egyben elvárásokat is támaszt. Nem véletlen, hogy egyedül a labdarúgóedzők alakítják meg érdekvédelmi szervezetüket 1925 végén. A Magyar Tréneri Collégium céljai között szerepel a sportoktatók nevelése, képezése és minősítése, a működő tréner szakmai és erkölcsi ellenőrzése, illetve hazai és külföldi munkavállalói érdekeik képviselése.⁴⁶ A kollégiumnak amatőr és professzionális tréner is tagja lehet, mivel a területen belül külön szekciót hoznak létre számukra. 1928-ban a TF-en tartják meg első tanfolyamukat. Ennek a képzésnek és a szövetség továbbképző anyagának is

⁴¹ SCHLOSSER, 1934. 59–61.

⁴² Az 1930-as budapesti statisztikai felmérés az edzésekre vonatkozóan is közöl adatokat, de ezek sajnos nem sportágakra vonatkoznak, hanem az egyesületek egészére. A 208 adatközlő egyesületből 58 jelöli meg a heti 4 gyakorlóórát, de 45 már heti 10–14 órányi edzésről számol be. ILLYEFALVI, 1930. 524.

⁴³ SCHLOSSER, 1934. 89–90.

⁴⁴ SCHLOSSER, 1934. 126.

⁴⁵ Hazánkban az 1926/1927-es idényben rendeznek először professzionális (labdarúgó) bajnokságot 10 csapattal az első és 14-gyel a második osztályban. (Az USA-ban az első profi baseballcsapatot 1869-ben alapítják.)

⁴⁶ FÖLDESSY, 1926. 640.

a kidolgozója az a Tóth Potya István, aki az egyik kezdeményezője az érdekvédelmi szervezetnek. Tóth már nem csak saját tapasztalatára, sikeres labdarúgói pályafutásának ismeretanyagára építi edzői munkáját. A modern magyar labdarúgás úttörőjének tartott szakember a kor tudományos – orvosi, pedagógia és pszichológiai – ismereteit építi be munkájába, széleskörű elméleti alapokra építkezik. Újfajta edzői szerepfelfogást képvisel, amit a szakmai közeg is nagyra becsül, hisz az FTC első hivatásos edzőjeként 1925–1930 között egymás után három bajnokságot is nyer csapatával. Mentalitása, a szakmáról való gondolkodása annyira új és egyedi, hogy amikor Olaszországba távozik, nincs, aki folytatná kezdeményezését.⁴⁷ A foglalkozás a gyakorlati ismeretekre, csak saját tapasztalatra építő férfiaktól eljutott a tudományos felkészültségű szakemberekig. Ekkor azonban még csak egyedi, egyéni utakról beszélhetünk, erre az új tudatos és tudományos felfogásra nem sikerül szervezett és rendszeres képzési formát építeni.

A labdarúgásnak az edzői foglalkozás kialakulásában játszott szerepét a statisztikai adatok is alátámasztják. Az 1931-es felmérés csak egyesületi bontásban közli a sportoktatókra vonatkozó adatokat, ezért a 128 egyesületben foglalkoztatott 483 fő sportági megoszlására csak áttételesen lehet következtetni. A labdarúgás térnyerését azonban az is jelzi, hogy az egyesületek részletes áttekintésénél külön rákérdeznek a futballcsapatok és a futballmérkőzések számára – a sportklub jellegétől függetlenül. Az 1941-es sportegyesületi felmérés már részletesebb áttekintést ad a 771 sportmesterről, de a sportágankénti pontos számbavétel ekkor sem lehetséges: *„Annyi azonban mégis meg volt állapítható, hogy az alkalmazott edzők csaknem fele a labdarúgó sportnál volt foglalkoztatva. Körülbelül 70-70 sportmestert foglalkoztat a vívás és a tornaoktatás s kb. 40-40 oktatót kötött le a tenisz, a birkózás és a céllövő sport is.”*⁴⁸ A labdarúgás szervezettsége és népszerűsége miatt az edzőkérdés ebben a sportágban képes elmozdulni a klubszintről, az edzők személyes versengési színteréről. A szakmai együttműködés, a közös érdekek védelme csak magasabb, szövetségi szinten valósulhat meg. Az országos szintre történő elmozdulás azonban nem kap állami támogatást, mert a sportág társadalmi és sportpolitikai presztízse alacsony.

Szerepfelfogások

Tóth törekvései is jelzik, hogy a szakma differenciálódik, új szerepfelfogások jelennek meg, és a szakmán belül is felvetődik a kérdés: milyen a jó edző, vagyis a foglalkozás gyakorlásának mi/melyik az ideális módja? A fejlődés eredménye, hogy már nem csak a foglalkozáshoz szükséges szakértelemről, hanem az edző személyiségéről is vitáznak. Bodor Ödön is mindkét területet áttekinti, de természetesen az előbbit tartja fontosabbnak. Pontosabban a sport iránti fanatizmust említi elsőként és a sportolói pályafutást másodikként: *„Az első és jó kellék a sport fanatikus szeretete, a belső parancsoló szükség. [...] A második feltétel, hogy a tréner maga is aktív sportoló volt legyen, hogy saját testén és lelkén és idegzetén tapasztalta mi a tréning. [...] A saját magán tapasztaltak felérnek sok-sok elméleti tudással.”* A gyakorlat előtérbe helyezése „nem

⁴⁷ Tóth István (1891–1945) Firenzében, Milánóban – az Internazionalénál – és Triesztben edzősködik.

⁴⁸ MIKE, 1943. 200.

jelent azt, mintha az elméleti tudás másodrendű volna”.⁴⁹ A tanultakat a saját ismereteivel ellenőrizve alkotja meg egyéni felfogását stílusokról és edzésrendszerekről. Az állandóan fejlődő sportban a trénernek folyamatosan képezni kell magát: „Nincs tehát tökéletes, hanem csak jó tréner, aki ennek tudatában állandóan tovább képzi magát, hogy megközelítse a végcél, a tökéletes tréner.”⁵⁰

A sport nemzetközi szerveződése miatt a tökéletes tréner már nem csak a hazai viszonyokhoz igazodik, nem csak a magyar elvárásoknak akar megfelelni. A külföldi sportéletből az amerikai és a skandináv példák jelentik a vonatkoztatási pontot az 1920-as évektől kezdődően. Déván István a tengerentúli kollégákról a következőképpen vélekedik: „Mi az oka az amerikai trénerek kiválóságának? Először, hogy mindegyiknek van legalább 10-15 éves versenyző múltja; majdnem mindegyik elvégezte a Trénerképző főiskolát, ami elengedhetetlen kellék;⁵¹ fejlett elméleti és praktikus tudásuk van; korra is mind tekintélyes, 35-40 év körüli egyén, sok-sok tapasztalattal. Azt a nagy tudást, amire egy trénernek szüksége van, nem lehet 1-2 évi praxis alatt elsajátítani, ahhoz éppen úgy hosszú idők munkája szükséges, mint magáéhoz az atlétikához.”⁵² A külföldön felhalmozott tudást azonban nem lehet egy az egyben hazánkban alkalmazni. A Somfay Elemér által urbánusnak nevezett amerikai módszerhez – egész éves edzés és versenyeztetés – kiváló fedettpályás létesítmények kellenek, amivel hazánk nem rendelkezik.⁵³ A kor kiemelkedő hazai edzői éppen a téli hónapok, az addig pihenő- vagy holtsezonnak tekintett időszak kihasználásában jeleskednek: Tóth Potya István bevezeti a téli alapozást a labdarúgóknál, az atléták pedig a téli sportokat használják kiegészítő sportokként. Általánosan jellemzővé válik ekkoriban a magyar sportéletre a gimnasztika – akkori kifejezéssel a célgimnasztika – téli alkalmazása. Ez részben a természetinek tartott skandináv módszer átvételéből, részben a magyar sport németes torna-vonulatából, a hagyományokból is adódik.⁵⁴

Az edzői szakismeret differenciálódására az edzésperiódus kiterjesztése mellett más tényezők is hatnak. Egyre hangsúlyosabbá válik az edzésstervezésnél az egyéni adottságok figyelembevétele – ennek köszönhető a pedagógiai és a pszichológiai ismeretek beemelése a szaktudásba –, de ez már nem csak a tehetségekre vonatkozik. A sportok „tömegesedésével” a szakismeret, a hozzáértés még fontosabb lesz, mert nem csak a kiemelkedő adottságú sportolókkal kell jó eredményt elérni. A kor szerzői egyöntetűen kiemelik az edzők megfigyelési készségét, a hibajavítás fontosságát, a folyamatos korrigálást, amelyekre alapvetően nem a született tehetségek esetében van szükség.

⁴⁹ BODOR, 1926. 163.

⁵⁰ BODOR, 1926. 165.

⁵¹ 1919-ben a University of Illinois indítja az első felsőfokú edzőképzési programot, amelyet George Huff dolgoz ki. Az 1930-as évekre válik általánossá az edzőképzés a testnevelési tanszékeken az USA-ban.

⁵² DÉVÁN, 1922. 36.

⁵³ SOMFAY, 1929. 50–51.

⁵⁴ Somfay nevezi természetinek a skandináv módszert, mert szerinte a természeti környezet, az éghajlat a meghatározó az ottani életmód és edzéslehetőségek kialakításában. Annak ellenére, hogy a magyar nem annyira urbanizálódott, mint az amerikai társadalom, a skandináv módszer épp az életmódot alapvetően meghatározó természeti adottságok hiányában nem alkalmazható hazánkban. SOMFAY, 1929. 50.

A versenysport idényjellegének fokozatos felszámolódása azt is jelenti, hogy az edzők részleges alkalmazásának is változnia kell. A szakma szabadidős tevékenységtől indulva eljut a munkaerőpiacra, ahol a sportbeli szerepek közül elsőként tart igényt hosszú távú, esetleg végleges alkalmazásra. A sportolókkal és a sportvezetőkkel szemben egy hivatásos, fizetett foglalkozási pálya lehetősége bontakozik ki az edzők előtt. Ez a professzionális váltás nem zajlik zökkenőmentesen: az elfogadtatás nehézségeit viták – végső soron etikai konfliktusok – jelzik, melyeket az edzők sportvezetőkkel és sportolókkal folytatnak. A sportolóval, a sportvezetővel kialakított kapcsolat alapkövének az edzők a feltétlen engedelmességet tartják: az atlétának ellentmondás nélkül kell teljesítenie a tréner utasításait, azokba sem az atléta, se a sportvezető ne szóljon bele.⁵⁵ Az edzői munka a bizalomra és a tekintélyre épül. Az edző-sportoló kapcsolat ilyen felfogása eltér a kor egyik legismertebb edzője, Mussabini hitvallásától: *„Az edzőnek el kell rejtenie saját hajlandóságát azon emberek jóléte érdekében, akik az oltalma alatt állnak. Ez a módja annak, hogy bizalmat keltsen maga iránt a sportolóiban, és így megnyitja az utat azokhoz a kis bizalmakhoz, amelyek olyan sokat jelentenek az összes érintettnek. De az edzőnek tapasztaltnak, és ha lehet egy kicsit idősebbnek is kell mutatnia magát, hogy így leplezze saját egyéniségét. A sport világában a higgadtságnak és a tapasztaltságnak még mindig megvannak a kis szakmai trükkjei.”*⁵⁶ Az eltérés nem a visszafogottabb angol mentalitással magyarázható, hanem azzal, hogy a magyar edzők szakmai autonómiája még nem olyan egyértelmű, mint angol kollégájuké. Az önállósodásnak fontos momentumja a szakmai problémák érzékelésének és értelmezésének joga, ami hatalmi kérdés. Ezért a jogért, az önálló munkavégzést lehetővé tevő pozícióért meg kell küzdeni.

A szakma társadalmi presztízse

Ahogy a labdarúgóedzők tréneri kollégiumának célkitűzései is mutatják, egy érdekvédelmi szervezetnek befelé egységesítő, összetartó feladatai vannak, míg a társadalom felé elismertető, presztízsnövelő tevékenységet folytat. Mindkét területet szolgálja, ha kidolgozzák a foglalkozás gyakorlásának ideális módját, etikai kódexet hoznak létre.⁵⁷ Fel kell mutatniuk a szakmai szerepfelfogásnak azt a fajtáját, amelyik a társadalom számára a leghasznosabb, amelyik a kor domináns értékrendszeréhez legjobban igazodik. Meg kell alkotniuk az ideális edzőt, illetve előtérbe kell állítaniuk a szakma azon képviselőit, akiket annak tartanak. Ezek a törekvések azonban számtalan társadalmi szűrőn mennek keresztül. Az első, hogy az adott társadalomban milyen szerepet tölt be a sport. Amíg a sportolásra kizárólag mint szabadidős tevékenységre tekintenek, aminek nincs pozitív hatása a munkavégzésre, a közösségépítésre, a nemzeti identitásra stb., addig az edzők társadalmi presztízse is sokkal alacsonyabb. Ugyanakkor az egyes sportágak megbecsültsége sem egyforma mértékben növekszik. Megítélésük attól függ, hogy milyen társadalmi rétegből verbuválódik a sportolói kör, illetve a sportsikerek által milyen társadalmi kapcsolatrendszerrel lehet kiépitni, milyen mobilitási lehetőségek rejlenek benne.

⁵⁵ DÉVÁN, 1922. 41.; SOMFAY, 1929. 2–6.

⁵⁶ MUSSABINI, 1913. 138.

⁵⁷ ROOS, 2001.

Ezen tényezők mellé a múlt század elején még felsorakozik az amatőr-profi vita is. Az amatőrizmus ethoszához ragaszkodók a profi sportban a munka és a szabadidő egyensúlyának megbomlását látják. Ez a harmónia fontos része a polgári életmódnak. A profi sportot ellenzők úgy vélik, hogy a középosztályi értékeket hordozó amatőr sport devalválódik azzal, hogy pénzkereset forrásává válik. Ezt a nézőpontot képviseli az első magyar nyelvű, sportról szóló kultúrfilozófiai tanulmány is.⁵⁸ Varga szerint a sport olyan nyílt, rugalmas, teherbíró, határozott, tiszta szándékú embert formál, aki cselekedeteinek súlypontját nem a részéletre – a sportra – helyezi, hanem a teljes életre. A sport alapeleme a játékosság és a versengés, a profi sport az előbbit kiiktatja, míg az utóbbinak túlzott jelentőséget tulajdonít. A sport lényege megsemmisül, amikor eltűnik a játékosság, illetve a tevékenység egyedüli célja a teljesítmény, a rekordhajászás lesz. A dríllt, az edzést is a sport lényegének tarja, mert a sportoló ekkor sajátítja el a technikát, a legökonomikusabb mozgásformát, ami saját teljesítményének fokozásához szükséges. A gyakorlás nem más, mint a mozgás mechanikussá tétele és fegyelmezés. Épp ezért Varga úgy véli, hogy az edzés *„a felelősségérzet alól való menekülés közvetlen formája. Keretein belül az egyén alárendeli magát valamely elvnek, szabálynak, parancsnak, kötelező cselekedésnek; egyetemes felelősségérzetét pedig a lehető legcsekélyebbre redukálhatja, sőt egyenesen kidobhatja magából.”*⁵⁹ Amíg az amatőr sportban ez az *„alárendeltségi viszony természetesen igen szűk és szoros teret határoz meg”*,⁶⁰ mert csak szabadidős, vagyis *„részélet”* tevékenységről van szó, addig a professzionális sportban mindez tág teret kap. A civil kezdeményezésként induló amatőr sport morális felsőbbrendűségének ilyen nyomatékos hangsúlyozása túlmutat a sport világán, mert a háttérben az élet egészére vonatkozó középosztályi távolságtartás, szociális elkülönülési, megkülönböztetési szándék húzódik meg.

Az amatőr-profi vita érinti az edzőket is. Doros György szerint *„a legnehezebben meghatározható helyzetet a sporttársadalomban a sportoktató foglalja el”*.⁶¹ Ellentmondásos helyzete abból adódik, hogy feladata a tiszta, ideális amatőr sportoló kiképzése, de ezért anyagi ellenszolgáltatást kap, a professzionális sportolóhoz hasonlóan. Az amatőr sport és az itt folyó oktatás lényege az erkölcsi, akarati nevelés, amelynek csak eszköze a helyes sporttechnika elsajátítása. Az ideális oktatóban megvan az amatőr szellem, ezt sportolói múltjából hozza magával. Az edzők a sportmúltat a technikai ismeretek szempontjából tartják fontosnak, míg a teoretikusok az amatőr sportra jellemző etikai normák belsővé válása miatt. Ha az edző is ezt helyezi munkája középpontjába, akkor a tevékenységéért kapott fizetés ellenére is megkülönböztethetővé válik a profiktól, akiket csak a versenyek és a rekordok érdekelnek. A sportoktatók helyzete nemcsak etikai kérdések miatt felemás. Az 1941-es statisztikai adatok szerint az edzők többsége a labdarúgásban, a teniszben, a birkózásban és a céllövésben tevékenykedik. Ezek közül kettőt – a labdarúgást és a birkózást – döntően a társadalom alsóbb rétegeibe tartozók választják, így közülük kerülnek ki az edzők is. A teniszben és a céllövészetben azok bocsátják áruba technikai ismereteiket, akik nem rendelkeznek tisztességes, biztos megélhetést nyújtó polgári foglalkozással. A magas szintű etikai kérdések mögött ismét felsajátítják a társadalmi státusok meghatározó erejét.

⁵⁸ VARGA, 1936.

⁵⁹ VARGA, 1936. 44.

⁶⁰ VARGA, 1936. 44.

⁶¹ DOROS, 1931. 99.

A tömegeket és „mindent elszűrőkítő szakembereket” vonzó profi sport negatív megítélése ellenére Varga szerint is bővülnek a sportnak a társadalmilag hasznos kapcsolódási pontjai: gazdasági (üzemszervezési), népegészségügyi, szociális és katonai funkciói jelzik honi beágyazódottságát.⁶² A felsorolt társadalmi funkciókat ellátó területeken azonban nem foglalkoztatnak edzőket. Az edzői foglalkozás számára a kitörési pontot az jelenti, hogy a sport ekkor már a (kultúr)politika részét képezi. A szerző szerint is állami feladat a sport fejlesztése és általánossá tétele, mert általa a nemzet politikai hatalmát lehet növelni. A 20. század első felében a politikai érdeklődés, az egyes országokra vonatkozó ismeretek forrásai és szerkezete is megváltoznak. A tömegek évszázadában már nemcsak politikai tények és események alapján ítélik meg az országokat. A külpolitikai gondolkodást már különböző területekről és forrásokból származó információk alakítják.⁶³ A nemzetekről kialakított közvélekedés, „ország-kép” alakításában a kultúra feltörekvő, tömegeket vonzó irányzatai – például a film és a sport – egyre fontosabb szerepet játszanak. Benedict Anderson szerint az „elképzelt közösség”, a nemzeti egység alakításában fontos szerepe van az I. világháború után elterjedő rádiózásnak. A sportesemények közvetítései a jelenlét illúzióját adó együttes, egyidejű élményt nyújtanak, megteremtik a közösség képzetét.⁶⁴ Két modern jelenség: a sport és a rádiózás, a helyszíni közvetítés egymást erősítő hatást fejtenek ki. Ennek felismerése mutatkozik meg Európa számos országának az első világháború utáni sportpolitikájában is: a széles érdeklődésre számot tartó sport semleges és békés terepe lehet a visszavágásnak, a nemzet erejének bemutatására, továbbá a sportversenyek közösségi élménye erősíti a nemzeti identitást, összetartozást.⁶⁵ Ebből a sportpolitikai irányvonalból következően a két világháború között azok az edzők rendelkeznek a legnagyobb társadalmi presztízzsel, akik a sportpolitika által támogatott, nemzetinek tekintett sportágakban aratnak sikereket.

Szakmai ideálok

A magyar sportélet bővülésével és egyre nagyobb mértékű szervezettségével párhuzamosan fejlődik a szakma. A foglalkozás gyakorlásához szükséges készségek és tudásanyag szélesedével egyetemben a szerepfelfogások is egyre sokfélébbek. Így már az ideálok is többfélék lehetnek. Érdekes módon a szakma és a közönség két momentumot egyaránt nagyra értékeli: a döntéskészséget és a sikeres sportpályafutást. Az edzők gyakran hasonlítják munkájukat a művészekéhez az edzéseken és a versenyeken hozott intuitív, kreatív döntéshozataluk miatt. Az edzői szem és a látásmód, a helyzetfelismerés az, amit sokuk szerint nem lehet tanítani, amire születni kell. Szakma és közönség véleményének egybeesése figyelhető meg e tekintetben, hisz a szurkolók is ezeket a pillanatokot értékelik leginkább: a szakértelemnek a kielezett versenyszituációban való megnyilvánulását. A sport mással össze nem hasonlítható drámaiságába való beavatkozást, a „forgatókönyv” itt és most átírását. Azok az edzők, akik erre lehetőséget nyújtó sportágban tevékenykednek, előnnyel

⁶² VARGA, 1936. 3.

⁶³ SIPOS, 2006.

⁶⁴ ANDERSON, 1963.

⁶⁵ ARNAUD, 1998.

indulnak a társadalmi presztízsüzdelmekben. Természetesen ilyen gyakorlatorientált szakmában az is számít, hogy sportolóként milyen eredményeket ér el valaki. A már említett Schlosser György edzői megítélésben is közrejátszott játékosmúltja, amikor még profiként is példaként állították a többiek elé, mert szívét-lelkét beleadta a játékba. A professzionális sportból azok lehetnek idолоk, akik a gazdasági megfontolások, a pénzügyi befolyásolás ellenére is fel tudják mutatni az amatőr sport értékeit: a hűséget, az elkötelezettséget, a *fair play*-t. A sportpályafutás Tóth Potya István esetében is részben a szakismeret, részben a tisztelet forrása, de a tudomány bekapcsolásával ő egy olyan elemmel bővíti a szakmai repertoárt, amely hosszú távon jelent előnyt a foglalkozásnak. De nem csak annak: az edzői foglalkozás története ugyanis nemcsak szakmatörténet, mivel az edzői munka egy párhuzamosan kibontakozó fiatal tudományterület ismereteinek forrása és gyakorlati terepe, ezért a professzió története egyben a sporttudomány történetének is fontos fejezete.

Ha a szakmát egyesítő érdekvédelmi szervezet nem is, de egy szakmai lobbiz létrejön az 1930-as évekre. Több sportág edzőit egyesítő informális grémium, amely szakma- és tudányszervező tevékenységével örökdi a foglalkozás autonómiájának megteremtésén és társadalmi presztízsének növelésén. Ebbe a szakmai „felsőbbtségbe” tartozik Komjádi Béla vízilabdaedző is, aki nemcsak szakmai, hanem társadalmi elismertség tekintetében is sikeresnek mondhatja magát. Ő a nagybetűs EDZŐ, aki köré már életében számtalan legenda szövődik. Ha csak azt tudja róla valaki, hogy az 1932-es olimpiai bajnok vízilabdacsapat edzője, már ez az adat is sokat elárul népszerűségének okáról. Ez az az időszak, amikor a nemzetközi sportversenyeken elért eredmények az egyes nemzetek sikerességének fokmérőjévé válnak. Az olimpiai bajnokság az amatőr sport legnagyobb győzelmének számít, és ezt egy úgynevezett nemzeti sportágban elérni külön dicsőség. A vízilabda a magyar (sport)politika egyik dédelgetett kedvence. Ebben a privilegizált sportban Komjádi egy meshőshöz hasonlóan emelkedik fel. A semmiből teremti meg a III. ker. TVE vízipólócsapatát, amely a kitartó munka eredményeként a nagy és sikeres FTC-nek lesz komoly ellenfele a bajnokságban.⁶⁶ Az 1928-as amszterdami játékokra már bajnokesélyesként érkezik meg válogatott csapata, de nem sikerül győzniük. Képes együtt- és összetartani a társaságot, és négy évvel később minden akadályt leküzdve nyernek Los Angelesben. Fáradhatatlan szervező: utánpótlást, uszodát, versenyt, úszásoktatást, munkahelyet szervez, mindennel foglalkozik, ami a sportággal és a sportolókkal kapcsolatos. Komi bácsi „főfoglalkozású” edzőként besegít a társadalmi munkában dolgozó sportvezetőknek is. Az idézőjel annak szól, hogy ugyan felmondja egy nagyvállalatnál betöltött főtisztviselői állását, de nem az edzőségből él, hanem sporthírlapíró lesz a foglalkozása. A sport számára egyenlő az alázattal és az áldozattal. A legendához hozzátartozik, hogy „a háborúban kitűnő katona volt, összelövődözött testtel, rokkantán jött haza a harctérről, a rokkantsága azonban nem gátolta abban, hogy a sport nemes és vértelen mezején folytassa tovább a küzdelmet”.⁶⁷

Az „aranyember” életét összegző írások természetesen az edzői identitásról, a társadalom által követendőnek tartott szakmai mintáról is szólnak. Ez a szerepfelfogás nem is a már pályán levőknek szól, hanem az elkövetkezendő nemzedéknek,

⁶⁶ GYARMATI, 2001. 53–67.

⁶⁷ PÁNCZÉL, 1934. 326–327.

a foglalkozást majdan választóknak. A szakma professzionalizálódása szempontjából nem biztató, hogy a sport iránti elkötelezettség felsőfoka, a fanatizmus az elvárás, amiért cserébe megélhetési lehetőségekkel nem kecsegtető fizetség jár. Ennek a legkevésbé sem önkéntes aszkétizmusnak az okai a sportegyesületek működési feltételeiben keresendők.

Egyesületi élet

A modern tömegtársadalom kialakulása hazánkban az első világháborút követő évtizedre esik. Ennek a folyamatnak része, hogy a közéletbe a magyar társadalom mind szélesebb rétegei kapcsolódnak be, az egyesületi szerveződés lehetőségeit egyre több csoportja használja fel a véleményformálásra, az érdekképviseletre. Az 1920-as években megfigyelhető egyesületi lázat nemcsak a modern közéletiség alapvető kereteit adó szervezeti rendszer kialakulásával magyarázhatjuk. Ez az aktivitás részben annak köszönhető, hogy a háború alatt csak hazafias egyesület alapítását engedélyezi a főhatóság, ugyanakkor a háborút lezáró békediktátum aktivizálja a civil szerveződések, szervezetek. Ez a társadalmi pezsgés kihat a sportéletre is, sőt megerősítést nyer a működési kereteket mindinkább szabályozó nemzetközi sportélet elvárásai által.

A háborút lezáró békeszerződéseknek köszönhetően a politikai és a kulturális nemzet addigi egybeesése megszűnik, így Európa több országában a kultúrpolitika hangsúlyos szerepet kap az 1920-as, 1930-as években.⁶⁸ A határokon átívelő nemzeti egység fenntartása érdekében a szellemi, a politikát közvetlenül képviselő területek – így a sport is – kiemelt szerepet kapnak. Ez a törekvés megfigyelhető az egyesületek támogatásában is: a kulturális egyesületek az összes bevételük közel 25%-át kapják az államtól, az országos átlag 7,9%-ával szemben.⁶⁹ A sportegyesületek támogatása fél százalékponttal marad el az átlagtól. Bevételeik legnagyobb része (64%-a) versenyrendezésből származik. Ez az adat azonban csak részben tükrözi a sport általános népszerűsödését, mert a teljes összeg több mint fele a lóversenyzéssel foglalkozó egyesületekre esik. A fennmaradó részből pedig a másik látványos sport, a labdarúgás is alaposan kiveszi a részét.⁷⁰ Az összes többi sportágnak maradó összeg felhasználásánál fontos szempont, hogy az egyesületi lázzal együtt fellendül a sportpálya-építés is. A sportlétesítményekről készült első, 1935-ös statisztikai felmérés szerint az épületeknek, pályáknak mindössze a 9,2%-a volt meg az első világháború előtt. 1924-gyel indul meg az építési láz, az ezt követő évtizedben készül el az összes létesítmény közel 80%-a.

Az egyesületek bevételi forrásainak megoszlása azért érdekes, mert az edzők foglalkoztatásához tervezhető, biztos anyagi bázis szükséges. A magyar sportegyesületek ilyen gazdasági feltételek mellett igen óvatosan kezelik a személyzeti ügyeket: az országos 3,2%-os átlaghoz képes kiadásaiuknak csak 1,3%-át fordítják tiszteletdíjakra. Az edzőket érintő személyzeti kifizetések is épp hogy túllépik az országos átlag felét (4,3% a 8,5%-hoz képest). Az 1940-es háborús években az egye-

⁶⁸ ARNAUD, 1998.; ZEIDLER, 2001. 183.

⁶⁹ DOBROVITS, 1935. 35.

⁷⁰ DOBROVITS, 1938. 418.

sületi bevételek arányai átalakulnak. A versenyrendezésből származó jövedelmek csökkennek, így a tagdíjak 1935-ös 14%-os részesedése 23,4%-ra emelkedik, de az állami „segélyek” részesedése még mindig csak 12,4%-ot tesz ki. Az új statisztikai felmérés a sportegyesületi személyzettől már elkülönítve közli az oktatók, edzők fizetését, amire a kiadások 3,7%-át fordítják.⁷¹

Az edzőkkel szemben támasztott legfőbb követelmény, a fanatizmusba oltott aszketizmus tehát abból fakad, hogy a sportegyesületek továbbra is megmaradnak a civil szféra, az amatőrizmus világában: magas erkölcsi elvárások, csekély anyagi juttatás fejében. Az edzők száma ugyan folyamatosan nő, de 1941-ben is csak az egyesületek harmadánál vannak állásban: a 771 főnek csak 36%-a (282 fő) hivatásos, fizetett munkavállaló. Annak ellenére, hogy 208 fő (27%) oklevéllel vagy szaktanfolyami végzettséggel rendelkezik, mégis amatorként, vagyis anyagi ellenszolgáltatás nélkül dolgozik. A foglalkozás fejlődése szempontjából fontos kritériumot, a főmunkaidős foglalkoztatást csak a profi sport tudja biztosítani. Az állami szerepvállalás még a nemzetinek tekintett sportágak esetében sem terjed ki az edzők főfoglalkozású alkalmazására. A professzionizálódás szempontjából fontos tényezők, a jövedelem és a társadalmi presztízs tehát külön utakon járnak. Ezért az edzők többségének marad a fanatizmus, „a belső parancsoló szükség”, amely nem csak a sport, hanem a társadalom iránti elkötelezettségükből is fakad: társadalmi hasznosság bizonyítása egyéni haszonszerzés nélkül.

Összegzés

A 20. században a sportélet három irányból kaphat impulzusokat: a civil szférától, a gazdasági élettől és az államtól.⁷² A polgári kezdeményezések nemcsak a 19. századi indulásnál fontosak, hanem később a tradíciók ápolásában, a középosztályi identitás megerősítésében és elfogadtatásában is. Ennek a szférának a hatása leginkább Nagy-Britanniában figyelhető meg. A középosztály nagysága és differenciáltsága miatt az innen jövő igények alakítják leginkább az edzői foglalkozás angliai történetét. Ezek az impulzusok az inspirálás mellett fékező erővel is bírnak a gazdasági szférával szemben.

A három terület kiegyensúlyozott együttműködése az USA-ban valósul meg: mindhárom terület fontos szerepet játszik a sport alakításában, így az edzői foglalkozás fejlesztésében. Egyaránt találunk alulról jövő civil kezdeményezést, és felülről induló, állami elvárások teljesítését támogató (sport)politikai kezdeményezéseket. A piacgazdaság a racionális szervezési elvek és megoldások, a technikai és a tudományos ismeretek sportban történő alkalmazását támogatja. Mindezek kedvező feltételeket teremtenek a szakma professzionizálásához, ezért itt alakul ki a szakma legdifferenciáltabb foglalkozási struktúrája a 20. század első felében.

Hazánkban mindhárom területen vannak kezdeményezések, de ezek sem külön-külön, sem együtt nem eredményezik az edzői szakma főfoglalkozású hivatássá válását. A mindvégig hangsúlyos civil szféra sportágai nem edzőigényes sportágak, illetve a középosztály szűkös volta miatt a terület eltartóképessége is korlá-

⁷¹ MIKE, 1943. 204–205.

⁷² EICHBERG, 2010. 171.

tozott. Az állami szerepvállalás az iskolai testnevelésre koncentrált, ahol azonban a testnevelőtanárok kapják az irányító szerepet. A piaci alapon szerveződő profeszionális sport csak a labdarúgásban jön létre, amely azonban alacsony társadalmi presztízzsel rendelkezik, ami kihat az ott foglalkoztatott edzők megítélésére is.

A kedvezőtlen tendenciák ellenére a foglalkozás professzionalizálódásának mind a négy területén – teljes munkaidős alkalmazás, képzési programok kidolgozása, szakmai szervezetek létrejötte és a tudományos háttér megteremtése – vannak kezdeményezések, de ezek nem elég átfogóak és nem elég időállóak. Az edzőkérdés ugyan elmozdul a klubszintről és szövetségi, országos szintre emelkedik, de állami támogatásban nem részesül. Márpedig a modern társadalmakban egy új foglalkozás csak akkor kerül be tartósan a munkaerőpiacra, ha állami segítséget kap. Ez az oka annak, hogy az 1940-es években az edzőknek csak egyharmada végzi munkáját más foglalkozásokra jellemző feltételek mellett: rendszeresen és rendezett munkajogi keretek között. Ugyanakkor a hivatássá válás legfontosabb kritériumát teljesítik a szakma képviselői, mert létrejön egyfajta rendszerezett szakértelem. Az 1930-as évekre olyan strukturált tudás alakul ki, amely merít a külföldi szakirodalomból, de figyelembe veszi a magyar társadalom és a sportélet sajátosságait is. A stockholmi olimpiát követően a szakmai lobbis alig húsz év alatt teremti meg a későbbi magyar sportsikerek edzésméleti alapjait. Az összehasonlító kutatások gyakran jutnak arra a következtetésre, hogy Kelet-Európában megkésett, lassúbb fejlődés figyelhető meg. A sport területén is van fáziseltolódás a kezdetekkor. Az állami támogatás és a piaci szféra figyelme is lehetne nagyobb mértékű – ha nemzetközi összehasonlításban nézzük az ide vonatkozó adatokat. A szakértelem, a hazai szakmai tudás megteremtése és akumulációja az egyetlen terület, ahol nincs lassúság, ahol a fejlődés üteme nem marad el a Nyugattól. Az első világháborút követően olyan edzésméleti szakismeret jön létre, amely egészen a hatvanas évekig megalapozza a magyar sportsikereket.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ANDERSON

1984 ANDERSON, Benedict: *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, Verso, 1984. (Magyarul: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford.: Sonkoly Gábor. Budapest, L'Harmattan, 2006.)

ARNAUD

1998 ARNAUD, Pierre: Sport – a means of national representation. In: *Sport and international politics. The Impact of Fascism and Communism on Sport*. Eds.: ARNAUD, Pierre – RIORDAN, James. London, Spon, 1998. 3–13.

BÁNHIDI

1971 BÁNHIDI Zoltán: *A magyar sportnyelv története és jelene*. Budapest, Akadémiai, 1971.

BODNÁR

2004 BODNÁR Ilona: Lealacsonyítják-e a nők a sportot? In: *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?* Szerk.: PALASIK Mária – SÍPOS Balázs. Budapest, Napvilág Kiadó, 272–287.

BODOR

1926 BODOR Ödön: A jó tréner. *Testnevelés-Sport*, 6. (1926) 1. sz. 161–165.

DÉVÁN

1922 DÉVÁN István: *A modern atlétika*. Budapest, Pantheon, 1922.

DOBROVITS

1935 DOBROVITS Sándor: Magyarország egyesületeinek statisztikája. *Statisztikai Szemle*, 13. (1935) 1. sz. 23–37.

1938 DOBROVITS Sándor: Társadalmi szervezetek. *Statisztikai Szemle*, 16. (1938) 4. sz. 414–418.

DOROS

1931 DOROS György: *A versenysport etikai és lélektani problémái*. Budapest, Légrády, 1931.

EICHBERG

2010 EICHBERG, Henning: Body culture. In: *Routledge companion to sports history*. Eds.: POPE, Stephen W. – NAURIGHT, John R. London–New York, Routledge, 162–181.

FÖLDES–KUN–KUTASI

1989 FÖLDES Éva – KUN László – KUTASI László: *A magyar sport története*. Budapest, Sport, 1989.

FÖLDESSY

1926 *A magyar futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége. 1897–1901–1925*. Szerk.: FÖLDESSY János. Budapest, Magyar Labdarúgók Szövetsége, 1926.

GEMS–BORISH–PFISTER

2008 GEMS, Gerald R. – BORISH, Linda J. – PFISTER, Gertrud: *Sports in American history. From colonization to globalization*. Champaign, Human Kinetics, 2008.

GERENTSÉR

1913 GERENTSÉR László: A trénerkérdésről. In: *Sportalbum. A Magyar Hírlap naptárajándéka 1914-re*. Szerk.: MÁRKUS Miksa. Budapest, Magyar Hírlap, 113–115.

GHIMESSY

1935 GHIMESSY László: A magyar versenyző sportolók statisztikája. *Statisztikai Szemle*, 13. (1935) 2. sz. 134–151.

GUTTMANN

1995 GUTTMANN, Allen: A rítustól a rekordig. In: *Bevezetés a sportszociológiába. Szöveggyűjtemény I*. Szerk.: FÓTI Péter. Miskolc, Miskolci Egyetem, 1995. 62–84.

GYARMATI

2001 GYARMATI Dezső: *Aranykor. A magyar vízilabdázás története*. Budapest, Herodotosz, 2001.

HADAS

2003 HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon, 2003. (*Helikon Universitas*)

HAJÓS

1956 HAJÓS Alfréd: *Így lettem olimpiai bajnok*. Budapest, Sport, 1956.

ILLYEFALVI

1931 *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1931*. Szerk.: ILLYEFALVI I. Lajos. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1931.

KEYS

2010 KEYS, Barbara: International relations. In: *Routledge companion to sports history*. Eds.: POPE, Stephen W. – NAURIGHT, John R. London–New York, Routledge, 248–267.

KRASOVEC

2000 75 éves a TF. Szerk.: Krasovec Ferenc. Budapest, Átrium, 2000.

LYLE

2002 LYLE, John: *Sports coaching concepts. A framework for coaches' behavior*. London, Routledge, 2002.

MANGAN

2010 MANGAN, James Anthony: Prologue. Middle-class 'revolutionaries' in pursuit of moral, physical, political and social health and the history of modern European sport as a history of modern European ideas. *The International Journal of the History of Sport*, 27. (2010) 1-2. sz. 21-29.

MANSFIELD-MALCOLM,

2010 MANSFIELD, Louise - MALCOLM, Dominic: Sociology. In: *Routledge companion to sports history*. Eds.: POPE, Stephen W. - NAURIGHT, John R. London-New York, Routledge, 99-113.

MASON

1989 *Sport in Britain*. Ed.: MASON, Tony. Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

McNAB

1990 McNAB, T.: Chariots of fire into the twenty-first century. *Coaching Focus*, 13. (1990) 1. sz. 2-5.

MIKE

1938 MIKE Gyula: Magyarország sportlétesítményei. *Statistikai Szemle*, 16. (1938) 4. sz. 548-552.

1943 MIKE Gyula: Magyarország sportegyesületei 1941-ben. *Statistikai Szemle*, 19. (1943) 4. sz. 182-208.

MISÁNGYI

1932 MISÁNGYI Ottó: *Az újkori atletika története*. Budapest, Országos Testnevelési Tanács, 1932.

MUSSABINI

1913 MUSSABINI, Samuel A.: *The complete athletic trainer*. London, Methuen, 1913.

Neptun

1935 *A Neptun budapesti evezős egyesület 50 éve*. Budapest, 1935.

N. N.

1893 N. N.: Az evezés sasonja. *Herkules*, 10. (1893) 9. sz. 71.

N. N.

1913 N. N.: Angol baj - magyar öröm. *Sporthírlap*, 4. (1913) 14. sz. 1.

PÁNCZÉL

1934 PÁNCZÉL Lajos: *A magyar vízipóló története*. Budapest, Magyar Vízipóló Története Könyvkiadóvállalat, 1934.

PARK

2007a PARK, Roberta J.: Physiologist, physicians, and physical educators. Nineteenth century biology and exercise, hygienic and educative. *The International Journal of the History of Sport*, 24. (2007) 12. sz. 1637-1673.

2007b PARK, Roberta J.: Science, service, and professionalization of physical education, 1885-1905. *The International Journal of the History of Sport*, 24. (2007) 12. sz. 1674-1700.

PEKÁR

1891 PEKÁR Gyula: Race-hajóban. *Herkules*, 8. (1891) 23. sz. 4–6.

POPE–NAURIGHT

2010 *Routledge companion to sports history*. Eds.: POPE, Stephen W. – NAURIGHT, John R. London–New York, Routledge, 2010.

ROOS

2001 ROOS, Patricia A.: Profession. In: *Encyclopedia of Sociology*. Eds.: BORGATTA, Edgar F. – MONTGOMERY, Rhonda J. V. London, Routledge, 2001. 2259–2265.

SCHLOSSER

1934 SCHLOSSER Imre: *Schlosser Imre és a magyar futball 35 esztendeje. A 75-szörös magyar válogatott játékos visszaemlékezései*. Budapest, Fővárosi Irodalmi Vállalat, 1934.

SIPOS

2006 SIPOS Balázs: Média, medialitás és a külpolitikai gondolkodás alakulása. In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. A VI. Hungarológiai Kongresszus, Debrecen, 2006. aug. 22–26. szimpóziumának anyaga*. Szerk.: PRITZ Pál. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 129–149.

SYPOSS

1976 SYPOSS Zoltán: A sport sokoldalú egyénisége. In: SYPOSS Zoltán: *Ez a szép játék. Arcok a magyar sport történetéből*. Budapest, Sport, 1976. 37–45.

SOMFAY

1929 SOMFAY Elemér: *Atlétika és tréningje*. Budapest, Somfay Elemér, 1929.

SZEGEDI

2005 SZEGEDI Péter: *Pozíciók és oppozíciók. A futballmező kialakulása, struktúrája és dinamikája: az 1945 előtti labdarúgás történet-szociológiai elemzése*. PhD értekezés. Budapest, 2005.

TAMEDLY

1910 TAMEDLY Mihály: *Úszás*. Budapest, Nemzeti Sport, 1910. (A *Nemzeti Sport* könyvtára, 2.)

VADAS

1930 VADAS Gyula: A vidék testnevelési feladatai. *Testnevelés*, 3. (1930) 12. sz. 956–965.

VARGA

1936 VARGA Sándor Frigyes: *A sport. Kultúrfilozófiai tanulmány*. Budapest, Wachs, 1936. (Dolgozatok a Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Philosophiai Semináriumból, 15.)

WILENSKY

1964 WILENSKY, Harold L.: The professionalization of everyone? *American Journal of Sociology*, 70. (1964) 2. sz. 137–158.

ZEIDLER

2001 ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris, 2001. (Osiris zsebkönyvtár)

2008 ZEIDLER Miklós: „Ember” képét hordó Majom forma Lajhár”. Felvilágosodás-kori magyar nyelvemlékek a testgyakorlás hasznáról. *Alföld*, 59. (2008) 10. sz. 84–105.

ZOMBORY

1894 ZOMBORY István: A training. *Sport-Világ*, 1. (1894) 12. sz. 145–146.

Papp Gábor

Törekvés, Egyetértés, Testvériség Kísérlet sport és hatalom viszonyának elemzésére

KÖZHELYSZERŰ MEGÁLLAPÍTÁS, hogy a modern korban a mindenkori hatalom (jelentsen az bármilyen szintű szabályozó ágenst) és a sport – időről-időre változó intenzitású – kölcsönhatásban áll egymással. Az egyik oldalról az alárendeltjeit (alattvalóit, állampolgárait, beosztottait, alkalmazottait) folyamatosan felügyelni akaró hatalom (azaz például a politikai vagy éppen a vállalati vezetés) számára a – népesedés mellett – a test volt az a közeg, amelyben az élet feletti ellenőrzést kiépíthette. Michel Foucault egyenesen biohatalomról beszél, olyan hatalomról, amely az egyén és a társadalom mindennapi életét és viselkedését a legapróbb részletekig szabályozni akarja, és azért fektet nagy hangsúlyt a testi fegyelemre, mert azzal kényszerítheti ki a hatalom gyakorlásához elengedhetetlenül szükséges engedelmességet.¹ E törekvés egyik eszköze nyilvánvalóan a sport lett, miután a hatalom rendre felismerte, hogy ez az emberek „megmozgatásának, lefoglalásának és ellenőrzésének az egyik rendkívül gazdagságos módszere, amely arra volt hivatva, hogy a részben vagy egészen a tömegek megmozgatására és jelképes meghódítására szerveződött [...] intézmények harcának egyik eszköze és célja legyen”.² Az ilyen intézmények közé sorolhatók a politikai pártok és szervezetek, valamint a vállalatok, gyárak is, amelyek a társadalom és a munkaerő feletti teljes és folyamatos kontroll céljából sportolási lehetőségeket biztosítottak az állampolgárok és az alkalmazottak részére. Emellett a sport azért is hasznos, mert ezen intézmények propagálásában, azaz a tömegek elérésében is komoly szerepet játszhat.

A másik oldalon a sporttér szereplői (sportolók, egyesületek, sportszövetségek) is megpróbálnak hasznot húzni a hatalom esetleges pártfogásából. A politikai és/vagy gazdasági támogatás mindenkor az eredményesség egyik legfontosabb összetevője. E dotáció – érkezzon akár gazdasági, akár szimbolikus tőke formájában – nemcsak az egyesület, hanem az egyén, a sportoló számára is haszonnal járhatott, attól függően, hogy ki és mire volt képes azt konvertálni. A sportolók és sportvezetők, mint cselekvő egyének, sajátos alkalmazkodási technikákat és taktikákat alakíthatnak ki a hatalom iránti lojalitás és a vele szemben kivívandó

¹ Michel Foucault értelmezésében az emberi test feletti szabályozás (a test fegyelmzése, a hasznosság és az engedelmesség növelése) a *hatalom mikropolitikája*, a populáció felügyelete (a népeség szabályozása, a népszaporulatra, az egészségre, az élettartamra és az ezeket meghatározó körülményekre összpontosítás) pedig a *hatalom makropolitikája*. FOUCAULT, 1999. 139-141.

² BOURDIEU, 1996. 131. Bourdieu szövegében – mondanivalója érvényességét túlságosan is beszűkítve – az „emberek” helyett az „ifjúság” szó szerepel.

önállóság elemeiből. Ezek az *Alltagsgeschichte* irányzatának *Eigensinn* fogalmával megragadható motivációk, magatartások és taktikák alakították az „alávetettek” oldaláról a sporttér jellegzetességeit.³

Jelen írás a hatalom-sport nexus működését próbálja megragadni egy konkrét példán keresztül, a vasutas sportegyesületek leszármazástörténetében, és a kezdetekhez visszanyúlva a vasutassport létrejöttét meghatározó körülményekre fókuszál, azaz egyrészt döntően azokra a hatalmi viszonyokra, amelyek az adott konstrikció adott megvalósulását meghatározták és lehetővé tették, másrészt azokra a technikákra, amelyek az egyének számára elfogadhatóvá tették az ellenőrzés és az alávetettség ezen formáját.

A hatalomról (pontosabban annak működéséről és institucionalizálódásáról) lesz tehát szó, jelesen a Magyar Államvasutak Igazgatóságáról, a vállalat irányítóról, valamint a politikai vezetésről, a kormányzatról.⁴ A két csoport sokszor egymásba csúszik, összeolvad, amin nem kell csodálkozni, hiszen a MÁV az ország legnagyobb állami vállalata volt. Azt szeretném megérteni, hogy e két hatalmi tényező és a 20. század első éveitől a vasúti dolgozók szabadidejének megszervezésére megalakított egyesületek, illetve azok tagjai – egymással kölcsönhatásban – hogyan konstruálták meg a vasutassportot, mint a (vállalati) sport sajátos típusát.

De miként lehet megragadni ezt a vasutassport jellegét és történetét tekintve meghatározónak tételezett viszonyt? A segítséget Pierre Bourdieu „gyakorlatok gazdaságtanának” nevezhető gondolkodásmódja adja. Ezen észjárás szerint minden emberi gyakorlat érdekezérelt, amely – sokszor nem is tudatosan – az anyagi vagy a szimbolikus nyereséget célozza, és ilyen értelemben felfogható gazdasági gyakorlatként.⁵ Az ökonomista modell a sportra vonatkoztatva azt mutatja, hogy a sport mint szabadidős tevékenység fogyasztása mindig az elérhető (sport)gyakorlatok kínálatának és a sportolni vágyók ízléseinek, azaz keresletének eredménye. A kínálat a megelőző korok gyakorlatainak, azaz a sporttevékenységek rendszerét kialakító társadalmi feltételeknek (szabályok, felszerelések, specializált intézmények, társadalmi környezet, infrastruktúra stb.) az együtteséből alakul ki. Ez a lehetséges gyakorlatok tere. Ezzel szemben a kereslet a szereplők sporttal kapcsolatos elvárásait, érdekeit és értékeit, vagyis a sportolni vágyók preferenciáit jelenti. Az egyensúly – ami nem más, mint az aktuális sportgyakorlatok összessége – e két dimenzió, a kereslet és a kínálat folyamatos átrendeződéséből alakul ki, akárcsak a piaci egyensúly.⁶

E vizsgálatban ennek megfelelően a keresleti oldalon a „miért sportol valaki?” – esetünkben a vasutas – kérdésre keresem a választ. A feleletek a *mikrostratégiák* gyűjtőfogalom alá rendeződnek, míg a kínálati oldali változók, a vállalati-, azon belül is a vasutassport intézmény- és feltételrendszerét meghatározó és kialakító érdekek *makrostratégiák* néven kerülnek be modellünkbe.⁷

³ Az *Eigensinn* fogalmához lásd például LÜDTKE, 1995. 313–314.; GYÁNI, 1997.; MAJTÉNYI, 2001.

⁴ Ennyiben tehát szűkebben értelmezzük Foucault-t, nála ugyanis a hatalom nem egy vagy több konkrét intézmény, nem egy társadalom fölötti struktúra, hanem egy bonyolult stratégiai helyzet, a mindenütt jelenvaló, állandó, önmagukat újratermelő és változó *viszonyok* összessége. Hatalomdefiníciójának kifejtése: FOUCAULT, 1999. 92–96.

⁵ WEHLER, 2001. 251.

⁶ BOURDIEU, 1996. 119., 133.; BOURDIEU, 2002. 9.; JARVIE-MAGUIRE, 1994. 198.; VAUGRAND, 2001. 185–188.

⁷ A kínálati oldalt leíró egyenletek bizonyos változóinak összegyűjtése alól felmentést kaptam, mert megtette azt helyettem például Siklóssy László, a mindmáig egyetlen magyar, tudományos

Az 1880-as évek közepétől a második világháborúig terjedő időintervallumot négy szakaszra oszthatjuk a hatalom-sport reláció mentén. Az egyes szakaszok annak a folyamatnak az állomásai, amelynek során a hatalom felismeri a sport-egyesületekben rejlő lehetőségeket, és céljai eléréséhez egyre inkább próbálja felhasználni azokat,⁸ miközben a sporttér ágensei is igyekeznek előnyt kovácsolni a megnövekedett érdeklődésből.

Az „előzmények” (1885–1900)

A fejezet címében található idézőjel két szempontból is indokolt. Egyrészt, mert a sportoló vasutasok nem saját vállalatuk egyesületében sportoltak (nem lévén ilyenek), így pedig a szó legszorosabb értelmében nehéz vasutassportról, mint intézményesült gyakorlatról beszélni. Másrészt a vasutassport mezőjét konstruáló két „fél”, a hatalom és a sport egyelőre kölcsönösen közömbösek voltak egymásnak.

A sportgyakorlatok magyarországi piacának kínálati oldala a 19. század utolsó negyedében a sportolás súlyának folyamatosan növekedését mutatta a mindennapi életben. A sportrendezvények száma többszörösére emelkedett, akárcsak a sportegyesületeké, valamint az ezek keretei között űzött sportoké. A nyolcvanas években az atlétika volt a legnépszerűbb sportág (háttérbe szorítva a tornászatot és a korcsolyázást). Ekkor kezdett elterjedni a kerékpározás, amely a következő évtized vezető sportjává vált, a képzeletbeli dobogó második helyére szorítva az atlétikát. A századforduló előtti években indult hódító útjára a labdarúgás, amely pillanatok alatt a legnépszerűbb sportággá lett hazánkban is. A sportélet megszervezéséért folytatott versenyben fokozatosan megszülettek az egyes sportágak országos hatáskörű szövetségei, elsőként 1885-ben a Magyarországi Tornaegyletek Országos Szövetsége (MOTESZ). Nem sokkal később megjelentek az egyes sportágak önálló országos szervezetei, így 1895-ben a Magyar Kerékpáros Szövetség (MKSZ), majd 1897-ben a Magyar Athletikai Szövetség (MASZ), melyek megpróbálták minél több egyesületet és sportágot maguk mellé állítani, valójában pedig hatókörükbe vonni. A 20. század elején azonban az ágazati-szervezeti differenciálódás megállíthatatlannak bizonyult, így 1903-ban már létezett a Magyar Evezős Egyesületek Országos Szövetsége, a Magyar Labdarúgók Szövetsége (MLSZ) vagy az Országos Magyar Vadász-Szövetség is.⁹

A sportegyesületek között az 1880-as évek második felében a Magyar Athletikai Club mellett a Budapesti Torna Club számított a legjelentősebbnek. Nevének megfelelően a BTC alapvetően lokális szerveződésű, vegyes társadalmi összetételű egyesület, amelynek azonban alapító, majd sportoló tagjai között nagy számban ta-

igénnyel megírt összefoglaló sporttörténetet jegyző szerzőhármassal, vagy Mohácsi Gergely, illetve Hadas Miklós a szabadidős sporttevékenységek gyakorlását és történetét feldolgozó munkáikban. SIKLÓSSY, 1929.; FÖLDES-KUN-KUTASSI, 1989.; MOHÁCSI, 2002.; HADAS, 2003.

⁸ Hasonló gondolatokat fogalmaz meg Peter Burke az ausztrál Victoria városának vasúti és vilamosvasúti alkalmazottainak sportegyesületeiről írt cikkében, amelyben az mutatja meg, hogy a szakszervezetek miként tették sajátjukká az eredetileg a munkások kezdeményezésével megszületett sportegyesületeket, hogyan használták fel azokat saját céljaik elérésére. BURKE, 2005.

⁹ HADAS, 2003. 275–280.; FÖLDES-KUN-KUTASSI, 1989. 155.

lálunk vasutasokat. A *Nemzeti Sport* még ennél is tovább megy, amikor az egyesület félévszázados jubileuma kapcsán egyenesen vasutas sportegyesületnek titulálja a BTC-t, hiszen 1885 májusában „*az osztrák-magyar államvasutak bányáinak és hutáinak tisztviselői álltak össze*” és alapítottak sportklubot.¹⁰ Ami biztos: a vasútnál dolgozott az a két alapító, Pozdech (Pogány) Gyula és Ruh Géza,¹¹ aki felkérte a klub első elnökének Hieronymi Károlyt, az Osztrák–Magyar Államvasút-Társaság (OMÁV)¹² akkori magyarországi elnökgazgatóját, későbbi kereskedelemügyi minisztert.¹³ A korabeli vasúti vezetés egyik legjelentősebb tagjának megnyerése után csatlakozott a sportegyesülethez a budapest-pécsi, mohács-pécsi és pécs-barcsi vasúti igazgatóság, valamint az Osztrák–Magyar Államvasút-Társaság és a Magyar Királyi Államvasutak főtisztviselői karának számos tagja.

Az egyik legismertebb sportegyesületben a 19. század végén azonban a szabadidejüket közösségben, testmozgással eltölteni akaró vasutasok nemcsak egyszerűen tornáztak, többen közülük fontos tisztségeket vállaltak úgy a BTC, mint más, későbbi alapítású (vasutas)klubok vagy egyes sportágak szövetségeinek vezetésében.¹⁴ Az egyesület alapításánál főszerepet játszó Pogány Gyula először a BTC tornaszakosztályának vezetője lett, később a Magyar Országos Torna Egyletek Szövetségének egyik vezetőjeként, majd a Pozsonyi Torna Egylet felvirágoztatójaként vállalt komoly szerepet a századforduló magyar sportéletében. Klubtársa volt az a Kankovszky Vilmos MÁV-főintéző, aki a torna mellett vívott is, és „*az államvasutaknál rendkívül élénk tevékenységet fejtett ki a sport elterjesztése érdekében*”, kezdetben Budapesten, majd szolgálati érdekből történő áthelyezése után Kolozsváron.¹⁵ A BTC vezetésében szintén vállalt tisztséget, hiszen volt a klub titkára, majd később alelnöke is.¹⁶ Ugyancsak vasutas volt két athéni olimpikon (a csapat egyharmada), Kokas Gyula és Hajós Alfréd. Előbbi MÁV-felügyelőként dolgozott és tornászként, valamint atlétaként is komoly eredményeket ért el, az athéni olimpián helyezést szerzett, majd a párizsi olimpián is részt vett.¹⁷ Aktív sportpályafutása befejezése után is fontos szereplője volt a vasutasok sportjának, ugyanis ő lett a megalapítója és vezetője 1919-ben a ferencvárosi vasutasok sportklubjának, és ebben a tisztségében aktívan kivette a részét a MÁV Sportliga 1926-os megalapításából is.¹⁸ Az olimpiai

¹⁰ *Nemzeti Sport*, 1935. május 30. 3.

¹¹ Egy harmadik alapító, Szőgyi Béla is vasutasként dolgozó tornász volt.

¹² A vasúttársaság – nevével ellentétben – magánkézben volt (németül: *privilegierte österreichisch-ungarische Staatseisenbahn-Gesellschaft*).

¹³ SIKLÓSSY, 1929. 104.; PLUHÁR 1941. 192–193.; MÁRIÁSY, 1941. 22. – A posztot Hieronymi több mint hét évig töltötte be, mígnem az egyesület 1892. március 3-i közgyűlésén leköszönt, ami után örökös tiszteletbeli elnökké választották. SIKLÓSSY, 1929. 106.

¹⁴ Példaként utalnék Csegedy Bélára, aki végigjárta ezt az utat: a BTC korábbi atlétája és vezetőségi tagja, a későbbiekben a Magyar Atlétikai Szövetség vezetői között szerepelt, amellyel, hogy az 1926-tól létező MÁV Sportliga atlétikai bizottságának elnökhelyettese volt. A kerékpársport esetében Urbány Gusztáv pályafutása mutat ilyen ívet. Más sportok esetében is számos példa hozható hasonló jellegű sportvezetői karrieréről. MÁRIÁSY, 1941. 46. szerint a 20. század első felében egészen egyszerűen „*a vasutasok adták a legtöbb sportvezetőt*”.

¹⁵ *A magyar vasutas sport*, 1936. 21.; MÁRIÁSY, 1941. 22.

¹⁶ PLUHÁR, 1941. 47.

¹⁷ Sok helyen Kakasként szerepel. Vele kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az athéni olimpián nem a BTC, hanem az MTK sportolójaként vett részt (és nyert bronzérmet lövelésben). HADAS, 2003. 283.

¹⁸ MAGYAR, 1998. 9.

részvételen és sikereken túl közös Kokas Gyulában és az első magyar (kétszeres) olimpiai bajnok, államvasúti építészmérnökként dolgozó Hajós Alfrédban, hogy mindketten tagjai voltak az első két országos bajnokságot megnyerő és az első nemzetközi mérkőzéseket játszó BTC futballcsapatának.¹⁹ A születő magyar labdarúgás egyik legendás figurája – előbb a BTC „mindeneseként”, szakosztályvezetőjeként, majd az MLSZ vezető tisztségviselőjeként – Iszer Károly (a „Tata”), aki civilben az OMÁV budapesti kereskedelmi irodáján hivatalnokként volt alkalmazásban.²⁰

A BTC-ben sportoló vasutasok pontos számáról nem rendelkezünk kimutatással. Mindezidáig közel félszáz vasúti alkalmazott nevét sikerült összegyűjteni a különböző jubileumi, BTC-s sporttörténeti kiadványokból. Ezek a források azonban sajnos nem az összes, hanem csak a jelentősebb személyek neveit, cselekedeteit, eredményeit örökítették meg. Vélhetően a nevesítettek csak kisebb részét jelentik a BTC-ben valaha sportot űző vasutasoknak.²¹

Vajon kik voltak ezek a vasutasok, pontosabban a vasutasság mely rétegeit képviselték? A vasutasok társadalmának részletekbe menő ismertetésének mellőzésével, és a képlet végletekig történő leegyszerűsítésével, a vasutasság két részre osztható a foglalkoztatás jellege szerint. A véglegesített, azaz évi fizetéssel kinevezett, nyugdíjra jogosult alkalmazottak három kategóriájába (hivatalnokok, altisztek, szolgák) történő besoroláshoz kinevezés és többnyire meghatározott iskolai végzettség szükségeltetett. Az államvasútnál dolgozók több mint felét kitevő ideiglenes jelleggel alkalmazottakon belül a kisebbséget a véglegesítésre váró díjnyokok és gyakornokok (az összvasutasság közel egytizede), a többséget pedig a járműjavító műhelyek napibéres munkásai jelentették.²²

A felmerülő neveket a vasúti sematizmusokból visszakeresve egyértelmű, hogy a 19. század végén elsősorban a vasutas társadalom legfelső, azaz tisztviselő-hivatalnoki rétege sportolt. A sportoló vasutasok ugyanis szinte kivétel nélkül szerepelnek a vasúti alkalmazottakat összeíró sematizmusokban, amelyek ebben az időben

¹⁹ Hajós 1920 és 1924 között az MLSZ-ben is tisztséget vállalt, a szervezet alelnöke volt. FÖLDESSY, 1925. 65. Szerzett egy olimpiai ezüstérmét is, igaz nem sportolóként, hanem mérnökként: 1924-ben, a párizsi olimpia művészeti versenyén, műépítészetben.

²⁰ ES, 1890. 25. De nem Iszer vagy Hajós a korszak legmagasabb MLSZ-pozícióját betöltő vasutasa, hanem Banovits Kajetán, az államvasutak egyik vezető beosztású tisztviselője (a gépészeti főosztály vezetője, később igazgatója), aki 1903 és 1906 között a labdarúgó szövetség elnöki székében ülhetett. ES, 1890. 314.; MAGYAR, 1998. 10. A sportszféra egy másik területén, a sportújságírók között is találunk vasutasokat: Vadas Gyula a *Nemzeti Sport* legendás főszerkesztője, az atlétaként is komoly sikereket elérő Speidl Zoltán pedig előbb a *Sport-Világ* és a *Nemzeti Sport* munkatársa, majd harmadmagával a *Sportújság* egyik alapítója volt. Speidl az MLSZ első ülésén (1901-ben) a szervezet titkárává is megválasztott. *A magyar vasutas sport*, 1936. 25., 144.

²¹ A BTC középpontba helyezését jelentősége, más egyesületeknél erősebb vasutas kapcsolatai és a viszonylag gazdag forrásbázis indokolta. Véletlenül sem állítom azonban, hogy csak ebben az egyetlenben sportoltak ekkor vasutasok. Például Marsovszky Miklós fiatal államvasúti főműhelyi segédmérnökként nem a BTC-ben, hanem a Budai Torna Egyletben szintén tornászként kezdte aktív sportpályafutását. Sport terén kifejtett tevékenysége inkább később, már a MÁV gépészeti osztályának – Banovitsot követő – vezetőjeként jelentős. Mint a főműhelyekért felelős vezetőnek, nagy szerepe volt a 20. század első két évtizedében a vasúti műhelyi sportélet elindításában, ugyanis támogatása és engedélye nélkül nem alakulhattak volna meg az első vasutas sportegyesületek.

²² A századforduló vasutas társadalmáról (alkalmazotti és fizetési kategóriák, jogok, megoszlások stb.) részletesen: GADANEZ, 1981.; SZABÓ 1985.; SZABÓ, 1989.; SZABÓ, 1997.; PAPP, 2005. 24–37., 62–82.; PAPP, 2008. 273–274.

csak a hivatalnokok neveit tartalmazták, az alacsonyabb rangban dolgozókat nem.²³ Mindez tulajdonképpen megfelel annak az általános trendnek, amely szerint a 19. század második felének Magyarországon elsősorban a társadalom felsőbb kategóriáiból származók folytattak szabadidejükben különböző sporttevékenységeket.

Már a századforduló előtt „a sporttal foglalkozó vasutasok közül többen felismerve azt, hogy sokkal eredményesebben tudnak működni, ha külön egyesületekbe tömörülnek, felvetették az önálló vasutas sportegyletek megalapításának eszméjét”.²⁴ A várakozással ellentétben azonban ez nem a már sportoló vasutasok révén, hanem a vasúti munkásság kezdeményezése nyomán valósult meg. S ahogy az egész társadalomra vetítve a futball volt az a sportág, amely az alsóbb rétegek figyelmét a sportolás felé irányította,²⁵ úgy a vasutasok esetében is ez volt a helyzet.

Sőt, Magyarországon először ezek a vasutasok vettek részt futballmeccsen játékosként. Történt ugyanis, hogy a milleneumi kiállítás japán csarnokát angol műasztalosok készítették. Köztük volt három futballista is, akik a már akkor híres londoni Tottenham Hotspur csapatának tagjai voltak. Egyikük, a Budapesten született, tanulmányait Heidelbergben és Oxfordban végző Löwenrosen Charley/Károly a kiállítás után Budapesten maradt, és ő hozta az országba, amellyel az első futballmérkőzést lejátszották 1896 őszén a mai MTK-pálya melletti Pékerdőn.²⁶ Bár a „pékerdei csata” a legtöbb futballtörténelmi könyv része, viszont a tény, hogy ennek résztvevői vasutasok voltak, már jóval kevesebb helyen nyer említést. Pedig Löwenrosen a MÁV Északi Főműhely Törekvés Dalárdájának tagjaiból szervezett csapatokat. A mérkőzés nem keltett nagy visszhangot, és nem is a vasutasok, hanem 1897 januárjában a BTC alakította meg az első magyarországi futballcsapatot. Tehát az a komoly vasutas kapcsolatokkal rendelkező klub, amelynek két csapata játszott az első hivatalos magyarországi futballmérkőzést, s amelyen a győztes tizenegyben négy (Kokas, Hajós, Pesky és Iszer) a vesztesben egy vasutas (Lindner) szerepelt.²⁷

Az Északi Főműhely vasúti munkásai a labdarúgással megismerkedve kezdtek el sportolni. A pékerdei mérkőzés kudarcát követően nem sokkal már újra futballoztak. 1897 elején Löwenrosen szerény és kezdetleges viszonyok között kezdte meg a műhely munkásai között a sportág oktatását. Ebből a kezdeményezésből nőtt ki azután az első magyarországi vasutas sportegyesület, a Törekvés.

²³ Az első olyan összesítés, amely az alsóbb kategóriák képviselőit is felsorolja: OCSKAY, 1900. Sajnos azonban az összeírás nem tartalmaz névmutatót, ami meglehetősen nehézé teszi a szolgálati helyek – és nem névsor – szerint készült felsorolásból az egyes személyek kikeresését.

²⁴ *A magyar vasutas sport*, 1936. 26.

²⁵ Osztrák vonatkozásban lásd JOHN, 1999.

²⁶ SIKLÓSSY, 1929. 374.; PLUHÁR, 1941. 128.; ANTAL-SASS, 1972. 239. – A mérkőzés egyébként mindössze 20 percesre sikeredett, miután 3 lábtörés után idő előtt félbeszakadt.

²⁷ ANTAL-SASS, 1972. 239. A BTC és a vasutasok kapcsolatának újabb bizonyítéka, hogy amikor 1899 körül megindultak az iskolai csapatok közötti küzdelmek, akkor abba a Kerepesi úti MÁV-házban lakó vasutas családok gyermekei, a „nyolcházi ifjúság” is bekapcsolódott. Ezután a „nyolcház” udvara lesz a BTC egyik legfontosabb utánpótlási bázisa. FÖLDESSY, 1925. 106.

Az alapítások (1900–1918/19)

Az első vasutas sportegyletek születése a vasúti munkásság kezdeményezése nyomán valósult meg. Az ekkor még más, nem vasutas egyletekben sportoló vasúti hivatalnokok csak később kapcsolódtak be, „igazoltak át” a vasutas sportegyesületekbe, s a máshol megszerzett tapasztalatokkal felvértezve segíthették az önállósult vasutassport szervezését. Egy másik nézőpontból nézve a folyamatot általánosítani lehet: „*a magyar sport előőrseinek [sic!] számító társadalmi egyesületeket tulajdonképpen olyan sportemberek szervezték meg, akik egy-egy vállalat exponensei voltak, s akik később – esetleg társadalmi egyesületekben való továbbmunkálkodásuk mellett – saját vállalatuknál is megszervezték a sportéletet*”.²⁸

A Törekvés a magyar sport történetének első munkások által alapított egyesülete volt. Ebben az értelemben az első vasutas sportegyesület megszületése egy alulról jövő kezdeményezés eredménye. Az alapítók szándékait, mikrostratégiáit könnyű magyarázni. A század elején a vasúti műhelyek nehéz fizikai munkát végző munkásai szórakozásként kezdték kergetni a labdát. Megtetszett nekik az új sport, amelynek gyakorlása, a játék társaikkal közös élvezete megtörhette a munka monotonitását, valamint segíthette a közösségi érzés kialakítását is.²⁹ Hasonló célok megvalósítása érdekében a vasutasok tölthették szabadidejüket a különböző kultúregyletekben (dal- és önképzőkörök) is, de valószínűsíthetően nem tévedünk, ha azt gyanítjuk, hogy a járműjavítók kevésbé művelt esztergályosai, bádgosai, kovácsai és asztalosai munka után szívesebben futballoztak, mint énekeltek és olvastak.

A sportegyesületek megalakulása kapcsán a hatalom viselkedése is magyarázatot igényel. Az itt vizsgált korszakban a politikai vezetés még egyértelműen nem vett részt a stratégiák meghatározásában. A MÁV Igazgatósága ezzel szemben hamar felismerte az egyletekben (mind a dalkörökben, mind a sportegyesületekben) rejlő lehetőségeket és igyekezett is kihasználni ezeket.

Természetesen minden vállalat vezetésének érdeke, hogy alkalmazottai egészségesek legyenek. Erre a sport tökéletesen alkalmas, amellettt hogy fegyelemre is nevel, ami pedig a vasút működésének jellegéből adódóan szintén alapkövetelmény. Ahogy Senn Ottó, a MÁV Igazgatóságának elnöke 1936-ban fogalmazott: „*A Magyar Királyi Államvasutak szociális programjába a sport szervesen illeszkedik bele. Vasutas szolgálatunk teljes odaadást követel tőlünk. Felelős kötelesség-teljesítésünk úgy a lelki, mint a testi erőnket teljesen igénybe veszi. Ez az oka, hogy az ókor klasszikus életelve – az ép testben ép lélek – nálunk, a magyar vasutasoknál nemcsak kultúrideal, de szolgálati cél is egyben.*”³⁰ A sportolás távol tartja a munkást az olyan szabadidő-eltöltési formáktól, mint a kocsmázás és a szerencsejátékok, ugyanakkor arra is jó, hogy – befelé – a vezetés, és – kifelé – a vállalat imidzsét javítsa.³¹ Bár a vállalatnak áldoznia kell rá,

²⁸ MÁRIÁSY, 1941. 22. – Más vállalatok dolgozói is futottak be hasonló karriert: Klebersberg Géza szintén a BTC futballistája volt, később pedig az 1899-ben megalakuló Postás SE és az egész postássport egyik nevezetes figurájává vált.

²⁹ MOSELY, 1985. 25.

³⁰ MÁRIÁSY, 1941. 23.

³¹ Utóbbi a vasútnak sikerült is. Erről tanúskodik a Törekvés SE alapítása után néhány évvel egy sportlap *Magyar csapatok írásban és képen* című írása: „*Az egyetlen első osztályú csapat, amelyben*

de megéri, hiszen a munka feltételeinek javításával a munkások termelékenysége megnő, ami a vállalati hatékonyság és profit emelkedéséhez vezet, ugyanakkor a sztrájkok, azaz a vállalat optimális termelési rendje felborulásának valószínűségét csökkenti.³² Így akár jól működő – mindkét fél számára haszonnal bíró – jóléti intézménynek is tekinthetjük a sportot, ahogy tette azt Aschner Lipót, a Tungstram gyár igazgatója is: „Az aktív sportolók, de a versenyek nézői is egészen más kedvvel mennek hétfőn újra munkába. Jó hangulatban, kiegyensúlyozott fizikummal állnak újra a munkapadhoz, ülnek oda az íróasztalhoz. A munkás többet dolgozik, többet keres és a munkaadó is megtalálja számításait.”³³

E paternalisztikus célok megvalósítása mellett az államvasúti vezetés más törekvései is könnyen kitapinthatók. Így az ország második hadseregének szánt és a helyben szakértelemmel bírók hiánya miatt kezdetben jelentős mértékben idegen eredetű vasutasság magyarosítása is fontos célkitűzés volt.³⁴ Nem véletlen, hogy a korábban ennek érdekében létrehozott, de nem igazán népszerű dal- és önképzőköri körök adták az intézményi háttérét a megalakuló sportegyesületeknek, amelyek a kultúregyletek szakosztályaként működtek, legtöbbször felvéve annak nevét is.

A vasút vezetésének érthető módon arra is törekednie kellett, hogy fegyelmelt, a feladatát pontosan ellátó személyzettel rendelkezzen. Ezt követelte meg a vasúti üzem biztonságos működése. Azon igyekezett, hogy dolgozók hatalmas tömegéből egységes személyzetet alakítson ki, szintén az alkalmazottak szigorúbb ellenőrzését igényelte. Ezért a századfordulón érvényes, 1884-től hatályban lévő vasúti rendtartás nemcsak a szolgálat követelményeinek pontos betartását írta elő, hanem átlépte a szolgálat kereteit és az alkalmazottak munkán kívüli életébe is beleszólt. Így a szabályzat 29. §-a korlátozta egyesülési jogukat, amikor az alkalmazottak bármilyen egyletének (karitatív, művészeti egyesületek, zene-, dal-, önképző- vagy sportkör stb.) alapítását az elnökgazgató előzetes engedélyéhez kötötte.³⁵ Mint minden egyesületnek, az alapító okiratokat a vasutas egyleteknek is fel kellett terjesztenie jóváhagyásra az állami szervekhez. A jóváhagyást végül a kereskedelmiügyi miniszternek a belügyminiszterrel közösen kellett megtennie. A szolgálati rendtartás azt is kimondta, hogy az alkalmazottak nem lehettek olyan egyesületnek

iparosok is játszanak, örvendetes bizonyosságául annak, hogy józan iparos ifjúságunk is megtalálta azt a teret, amelyen szabad óráiban önmagának a legtöbbet használhat, másoknak pedig osztatlan elismerését vívhatja ki” [...] és akiknek a „szórakozása a korcsma helyett a dícséretes önképzés és a sport.” Nemzeti Sport, 1903. március 15. 7.

³² MOSELY, 1985. 27., 31.; ILOVAY, 1935. 72. – A szabadidő közös eltöltése elméletben azt is eredményezheti, hogy leomlanak a tisztviselők és a munkások közötti „osztálykorlátok”. SZEGEDI, 2005. 36.
³³ *Nemzeti Sport*, 1932. december 28.

³⁴ A törekvések érthetőek: az állam legnagyobb vállalatának személyzete „magyar” és „lojális” kellett, hogy legyen. A feladat végrehajtása tulajdonképpen sikeresnek is nevezhető. A kiegyezésig visszavezethető és azután folyamatosan megfigyelhető magyarosítás a kezdetben gyakorlatilag teljesen idegen eredetű vasutasságot a 20. század első felére szinte száz százalékban magyarrá változtatta. A vasút magyarosításáról: MAJDÁN, 2007.; GONDA, 1934. 657.; VASS, 1930. 21.; PAPP, 2005. 31–32. A kiegyezést követően nyilvánul meg először az a kormányzati akarat, hogy (többek között) a vasúti személyzet is lehetőleg magyar nevet viseljen. A mozgalom a vasutasok körében a 19. század utolsó éveiben érte el csúcspontját. A vasutasok névmagyarosításáról lásd KARÁDY-KOZMA, 2002. 40., 65., 68–76., 97., 106., 124., 152., 161.

³⁵ A rendelkezést az 1907. évi L. tc. és az 1914. évi XVII. tc., azaz a törvényerejű Vasúti Szolgálati Szabályzatok is megerősítették, szintén a 29. §-ban.

tagjai, amelynek törekvései haza-, illetőleg nemzetellenesek, vagy a vasúti szolgálat érdekeivel össze nem egyeztethetők. A kereskedelemügyi miniszter jogkörébe tartozott az egyesületek engedélyezése mellett azok esetleges feloszlata is.³⁶

Az erősödő szociáldemokrata mozgalom elleni küzdelemben a különböző egyesületek funkciója is bővült. Bár a szolgálati szabályzat értelmében a vasúti alkalmazottak politikai jogaikat saját meggyőződésük szerint szabadon gyakorolhatták, azonban a szociáldemokrata munkásmozgalomnak a századforduló elejére elért pozíciói a MÁV vezetésében is aggodalmat keltettek.³⁷ Ezért az Igazgatóság tett is lépéseket a 20. század első évtizedében. Ilyen intézkedésnek lehet nevezni azt, hogy a kereskedelemügyi miniszter, félve egy erősödő vasúti munkásszervezettől, 1908. augusztus elsejével korlátozta a Vasúti Munkások Országos Szövetségének működését, amelynek a vasúti munkásság ötöde volt tagja. Ezt követően október 14-én felfüggesztette, november 9-én pedig feloszlatta a szervezetet.³⁸ Ezen túlmenően az államvasutak vezetése kijelentette, hogy „a magyar szent korona országainak területén szolgálatban lévő vasúti alkalmazott ezen párt [a szociáldemokrata – P. G.] semminemű szervének vagy szervezetének tagja nem lehet”.³⁹ Aki valamilyen kapcsolatot tartott fenn a párttal, azt a szolgálati pragmatika alapján kényszeríthették, hogy ezt a kapcsolatot szakítsa meg, sőt még a *Népszava* olvasását is megtiltották dolgozóiknak. A MÁV Igazgatósága által támogatott vállalati kultúr- és sporttevékenység (közművelődés, kulturális programok, előadások, majálisok és sportrendezvények) a vasúti „vezetők által kézbe vett irányításával a munkásszervezetek fő közösségformáló eszközeinek egyikét igyekeztek semlegesíteni”.⁴⁰ A tét az lett, hogy ki szervezheti a munkásság szabadidejét.⁴¹

³⁶ A korszak egyesületi életének jogi szabályozásáról: GYÁNI, 2002. 163–164.

³⁷ Itt nem elsősorban a szervezett munkásság létszámára kell gondolni, különösen a vasút esetében – hiszen gyakorlatilag nem tudtak a vasúti munkássághoz közel kerülni a szociáldemokraták –, hanem arra az elégedetlenségeket jól kihasználó, képviselőházon kívüli politikai erőre, amely például sztrájkok szervezésével komoly gondokat tudott okozni. A MÁV – és az egész ország – megtapasztalhatta az ilyenfajta tiltakozás hatásait az 1904-es vasutasztrájk alkalmával, amelytől tulajdonképpen – éppen a vasúti munkásság szervezetlensége miatt – távolmaradt a szociáldemokrata párt. Éppen azért kellett az államvasutak vezetésének a szociáldemokráciával szemben felvennie a küzdelmet, nehogy a vasúti munkásságot maguk mellé állítsák a szociáldemokraták. PAPP, 2005.

³⁸ CSIZMADIA, [1980a]. 20.; GADANEZ, 1985. 145.

³⁹ MÁV *Hivatalos Lapja*, 1908. december 6.

⁴⁰ KUN, 1982. 17.

⁴¹ Julius Deutsch, osztrák marxista sportpolitikus, a nemzetközi szociáldemokrata sportmozgalom tekintélyes vezetője és teoretikusa az európai szociáldemokrácia sportról vallott nézeteit foglalja össze: DEUTSCH, 1931. A vállalatvezetői törekvések szociáldemokraták általi felismerését – számunkra pedig tényleges meglétét – bizonyítják megállapításai: „[...] a vállalkozók is felismerték természetesen a sport jelentőségét. Csakhamar úgynevezett gyári sportegyletek keletkeztek, az üzem munkásai és alkalmazottai számára. Ezek természetesen semleges színben igyekeznek feltűnni. Valójában azonban a munkások és alkalmazottak befolyásolására és teljes uralására szolgálnak. [...] A semleges sportolás eltéríti a munkást osztályérdekeitől. Belevonja a polgári igyekezők gondolkörébe, polgári erkölcs fertőjébe és végül idegen célú gladiátorává alakítja, hogy aztán saját osztályának törekvéseivel szemben értelmetlenül, sőt gyakran ellenségesen álljon szemben.” DEUTSCH, 1931. 19., 32. A MÁV és más vállalatok ezen a téren elért sikerét mutatja, hogy Magyarországon a szociáldemokrata sportmozgalom gyakorlatilag teljesen jelentéktelen maradt, szemben például Ausztriával, ahol saját sportszövetséget (VAS) működtettek, és az osztrák sportmező komoly befolyású tényezőjeként annak jelentős részét szervezték és irányították.

A munkások kezdeményezését meglovagolva a MÁV vezetése a felsorolt célok elérését – a rendeletekben, utasításokban, előírásokban és tiltásokban megtestesült direkt intézkedések részleges sikertelensége folytán, azok mellett – az egyleteken keresztül, mintegy elsődleges szándékait elleplezve és magát a dolgozók ötletének támogatójaként feltüntetve igyekezett megvalósítani. Így a vasutasság egységessé, apolitikussá és hazafias gondolkodásúvá kovácsolását, valamint szorosabb felügyeletét szolgálták előbb a dalárdák, majd később az önképző körök mellett az azok keretében létrejött sportegyesületek is. *„A nagy múltú és tradíciókkal rendelkező műhelyi dal és önképzőkörök voltak mindenütt az államvasútak műhelyi sportéletének kiinduló pontjai. Míg a sport tapogatózva, csak bizonytalan lépésekkel haladt előre, az anyaegyesület a maga kiépített szervezetével biztos támpontot nyújtott a daltól és zenétől teljesen elütő sportnak.”*⁴²

A Törekvés megalakulásának részletesebb vizsgálata nemcsak azért indokolt, mert ez volt az első egyesület, hanem azért is, mert az alapítást követő másfél évtizedben hasonló forgatókönyv alapján született meg a többi vasutas sportegyesület is. A Törekvés SE alapítói – heten – mind a MÁV Északi Főműhelyének alacsonyabb beosztású dolgozói voltak, vélhetően ezért hiányoznak a sematizmusokból.⁴³ A kezdeményezést támogatta a műhely vezetősége, s a minisztériumi és igazgatósági hozzájárulás után a sportegyesület a kultúregyesület alosztályaként, annak részeként alakulhatott meg.⁴⁴ Az elődintézmény, azaz a Törekvés Dal, Zene és Önképző Egyesület alakuló közgyűlését 1888. október 26-án az akkor kétezres munkáslétszámú Budapesti (1890-től Északi) Főműhelyben 183 résztvevővel tartották meg.⁴⁵ A Belügyminisztérium már 1887-ben jóváhagyta az alapszabályt, amelynek 1. §-a kimondja, hogy *„az egyeslet célja a kar-ének és zene művelése, a társas szellemnek a hazafias irányban való fejlesztése, valamint a tagok értelmi színvonalának emelése”*.⁴⁶ További rendelkezései szerint az egyesület rendes tagja csak főműhelyi dolgozó lehet (5. §), míg mások csak mindenféle jogosultság nélkül lehetnek tagok (7. §). Az alapszabály emellett kimondja, hogy az egyeslet elnöke a főműhely mindenkori főnöke (32. §).⁴⁷ A magyarosítás mint elsődleges törekvés egyértelmű: *„A munkások között nagyon sok volt az idegen anyanyelvű, kiknek legtöbbször német volt. [...] Nagy nemzeti érdek fűződött ahhoz, hogy ez az igen jelentékeny részében még idegen ajkú munkásság, melynek a kifejlődő magyar állam biztos existenciát adott, megismerje a magyarságot, hazánk történelmét és kultúráját, nehogy – mint tőlünk idegen nemzetek testeiből ide átültetődött – külön testeknek maradjon meg, és a nemzet egysége kialakulásának folyamatát késleltesse.”*⁴⁸

⁴² VASS, 1930. 274.

⁴³ MÁRIÁSY, 1941. 23.; FÖLDESSY, 1925. 495–496.; VASS, 1930. 264.

⁴⁴ A külön nem hivatkozott egyesületalapításokkal kapcsolatos adatok forrásai: *A magyar vasutas sport*, 1936.; VASS, 1930. 264–282.; VARGA, [2004]; MAGYAR, 1998.; MÁRIÁSY, 1941. 23–24., 45–63. – Fenti művek sokszor ugyanazokat az információkat tartalmazzák, többször egymástól vesznek át szövegrészeket. Ezért csak abban az esetben emelem ki valamelyiket külön, ha olyan adatot említ, amelyet a többi nem.

⁴⁵ A műhely az „Északi” nevet az 1890-es években kapta, mert eredetileg a Cs. kir. Szabad Északvasút Társaság révén a javításba kerülő járműveket az ország északi területeiről hozták ide.

⁴⁶ *Törekvés*, 1896. 3. A dalkör egyik jelgeszerűen megfogalmazott célja, hogy *„a dal felemelő hatása alatt megszeressük és másokkal megszeretessük ezt a drága hazát”* (LÁSZLÓ, 1903. 4.), mert *„a dal ma már az erkölcsi művelődésnek egyik kiváló eszköze, hazafias irányban ápolva és terjesztve pedig a magyar nyelv kultuszának, a nemzeti megizmosodásnak és a hazafias közszellem felébresztésének egyik legerősebb tényezője”*. MOLNÁR, é. n., 6.

⁴⁷ *Törekvés*, 1896. 4., 10.

⁴⁸ Sáfrán Ferenc (a műhely későbbi főnöke és ebben a minőségében a kultúregylet elnöke is) kéziratát (*Az Északi Főműhely Története*. Budapest, 1941.) idézi: NAGY, 1954. 48.

A megalakulás után nem sokkal több hivatalnok is csatlakozott az alapítókhoz, így az Északi Főműhelybe segédmérnöként beosztott Szalágyi Egyed, az irodai hivatalnok Turner Antal,⁴⁹ az ekkor még csak mérnökgyakornok Fischer Mór, a szintén hivatalnok Csanádi Mór és Tibor Lajos.⁵⁰ Az egyesület első elnöke 25 éven keresztül Fischer volt, ami kivételes esetnek bizonyul abból a szempontból, hogy minden más, későbbi alapítású sportegyesület esetében kötelezően a műhely főnöke lett az elnök.⁵¹ Az alapszabály szerint a sportklub vasutas klub, ezért nem vasutas csak kültag lehetett. A Törekvés tagjai így kizárólag az Északi Főműhely dolgozóiból kerültek ki, túlnyomóan munkások és a vezetőségből néhány tisztviselő.⁵² A vasutas sportegyesületeknek közös jellemzője ez az exkluzivitás, ami csak a második világháborút megelőző években tört meg. Szintén közös jellemző, hogy megalakulásukkor mindegyik a labdarúgással kezdett foglalkozni, s ehhez csak később csatlakoztak más sportok, elsősorban a birkózás, ökölvívás, atlétika és a kerékpár – a kötelező jellegű lövészet mellett.

1. táblázat: *Vasúti műhelyek első kultúr- és sportegyesületei*⁵³

Javitóműhely	Kulturális egyesület neve és alapítási éve	Sportegyesület neve és alapítási éve
Északi	Törekvés Dal, Zene és Önképzőegylet (1888)	Törekvés SE (1900)
Debrecen	Egyetértés Önképző Dal- és Segélyegylet (1899)	Egyetértés FC (1902), majd DVSC
Kolozsvár	Összhang Önképző Dal és Zene Egyesület (1892)	Kolozsvári Vasutas SC (1907)
Piski	Műhelyi Dal és Zene Egyesület (1873)	Piski Vasutas SE (1909)
Istvántelki	Testvériség Dal, Zene és Önképzőkör (1893)	Testvériség SE (1909)
Székesfehérvár	Déli Vasúti Dalárda (1892)	Székesfehérvári MAV Előre (1909)
Szolnok	Millenium Önképző Dal- és Zeneegylet (1896)	Szolnoki MAV SE (1910)
Temesvár	Lelkesedés Olvasó és Dalkör (1899)	Temesvári Kinizsi SE (1910)
Miskolc	Dal és Önképző Kör (1890)	Miskolci Vasutas SC (1911)
Érsekújvár	(Összetartás?) Dal és Zeneegylet (1899)	Érsekújvári MAV Összetartás (1914)

⁴⁹ Korábban ő kezdeményezte a dalkör megalapítását. LÁSZLÓ, 1903. 4.

⁵⁰ ES, 1901. 363–366.; OCSKAY, 1900. 159.

⁵¹ Fischer mérnöként állt alkalmazásban a század első évtizedében, de 1918-ban már főmérnök volt. SEM, 1911. 23.; SEM, 1918. 237. Fischer Mór a vasutas sport egyik legnagyobb egyénisége. De nemcsak itt, hanem a magyar labdarúgás vezetésében is komoly szerepet játszott, hiszen az MLSZ-ben is fontos tisztségeket töltött be. Volt a szervezet alelnöke (1912–1918), valamint választott tanácsának a Törekvés SE-t képviselő tagja (1922–1925) is. 1923-ban nemzetközi labdarúgás irányítója, a FIFA ellenőrévé választották, ebben az esztendőben a hazai labdarúgásban is újabb szerepet vállalt mint a bírói testület elnöke. Fischer képviselte az MLSZ-t szinte minden nemzetközi kongresszuson, nagyrészt neki köszönhetően építette ki a szövetség nemzetközi kapcsolatait. FÖLDESSY 1925: 283.; 651. A hosszan betöltött Törekvés-elnöki posztot minden valószínűség szerint a sport területén szerzett érdemeinek, az ott magáévá tett kapcsolati tőkéjének köszönhetette Fischer Mór, akit azonban már valóban a műhely főnöke Lőránt Marcell követett az elnöki székben.

⁵² NAGY, 1954. 129. Nem azt állított tehát, hogy a vasutasok közül csak a műhelyi munkások sportoltak az új egyesületekben. Már közvetlenül az alapítást követően, majd később folyamatosan növekvő számban egyre több tisztviselőt is találhatunk a sportegyesületekben. Vidéken ez fokozottabban érvényesült, ahol a helyi vasutas klub többnyire a város egész vasutasságának klubja volt, azaz a műhelyi munkások mellett az állomási személyzet is képviseltette magát. Ennek bizonyítására elég fellapozni azt a személyi adattárat, amely PLUHÁR, 1941. mellékleteként jelent meg. A szegmentáltabb sportléttel rendelkező Budapesten a vasúti tisztviselők nem vasutas egyesületekben már korábban is sportoltak. Igaz, ez vidéki városokban is megtörténhetett, erről azonban nem rendelkezem információval. De például az MTK 1908-ban bajnokságot nyert csapatában két vasúti hivatalnok is szerepelt. SZEGEDI, 2005. 57.

⁵³ SZEGEDI, 2005. 67.; VARGA, [2004]. 257. – A vasutasok egységét és összetartozását szimbolizálták a sportegyesületek nevei is, hasonló elnevezésekkel az 1949–1956 közötti korszak sportjában lehet találkozni. (Az Istvántelki műhely korábban Pesti, majd Nyugati Főműhely néven a Nyugati pályaudvar területén létezett, és csak 1905-ben települt át új helyére a teljes személyzettel együtt.)

A vázolt forgatókönyv az első világháború előtt alapított, a táblázat harmadik oszlopában szereplő egyesületek majd' mindegyikére tökéletesen illik, kettőre azonban nem. A fehérvári sportegylet alapításának sajátos jellegét a műhely különleges helyzete magyarázza, ugyanis az nem a MÁV, hanem a Déli Vasúttársaság intézménye volt. A társaság magyarországi vonalai csak az ausztriaiak meghosszabbításai voltak, így helyzetük periferiálisnak tekinthető. A déli vasúti személyzetnek – az államvasútihoz viszonyítva – a VMOSZ feloszlata után speciális volt a helyzete annyiban, hogy nekik 1909 végéig érvényben volt kollektív szerződésük. Ráadásul a Déli Vasút ausztriai vonalain erős vasutas szakszervezet létezett, amelynek támogatására számíthattak a magyarországi vonalakon dolgozók.⁵⁴ A fehérvári műhelymunkások ezért a MÁV munkásainál nagyobb mértékben kerülhettek szociáldemokrata befolyás alá, köszönhetően annak is, hogy – éppen a periferiális helyzet miatt – az ő feletteseik nem tudták úgy kontrollálni őket, mint az államvasút az övéit. Ez mutatkozik meg a sportegyesület alapításának körülményeiben is, hiszen az elnök nem a műhely vezetője vagy magasabb beosztású tisztviselője, hanem egy a szociáldemokrata mozgalomhoz szorosan kötődő munkás, Schebál István lett.⁵⁵ Ugyanakkor – nem meglepő módon – a sportegyesület semmiféle támogatást nem kapott a műhely vezetésétől, ami nagyon megnehezítette a működését.

A másik kivételes eset az 1911-ben alapított Budapesti Vasutas Sport Clubé. Ez az első vasutas sportegyesület, amelyet nem műhelyi dolgozók, hanem a budapesti állomások és pályaudvarok azon tisztviselői alakítottak, akik korábban más, nem vasutas egyesületben sportoltak,⁵⁶ és nem is egy kultúregylet bázisán hozták létre. A MÁV Igazgatóság nem nyújtott semmiféle támogatást az új egyletnek, hiszen az csak az alkalmazottak individuális stratégiáját jelentő (sport)szórakozásnak próbált keretül szolgálni, s nem volt alkalmas a vezetés céljainak elérésére. A műhelyi bázis és az igazgatóság támogatásának hiánya miatt az egyesület megalakulása után három évvel be is szüntette működését.⁵⁷

Az alapítások sémájának felvázolásával csak részlegesen mutattuk meg a makrostratégiák gyakorlására kialakított kereteket. A vasúti vezetés nem egyszerűen szabályozta és engedélyezte, hanem ösztönözní is próbálta a sportegyesületek működését. Ennek egyik eleme az volt, hogy a vezetőség segítette az egyesületek pályához jutását, amikor hozzájárult – sokszor anyagilag is – a műhely területén a sportpálya felépítéséhez. A saját pálya az eredményesség egyik legfontosabb alapfeltételének bizonyult. Amelyik egyesületnek volt sportpályája, az minden sportágban sokkal eredményesebb volt, mint az, amelyiknek nem. A Törekvés már megalakulása után három évvel pályához jutott. A Dreher Sörgyár a Hölgy utcában átengedett az egyesületnek egy területet, amely révén a Törekvés rövid idő alatt az ország jelentősebb egyesületei közé küzdötte fel magát, előbb labdarúgásban, majd egyéb sportágakban is. 1912-ben az egyesület pályát váltott és átköltözött a Halom utcai sporttelepre, amelyet szintén egyedül használhatott, nem kellett mással osztania a bérleten. Saját tulajdonú pályát csak 1928-ban tudott szerezni az egyesület: a MÁV Igazgatóságának segítségével a Bihari útra kerültek. Kolozsváron hamar

⁵⁴ GADANECZ, 1985. 155.

⁵⁵ TAKÁCS, 1963. 73.

⁵⁶ *A magyar vasutas sport*, 1936. 70.

⁵⁷ Majd csak 1921-ben alakul újjá.

pályához jutott a KVSC, mert az üzletvezetőség a műhely melletti szabad területet átengedte a sportegyesületnek. Ez általános jelenség volt, s ebből a szempontból sok vasutas sportklub szerencsésnek mondható. A MÁV által az állomások és műhelyek környékén birtokolt területeket – amelyek sokszor üres pusztaságok voltak – könnyen meg lehetett szerezni. Ez történt Temesváron is, ahol két évvel az alapítás után már tribünnel rendelkező pályája volt a Kinizsinek. A szintén hamar pályához jutó piski vasutasklubbal kiegészülve ez a négy egyesület volt a legeredményesebb labdarúgásban, a vasutasok által elsődlegesen, néha kizárólagosan művelt sportágban.

Szintén az új egyesületek eredményességére volt hatással az áthelyezések gyakorlata. Az első sportegyesület sikerein felbuzdulva a MÁV vezetése kezdeményezte, vagy legalábbis engedélyezte, hogy sikeres sportolók vagy sportvezetők egy újonnan alapított sportegyesület székhelyén kapjanak új beosztást.⁵⁸ A temesvári egyesületet „kezdetben a Törekvés vette védőszárnyai alá, midőn több játékosának lehetővé tette, hogy a temesvári műhelybe találjon beosztást”.⁵⁹ Jó nevű pesti játékosok kerültek ekkor a Kinizsihez.⁶⁰ Arra is van példa, hogy edzőt sikerült ily módon szerezni: 1920-ban a debreceni műhelybe kapott beosztást a volt Törekvés-játékos Béki Imre, akit a DVSC trénerének akart szerződtetni.⁶¹ Több olyan személyről is tudunk, aki áthelyezése után új szolgálati helyén – a korábban megszerzett tapasztalatokat hasznosítva – megszervezte a vasutas egyesületet, ami újfent az igazgatóság tudatos személyzeti politikájára vall. Miskolcon 1911-ben alakult meg a helyi MÁV műhely sportegyesülete az időközben Kolozsvárról áthelyezett Chemez Rezsőnek köszönhetően. A legjobban Sáfrán Ferenc pályarajzával lehet ábrázolni e „vándorsportszervező” tevékenységet. Sáfrán Debrecenben kezdte pályafutását, ezt követően ötször helyezték új szolgálati helyre, s ő mindenhol részt vett a sportegyesület életében. A hajdúsági városban még a Debreceni Torna Egylet (tehát nem a vasutas egyesület!) tagja volt, innen került Kolozsvárra, ahol az ottani vasutas egyesület egyik megalapítója, majd áthelyezik Budapestre, az Északi Főműhelybe, ahol az atlétikai szakosztály megszervezése fűződik a nevéhez. Ugyanezt tette új szolgálati helyein, előbb Miskolcon, majd Szegeden is, ahol a főműhely főnökeként a sportegyesület elnöki tisztségét is betöltötte. Ezután újra a fővárosba helyezték,

⁵⁸ Több sporttal foglalkozó munka is a sportok elterjedésében „mintaadó” és „mintaközvetítő” személyek működését helyezi a középpontba, és bizonyos sportok megjelenését, elterjedését vagy bizonyos módon való gyakorlását konkrét személyek tevékenységéhez köti. Több sport vonatkozásában lásd HADAS, 2003., a labdarúgás esetében SZEGEDI, 2003a. Ha a sportokat egyfajta vírusnak tekintjük, akkor ők a vírusgazdák, akik megfertőzik az új, még steril területeket. Ha a vasutas sportegyesülettel bíró városokat egy vasúti térképre vetítjük, láthatóvá válik, hogy a vírusterjedés csatornáinak a fővonalak bizonyulnak. Az első világháború előtt a legfontosabb, műhellyel rendelkező vasúti csomópontok szinte mindegyikében létesül sportegyesület. Ugyan Győrben 1911-ben megalakult a GyVSC, de nem lett jelentős egyesület, és a forrásokból is rendre kimarad. Fiumében és Zágrábban végül a háború kitörése akadályozta meg a sportegyesület elindulását. FÖLDESSY, 1925. 534.

⁵⁹ VASS, 1930. 280.

⁶⁰ Három évtizeddel később ugyanezen gyakorlat előnyeit próbálná élvezni és kénytelen hátrányait szenvedni a kiesőzónában tartózkodó szolnoki focicsapat: „A játékosgárda körül az az újság, hogy a Szolnoknak hátvédgondjai lesznek a tavaszra. A mezőturi Borza leigazolásából nem lesz semmi, Bar-na még mindig sérült, Retkes áthelyezése nem sok sikerrel kecsegtet. Egy csatárral is kevesebb lesz a Szolnok tavasszal: Kövesdít Vasutas-beosztásban Debrecenbe helyezték s tavasszal a jeles csatár a DVSC-ben fog játszani.” *Nemzeti Sport*, 1940. január 11. 2.

⁶¹ SZEGEDI, 2005. 124.

az Istvántelki Főműhely főnöke és a Testvériség SE elnöke lett. Tudomásom szerint tehát vasutaskarrierje során legalább hat helyen teljesített szolgálatot és minden város vasutas sportklubján otthagya keze nyomát.⁶²

Az áthelyezéseket nemcsak a sportegyletek felállításához használták eszköz-ként, hanem már a vasúti járműjavító műhelyek megalapításakor is gyakorolták: a MÁV más műhelyek munkásainak áthelyezésével próbálta megoldani a kezdeti szakemberhiányt. Így történt ez Debrecenben is: nem voltak olyan szakmunkások, akik értettek volna egy vasúti javítóműhely telepítéséhez. Ezért az üzem beindításához munkásokat hoztak az ország más műhelyeiből, elsősorban a szolnokiból. A szakmunkásgárda megszervezésének, majd ellenőrzésének feladatát Podolszky Béla, szolnoki műhelyfőnök kapta, aki egyrészt Szolnokról hozott magával embereket, másrészt meglátogatta az ország vagongyárait, végigjárta azok műhelyeit és kiválogatta a számára legmegfelelőbb embereket. Az összetoborzott munkások feladata a termelőmunka mellett a fiatalabb, képzetlen, helyi vagy Debrecen környéki munkanélküliekből toborzott segédmunkások oktatása volt.⁶³ Valószínűleg a Piskibe, Temesvárra és az ország egyéb helyeire áthelyezett, jól futballozó fővárosi műhelyi munkások inkább labdarúgást tanító és művelő minőségükben, és nem csak műhelyi szakértelmük folytán kapták meg új szolgálati beosztásukat.

A sportok – azon belül is a labdarúgás – színvonalának emelkedésével megjelentek sportolást mobilitási és kereseti lehetőségként értelmező individuális mikrostratégiák is. Egy vállalat által támogatott sportegyesület a sportolójának – aki egyben dolgozója is – állást, tehát valamilyen megélhetést biztosít. A sportban tehetséggel bíró alkalmazott könnyebben juthatott álláshoz. Jellemző erre az alábbi elbeszélés: *„Ha valaki be akart jutni az Északi Főműhelybe és jelentkezett, elmondta: bádogos, asztalos, lakatos, fényező vagy tudomisen micsoda foglalkozása van. Azt a választ kapta: »nincs munka«. De voltak élelmesebb emberek. Ezek másképpen állítottak be: »Jó napot kívánok alázattal. Én hullamosó vagyok és toronygombaranyozó. Kérek alázattal munkát. X kegyelmes úr küldött ide, itt a névojgye«. Hiába volt a névojgye. Hullamosó meg toronygombaranyozó még a királyi MÁV-nak sem kell kellett. De ha az ipse nem esett kétségbe: »Kérem alázattal, az nem baj, én tudok futballozni is«. Hopp! Ez kellett az Északinak. Nyomban kapott munkát. Szinte lestük már, mikor kerül a kapura fehér cédula: »ügyes futballisták felvételnek.«”*⁶⁴

Ha valaki már államvasúti dolgozó volt, másként húzhatott hasznot sporttehetségéből és sportsikereiből. Előfordult, hogy valakit azért léptettek elő, mert jó eredményt ért el a birkózószőnyegen, mint például Gyarmati Pál: az addig napszámosként foglalkoztatott birkózót sporteredményei elismeréseképpen – a főműhelyfőnök hozzájárulása után – lakatosként alkalmazták.⁶⁵ Azt gondolhatnánk, hogy ezzel a magatartással az álamatőrizmust képviselték a MÁV-nál, hiszen végeredményben a felvétellel és az előléptetéssel különböző juttatásokat biztosítottak sportolóiknak. Ám vannak olyan nyomok, melyek arra utalnak, hogy a MÁV-nál tényleges munkavégzést is elvártak a sportolás mellett. Például Kohut Vilmos egy mérkőzésen szerepelt ugyan a DVSC csapatában, de végül nem felelt meg az egészségügyi vizs-

⁶² MIKLÓS, 1937. 756.; PLUHÁR, 1941. 417.; VASS, 1930. 259.; SEM, 1918. 241.; CSIZMADIA, [1980a]. 228.

⁶³ MIKECZ, 1976. 23–25.

⁶⁴ NAGY, 1954. 130.

⁶⁵ CSIZMADIA, [1980b]. 42.

gálaton, így nem léphetett a vasúti műhely szolgálatába, ezért nem lehetett végül a DVSC tagja. A játéktudásáról sokat elárul, hogy 1925 és 1938 között az FTC játékosaként huszonötször ölthette magára a nemzeti válogatott mezét.⁶⁶

A változások (1918/19–1925/26)

A világháború alatt csak néhány vasutas egyesület nem szüntette be működését. Viszont ezek az egyesületek eredményesen szerepeltek a különböző bajnokságokban annak köszönhetően, hogy a vasutasokat a behívások kisebb mértékben érintették, hiszen többnyire szolgálati helyeiken maradván töltötték katonai szolgálataikat.⁶⁷ A háború után azonban a korábbinál is erőteljesebb egyesületalapítási hullám söpört végig az országon, ami a vasútnál is érezte hatását.

A legfontosabb eltérés az előző időszakhoz viszonyítva, hogy immáron nem csak a MÁV vezetése, hanem – a Tanácsköztársaság bukása után – a politikai vezetés, a kormányzat is felismerte a sport támogatásától várható előnyöket, s ezért a sportmező aktív szereplőjévé vált. A hatalom törekvéseinek egyértelmű megnyilvánulása – egyúttal a húszas évek test- és sportpolitikájának alapja – volt a testnevelésről szóló 1921. évi LIII. törvény. Ennek 2. §-a minden településnek kötelezővé tette levante sportegyesület létrehozását, amelyben minden iskolát elhagyó 15 és 21 év közötti férfinak kötelező volt részt vennie.⁶⁸ Ugyanez a paragrafus támogat minden olyan egyesületet, amelynek munkáját nemzeti irányúnak minősíti. A vállalati sport szempontjából a legfontosabb a törvény 7. §-a, amely szerint „minden legalább 1000 munkaeót alkalmazó kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági üzem (gyár, vállalat stb.) köteles munkásai és egyéb alkalmazottai testnevelési szükségleteinek kielégítéséről (sporttér, fürdőhely, gyakorlóterem stb.) megfelelően gondoskodni”. A sportolás céljára szükséges ingatlanok megszerzéséhez pedig a 6. § biztosítja a kisajátítási jogot. Ennek következtében a törvény nemcsak a testgyakorlást tette kötelezővé, hanem a sportpályák gyors szaporodásához is vezetett.

A már a századfordulón létező,⁶⁹ de létjogosultságát tulajdonképpen csak ezzel a törvénnyel elnyerő vállalati sport immáron a politikai kurzus eszközévé is vált: (1) egyrészt az alkalmazottak testnevelési szükségleteinek kielégítésében, amely a munkáltatók részéről már korábban is megfogalmazódott, de most az állam is ráébredt ennek kívánatosságára; (2) másrészt, mert a trianoni békeszerződésnek a haderő létszámát korlátozó intézkedései után a sportot a háborús felkészítés elsődleges terepének tekintették; (3) harmadrészt nem szabad figyelmen kívül hagyni,

⁶⁶ SZEGEDI, 2005. 99.

⁶⁷ Ezért is tudnak komoly sikereket felmutatni a Törekvés labdarúgói az első osztály hadibajnokságában, de ugyanígy igaz, hogy ekkor a debreceni vasutascsapatban „tömörülnek a legjobb otthonmaradt debreceni játékosok”. *Sportújság*, 1915. augusztus 23.

⁶⁸ Magyarországon az 1920-as évek elején az iskoláztatási kötelezettség határa a 12 éves életkor, így minden magyar fiú – hacsak olyan iskolába nem járt, ahol testgyakorlásban részesült – 9 éven keresztül köteles volt sportot űzni. Mivel a tanonciskolákban a testnevelés mint óra nem volt bevezetve, ezért az intézkedés elsősorban a munkásifjúságot érintette. ILOVAY, 1935. 78.

⁶⁹ Az első vállalati sportegyesület a Postások Sport Egyesülete, amely 1899 augusztusában alakult meg. Ezt követte az első vasutas sportegyesület, a Törekvés SE.

hogy a Tanácsköztársaságot követően a baloldali fenyegetés reális veszélyként tűnt fel a jobboldali kurzus számára, így értelemszerűen törekedtek a munkásság depolitizálására. Ez a feladat főként az állami nagyvállalatok sportegyesületeire hárult.

De nem is annyira a testmozgás politikamentesítése volt a kurzus törekvése, hanem inkább arról volt szó, hogy a klubok új, a hatalom által kívánatosnak ítélt politikai identitást alakítottak ki maguknak. 1918 után számos sportegyesület, így a cégsportegyletek is, jobboldali politikai szervezetekhez kapcsolódtak. A vasutasok körében is lezajlott az 1919 és 1920 folyamán megfigyelhető „egyesületalapítási láz”, amely reakció volt a baloldal világháború utáni szervezettségére.⁷⁰

Miután a vasúti műhelyek munkássága több helyen is a Tanácsköztársaság seregének bázisát adta, a MÁV vezetése még a máshol megfigyelhetőnél is nagyobb eréllyel próbálta az általa irányított egyesületekbe terelni a munkásokat, hogy teljesen leválassza őket a szociáldemokrata mozgalomról. Elsőként a proletárdiktatúra érdekében tevékenykedő vasutasokat bocsátották el a MÁV kötelékéből az 1920. évi 11. tc. 4. §-a alapján.⁷¹ Ezt követően megalapították a vasutasok jobboldali politikai szervezeteit. A Vasutas Szakszervezet betiltása után, 1920. február 22-én hívták életre az Ébredő Magyarok Egyesületével jó kapcsolatot ápoló Magyarországi Keresztény Szociális Vasutasok Országos Gazdasági Egyesületét (VOGE), amelynek az év folyamán 2500 vasutas lett tagja.⁷² A VOGÉ-hoz teljesen hasonló szervezetként jött létre a Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetségének Államvasúti Csoportja.⁷³ A vasúti dolgozókat általában szinte kötelezték a belépésre, az új munkások esetében egyenesen a felvétel feltételeként szabták meg a VOGÉ-tagságot.⁷⁴ Végeredményben bár a VOGÉ valamennyi vasúti műhelyben megjelent, mégsem dicsekedhetett nagyobb létszámmal, és létrehozója, a „MÁV Ig. is elismerte már 1922-ben, hogy a vasúti műhelyek munkássága az erőszakos beszervezéssel szemben idegenkedéssel viselkedik”.⁷⁵

A Bethlen–Peyer-paktum tartalmazza, hogy „föloszlatott vagy felfüggesztett szakszervezetek közül a közalkalmazottak, vasutasok és postások szakszervezetei vissza nem állíthatók”, valamint hogy a kormány „a nagy vasutak (MÁV stb.) zökkenés nélküli mun-

⁷⁰ SZEGEDI, 2000. 76. Nyilvánvalóan a testnevelési törvény is hozzájárult az egyesületek számának gyors növekedéséhez, de már azt megelőzően is jelentős volt az alapítások mennyisége. A vasutas sportegyesületek esetében is ez volt a helyzet, hiszen már a törvény megszületése előtt közel tucatnyi klub jött létre. Azonban azt nem lehet tagadni, hogy a törvény életbelépése újabb lökést adott a megindult folyamatnak, s nemcsak a vasúti, hanem az egész cégsport szféráján belül.

⁷¹ A törvény szerint az igazoltan hazafiatlan, társadalomellenes vagy közérkölcsebe ütköző magatartást tanúsított alkalmazottak a szolgálatból eltávolíthatók. Vasutas sportegyesület esetében is történtek szankciók: a Testvériség dal- és sportkörének működését a MÁV Igazgatóság ideiglenesen felfüggesztette 1919 szeptemberében. CSIZMADIA, [1980a]. 110. Az év végén azonban a dalkör és a sportegyesület is visszakapta működési engedélyét, azzal a kikötéssel, hogy az alapszabályt az Igazgatóságnak jóvá kell hagynia (az esetleges módosításokhoz is igazgatósági engedély kellett), valamint hogy a közgyűlésekről készült jegyzőkönyveket fel kellett terjeszteni ugyancsak az Igazgatóság elé. CSIZMADIA, [1980b]. 40.

⁷² CSIZMADIA, [1980a]. 117.

⁷³ 1927. január 1-je után Államvasúti Alkalmazottak Országos Szövetsége néven (KANSZ főcsoport) működött az egyesület.

⁷⁴ MIKECZ, 1976. 62.

⁷⁵ PÁL, 1975. 159. Szolnokon a műhely 1100 dolgozója közül mindössze 267-en voltak tagjai az ottani keresztényszocialista szervezetnek. GADANEK, 1962. 2. Ez volt a helyzet a keresztényszocialista szakszervezet mellett a közalkalmazottak hasonló elvi alapokon működő vasutas egyesületével (KANSZ) is. Miskolcon és Debrecenben ugyanezt lehetett tapasztalni. PÁL, 1975. 159.; MIKECZ, 1976. 63.

kájával összekapcsolt nagy érdekekre való tekintettel, ezek személyzetének körében semmiféle szakszervezeti mozgalmat nem engedélyez”.⁷⁶ Ezzel lényegében a szociáldemokraták lemondtak a vasúti dolgozók közötti szervezkedésről.

A korábban vázolt forgatókönyv részben továbbra is érvényes volt a vasutas sportegyesületek alapítására vonatkozóan, ugyanakkor változás történt abban a tekintetben, hogy az alulról induló egyesületalapítási kezdeményezéseket megelőzve ebben az időszakban már a műhely vagy az állomás főnöke indítványozott. Az új egyesületek vezetése ezután már minden esetben a magas beosztásban dolgozók (műhelyfőnök, üzletvezető, állomásfőnök) kezében volt, ami újfent a felsőbbség nagyobb befolyását tükrözi. 1925-ig minden műhellyel rendelkező városban léte-sül vasutas sportegyesület, és olyan városokban is, ahol csak állomás vagy szertár van.⁷⁷ Így a legtöbb nagyobb, vasútvonal mentén elhelyezkedő városban alakult vasutas klub, amely nem csak a műhelyi munkásságé volt, hanem az adott város egész vasutasságáé. A kultúregyesületek szerepe mind a hazafias személyzet nevelésében, mind a sportegyesületek alapításában megmaradt. Szintén az állandóságot képviselő jellemzőnek tekinthető, hogy továbbra is a labdarúgó szakosztály megalapítása az első, de ezt egyre többször követték más sportágak szakosztályai.⁷⁸

A mikrostratégiák megváltozását a labdarúgás világát megosztó amatőr-profi ellentét mentén lehet tetten érni. A jobboldalhoz köthető klubok, így a vállalati és azon belül a vasutas sportegyesületek a fenti vitában az amatőrizmust támogatók táborához tartoztak. Bár burkolt juttatásokat és állást biztosítottak sportolóiknak, hivatalosan elutasították a profizmust.⁷⁹ Ugyanakkor a háborút követő gazdasági helyzetben nehezebb volt a megélhetés, ami sokakban újfajta magatartást generált. Megjelent az a fajta megélhetési sportolás, amely sok vasutas sportoló profivá szegődésében öltött testet. Így történhetett, hogy „a nehéz megélhetési viszonyok arra készítették a Törekvés nevelte játékosokat, hogy vándorbotot vegyenek a kezükbe s idegenben keressenek boldogulást. Minden évben újabb és újabb veszteségek gyengítették a Törekvést, [...] s három év alatt két csapatra való játékos, köztük a magyar válogatott csapat standard tagjai búcsút mondtak anyaegyesületüknek”.⁸⁰

A háború után megnőtt a magyar futballban az átigazolások száma,⁸¹ és a játékosok külföldre szerződése is gyakori jelenséggé vált. 1919-től kezdve egészen 1945-ig mintegy félezer magyar futballista, illetve edző szerződött külföldre, és vállalt szerepet több európai ország labdarúgásának fejlesztésében.⁸² 1923 és 1925 között az első

⁷⁶ PAL, 1975. 158.

⁷⁷ Az újonnan alakult egyesületeket lásd a 2. táblázatban.

⁷⁸ Egyre többen üztek más sportot, ezen a téren megindult egyfajta differenciálódás. Különösen a birkózás és az ökölvívás volt népszerű a vasutasok körében, de sokan atletizáltak és kerékpároztak.

⁷⁹ Az egyetlen Törekvés kivételével, a vasutas csapatok nem mentek hosszabb, nagyobb bevétellel kecsegtető külföldi túrara, amelynek bevételeiből esetleg a játékosok is többletpénzhez juthattak volna. Pedig ez volt a kor gyakorlata, a legtöbb magyar csapat bevételeinek jelentős részét ezekből a később „vajaskéntúráknak” nevezett kirándulásokból szerezte.

⁸⁰ VASS, 1930. 266.

⁸¹ Az átigazolási szabályt is megváltoztatták ezért, amiben nagy szerepe volt a Törekvésnek is. Az úgynevezett *Lex Törekvés* szerint megszűnt a játékosok egyesületek közötti vándorlása, mert ezentúl csak akkor válhattak azonnal igazolhatóvá, ha ebbe egyesületük beleegyezett, vagy pedig akkor, ha fél évig nem léptek pályára. FÖLDESSY, 1925. 269.; SZEGEDI, 2003b. 168.

⁸² A magyar labdarúgók és edzők külföldre szerződéséről: SZEGEDI, 2003a.

osztályú magyar játékosok legalább fele hagyta el az országot.⁸³ Ebből a játékos-kiáramlásból a legjobb vasutas csapat sem maradhatott ki, ami természetesen a csapat eredményességére is hatással volt. 1925 telén a bajnokság utolsó helyén álló Törekvés trénera, Hágén János így nyilatkozott: „*Hat év, hat hosszú esztendő alatt csapatom állandó belső megrázkódtatásoknak volt kitéve. Ősz előtt kezdődött a munka: csupa gyereket képeztem ki, akik természetszerűen csak tavaszra jöhettek formába. Alig neveltem ki őket, a következő ősszel már eltűntek. Hogy mi volt ennek az oka?... Egyszerű. Kimentünk egy-egy turnéra s ilyenkor két-három ember le-leszakadt, mert élni kell... s odakint a jó magyar futballistának jó az élete. Ott maradtak. Ott maradtak még pedig azért, mert a Törekvés szegény, a Törekvés semmit sem tudott nyújtani. Nincs miből. Hat év alatt agyondolgoztam magam... s az eredmény: 27 emberem van külföldön! A nevesebbek közül: Guttmann⁸⁴ a Hakoahban, akiből én csináltam balhálfort, Wéber, Weisz Csili, Hirzer, Hajós, Fronz, Pruha, Szedlacsek, Urik, Csapka, Lottka, Veréb, Viola, Ging, Tritz, Palkó, Mészner, Babai, Iváncsics, Würz, Horváth és mások s ezek közül csak kettő olyan van, aki nem volt válogatott.⁸⁵ Ha ezekből összeállítanék egy csapatot, lenne olyan együttes, amely megverné őket?... Nem hiszem.*”⁸⁶

Feltételezhető, hogy az 1922-es és 1923-as túrák sikere az oka, hogy a Törekvés csapatának legjobbjai Olaszországba szerződtek. Az olasz csapatok ekkor figyeltek fel a klub jó játékosaira, és ajánlottak szerződést nekik. Ennek eredménye volt a csapat meggyöngyülése, amit jól mutat a magyar bajnokságban megszerzett helyezések alakulása. Az 1919 és 1923 között szerzett két-két negyedik és ötödik helyezést előbb egy hetedik, majd egy tizedik követte, míg végül az 1925/26-os szezonban megszerzett tizenkettedik, azaz utolsó pozíció a csapat búcsúját jelentette az első osztálytól.⁸⁷

⁸³ SZEGEDI, 2003a. 22.

⁸⁴ Guttmann Béla 1917 és 1920 között volt a Törekvés játékosa. Külföldre nem innen, hanem az MTK-ból szerződött, először Bécsbe, a cionista Hakoah Wienhez, majd az Egyesült Államokba. Igazán híressé edzőként vált. 1933 és 1974 között olyan csapatok edzője volt, mint a Hakoah, az UTE, a Puskás fémjelezte Kispest, a Padova, a Quilmes, az AC Milan, a São Paulo, a Porto és a Benfica, akikkel hét országos bajnokságot és két Bajnokcsapatok Európa Kupáját nyert. Volt a portugál válogatott szövetségi kapitánya is, a hatvanas évek elején a világ legjobban fizetett edzőjének tartották, a közelmúltban pedig minden idők ötödik legjobb labdarúgó edzőjének választották. DÉNES–PETERDI–ROCHY–SELMECI, 1999. 129., 137.

⁸⁵ FÖLDESSY, 1926. alapján a felsoroltak közül tizenketten voltak válogatottak, összesen negyvenöt nemzeti válogatott és tizenhét Budapest-válogatott mérkőzést lejátszva. Két játékos karrierjét emelném ki: Ging József és Viola József az elsők között szerződtek külföldre. SEBES, 1955. 40. A csapat külföldről hazatérő tagjait az MLSZ megbüntette, de Ging és Viola külföldön maradt, így ezt elkerülte. Ging 1919-ben, nyolcszoros válogatottként került Bécsbe, később pedig ő volt az első olaszországi magyar légiós. Itáliában hatalmas edzői karriert futott be, többek között volt az Udinese, a Pisa, a Livorno, a Bari és a Fiorentina edzője is. DÉNES–PETERDI–ROCHY–SELMECI, 1999. 398. A Ginghez hasonlóan középfedezetként (a korszak futballjának talán legfontosabb posztja) játszó Viola egy rövid berlini kitérő után szerződött Olaszországba, ahol játszott a Juventus, az Internazionale és az Atalanta csapatában is. Ezek után ő is edző lett, dolgozott a legendás olasz szövetségi kapitány, Pozzo segítőjeként, valamint ült a Milan és a Mussolini kedvenc csapatának számító Lazio kispadján is. A Juventushoz kerülése a torinóiak akkori edzőjének, Károlyi Jenőnek köszönhető, aki korábban már volt Viola edzője. Amikor a Juventusnak csatárra volt szüksége, akkor Viola ajánlására Hirzer Ferencet igazolta le a klub, akivel még a Törekvésben lettek jó barátok. Az 1926-os olasz bajnokságot már együtt nyerték a Juventus csapatával.

⁸⁶ *Sport hírlap*, 1925. december 10. 5. A monológga szerkesztett interjú címe is sokatmondó: „*Hu-szonöt válogatott játékost nevelt hat év alatt a Törekvés – a külföldnek. Egy kis kommentár a Törekvés eddigi négy pontjához.*”

⁸⁷ Ami egyébként amúgy is bekövetkezett volna, hiszen az 1926-os szezonban elindult a profi

A központosított vasutassport (1925/26–1945)

Az előzőekben leírt stratégiák alapjaiban változatlanok maradtak,⁸⁸ de a hatalom még inkább kiterjesztette ellenőrzését, amikor 1926-ban felállították a MÁV Sportegyesületek Ligáját. Fischer Mór az 1920-as évek elejétől a MÁV Igazgatóság sportügyi referenseként kezdeményezte egy egységes vasutas sportszövetség megalakítását. Igaz, hogy korábban a Magyar Vasutas Szövetség által alapított Vasutas-serlegért folytak küzdelmek a vasutas egyesületek labdarúgócsapatái között, de ez csak laza kapcsolatok kialakítását tette lehetővé a klubok között. Az új szövetség feladata ezeknek a kapcsolatoknak a megerősítése lett volna, amellettt hogy a vasutasok sportjának fejlesztését és a külföldi vasutas sportszervezetekkel történő kapcsolatteremtést is segíti.⁸⁹ A szövetségalapítási törekvés a testnevelési törvény hatására erősödött fel, de csak 1925-ben fogadta el és engedélyezte az igazgatóság a sportszövetség létesítésének tervét.

A Magyar Királyi Államvasutak Sportegyesületei Sportszövetsége 1926-os megalakulása előtt húsz MÁV, egy Déli Vasút-i és egy Győr-Sopron-Ebenfurt-i vasutas sportegyesület működött az országban. (A Déli Vasút 1932-ben történt államosítása után a fehérvári vasutas klub MÁV egyesület lett és neve Székesfehérvári MÁV Előre Testedző Körre módosult.) Mivel a trianoni szerződés révén négy vasutas klub az új határokon kívülre került, ezért végül tizenhat egyesület részvételével alakult meg a szervezet.

A központosítás tovább egységesítette az eddig sem igazán differenciált vasutas sportot. A politikai és vasúti felsőbbbség céljai a vasutas sportszövetség felállítását után is változatlanok voltak. A liga egy újabb, és az előzőeknél hatékonyabbnak tűnő eszköz volt a hatalom kezében. Az államvasutak összes sportklubját irányító szervezetnek feladata volt, hogy segítse az új sportegyesületek megalakítását, hogy az államvasutak keretén belül működő sportegyesületeket a testnevelési törvény utasításainak megfelelő működésre bírja, valamint hogy a politikailag megbízható egyesü-

bajnokság, amelyben amatőr csapatok, mint például a Törekvés nem indulhattak. Az, hogy a világháború után egészen 1926-ig a Törekvés az első osztályban tudott maradni – amellettt, hogy természetesen más csapatok is meggyöngültek ugyanezen okból kifolyólag –, elsősorban annak volt köszönhető, hogy a Északi Főműhely csapata a legjobb nevelő egyesületek közé tartozott, bár „igaz, hogy nem volt nehéz dolguk, hiszen a sok vasutas ifjúmunkás [tanonc – P. G.] kiapadhatatlan forrást jelentett, de az is igaz, hogy a Töri nem ment el mellettük észrevétlenül”. FÖLDESSY, 1960. (melléklet)

⁸⁸ Hogy a korábbi időszakban kidolgozott makrostratégiák a továbbiakban is érvényesek, arra lásd Osztermann Lajos *A kaposvári cukorgyár krónikája* című kéziratát egy, a testnevelési törvény után (1923-ban) alapított vállalati sportegyesületről: „A gyár vezetősége igyekezett, hogy a munkás-ságot munkaidő utáni szabadidejében lekösse, és ezért a gyár tisztikarával karöltve megalakítja a Kaposvári Rákóczi Sport Clubot, amely a »Mindent a hazáért, ép testben ép lélek« jelszóval munkába kezd. A vállalat területet ad. A hepehupás, völgyes, dombos területet maga a munkásság munkaidő utáni jószántából dolgozta át és munkájuk nyomán kialakult... a futballpálya clubházzal, tribünnel, három tenispályával, egy kuglópályával... Megindult a sport clubélet... megalakult a műkedvelő dalárda csoport, majd 1500 könyvvel az olvasókör úgy, hogy fiatal-öreg mind megtalálja a maga temperamentumának megfelelő munkaidő utáni szórakozást. Ezzel a nemes gesztussal a munkásság ideje szellemileg le lett kötve, a szociáldemokratákkal minden nexus megszakadt.” Idézi KUN, 1982. 17.

⁸⁹ VASS, 1930. 278.

leteket anyagilag támogassa.⁹⁰ További teendője volt, hogy a profi-amatőr szembenállás mentén kettészakadó sportmezőben megteremtse az amatőrizmus eszméjét való vasutas sportegyesületek számára az újabb versenyzési lehetőségeket. Az MLSZ-szel kötött megállapodások alapján szervezett körmérkőzéses vasutasbajnokság az egyébként kevesebbet foglalkoztatott amatőr játékosok részére nyújtott játéklehetőséget. De nemcsak a Vasutas Liga, hanem a Pénzintézeti Egyesületek Ligája vagy a Cégliga is hasonló megfontolásokból szerveződött, azaz a vasutas sportszövetség megalakítása nem volt egyedülálló jelenség a vállalati sport világában. A világháború alatt további kötelezettség hárult a sportszövetségre, mégpedig a terület-visszacsatolások révén Magyarországra visszakérült vasutas csapatok támogatása.

Természetesen alakultak új vasutas sportegyesületek, de a forgatókönyv nem változott. Az egyesületek élén a tisztviselői kar képviselői álltak, míg a sportolók többségét az alacsonyabb beosztásúak alkották. Néhány esetben új elem, hogy az egyesület-alapítás a VOGÉ helyi csoportjának kezdeményezésére és támogatásával valósult meg. Ugyanakkor az egységes irányítás jegyében a sportegyesületet a MÁV égisze alatt kellett megalakítani, máskülönben nem számíthattak a liga hathatós támogatására.⁹¹

A vasutas, és általában a vállalati sportklub anyagi biztonságát az teremtettem meg, hogy többnyire a műhely vagy állomás (cégsportegylet esetében a vállalat) összes alkalmazottja kötelezően tagja volt az egyesületnek,⁹² vagyis az állami vállalat támogatása és a tagdíjak biztosították a szükséges anyagiakat. Például a DVSC 1929-ben a MÁV-tól kapott 4000 pengőt, amelyet a tagdíjakból származó 3350 pengő, valamint a vasutasok pályáján játszó Bocskai által fizetett bérleti díj 2500 pengője egészített ki.⁹³ Tudjuk, hogy 1928-ban a debreceni műhelyben 900 munkás dolgozott, de az év végére – munkalehetőségek csökkenése miatt – 120 embert elbocsátottak.⁹⁴ Ennek segítségével kiszámítható, hogy maximálisan 36 fillér tagdíjat fizettek havonta a debreceni vasutas sportegyesület tagjai.⁹⁵ Hasonló mértékben terhelte meg a vasutasok pénztárcáját a Testvériség SE havi tagsági díja. Ez 1928-ban 32, 1937-ben 40 fillér volt, amit a munkásoktól bérjegyzekekben vontak le, míg a tisztviselőktől egyénenként szedtek be.⁹⁶ Feltételezem, hogy más vasutas egyesületek tagdíja is nagyjából ennyi lehetett. Összehasonlítva az eredményeket a profi klubok tagjaitól megkövetelt tagsági díjjal, látható, hogy itt lényegesen kisebb összegeket kellett befizetni, hiszen például a debreceni Bocskai tagdíja két pengő volt, ami 1934-től csökkent egy pengőre.⁹⁷

⁹⁰ MÁRIÁSY, 1941. 57.; TÓZSÉR, 1948. 20. Ennek megfelelően a szövetség nagymértékben segítette a pályával nem rendelkező egyesületek önálló, saját sporttelephez jutását. 1929-ben a huszonegy vasutasligához tartozó egyesületből már tizennégy, 1933-ban pedig a huszonnyolc rendelkezett saját pályával, köszönhetően a MÁV Sportliga támogatásának. *A magyar vasutas sport*, 1936. 254–257.

⁹¹ Az egyesület ezekben az esetekben felvette nevébe a VOGÉ előtagot. (Lásd a dombóvári, a veszprémi vagy később a tapolcai példát.)

⁹² Az alkalmazottakat kötelezték a belépésre, a Testvériség esetében lásd CSIZMADIA, [1980a]. 220.

⁹³ SZEGEDI, 2005. 176.

⁹⁴ MIKECZ, 1976. 63.

⁹⁵ Az egyesületnek csak vasutas tagjai lehettek, de a műhelyben dolgozó munkásokhoz hozzá kell adni a nyugdíjas vasutasokat is, akik szintén tagjai lehettek a sportegyesületnek.

⁹⁶ CSIZMADIA, [1980a]. 201. Ekkoriban 1750 fő körül ingadozott a műhelyben dolgozók létszáma, így könnyen kiszámítható, hogy nagyjából 6800 pengő bevételhez jutott az egyesület a tagsági díjakból.

⁹⁷ SZEGEDI, 2005. 164.

2. táblázat: A MÁV sportegyesületek tagjainak és sportolóinak száma 1936-ban⁹⁸

A sportegyesület neve	Alapítási éve	Tagjainak száma 1926-ban vagy az alakulás évében	Sportolóinak száma 1926-ban (%-ban: taglétszám=100)	Tagjainak száma 1936-ban	Sportolóinak száma 1936-ban (%-ban: taglétszám=100)
Törekvés SE	1900	1602	324 (20,2)	1649	627 (38)
Debreceni VSC	1902	960	90 (9,4)	1198	238 (19,9)
Székesfehérvári METK	1909	716	-	934	288 (30,8)
Testvérség SE	1909	1718	130 (7,6)	1883	426 (22,6)
Szolnoki MÁV SE	1910	1292	151 (11,7)	1171	727 (62,1)
Miskolci VSC	1911	596	285 (47,8)	1536	1015 (66,1)
Budapesti VSC	1911	439	173 (39,4)	715	402 (56,2)
Szombathelyi Haladás VSE	1919	614	201 (32,7)	661	690 (104,4)
Ferencvárosi Vasutasok SK	1919	228	66 (28,9)	447	134 (30)
Pécsi VSK	1919	315	143 (45,4)	496	248 (50)
Szegedi VSE	1919	287	125 (43,6)	1022	930 (91)
Hatvani VSE	1920	284	41 (14,4)	393	426 (108,4)
Sátoraljaújhelyi MÁV SC	1920	320	118 (36,9)	248	94 (37,9)
Rákosi Vasutas SE	1922	88	34 (38,6)	152	93 (61,2)
Püspökladányi MÁV TK	1924	119	22 (18,5)	187	138 (73,8)
MÁV Előre SC	1925	30	30 (100)	230	175 (76,1)
Dunakeszi Magyarság SE	1926	826	95 (11,5)	766	260 (33,9)
VOGE Dombóvári VSE	1927	101	-	218	136 (62,4)
Békéscsabai MÁV SE	1927	228	-	364	266 (73,1)
Mezőtúri MÁV SE	1928	169	-	100	166 (166)
Nyíregyházi VSC	1928	184	-	345	310 (89,9)
VOGE Veszprémi VSE	1928	219	-	48	50 (104,2)
Szentesi MÁV SE	1930	165	-	260	186 (71,5)
Kiskunfélegyházi Reménység VSE	1930	120	-	253	235 (92,9)
Pápai VSE	1931	163	-	126	189 (150)
Nagykanizsai VTE	1934	220	-	280	200 (71,4)
Mátészalkai VTE	1934	-	-	113	81 (71,7)
Kecskeméti MÁV SE	1934	170	-	242	213 (88,4)
Cellödömölki VSE	1934	344	-	462	385 (83,3)
Ceglédi VSE	1935	-	-	304	286 (94,1)
Összesen		12 517	2028 (16,2)	16 803	9545 (56,8)

⁹⁸ A magyar vasúti sport 1900–1936 és a MÁV Sportegyesületeinek Ligája 1926–1936. 250–251. és melékletek alapján.

A profizmus legalizálása érzékenyen érintette a vasutas egyesületeket. Az igazgatóság 1926 júliusában rendeletben szabályozta, hogy a MÁV sportegyesületek, azok futballistái és tagjai csakis amatőrök lehetnek. Ugyanakkor rögzítette azt is, hogy amennyiben egy államvasúti alkalmazott profi egyesület csapatában kíván szerepelni, ez ellen – ha az illető alkalmazott erre külön engedélyt kér – elvi kifogása nincs.⁹⁹ A Testvériség SE válogatott labdarúgójának, Ottávi József géplakatosnak az esete egy kicsit jobban megvilágítja, hogy miként viszonyult a MÁV a profizmushoz. Ottávi egy évre Olaszországba szerződött és távozásához egy évi illetmény nélküli szabadságot kért, ám ezt az igazgatóság nem adta meg, így kénytelen volt kilépni a vasút alkalmazásából, ha el akart szerződni.¹⁰⁰ Nyilvánvaló azonban, hogy a MÁV alkalmazásában maradhatott az, aki a magyar bajnokságban óhajtott profiskodni, és esetleg áthelyezték új csapata városába. A vasutas csapatok mindenestre sokszor megsínylették a profi/amatőr szétválást. A profi klubok a legjobb amatőr játékosokat elcsábítva meggyengítették a vasutasokat.¹⁰¹

A harmincas évek közepe bizonyos szempontból fordulópontnak tekinthető. Eladdig a hatalom mindig ösztönző szerepben, a sport támogatójaként lépett fel. Az 1930-as évek második felére azonban ez megváltozott, a támogatás mellett korlátozott és a korábbiaknál lényegesen nagyobb mértékben ellenőrzött is, addig soha nem látott mértékben volt észlelhető a politikai beavatkozás a sport szférájába. A vasutas klubok alapvetően megfeleltek a radikális jobboldal elképzelésének, hiszen már az 1920-as évek elejétől úgymond keresztény-nemzeti szellemben működtek. Mégis növekedett az ellenőrzés, amit jelez, hogy 1938 júniusában nyilatkozatot kellett adnia minden kinevezett vasúti alkalmazottnak arról, hogy mely társadalmi egyesületnek és pártnak a tagja. Mindezen túlmenően hatósági biztost neveztek ki az MLSZ élére – akinek a futball árjásítása volt az egyik legfontosabb feladata –, valamint korlátozták a zsidók részvételét a sportéletben. Az 1939. áprilisi második zsidótörvény 5. §-a vonatkozott a sportszövetségekre, a 17. és a 19. § pedig az egyesületekre. A törvényhozó célja az volt, hogy a szövetségekből és a sportegyesületek vezetőségéből kikerüljenek a zsidó származásúak.¹⁰² Ezzel a törvénnyel azonban még nem zárták ki teljes mértékben a zsidókat a sportegyesületekből, azt majd csak a Vallás- és Közoktatási Miniszter sportszövetségek szervezetének szabályozásáról szóló 239.000. sz. rendelete teszi meg. Eszerint azokat a sportegyesületeket, amelyekben az 1941. évi XV. tc. 9. §-a (a harmadik zsidótörvény) értelmében zsidónak minősíthető tagok működnek nem lehet egy sportszövetség tagjának tekinteni, sőt fel kell oszlatni. Ezzel zárták ki tulajdonképpen a zsidókat a sportéletből, hiszen az egyesületi tagság volt a versenyszerű sportolás előfeltétele.¹⁰³ Természetesen a vasutas klubok is végrehajtották a 9. §-t az egyesületek zsidótlánításával kapcsolatban.¹⁰⁴

⁹⁹ *A magyar vasutas sport*, 1936. 151.; CSIZMADIA, [1980a]. 172.; *Nemzeti Sport*, 1926. július 28.

¹⁰⁰ CSIZMADIA, [1980a]. 229.

¹⁰¹ A Bocskai megalakulásakor a DVSC kilenc játékosát szerződtette, s később is sokat, a Bocskai játékosaink 47%-a jött a vasutasoktól. MÁRIÁSY, 1941. 50.; SZEGEDI, 2005. 151. A Kinizsi is akkor gyengült meg, amikor megalakult Románia első professzionista futballcsapata, a Rispensia, amely elvitte a csapat legjobb játékosait. MÁRIÁSY, 1941. 45.

¹⁰² SARUSI KISS-SZEGEDI, 2004. 82–84. A labdarúgás vezetésében egyedül a Cégligában maradhattak zsidók.

¹⁰³ SARUSI KISS-SZEGEDI, 2004. 93–96. Sportélet teljes árjásítása az Országos Sportközpont 227.574/1944. sz. utasításával történt meg, amely kimondta, hogy zsidók nem látogathatnak sporteseményeket.

¹⁰⁴ TÖZSÉR, 1948. 20. Így az év folyamán a Törekvésből is kizárták az összes zsidó sportolót, sőt még

A harmincas évtized közepén nagy változást élt meg a vasutas egyesületeket magába foglaló vállalati sportmező is. Az előző időszakban tapasztalható aktívabb támogató magatartás a felsőbbség részéről, kiegészülve a nem stabil gazdasági helyzetű sportegyesületek meggyengülésével, a sportszféra teljes átalakulását eredményezte. A magyarországi sportéletet a vállalati (és legtöbbször politikai) támogatást élvező cégsport kezdte dominálni. A legnagyobb taglétszámú egyesületek mind cégsportegyletek voltak.¹⁰⁵ Így a vasutas sportklubok is folyamatos taglétszám-növekedést könyvelhettek el. Ehhez több helyen hozzájárult, hogy néhány klub – különböző időpontokban – feladta tisztán vasutas jellegét és „civilket” is beengedett tagjai közé.¹⁰⁶ A tagdíjat fizető tagoknak azonban csak töredéke sportolt. Az 1926-ban adatokat szolgáltató vasutas sportegyesületeknek összesen 9718 tagja volt, viszont csak 2028-an sportoltak kereteik között. Ez az arány alig több mint húsz százalék. Az új egyesületek számának növekedésével párhuzamosan emelkedett a sportolók száma is, de ami ennél is fontosabb, hogy 1936-ra 56,8%-ra nőtt a ténylegesen sportolók számának egyesületi tagokhoz viszonyított aránya.¹⁰⁷

A vállalati sport megerősödését és előretörését jól mutatja a futballszféra átalakulása, ahol a gazdasági válság alapjaiban rengette meg a profizmust. 1935-től az MLSZ bevezette a Nemzeti Bajnokságot, amelyben már amatőr egyesületek is indulhattak, ami megfelelt a jobboldali kurzus törekvéseinek, mert *„ideálja nem a régi, alulról szervezkedő, polgári amatőr klub volt, hanem a felülről szervezett, korporatív cégsportegyesület”*.¹⁰⁸ A bajnokság első és második osztályában is egyre több olyan egyesület szerepelt, amelyet *„nagy állami vállalat tartott fent, és bázisát »keresztény és magyar« tisztviselők és munkások alkották”*.¹⁰⁹ Mivel a legjobb amatőr klubok többsége állami nagyvállalat kebelében működött, ezért 1935 után az állam maga is egyre jelentősebb résztvevője lett az élvonalbeli labdarúgásnak. A professzionista futball megroppanása után a vállalati sportegyesületekből eltávozott játékosok visszaszálltak korábbi egyesületeikbe, ami tovább erősítette ezeket a klubokat.¹¹⁰

*

A harmincas években a vállalati, és azon belül a vasutassport az egyik legeredményesebb szegmense volt a magyar sportéletnek. A bemutatott folyamatok hatásaként a negyvenes évek elejére a vasutas sport odáig jutott, hogy a MÁV egyesü-

a pártoló tagokat is. NAGY, 1954. 201.

¹⁰⁵ MIKE, 1943. 190.

¹⁰⁶ A DVSC-nek 1942-től már nem csak vasutasok lehettek tagjai, 1943-ban például az 1857 klubtagból csak 1390 volt műhelyi alkalmazott. Ekkor már a labdarúgócsapatban is több nem vasutas-ként dolgozó játékos volt, akik azonban feltehetően kisebbségben voltak a műhelyi alkalmazott játékosokkal szemben. A Bocskai visszafejlődése után tulajdonképpen a DVSC lett az egész város – így a nem vasutas társadalom – elsőszámú csapata. Ehhez hasonló folyamat zajlott le Szegeden is, ahol a Szegedi VSE a város reprezentáns csapatává avanszált, még a nevét is Tiszára változtatva, ezzel is kifejezve, hogy a klub többé nem csak a vasutasoké. SZEGEDI, 2005. 215.

¹⁰⁷ *A magyar vasutas sport*, 1936. 104–112.

¹⁰⁸ SZEGEDI, 2001. 1157.

¹⁰⁹ SARUSI KISS-SZEGEDI, 2004. 81.

¹¹⁰ MÁRIÁSY, 1941. 50.

leteket tömörítő sportszövetségnek 68 klub volt tagja.¹¹¹ Az ország közel 162 ezer sportolójából,¹¹² több mint 10 ezer vasutas sportegyesületben mozgatta a testét. A sikeresség alapja nyilvánvalóan a politikai és gazdasági támogatás volt.

Modellünk szerint tehát a 20. század első felének vasutassportja a sportolni akaró munkások mikro-, és az alkalmazottakat ellenőrizni és befolyásolni akaró kettős hatalom (a politikai és a vasúti vezetés) makrostratégiáinak interakcióiból alakult ki. A kezdetben alulról induló kezdeményezés után megszülető vasutas sportegyesületek fokozatosan a hatalom eszközeivé váltak, ahogy előbb az államvasúti vezetés ismerte fel és használta ki a bennük rejlő lehetőséget a testben és „gondolkodásban” egészséges alkalmazottak nevelése, majd a Trianon utáni politikai vezetés a nemzetvédelem és a szabadidő megszervezése terén.

Helyettesítsük be eredményeinket, a felfejtett stratégiákat a modellbe: a sportolni akaró vasutasok számára a szabadidő élvezetes eltöltése volt elsődleges, és ezen a téren általában nagyobb népszerűségnek örvendett a labda rugdosása, mint a könyvek olvasása vagy hazafias dalok éneklése. A tízes évek elejétől, de még inkább az első világháború utáni nehéz gazdasági helyzetben, egyre gyakrabban találkozhattunk azzal a stratégiával, amely a sportot mobilitási, pénzkereseti csatornaként kívánta használni. A sportban megmutatkozó tehetséget az állás megszerzésére, előléptetésre vagy magasabb fizetésre próbálták konvertálni a játékosok. A másik oldalon a vasúti vezetés egészséges, edzett, „magyar” és minden tekintetben lojális alkalmazottakat kívánt nevelni a vasút zökkenőmentes üzemelése és a kormányzati politika segítése érdekében. Ebben idővel partnere lett az államhatalom is, amely az „ép testben, ép lélek” jelszavával fellépő testpolitika és a nemzetvédelem feladatainak teljesítését várta a sportegyesületektől.

A vázolt folyamatokat megtörte a második világháború, de még inkább az azt követő átalakulás, amely a sport világában is gyökeres fordulatot hozott. A sport teljes államosítása az önálló vasutassport végét is jelentette. Ugyanakkor semmiképp sem modellünk érvényességének határát, hiszen a szocializmusban a politikai és vállalati hatalom minden addiginál erőteljesebben törekedett arra, hogy uralja a testeket és irányítsa mozgásukat.¹¹³

Felhasznált irodalom és rövidítések

ANTAL-SASS

1972 ANTAL Zoltán-SASS Tibor: *A magyar sport kézikönyve*. Budapest, Sport, 1972².

BOURDIEU

1996 BOURDIEU, Pierre: A sport és a társadalmi osztályok. Ford.: Misovicz Tibor. In: *Sport és társadalom. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: MISOVICZ Tibor. Budapest, Aula, 1996. 119–140.

2002 BOURDIEU, Pierre: Javaslat a sportszociológia programjára. Ford.: Czoch Gábor – Granasztói Péter. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 5–14.

¹¹¹ GUDENUS, 1944. 116–117. Ebben benne vannak a visszacsatolt területeken megalakult lövészegyesületek is, amelyekben más sportokat nem űztek.

¹¹² MIKE, 1943. 192–196. Ebből közel 40 ezer volt a labdarúgók, 28 ezer a lövészek, 10 ezer az atléták, 3 ezer az ökölvívók és a birkózók száma.

¹¹³ Lásd jelen kötetben Majtényi György tanulmányát. – *A szerk.*

BURKE

- 2005 BURKE, Peter: Workplace Football, Working-Class Culture and the Labour Movement in Victoria, 1910–20. *Labour History*, 44. (2005) 89. sz. 179–196.

BTC

- 1925 *A Budapesti Torna Club 40 éves története (1885-1925)*. Budapest, k. n., 1925.

BVSC

- 1986 *Budapesti Vasutas Sport Club. 75 éve sínen vagyunk*. Budapest, Műszaki, 1986.

CSIZMADIA

- 1980a CSIZMADIA Ferenc: „Landler Jenő” MÁV Járműjavító Üzem 75 éve. H. n., k. n., [1980].
 1980b CSIZMADIA Ferenc: *Landler Jenő MÁV Járműjavító Üzem 75 éve. Szemelvények az üzem történetéből 1905–1980*. [Budapest], k. n., [1980].

DÉNES–PETERDI–ROCHY–SELMECI

- 1999 DÉNES Tamás – PETERDI Pál – ROCHY Zoltán – SELMECI József: *Kalandozó magyar labdarúgók*. Budapest, Aréna 2000, 1999.

DEUTSCH

- 1931 DEUTSCH, Julius: *Sport és politika*. Budapest, MTE, 1931.

ES

- 1890 *Eisenbahn-Schematismus für Österreich-Ungarn 1889/90*. Wien, 1890.
 1901 *Eisenbahn-Schematismus für Österreich-Ungarn 1900/01*. Wien, 1901.

FOUCAULT

- 1999 FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Ford.: Ádám Péter. Budapest, Atlantisz, 1999. (*Veszedelemes viszonyok*)

FÖLDES–KUN–KUTASSI

- 1989 FÖLDES Éva – KUN László – KUTASSI László: *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest, Sport, 1989.

FÖLDESSY

- 1925 *A magyar futball és az MLSZ. (1897–1901–1925)*. Szerk.: FÖLDESSY János. Budapest, 1925.
 1926 FÖLDESSY János: *A magyar válogatott futballisták könyve*. Budapest, Athenaeum, 1926.
 1960 FÖLDESSY János: *A magyar labdarúgás és a 60 éves MLSZ*. Budapest, Sport, 1960.

GADANE CZ

- 1962 GADANE CZ Béla: *A vasutasok helyzete és mozgalmai az ellenforradalmi korszak első évtizedében (1922–1929)*. Kézirat. Budapest, MÁV Dokumentációs Központ és Könyvtár, 1962.
 1981 GADANE CZ Béla: *A vasutasok létszáma, megoszlása, gazdasági és szociális helyzete a századelőn. Történelmi Szemle*, 24. (1981) 4. sz. 553–589.
 1985 GADANE CZ Béla: *A vasutas munkásmozgalom története. (A kezdetektől 1945-ig)*. Budapest, MÁV, 1985.

GONDA

- 1934 GONDA Béla: *A magyar vasutasok társadalmi helyzete, tekintélye. Vasúti és közlekedési közlöny*, 74. (1934) 657–658.

GYÁNI

- 1997 GYÁNI Gábor: *A mindennapi élet mint kutatási probléma. Aetas*, 12. (1997) 1. sz. 151–162.
 2002 GYÁNI Gábor: „Civil társadalom” kontra liberális állam a XIX. század végén. In: GYÁNI Gábor: *Történelemszűzok*. Budapest, L’Harmattan, 2002. 161–173.

HADAS

2003 HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon, 2003. (*Helikon Universitas*)

HADAS-KARÁDY

1995 HADAS Miklós – KARÁDY Viktor: Futball és társadalmi identitás. *Replika*, 6. (1995) 17-18. sz. 89-120.

ILOVAY

1935 ILOVAY Sándor: *Munka és sport. A testnevelés tényezői az emberi munka gazdaságosítása és a szociálpolitika szolgálatában*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1935.

JOHN

1999 JOHN, Michael: A sport az osztrák társadalomban az 1890-es és az 1930-as évek között: a bécsi futball példája. Ford.: Kállai Tibor. *Replika*, 10. (1999) 36. sz. 97-109.

JARVIE-MAGUIRE

1994 JARVIE, Grant – MAGUIRE, Thomas: *Sport and leisure in social thought*. London-New York, Routledge, 1994.

KARÁDY-KOZMA

2002 KARÁDY Viktor – KOZMA István: *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest, Osiris, 2002.

KUN

1982 KUN László: A szabadidő-mozgalom és a vállalati sport a Horthy-korszakban. *Testnevelés és Sport-tudomány*, 1. (1982) 17-26.

LÁSZLÓ

1903 *Tizenöt év rózsái és tövisei. A „Törekvés” Dal- és Önképzőegylet története 1888-1903-ig*. Szerk.: LÁSZLÓ Lajos. Budapest, k. n., 1903.

LÜDTKE

1995 *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Ed.: LÜDTKE, Alf. Princeton, Princeton University Press, 1995.

MAGYAR

1998 *Vasutas sportegyesületek évkönyve*. Szerk.: MAGYAR László. Budapest, Vasutas Sportközpont, 1998.

MAJDÁN

2007 MAJDÁN János: A vasutak asszimilációs hatása. In: *Tájak, tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában*. Szerk.: KUPA László. Pécs, B&D Stúdió, 2007. 53-60.

MAJTÉNYI

2001 MAJTÉNYI György: „Uraltak” vagy „önfejűek”? Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. *Korall*, 2. (2001) 5-6. sz. 242-252.

A magyar vasutas sport

1936 *A magyar vasutas sport 1900-1936 és a MÁV Sportegyesületeinek Ligája 1926-1936*. Budapest, k. n., 1936.

MÁRIÁSY

1941 *A vállalati sport 40 éves története: állami-, városi-, magánüzemek és vállalatok sportja*. Szerk.: MÁRIÁSY Lajos. Budapest, Merkantil Nyomda, 1941.

MIKE

1943 MIKE Gyula: Magyarország sportegyesületei 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 21. (1943) 4. sz. 182–208.

MIKECZ

1976 A MÁV Debreceni Járműjavító Üzem története (1898–1973). Szerk.: MIKECZ Ferenc. Debrecen, MÁV Debreceni Járműjavító Üzem, 1976.

MIKLÓS

1937 MIKLÓS Imre: *A magyar vasutasság oknyomozó történelme*. Vác, Kapisztrán Nyomda, 1937.

MOHÁCSI

2002 MOHÁCSI Gergely: Szép, Erős, Egészséges. Szabadidő és testkultúra Budapesten a 20. század első felében. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 34–55.

MOLNÁR

é. n. A budapesti MÁV. Északi főműhelyi „Törekvés” dal, zene és önképzőegylet 40 éves története, 1888–1928. Szerk.: MOLNÁR János. [Budapest], Az egylet választmánya, é. n.

MOSELY

1985 MOSELY, Phil: Factory Football. Paternalism and Profits. *Sporting Traditions*, 2. (1985) 1. sz. 25–36.

NAGY

1954 NAGY István: *Az Északi Főműhely története (1867–1945)*. Budapest, Népszava, 1954.

OCSKAY

1900 *Vasúti szaknaptár az 1901-ik évre*. Szerk.: OCSKAY Gusztáv. Budapest, k. n., 1900.

PAPP

2005 PAPP Gábor: *Az 1904-es vasutassztrájk és vezetőinek társadalomtörténeti vizsgálata*. Szakdolgozat (ELTE BTK). Budapest, 2005.

2008 PAPP Gábor: Sztrájkoló vasutasok a századfordulón. In: *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete*. Szerk.: GYÁNI Gábor – LÁCZAY Magdolna. Nyíregyháza, HIK – Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, 2008. 269–277.

PÁL

1975 PÁL István: *A vaspálya túlsó oldalán. A MÁV Miskolci Járműjavító Üzem története (1859–1975)*. [Miskolc], MÁV Miskolci Járműjavító Üzem, 1975.

PLUHÁR

1941 *Az Országos Sportközpont kebelében működő magyarországi sportegyesületek története*. Szerk.: PLUHÁR István. Budapest, Közérdekű Könyvek Kiadó Vállalat, 1941.

SEM

1911 *Magyar vasúti szaknaptár. Közlekedési almanach és sematizmus*. 7. évf. Szerk.: WODIÁNER Béla Antal. Budapest, Wodianer, 1911.

1918 *Magyar vasúti szaknaptár. Közlekedési almanach és sematizmus*. 14. évf. Szerk.: WODIÁNER Béla Antal. Budapest, Wodianer, 1918.

SIKLÓSSY

1929 SIKLÓSSY László: *A modern sport előkészítése. (A magyar sport ezer éve III.)* Budapest, Országos Testnevelési Tanács, 1929.

SZABÓ

- 1985 SZABÓ P. Csaba: Nemzeti őrhelyen. A magyar vasutasság helye a századforduló társadalmában. *Aetas*, 1. (1985) 1. sz. 35–53.
- 1989 SZABÓ P. Csaba: A vasutas presztízs születése. In: *Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Historica*. Tom. 88. Szerk.: SERFŐZŐ Lajos. Szeged, 1989. 37–51.
- 1997 SZABÓ P. Csaba: Vasutasok a századelő Magyarországon. *Belvedere Meridionale*, 9. (1997) 3–6. sz. 49–62.

SZEGEDI

- 2000 SZEGEDI Péter: Jobbra át! Adalékok a keresztény-nemzeti sportegyesületek debreceni szociogeneziséhez. *Korall*, 1. (2000) 1. sz. 74–100.
- 2001 SZEGEDI Péter: „Futball-vidékiség” a két háború között. A keleti régió. *Századok*, 135. (2001) 5. sz. 1149–1182.
- 2003a SZEGEDI Péter: A magyar futball európai expanziója, avagy hogyan lettek tanítók a tanítottakból. *Szociológiai Szemle*, 13. (2003) 2. sz. 3–41.
- 2003b SZEGEDI Péter: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A hivatásos futball kialakulása Magyarországon. *Korall*, 4. (2004) 13. sz. 165–185.
- 2005 SZEGEDI Péter: *Pozíciók és oppozíciók: a futballmező kialakulása, struktúrája és dinamikája. Az 1945 előtti debreceni labdarúgás történet-szociológiai elemzése*. PhD értekezés (Budapesti Corvinus Egyetem). Budapest, 2005.

TAKÁCS

- 1963 TAKÁCS László: *75 év története. (Rövid összefoglalás a Székesfehérvári MÁV Járműjavító Üzem történetéről)*. [Székesfehérvár], MÁV Járműjavító Üzem, [1963].

Törekvés

- 1896 *A „Törekvés” Dal- és Önképző-egylet alapszabályai*. Budapest, k. n., 1896.

TÓZSÉR

- 1948 TÓZSÉR Ernő: *Vasutas sport*. H. n., k. n., 1948.

VARGA

- [2004] VARGA Károly: Adalékok a hazai vasúti járműjavító műhelyek, főműhelyek kultúrá- és sport-egyesületeinek történetéből. In: *Vasúthistória évkönyv 2002*. Szerk.: MEZEI István. Budapest, MÁV, [2004]. 255–279.

VASS

- 1930 *Magyar Vasutasok Albuma*. Szerk.: VASS István. Budapest, Magyar Vasutasok Albuma Vállalata, 1930.

VAUGRAND

- 2001 VAUGRAND, Henri: Pierre Bourdieu and Jean-Marie Brohm. Their Schemes of Intelligibility and Issues towards a Theory of Knowledge in the Sociology of Sport. *International Review for the Sociology of Sport*, 36. (2001) 2. sz. 183–201.

WEHLER

- 2001 WEHLER, Hans-Ulrich: Pierre Bourdieu. Az életmű magva. Ford.: Rosta Gergely. In: *Korall*, 2. (2001) 3–4. sz. 247–265.

Hadas Miklós

Olimpia és globalizáció

AZ ALÁBBIKBAN kísérletet teszek arra, hogy az újkori olimpiák 120 éves története alapján állításokat fogalmazzak meg a globalizálódó világ változási tendenciáiról, föltételezván, hogy a nemzetközi sportversengés nem csupán a társadalmi változások tükré, hanem azok generálója is. Tézisem szerint az olimpiák eredményei meglepő egyértelműséggel jelzik (illetve generálják) azt a hosszú távú folyamatot, melynek során nem csupán a nyugati diskurzusok és reprezentációk kizárólagossága kérdőjeleződik meg, hanem a nyugati világ tényleges domináns pozíciója is. Először – az olimpiai aranyérmek eloszlásának vizsgálata alapján – a nemzetközi sporterőtérben történő változások három szakaszát határolom el egymástól, majd három példán keresztül vizsgálom, hogy a sportsikerek mennyiben szolgálhatnak az egyes nemzetek, illetve nemzetcsoportok számára a szimbolikus túlinvesztíció, azaz a Dávid-effektus eszközeként. Ezt követően – hangsúlyt helyezve a sporttevékenységgel kapcsolatos beállítódási tényezőkre – a nők olimpiai szereplésének lényegesebb vonatkozásaival foglalkozom. Befejezésül a nemzetközi látványsport-üzem intézményesülésének legfontosabb következményét, a globalizálódó viszonylatok és jelentések hibridizációjának és relativizációjának jelenségét vázolom.

A nemzetközi erőter dominanciaviszonyai

Az 1896 és 2008 között megrendezett 29 nyári olimpia fölfogható a globalizáció folyamatának egyik szignifikáns indikátoraként. Az egyik leggyakrabban használt mutató, a résztvevő nemzetek és sportolók száma révén meggyőzően érzékeltehető e trend főbb időbeli és mennyiségi paraméterei. 1896-ban, Athénban még mindössze 14 nemzet 241 sportolója vesz részt az első modernkori olimpiai játékokon; 1948-ban Londonban 59 nemzet több mint négyezer versenyzője van jelen, míg 2008-ban, Pekingben a résztvevő nemzetek száma kétszáz, a sportolóké pedig tízezer fölé emelkedik. Hasonló trendmozgást érzékeltehetünk a kiosztott aranyérmek vagy az olimpiák programjába kerülő sportágak száma révén is: míg 1896-ban kilenc sportágban 46 aranyérmet osztanak, addig 1948-ra ezek a számok 17-re, illetve 136-ra emelkednek, majd 2008-ban 28 sportágban 301 aranyérmet lehet nyerni. Az expanziónak talán még a föntieknél is látványosabb indikátora, hogy míg az ötvenes évekig a versenyeknek csupán a helyszínen jelen lévők lehetnek szemtanúi, addig a hatvanas évektől – a televíziós közvetítéseknek köszönhetően – tíz- és százmilliók követhetik azonos időben az eseményeket. A huszadik század végén pedig már az olimpiai televíziós közvetítések vonzzák a legtöbb nézőt a vi-

lágón – immár milliárdos nagyságrendben.¹ Egyértelmű tehát: a sportokban mára szinte elképzelhetetlen mértékű piaci és politikai potenciál halmozódott föl. Egy finomabb történeti elemzés persze kimutathatna hullámvölgyeket is e folyamatban (például a háborúk utáni kizárásoknak, vagy a hidegháborús korszak bojkottjainak köszönhetően), de a jelen kontextusban ezeket a részleteket zárójelbe tehetjük.

Ha nagy vonalakban áttekintjük, hogy ebben a 112 évben mely nemzetek, nemzetcsoporthoz tartozók szereztek aranyérmeket, durván három periódust különböztethetünk meg. S noha az alábbi adatok közismertek, mégis meglepő, hogy a segítségükkel elhatárolt korszakok *menyire* kikristályosodott formában jelzik a nemzetközi sporterőtér hatalmi viszonyait.

Az 1896 és 1948 között rendezett tizenegy olimpia egyértelműen a nyugati, jelentősebb gyarmatbirodalommal rendelkező *centrum országok dominanciáját* tükrözi. Elsőpró az Amerikai Egyesült Államok fölénye: az 52 év során 369 aranyat szereznek (a kiosztott 1218-ból), s mindössze háromszor fordul elő, hogy ne ők nyernék a legtöbb aranyérmeket: 1900-ban Párizsban (ekkor a franciák lesznek az első), 1908-ban Londonban (itt a britek végeznek az élen) és 1936-ban Berlinben (ott pedig – milyen meglepő! – a németek vezetik a ranglistát). Az aranyérmesek között a fejlett európai országok sportolói dominálnak (lásd alább), de figyelemre méltó sikereket érnek el a nagy európai gyarmatbirodalmakból kinövő keresztény, fehérdominanciájú rendszerek versenyzői is: a kanadaiak 21, az ausztrálok 17, a dél-afrikaiak 14 aranyat gyűjtenek (Új-Zélandnak kettő jut). A húszas évekig kell várni, hogy más földrészek sportolói is aranyéremhez juthassanak: 1948-ig Japán 15, India 4 aranyat szerez, az argentinok 12, az uruguayiak és mexikóiak 2-2, a brazilok és a peruiak 1-1 aranyat hoznak el. A fenti országokon kívül az alábbi nem keresztény (illetve nem fehérdominanciájú) országok szereznek még aranyérmeket ebben az időszakban: Törökország (7 arany), Kuba (5), Egyiptom (6), Jamaica (1).

Az 1952 és 1988 közötti, a tizenkettediktől a huszonnegyedik olimpiáig terjedő szakaszt a *szimbolikus hidegháború* periódusának tekinthetjük, melynek során a „kapitalista” első világ és a „szocialista” második világ erői ütköznek. Néhány jellemző adat: a Szovjetunió e periódusban hatszor nyeri a legtöbb aranyérmeket: 1956-ban, ’60-ban, ’72-ben, ’76-ban, ’80-ban és ’88-ban (mint tudjuk, az 1980-as moszkvai olimpiát az Egyesült Államok, az 1984-es los angelesit pedig a szovjet-világrendszer országainak többsége bojkottálja). Jól ismert a keletnémetek kiemelkedő szereplése is (1968-ban ötödikek, ’72-ben harmadikok, ’76-ban, ’80-ban és ’88-ban másodikok [!] a ranglistán), de az összes többi szocialista ország sportolói is messze meghaladják korábbi eredményüket:² a „szocialista országok – kapitalista országok” aranyérem-versengést 1952 és 1968 között a „kapitalisták”, 1972-től 1988-ig a „szocialisták” nyerik. Ebben a korszakban már jelentősebb mértékű az egyéb geopolitikai régiók – mindenekelőtt Ázsia – súlyának fölértékelődése. A nyugati világon kívüli első olimpiát Japánban, azaz abban az országban rendezik 1964-ben, amely a széles értelemben vett modernizációs potenciálját tekintve leginkább ké-

¹ Jellemző, hogy a nézőszámot tekintve az olimpiákat a labdarúgó világbajnokságok közvetítései követik.

² Magyarország kivételével, mely korábban is kiemelkedően teljesített az olimpiákon. Ugyanakkor a magyarok is ekkor érik el minden idők legjobb olimpiai eredményét: 1952-ben Helsinkiben 16 aranyérmükkel harmadik helyen végeznek a nem hivatalos éremtáblázaton.

pes fölvenni a versenyt a nyugati hatalmakkal. Ama tény is e tendencia részeként foghatjuk föl, hogy e periódusban több olyan országban is rendeznek olimpiákat (Mexikóvárosban 1968-ban, Moszkvában 1980-ban és Szöulban 1988-ban), amelyek a nyugati centrumon kívül találhatók. És e korszakban kezd gyakorlattá válni az is, hogy a japánok és a koreaiak mellett (előbbieket Tokióban a harmadik, az utóbbiak Szöulban a negyedik helyet foglalják el az összesített éremtáblázaton, s azóta is a legjobbak között szerepelnek) már egyre kevésbé meglepő, ha fekete, afrikai sportolók is előkelő helyeken végeznek.

Az 1992-től napjainkig terjedő időszakot egyfajta *globalizációs periódusként* jellemezhetjük. Ennek egyik jele, hogy egyre több országból kerülnek ki az érmesek: Tokióban és Szöulban még csak 26, illetve 31, Sydney-ben és Pekingben viszont már 51, illetve 55 nemzet sportolói szereznek első helyezést (olimpiai pontokat pedig természetesen jóval többen). Ennek köszönhető, hogy a volt „szocialista tábor” országainak teljesítménye abszolút és relatív értelemben egyaránt hanyatlani kezd. Oroszország sem érdemi vetélytársa többé az Egyesült Államoknak, sőt, 2004-ben Athénben, illetve 2008-ban Pekingben már csak a harmadik helyet tudja megszerezni az országok versenyében. A többi kelet-európai volt szocialista ország teljesítménye – Szlovákia kivételével – többnyire hanyatlik, vagy legalábbis erősen hullámozik:³ a legjobb húsz között 2000-ben még négy, 2004-ben és 2008-ban már csupán 2-2 ország található közülük. Ugyanakkor egyre nyilvánvalóbban jön föl Kína: sportolói 1992-ben Barcelonában és 1996-ban Atlantában a nem hivatalos éremlista negyedik helyén végeznek, majd ezt követően minden olimpián egy hellyel följebb lépnek, és Pekingben már fölényesen végeznek a nem hivatalos éremtáblázat élén (51 arannyal) – az amerikaiak előtt (akiknek 36 jut). A kínai sikerek mellett megemlítendő Japán és Dél-Korea kitűnő szereplése is: 2004-ben és 2008-ban mindkét ország a legjobb tíz között végez. A 21. században már nem kelt különösebb meglepetést az sem, ha a nem hivatalos ranglistán a legjobb húsz közé olyan országok is bekerülnek, mint Etiópia, Jamaica vagy Kenya. Miképpen természetesen tartjuk azt is, hogy a kubaiak e ranglista 11., illetve 9. helyén végeznek – mint tették ezt Athénben, illetve Pekingben.

Variációk a Dávid-effektusra

Európai trendek 1896–1948 között

Ha megkíséreljük értelmezni az egyes európai nemzetek 1948 előtti sportteljesítményét az addig megrendezett 11 nyári olimpián, jól látható tendenciák látszanak kibontakozni (*lásd 1. táblázat*):⁴ viszonylag szűk és jól körülhatárolható azoknak az

³ A szovjet és jugoszláv utódállamok eredményeit itt nem veszem figyelembe.

<i>Olimpia</i>	<i>Bulgária</i>	<i>Csehország</i>	<i>Magyarország</i>	<i>Lengyelország</i>	<i>Románia</i>	<i>Szlovákia</i>
2000	16.	28.	13.	14.	11.	38.
2004	33.	42.	13.	23.	14.	30.
2008	42.	24.	21.	20.	17.	25.

⁴ Indikátorként megjelölöm az aranyérmes nyertő országok föltüntetésével.

országoknak a köre, amelyek szereplését kifejezetten sikeresnek minősíthetjük. Az első négy olimpián a hazai pálya föltűnően „lejt”: minden esetben a házigazdák nyerik a legtöbb aranyérmét.⁵ E tény egyértelműen arra utal, hogy a szabályok, a mérési elvek, vagyis összességében a nemzetközi sportversengés intézményei még nem szilárdultak meg – következésképpen nem árt ezeket az eredményeket kellő távolságtartással kezelnünk.

1. táblázat: A nyári olimpiákon szerzett európai aranyérmek száma 1896–1948 között

Helyezés	Ország	Aranyérmek száma
1.	Nagy-Britannia	125
2.	Franciaország	98
3.	Svédország	93
4.	Németország	68
5.	Finnország	67
6.	Olaszország	63
7.	Magyarország	43
8.	Svájc	30
9-10.	Belgium Hollandia	28-28
11.	Norvégia	26
12.	Dánia	16
13.	Csehszlovákia	13
14.	Görögország	12
15.	Ausztria	11
16.	Észtország	6
17-19.	Jugoszlávia Lengyelország Írország	3-3
20.	Spanyolország	1

Különösebb meglepetést nem okoz, hogy a 11 olimpia összesített európai top-listájának élén 125 aranyérmükkel a britek állnak, majd 98 első helyezéssel a franciák következnek. A korabeli világrendszerben betöltött domináns pozíciójuk, népességük nagysága, modernizációs szintjük, valamint az egyetemes sportmozgalomban játszott kiemelkedő szerepük (vagyis hogy a modern sportok jelentős része brit eredetű, illetve az újkori olimpiai mozgalom mindenekelőtt a francia Coubertin báró kezdeményezésének köszönhető) önmagában sokat megmagyaráz

⁵ A britek 1908-ban Londonban 56 aranyérmét szereznek, megközelítőleg ugyanannyit, mint a többi tíz olimpián együttvéve, illetve több mint kétszer annyit, mint az ezen az olimpián utánuk következő amerikaiak (nekik 24 arany jut). A franciák az 1900-as, sokak által rendkívül kuszának és szervezetlennek tartott, és ezért számos adatbázisban nem is szereplő olimpián 26 aranyat gyűjtöttek. 1936-ban Berlinben a házigazda németek 33 aranyéremmel végeznek az éremtáblázat élén.

a két ország sportteljesítményét illetően. A rangsorban Svédország foglalja el a harmadik helyet. Az ország lakosainak számát tekintve ez rendkívüli teljesítménynek számít, különösen, ha ismét nyomatékosítjuk, hogy a francia, illetve brit győzelem mértéke 1900-ban, illetve 1908-ban aggályosnak minősíthető.⁶ Németország 68 aranya, illetve az ezzel járó negyedik (azaz nem harmadik) helye meglepő, még abban az esetben is, ha figyelembe vesszük, hogy ezeket az érmekeket a németek 8 olimpián szerezték (1920-ban, 1924-ben és 1948-ban ugyanis politikai okok miatt nem indulhattak).⁷ A finnek ötödik helye még inkább meglepő, hiszen ekkoriban egy nem egészen négyemillió lakosú országról van szó. (Az ibériai és a balkáni félsziget, továbbá a keleti perifériák többnyire diktatórikus berendezkedésű országai ebben a periódusban inkább csak asszisztálnak az olimpiákon.)⁸

Még föltűnőbb egyes országok sportinvestíciójának rendkívüli mértéke, ha az elnyert aranyérmek mennyiségét népességükhöz viszonyítjuk. Ebben az esetben a 2. táblázatban látható rangsort kapjuk.

Tisztában vagyok azzal, hogy ez a rangsor önmagában nem elegendő arra, hogy az egyes országok sportsikereit kielégítően magyarázza. Mégis úgy gondolom, gondolat kísérletként ennek alapján is eljátszhatunk néhány megfontolásra érdemes összefüggés fölvezetésével.

Mint látható, az első hat helyből ötöt északi (zömmel skandináv) országok foglalnak el – csupán Svájcnak sikerül beékelődni közéjük. Ebben a kontextusban egyértelműen úgy tűnik, hogy a nagy országok alulteljesítenek. Ezeket az adatokat elemezve első körben úgy érvelhetnénk, hogy az öt északi állam a kapitalista szellem által áthatott, viszonylag fejlett és demokratikus berendezkedésű, protestáns többségű ország, melyekben a sportok révén is intézményesülő versenyszemlélet és *fair play*-elv kellőképpen meghatározó ahhoz, hogy a sportversengés intézményrendszere kialakulhasson. (Persze ezzel az általánosító megfogalmazással nem árt vigyázni, hiszen a fenti periódusra vonatkoztatva a „viszonylag fejlett” minősítés csak erős jóindulattal tartható fenn Finnország és Észtország esetében.) Második körben fölfigyelhetünk arra is, hogy geopolitikai és kulturális szempontból többnyire félperiférikus országokról van szó, amelyek mind a nagy gyarmattartó népek versengését, mind államnyelvük nemzetközi súlyát illetően a kevésbé

2. táblázat: Az európai országok sikerességi rangsora a nyári olimpiákon népességükhöz viszonyítva

1.	Finnország
2.	Svédország
3.	Észtország
4.	Norvégia
5.	Svájc
6.	Dánia
7.	Magyarország
8.	Belgium
9.	Nagy-Britannia
10.	Hollandia
11.	Franciaország
12.	Olaszország
13.	Németország

⁶ Vagyis ha az értékelés minden esetben *fair play* módon történik, a svédek akár az összesített európai ranglista élén is végezhettek volna a fenti periódusban.

⁷ Egyedül a britek indultak mind a 11 olimpián, s összesen négy olyan ország van (Svédország, Franciaország, Magyarország és Dánia), mely tíz olimpián vett részt.

⁸ Görögország, jellemző módon, az 1896-os athéni olimpiát követően, a század első felében összesen két aranyérmét szerez, 1904-ben, illetve 1912-ben. A spanyoloknak mindössze egyetlen arany jut. A két régió többi országa nem szerez aranyat.

jelentősek közé tartoznak. (E tekintetben Dánia a kakukktójás, hiszen a másik öt országhoz képest területének méreteihez viszonyítva jelentős gyarmatbirodalommal rendelkezik). Harmadrészt hangsúlyozandó, hogy ezek az országok nemcsak félperiférikus pozíciójúak, hanem – lélekszámukat illetően – viszonylag kicsik is:⁹ a korszakban csupán Svédország népessége haladja meg a hétmilliót, a többiek lélekszáma nem éri el az ötmilliót.

E tényezők mellett eme országok mindegyikében a Szovjetunió és/vagy a náci Németország jelentette fenyegetettségéből adódó szorongás és a semlegességre irányuló (olykor kétségbeesett) törekvés is élénken jelen van a politikai közgondolkodásban és a mindennapi tudatban. Hozzátehetjük: Dániában és Svédországban a régi dicsőség elmúlása fölötti fájdalom a történelmi tudat egyik fontos komponense.¹⁰ E paraméterek jelentős része – a nyilvánvaló különbségektől eltekintve – Svájcra is érvényes.¹¹ Vagyis ezeknek a saját különlegességükre büszke, viszonylag fejlett, ugyanakkor kicsi és sokszor komplexusokkal terhelt, félperiférikus nemzeteknek társadalomlélektani értelemben van mit ellensúlyozniuk. Következésképpen jó esélye van annak, hogy egy olyan kulturális-politikai klíma alakuljon ki bennük, amelyben többnek, nagyobbak kívánnak látszani annál, mint amilyenek valójában. E célra pedig a nemzetközi sportversengés – a kompenzatorikus funkciót betöltő Dávid-effektus szimbolikus túlinvesztíciói révén – ideális terepet/lehetőséget biztosíthat számukra.

Magyar sportsikerek a huszadik században

A főnti érvelés – még egyszer nyomatékosítom – nem több játékos gondolatkísérletnél, amit semmiképpen sem szabad túlértékelni. Ugyanakkor a magyarok huszadik századi sportteljesítménye, mely jól illeszkedik a fenti történelmi kontextusba, már komolyabban okadatolható. A magyar sport kiemelkedő eredményei nem érthetők meg anélkül, hogy röviden utalnánk a labdarúgás történeti összefüggéseire. A századforduló környékén, majd az azt követő két évtizedben a magyarországi futball szimbolikus oppozíciói mindenekelőtt az MTK-FTC derbi révén érthetők meg.¹² Az MTK és FTC csatája a zsidók és a németek közötti asszimilációs versenyfutás megnyilvánulásaként fogható föl. Az osztrák-magyar derbi előbb a Monarchia-beli dominanciáért, majd a kontinens futballválogatottjai közötti elsőségért folytatott versengés szimbolikus kifejezője. Egy olyan versengése, mely mögött – hasonlóképpen a skót-angol derbihez – évszázados nemzeti sérelmek, illetve szorongások állnak. Lényegében nincs olyan évtized a huszadik század közepéig, amikor a két csapat ne egymás ellen játszott volna a legtöbbször. A húszas évek kivételével va-

⁹ A nagy birodalmak szomszédságában létező Belgium és Magyarország (melyek e lista 7-8. helyén található) nemzeti identitását is erősen meghatározza a *kisnépi tudat*.)

¹⁰ Csak a rend kedvéért: nem kell magyarázni, hogy e tényezőnek Magyarország esetében mekkora a jelentősége.

¹¹ Figyelemre méltó az a tény is, hogy Svájc (hasonlóan Belgiumhoz) olyan ország, amelynek legfőbb saját dialektusa van; államnyelveit a szomszédos nagy nemzetektől kölcsönzi. (Ez a „saját nyelv”, a *Schweizerdutch* neveltség tárgya a legitím irodalmi német nézőpontjából.) Elzártága pedig strukturálisan párhuzamba állítható a skandináv országok félperiférikus pozíciójával.

¹² HADAS-KARÁDY, 1995. 94–98.

lamennyi évtizedben a magyarok számára kedvező a mérleg. E túlinvesztíciónak köszönhetően a Monarchia széthullásának történelmi pillanatában a szféra szűkegleteit messze meghaladó tudás halmozódik föl a magyar futball világában.¹³

Ha arra a kérdésre kívánunk válaszolni, hogy kik és milyen sportágakban érték el a magyar olimpiai sportsikereket, a futball kapcsán leírtak hasznos vonatkoztatási pontként szolgálhatnak. 1896-ban *Hajós Alfréd* úszásban nyeri a magyarok első két olimpia aranyát, amit 1900-ban a diszkoszvető *Bauer Rudolf*é, 1908-ban a vívó *Fuchs Jenő*é és a birkózó *Weisz Richárd*é követ. Ha kellő jelentőséget tulajdonítunk annak a ténynek, hogy a kurzivált sportolók zsidó származásúak, úgy is fogalmazhatunk, hogy e sportbéli folyamatosság visszavezethető a dualista korszak liberális magyar politikai elitje által kínált *asszimilációs társadalmi szerződésre*, vagyis ugyanarra a történelmi intézményre, amelynek segítségével az MTK–FTC derbi is értelmezhető. E szerződés lényege, némileg leegyszerűsítve: ha magyarrá váltok, megtarthatjátok vallásotokat, és beépülhettek a társadalomba! Tulajdonképpen ennek köszönhető, hogy az asszimilálódni kívánó idegen eredetű csoportok – egyfajta szimbolikus túlinvesztíciós csomag részeként – társadalmi energiáikat a köz szolgálatába állíthatják.¹⁴

A két világháború közötti Magyarországon a Trianon-szindróma,¹⁵ majd az ötvenes évektől kezdve a szocialista (sport)politika¹⁶ is hozzájárul egy olyan társadalmi klíma kialakulásához, amelyben kiváló föltételek biztosítanak az asszimilációs szerződés révén generációkkal korábban elkezdődött szimbolikus tőkefelhalmozódás folytatásához (e tőkefelhalmozódás egyaránt vonatkozik a sporttudás kikristályosodására, valamint az eme tudás reprodukciójához szükséges szervezeti infrastruktúra kialakulására). Hajós Alfrédék és utódaik olimpia érmei tehát egy olyan folyamatnak az állomásait jelzik, amelynek során az asszimiláns (majd később a fölfelé mobil) társadalmi csoportok működésbe lendítik azt a hosszú távon intézményesülő és megtérülő tudást, mely edzésmódszerekben és szakosztályi infrastruktúrákban kikristályosodva föltételül szolgál annak, hogy egy majdani Gerevich Aladár, Kárpáti Rudolf, Balczó András vagy Egerszegi Krisztina fölbukkanhasson.

Nem véletlen, hogy a huszadik század második felében is mindenekelőtt a korábbi sikersportok szállítják az érmeiket és pontokat. Helsinkiben például a labdarúgás mellett kizárólag olyan sportokban szerzi 16 aranyérmét a magyar csapat,

¹³ Az osztrákokkal szemben elért eredmények a kontinens futballerőviszonyainak indikátorai is: nem tűnik megalapozottnak az a kijelentés, hogy a tízes évek második felére a magyar válogatott lesz a kontinens legjobbja – azaz a világ harmadik legerősebb csapata a két brit válogatott után. Bővebben lásd HADAS, 1999.

¹⁴ Ezzel kapcsolatban Karády Viktor életműve nélkülözhetetlen forrásként szolgálhat, különösen KARÁDY, 1997.; KARÁDY, 2000.

¹⁵ Klebelsberg Kuno, a két háború közötti korszak jelentős befolyással rendelkező kultuszminisztere így foglalja össze a rendszer sportpolitikájának lényegét: „*Gondoskodnunk kell arról, hogy azt a testedző munkát, amelyet korábban az egész férfi népességgel a hadsereg végzett, most a magyar sport végezze el. Abban a különleges helyzetben tehát, amelybe Trianon következtében kerültünk, a sportnak még fokozottabb a jelentősége.*” *Nemzeti Sport*, 1928. december 24. (Kiemelések az eredetiben.)

¹⁶ Egy hitelesnek tűnő anekdota szerint 1949-ben, egy hétfői reggelen Rákosi megkérdezi titkárától az előző napi Fradi–Vasas meccs végeredményét. A titkár nem tudja, mivel – úgymond – „*sokkal fontosabb politikai kérdésekkel kellett foglalkoznia*”. Rákosi válasza: a sport fontos politikai kérdés, különösen, ha egy „baloldali” és egy „jobboldali” futballcsapat játszik egymással.

amelyekben már azt megelőzőleg is sikeres volt: úszásban (Helsinki-ben négy arany, korábban összesen öt), vívásban (3, illetve 15), birkózásban (2, illetve 5), tornában (2, illetve 3), ökölvívásban (1, illetve 3), lövészetben (1, illetve 3), atlétikai dobószámokban (1, illetve 2) és vízilabdában (1, illetve 2).¹⁷ Ha e trendeket máig követjük, különösen feltűnőnek tarthatjuk a vívásban és birkózásban elért kiemelkedő teljesítmény folyamatoságát. És a múlt ismeretében azon sincs semmi okunk csodálkozni, hogy egy-két évtizedes lappangás után egyszer csak ismét fölbukkannak az olimpiai érmekeket szerző úszók, tornászok, dobóatléták, sportlövők vagy vízilabdázók.¹⁸

A kelet-európai szocialista országok sportsikerei 1952–1988 között

1952-ben 69 ország nem egészen ötezer sportolója 17 sportágban küzd Helsinki-ben; 1964-ben Tokióban már 93 ország több mint ötezer versenyzője 19 sportágban indul. 1976-ban ugyan a résztvevő nemzetek száma némileg visszaesik az előző három olimpiához képest (92-re), a versenyzők azonban több mint hatezren vannak Montrealban, és 21 sportágban mérik össze tudásukat. 1988-ban, Szöulban a résztvevő nemzetek száma (159) már a helsinki dupláját is jóval meghaladja, és a csaknem 8,5 ezer sportoló 23 sportágban küzd. Mindehhez azt is hozzátehetjük, hogy a Helsinki-ben megszerezhető 149 aranyéremmel szemben Szöulban már 241 aranyat lehet begyűjteni.

Ezeknek az adatoknak a segítségével nem csupán a növekedés mértékét érzékelhetjük, hanem azt is, hogy a nyolc kelet-európai szocialista országnak¹⁹ egyre nagyobb erőfeszítéseket kell tennie a sikeres szereplés érdekében, hiszen az összes résztvevőhöz képest relatív súlyuk folyamatosan csökken. Ennélfogva a szovjet-blokk országainak sikerei minden korábbinál meggyőzőbben bizonyítják a Dávid-effektus relevanciáját, hiszen az idő múlásával párhuzamosan relatív sikerességük növekszik. 1952-ben sportolóiuk 48 aranyérmel visznek haza, és ezzel az összes aranyérem egyharmada jut nekik; 1960-ban 61-re növelik aranyaik számát, ami a megszerezhető érme több mint 40 százaléka. 1968-ban 69 aranyérmel szereznek, s így továbbra is 40 százalék fölött részesednek az első helyezésekből. 1976-ban viszont már 114 aranyat gyűjtenek, és ezzel az első helyek csaknem 58 százalékát szerzik meg. Ám még ezt az eredményt is fokozni tudják: 1988-ban 128 aranyat nyernek, és így – a 159 nemzet versenyzői között – az összes első helyezés 53 százaléka jut nekik!²⁰

¹⁷ A lövészet 1912-től, az ökölvívás 1928-tól, a vízilabda és a torna pedig 1932-től tartozik az olimpiai aranyat hozó magyar sikersportok közé.

¹⁸ A háború utáni korszak kiemelkedő magyar sportjai között tulajdonképpen a kajak-kenu az egyetlen, mely első olimpiai aranyérmét csupán 1956-ban szerzi (megjegyzendő, hogy e sport 1936-tól szerepel az olimpiai programban). Bizonyos értelemben ide sorolható az 1960 és 1988 között rendkívüli eredményeket produkáló öttusa is, noha az ötből három tusa, a vívás, az úszás és a lövészet kezdetektől fogva a legsikeresebb magyar sportok közé tartozik, s a közép- és hosszútávúfutás, valamint a lovaglás is komoly hazai tradíciókkal bír. (Bármily szépen csillogjanak is a magasugrásban 1936-ban, a távolugrásban 1948-ban, a súlyemelésben 1972-ben és 1980-ban, valamint a cselgáncsban 1992-ben szerzett olimpiai aranyérmek, e sportágak nem sorolhatók a hagyományos magyar sikerágazatok közé.)

¹⁹ Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, NDK, Románia, Szovjetunió.

²⁰ Erről részletesebben lásd: HADAS, 2010.

A nyolc olimpia adatait összesítve²¹ a szocialista országok sportolójának kilenc sportágban sikerül szert tenniük az aranyérmek több mint ötven százalékára. Egyetlen sportág van, amelyben mindig a szovjet blokkba tartozó ország nyeri az aranyérmet: a futball. (A kiosztott nyolc aranyból hármat a magyarok, kettőt a szovjetek, egyet-egyed pedig a jugoszlávok, a keletnémetek és a lengyelek szereznek.) Figyelemre méltó, hogy a sikeres sportágak toplistájának első felében további két csapatsport található: a vízilabda, illetve a kézilabda, melyek esetében csupán egyszer fordul elő, hogy ne a szovjet blokkba tartozó együttes nyerne az aranyérmet. (A vízilabdában a nyolc aranyból négyet gyűjtenek be a magyarok, kettőt a jugoszlávok és egyet a szovjetek, míg kézilabdában az öt aranyból²² hármat nyernek a szovjetek, egyet a jugoszlávok.) A sikersportnak tekinthető, vagyis az összes kiosztott aranyérem legalább ötven százalékát megszerző hét egyéni verseny-, illetve küzdősport közül kajak-kenuban és evezésben mindenekelőtt a Szovjetunió és az NDK, tornában, birkózásban és súlyemelésben a Szovjetunió, míg öttusában és vívásban Magyarország sportolói szerzik a legtöbb aranyérmet.

A *csapatsportokban*²³ elért sikerek különösen fontosak a kommunista vezetők számára, hiszen egy csapat sokkal könnyebben válhat az egész nemzettel kapcsolatos szimbolikus jelentéstartalmak hordozójává. A szovjet sportvezetés hatalmas erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a nyugati világban (is) népszerű kollektív labdajátékokban eredményesen szerepeljenek. E törekvésük nem eredménytelen: a kézilabdában elért sikerek mellett három-három aranyérmet nyernek kosárlabdában és röplabdában is.²⁴ E sikerek ugyanis hangsúlyosabban jelennek (illetve jeleníthetők) meg a nyugati médiában, így a kommunista vezetők több legyet is üthetnek egy csapásra: miközben *befelé*, saját állampolgáraik számára pozitív identifikációs mintákat kínálhatnak, és a sportolói karriert csábító és reálisnak tűnő mobilitási alternatívaként megjelenítve a politikai rendszer kellő flexibilitását is igazolhatják, *kifelé* az egész világ számára szemléltethetik a „szocialista világrendszer kapitalista világrendszer fölötti felsőbbrendűsége” elvének érvényességét.

Az *azonos időben zajló individuális (vagy páros) teljesítményversenyek* közül²⁵ mindenekelőtt a *kajak-kenu* tekinthető a szovjet blokk monopóliumának: a vizsgált periódusban az aranyak csaknem 90 százalékát öt szocialista ország versenyzői nyerik: a szovjetek huszonöt és a keletnémetek tíz aranya mellett a románok és a magyarok hatot, a csehszlovákok egyet szereznek. *Evezésben* – melyben az összes arany 55 százalékát gyűjtik be a béketábor sportolói – szintén öt nemzet osztozik az aranyérmekben: a keletnémetek négy olimpián 22 aranyat gyűjtenek, míg a másik hét ország a nyolc olimpián 17-et (a szovjetek 10, a jugoszlávok 3, a csehszlovákok és a bolgárok 2-2 aranyat nyernek).

²¹ Az 1980-as, illetve 1984-es olimpiai eredményeket nem veszem figyelembe, mivel az 1980-as moszkvai olimpián a nyugati országok jelentős része nem jelent meg, az 1984-es los angelesi versenyeken pedig a szocialista blokk országai nem indultak (kivételesen, ez utóbbi esetben, Románia).

²² A kézilabda 1972-től szerepel az olimpia programjában, ekkor még csak a férficsapatok számára, 1976-ban és 1988-ban azonban már női csapatok is indulnak.

²³ A sportok csoportosítására szolgáló alábbi tipológiát e sorok szerzője dolgozta ki.

²⁴ A vizsgált periódusban a csapatjátékok közül a gyephoki szerepel még a programban (a baseball 1992-től, a softball 1996-tól kerül be az olimpiai programba).

²⁵ Az olimpia sportágak közül ezek közé tartozik a futás, az úszás, a kajak-kenu, az evezés, a kérekpározás és a vitorlázás.

Az *eltérő időben zajló individuális teljesítményversenyek* közül²⁶ – az aranyérmek kétharmadának megnyerésével – a *súlyemelés* tekinthető a szocialista blokk legsikeresebbjének. A szovjetek 33 aranyérmet szereznek – ebből hatot az aktuálisan legmagasabb súlycsoportban (mindez a többi szocialista ország súlyemelőinek egyszer sem sikerül). Ily módon hatszor lesz szovjet állampolgár a „világ legerősebb embere”. Súlyemelés-aranyakat még öt ország sportolói vehetnek át: Bulgáriának 6, Lengyelországnak 4, Magyarországnak 2, Csehszlovákiának és Romániának 1-1 aranyat sikerül összegyűjtenie.

Az *eltérő időben zajló individuális szépségversenyek* közül²⁷ a szovjet blokk legsikeresebb sportja a *torna*: a nyolc olimpián öt kelet-európai szocialista ország nyeri az összes aranyérem 70 százalékát. Itt is jelentős a szovjet dominancia (összesen 64-et szereznek), ugyanakkor mind érmeik számának (a magyarok és a csehszlovákok 8-8, a keletnémetek 4, a románok 3 aranyhoz jutnak), mind világhíressé váló tornászaiuknak köszönhetően a sikerekből más szocialista országok is részesülnek. E sikerek értékét fokozza, hogy a torna egy jelentős történelmi patinával rendelkező olimpiai sportág, melyre ráadásul – a televíziós közvetítések általánossá válásával párhuzamosan – jóval nagyobb globális médiafigyelem jut, mint a kajak-kenura, az evezésre vagy a súlyemelésre.²⁸

A *páros küzdősportok* közül – az aranyérmek kétharmadának megszerzésével – a szocialista tábor sportolói *birkózásban* a legeredményesebbek.²⁹ Itt is a szovjetek szerzik a legtöbb aranyat (50-et),³⁰ ugyanakkor a sikerekből – szemben a tornával – nem csupán öt, hanem valamennyi ország részesedik: a bolgárok 11, a magyarok 8, a románok 4, a csehszlovákok 1 aranyat gyűjtenek, a többi három ország pedig 2-2 első helyezést nyer. Ilyeténképpen a birkózás joggal tekinthető a szovjet blokk egészét reprezentáló sportágnak. Jellemző, hogy – a súlyemeléshez hasonlóan – a szovjetek tarolnak a mindenkori legmagasabb súlycsoportban: 10 arany jut nekik ebben a kategóriában (míg a többi szocialista ország közül mindez csak a magyaroknak sikerül 2 alkalommal).

Jóllehet *vívásban* is csaknem az aranyérmek kétharmadát szerzik meg a szovjet blokk országainak versenyzői, ebben az esetben némi óvatosság szükségeltetik ahhoz, hogy ezt a sportot az egész blokk sikersportjaként láttassuk. Részben azért, mert mindössze négy ország versenyzői gyűjtik be az aranyérmeket, részben pedig, mert a vívás ama kivételes sportágak közé tartozik, amelyben nem a szovjetek, hanem a magyarok szerzik a legtöbb aranyat: összesen 16-ot (a szovjetek 15-öt, a lengyelek 4-et, a románok egyet gyűjtenek). Emellett politikusi és sportberkekben (illetve Magyarországon széles körben) ismert, hogy a vívás egy olyan tradicionális

²⁶ Az olimpiai sportágak közül ilyenek az íjászat és a lövészet, a súlyemelés, valamint az atlétikai ugró- és dobószámok.

²⁷ Az olimpia programján a vizsgált periódusban ilyen a torna, a műugrás és a műlovglás, újabban pedig a szinkronúszás.

²⁸ Noha természetesen e figyelem meg sem közelíti a futballra, vagy akár a kézilabdára jutó közvetítési időt, ugyanakkor jócskán meghaladja a szovjet blokk második legsikeresebb csapatsportjára, a vízilabdára jutó mediakoncentráció mértékét.

²⁹ Az olimpiai sportágak közül páros küzdősport még az ökölvívás, a vívás, a cselgáncs és a judo (majd később a tékvando).

³⁰ A szovjet sportolók birkózásban a nyolc olimpián kiosztott összes aranyérem 40 százalékát szerzik, szemben a tornával, ahol ez az arány 60 százalékos!

sport Magyarországon, mely a két világháború közötti jobboldali, „ellenforradalmi” rezsim számára különösen kedves volt, ráadásul mélyen gyökerezik az arisztokratikus-dzsenti nemzeti tradícióban is.

Ezért sokkal inkább az *ökölvívást* tarthatjuk a szovjet blokk másik reprezentatív páros küzdősportjának – jóllehet itt a szocialista országok az összes aranyéremnek „csupán” a 40 százalékát nyerik. Ráadásul – és a jelen kontextusban ez a tény kiemelten fontos – az ökölvívásban is mind a nyolc ország sportolói képesek aranyérmeket szerezni, mégpedig viszonylag kiegyenlített módon (a szovjetek 13, a lengyelek 7, a magyarok és a keletnémetek 4, a csehszlovákok 2, a többiek 1-1 aranyat nyernek). Tovább növeli az ökölvívásban szerzett érmek értékét, hogy jóval nagyobb médiafigyelem irányul rá, mint a birkózásra és vívásra.

Az *összetett sportok* közül³¹ az *öttusában* tekinthető még kiemelkedőnek a szocialista országok teljesítménye: itt az összes arany több mint 70 százaléka jut nekik. Ugyanakkor e Coubertin báró számára oly kedves sportággal kapcsolatban is elmondható mindaz, ami a vívást illetően: itt is négy ország sportolói gyűjtik be az aranyérmeket, és itt sem a szovjetek, hanem a magyarok szerzik a legtöbb aranyat: az összesen megszerezhető 14 arany pontosan a fele jut a magyaroknak, míg a szovjetek hármat, a románok és a lengyelek egyet-egyet nyernek.³²

Megfogalmazható tehát, hogy a szovjet blokk olimpiai sikerei a Dávid-effektus példaértékű megnyilvánulásának tekinthetők. Mindenekelőtt öt sportban csúcsoodik ki a nyolc kelet-európai ország teljesítménye. Ezek a következők: futball, kajakkenu, torna, birkózás és súlyemelés (ezekhez hozzátehetjük még egyrészt a kézi- és vízilabdát, másrészt az evezést, harmadrészt az ökölvívást, melyek három versenykategóriában³³ tovább erősítik az öt domináns sport jelentéstartalmait). Ezek alapján hozzávetőleges képet alkothatunk a nyolc ország sportolói által megtestesített társadalmi-biológiai entitás számára kijelölt, illetve általa reprezentált beállítódási mintákról is. Eszerint az olimpiákon megjelenő szocialista embertípust győzelemre vágyó, kooperatív lényként jellemezhetjük, aki önmagát aláveti a csapat (vagyis a politikai közösség) céljainak; továbbá nem csupán kitartó, szívós, fegyelmezett, engedelmes, ügyes és monotónia-tűrő személyiség, hanem megalkuvás nélküli kemény harcra és óriási súlyok elviselésére is képes.

Nemileg kondicionált tevékenységek és beállítódások

Mielőtt bármiféle következtetésre jutnánk az eddigiek alapján, ajánlatos egyértelművé tenni: az olimpiákon nemcsak férfiak vettek, illetve vesznek részt. A női jelenlét az idő előrehaladtával lassan, de biztosan növekszik: először 1900-ban indulnak a versenyeken (golfban és teniszben). Arányuk 1952-ben éri el a tíz százalékot,

³¹ Ide tartozik az öttusa, a tízpróba, a hétpróba és a triatlon.

³² Az olimpiai sportok utolsó nagyobb csoportjában, a *páros labdajátékokban* a szocialista országok nem szereznek érmet a vizsgált periódusban. Ebben semmi meglepő nincs, ugyanis csak az 1988-as szöuli olimpián kerül a programba a tenisz és az asztalitenisz (majd 1992-től a tollaslabda és 2000-től a strandröplabda).

³³ Vagyis a csapatsportokban, az individuális teljesítményversenyekben és a páros küzdősportokban.

míg a húszat 1976-ban, a harmincat 1996-ban, a negyvenet pedig 2004-ben haladja meg³⁴. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) 1991-es döntése alapján a programba fölvevett valamennyi új sportágban női versenyszámokat is kell indítani. 1994-ben a Nemzetközi Olimpiai Bizottságon belül megalakul a *Nő és Sport Munkacsoport*, mely 2004-ben átalakul *Nő és Sport Munkabizottsággá*. Javaslatának köszönhetően az olimpiai charta a következőképpen módosul: „A Nemzetközi Olimpiai Bizottság a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség elvének érvényesítése alapján bátorítja és támogatja a női részvételt valamennyi sportban, illetve valamennyi szervezeti szinten.”³⁵

Ha a korábbiakhoz hasonlóan beérjük azzal, hogy az olimpián elnyerhető aranyérmek számát használjuk a nők olimpiai részvételének indikátoraként (és eltekintünk például az egyes sportágakon belül a férfiak és nők küzdelmeire fordított közvetítési idő hosszának figyelembe vételétől), szignifikánsnak minősíthetjük a nemek részvételi arányaiban érzékelhető kiegyenlítődési folyamatot. Először is: a sportoknak két nagy csoportjában – a hét (ill. nyolc) csapatjátékban és a négy páros labdajátékban – a 21. század elején már pontosan ugyanannyi érmet nyerhetnek a nők, mint a férfiak! Másodszor: kilenc sportágban (atlétika, birkózás, evezés, kajak-kenu, kerékpár, lövészet, súlyemelés, tornászat, vívás) ugyan a nők egyelőre kevesebb érmet szerezhettek, mint a férfiak, azaz e tevékenységekben még a férfítúlsúly érvényesül, de a jelenlétük ezekben is egyértelműen növekszik. (Megjegyzendő, hogy e sportágak – az egyetlen kajak-kenu kivételével – 1896-tól szerepelnek az olimpiák programján.)³⁶

Harmadszor: mindössze két sportág van, amelyből a nők még 2008-ban is ki vannak zárva: az ökölvívás³⁷ és a *baseball*. Ám – jobban megnézve – e két sportág tulajdonképpen csak egy, mivel a *baseball*nak létezik egy *lág্যabb*, kizárólag nők által művelt, és az olimpia programjába is bekerült változata, a *softball*.³⁸ Negyedszer: a *softball* mellett manapság létezik két olyan olimpiai sportág is, amelyben kizárólag nők vesznek részt: a ritmikus sportgimnasztika és a szinkronúszás. És ha mindezek után ismételten tudatosítjuk, hogy a nők nagyobb súlyát involváló sportágakat a huszadik század vége felé iktatták programba, valamint hogy a később műsorra tűzött egyéni- és csapatjátékokban kiemelkedően sikeresnek tűnik a nők emancipációja, még meggyőzőbbnek tűnhet a nemek részvételének kiegyenlítődésére vonatkozó tézis.

A jelen állapot természetesen egy hosszú folyamat eredménye. 1924-ig a női résztvevők aránya 5% alatt marad, 1928–1948 között pedig 8–9% körül ingadozik.³⁹ Eleinte teniszben és íjászatban,⁴⁰ majd 1912-től úszásban, 1924-től vívásban, 1928-tól

³⁴ 2008-ban Pekingben a versenyzők 42,37 %-a nő. A NOB honlapja szerint Pekingben a nemzeti olimpiai bizottságok vezetőinek 9%-a, az újságírók 21%-a, a csapatok zászlóvivőinek pedig 31%-a nő.

³⁵ *Olimpiai Charta*, 2010. 15. (2. fejezet, 7. pont)

³⁶ Ugyanakkor a 11 individuális teljesítményversenyben és a 6 páros küzdősportban még 2008-ban is csupán kettőben (úszásban és triatlonban, illetve cselgáncsban és tékvandóban) szerezhettek ugyanannyi érmet, mint a férfiak.

³⁷ A NOB 2009 augusztusában úgy döntött, hogy a 2012-es londoni olimpián a női ökölvívók három súlycsoportban (48, 57, 69 kg) indulhatnak a játékokon.

³⁸ A *baseball*-nak van egy koedukált változata is. Megjegyzendő, hogy a 2012-es olimpia programjáról ismét lekerült a *baseball* és a *softball*.

³⁹ Az első 11 olimpián – a férfiakhoz hasonlóan – a nőknél is elsöprő az amerikai fölény.

⁴⁰ Íjászatban 1912-től 1972-ig, teniszben 1924-től 1988-ig nem rendeznek női versenyeket. Megjegy-

atlétikában és tornában, 1948-tól pedig kajak-kenuban indulhatnak női versenyzők. Ha azt a kérdést tesszük föl, hogy vajon az olimpiai sportok révén a huszadik század első felében túlinvestáló európai nemzetek (tehát az öt északi ország, továbbá Magyarország, Belgium és Svájc) lányai és asszonyai mekkora részt vállalnak a sikerekből, akkor némi meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy súlyuk az esetek túlnyomó többségében elenyésző. E nyolcas csoportban az egyetlen számottevő kivételt a dán nők jelentik, akik négy aranyérmét gyűjtenek (mely az 1948-ig elnyert összes dán olimpiai első helyezés negyede). A magyar nőknek öt jut (ez az összes arany 11,6%-a),⁴¹ míg a svédek nőknek egyre futja (a 93-ból!); a többi sikeres ország női sportolói aranyérem nélkül maradnak. A dánok mellett egyébként egyetlen európai nemzet van, ahol az 1948 előtti olimpiai teljesítményben kiemelkedő szerepet játszanak a nők: Hollandia, melynek 28 aranyérméből 11-et (azaz 39,2%-ot) szereznek.⁴² Vagyis megfogalmazható, hogy Európában, a huszadik század első felében a nemzetekhez kötődő Dávid-effektus egyértelműen férfiak által végbevitt, maskulin teljesítmény.

Az 1948-as londoni olimpia után 12 évnek kell eltelnie, hogy a nők egy újabb sportban, nevezetesen röplabdában indulhassanak. Ezt követően némileg gyorsabban vezetik be az újabb és újabb női szakágakat: így 1972-től íjászatban, 1976-tól kézi- és kosárlabdában, valamint evezésben, 1980-tól gyeplabdában, 1984-től lövészetben és kerékpározásban, 1988-tól teniszben és asztaliteniszben is részt vehetnek a nők. Látható tehát, hogy a változásokban a fegyelmezett egyéni teljesítményversenyek mellett egyre nagyobb szerephez jutnak a páros, illetve csapatsportok is. Mindez eltérő hangsúllyal úgy is megfogalmazható, hogy a huszadik század második feléig kell várni, hogy a nemzetközi sportversengésben a szimbolikus (nemzeti) közösségek reprezentálóiaként a nők is megjelenhessenek a nyilvánosság tereiben.

Ha az 1952–1988 közötti időszakot abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mely nemzetek sportolónői voltak a legsikeresebbek, rendkívül szignifikáns eredményeket kapunk. A nyolc kelet-európai szocialista ország sportolónőinek eredményét összevontan kezelve ugyanis megállapítható, hogy a nyolc olimpián az összes aranyérem 54 százalékát nyerik, következésképpen a szovjet blokk sikereiben relatíve nagyobb súllyal részesednek, mint a férfiak! Páratlan az 1976-ban elért teljesítményük, amikor is a nők számára kiosztott aranyérmek 90 százalékát szerzik meg! E sikerben óriási szerepük van a keletnémeteknek, akik ebben az évben 25 aranyra tesznek szert a szocialista sportolónők által összegyűjtött 44-ből.⁴³ A nyolc ország sportolónői tornában a legeredményesebbek, hiszen e sportágban a vizsgált periódusban kiosztott 51 aranyból 50-et nyernek.⁴⁴ Ráadásul e teljesítmények viszonylag arányosan, öt ország között oszlanak meg (a Szovjetunió 30, Csehszlovákia 7, Románia 6, Magyarország 5, a NDK 2 aranyat nyer).

zendő, hogy 1900-ban Párizsban golfban is indulhatnak nők, utána ez a sport kikerül a programból.

⁴¹ Az 1948 előtt nyert öt magyar női aranyból három vívásban születik, egy pedig magasugrásban, illetve Távluugrásban.

⁴² Ebből két sportoló, a futó Fanny Blankers-Koen, illetve az úszó Rie Mastenbroek hetet szerez.

⁴³ A keletnémet olimpiai csapat, mely – mint köztudott – ezen az olimpián a Szovjetunió után a második helyen végez az éremtáblázaton, illetve a nem hivatalos pontversenyben, összesen 90 érmet – s ebből 40 aranyat – gyűjt össze. A női úszószámokban kiosztott 13 aranyérem közül például 11 nekik jut.

⁴⁴ Csupán az 1952-es Helsinkinél történik meg, hogy egy nem szocialista sportolónő (nevezetesen egy svéd) is aranyéremhez jut tornából.

A kelet-európai sportolónők – az aranyérmek 80, illetve 100 százalékának megszerzésével⁴⁵ – kiemelkedően sikeresek kajak-kenuban és evezésben is. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy e sportágak gyakorlatilag két ország, a Szovjetunió és a NDK monopóliumának tekinthetők. Atlétikában és úszásban (melyekben az összes aranyérem 56, illetve 33 százalékát nyerik) hullámzóbb a nyolc ország sportolónőinek teljesítménye, noha a hetvenes évektől az NDK versenyzőnői sokat javítanak a statisztikákon. Az atlétika adatait tovább bontva érdekes összefüggésre bukkanhatunk. Van ugyanis egy olyan egyéni teljesítményverseny-típus, amelyben – a nyolc olimpián kiosztott 24 aranyéremből 24-et megszerelve – a szocialista országok sportolónői túlszárnyalják a tornában elért 98 százalékos eredményüket is. Ez pedig nem más, mint a nehézatléikai dobószámok kategóriája (amelybe a súlylökés, a gerelyhajítás és a kalapácsvetés tartozik). E három atlétikai dobószámban hat ország sportolónői osztoznak az aranyakon: a szovjetek 13, a keletnémetek 6, a románok 2, a magyarok, csehszlovákok és bolgárok 1-1-et szereznek.

Megállapítható tehát, hogy a szocialista sportolónők elsősorban az egyéni kvalifikációsversenyek egy jól körülhatárolható csoportjában tekinthetők kiemelkedően sikeresnek, azaz inkább individuumokként jelennek meg az olimpiákon.⁴⁶ A „szocialista lányok és asszonyok” kitaró, szívós, fegyelmezett, monotónia-tűrő, engedelmes, ügyes és diszkrétén tetszeni vágyó emberek, akik a legnehezebb súlyok elviselésére és megmozdítására is képesek. E tekintetben az általuk reprezentált beállítódások maszkulin vonatkozásai némileg hangsúlyosabbak, mint az olimpiai női számok alapján rekonstruálható ideáltipikusnak tekinthető „olimpiai nő” esetében. Ez az „olimpiai nő” ugyanis még a 21. század elején is ritkábban (és kisebb intenzitással) küzd, harcol, mint a tipikus férfi. A *libido dominandi*⁴⁷ archaikus késztetéseit civilizált formában reprodukáló harcformák (mint amilyen például az ökölvívás vagy a birkózás), továbbá a kemény munkával elsajátítható, standardizált körülmények között zajló, fegyelmezett, célirányult, testtudatos, individuális és exhibicionista (sport)versengés, valamint a csapatsportok küzdelmei inkább a férfiakra jellemzőek még, hiszen csaknem valamennyi klasszikus egyéni versenyszámban és csapat-sportban ők vannak jelen nagyobb súllyal.

Úgy fogalmazhatunk tehát, hogy az „olimpiai nő” még a 21. század elején is inkább játszásra termett személyként van jelen az olimpiai versenyeken. Másodszorban pedig olyan lényként, aki – a cirkusz, revü, musical világából származó, esztétikai téték által meghatározott viszonylatokat közvetítve – a tetszés fölkeltésére van hajlamosítva. (Jellemző, hogy a két kizárólagos női számban zenére kell

⁴⁵ Noha ez utóbbi százalékos adatot óvatosabban kell kezelnünk, hiszen az evezés csak 1976-tól szerepel az olimpiai programban.

⁴⁶ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a szovjet sportvezetés hatalmas erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a nyugati világban (is) népszerű kollektív labdajátékokban eredményesen szerepeljenek. E törekvésük nem eredménytelen: 1968 és 1988 között (a moszkvai olimpiát nem számítva) három aranyat nyernek röplabdában, illetve egyet-egyet kosárlabdában, illetve kézilabdában.

⁴⁷ Bourdieu szerint a „*libido dominandi*” az uralkodás ösztönösen meglévő vágya, egyfajta belső kényszerre épülő kötelességtudat, amivel a férfi „önmagának tartozik”. E késztetés – azaz *illúzió dominandi* – végső soron nem más, mint a férfiaság hangsúlyozásának, teljesítménykényszerének kötelezettségébe vetett hit, mely a társadalmilag meghatározott elfojtásoknak köszönhetően a valóságelvet teszi meg az örömev forrásául, s a férfiakat más férfiak (és közvetve a hozzájuk tartozó nők) legyőzésére, megelőzésére, azaz olyan játékok művelésére készteti, amelyek határeseti formája a háború. BOURDIEU, 2000

bemutatni a gyakorlatokat!) Mindazonáltal az is kétségtelen, hogy a „harcos, erős férfi” kontra „tetszeni vágyó, gyöngye nő” leegyszerűsített dichotómián alapuló toposz továbbélését nemigen tudnánk meggyőzően alátámasztani az olimpiai programon szereplő sportok elemzése révén. Nem csupán azért nem, mert – mint ezt a szocialista sportolók kapcsán láthattuk – a nők is versengenek és harcolnak, hanem azért sem, mivel egyes tevékenységformákban (szinkronugrás, tornászat, lovaglás, strandröplabda, stb.) a férfiak is a szépség kifejezésére vannak ítélve, következésképpen a maskulin test is megjelenhet erotikus vágy tárgyaként a televíziós közvetítések során. Vagyis a történelmi trendek inkább arra utalnak, hogy a nemek közötti erőviszonyok a kiegyenlítődés irányába mozdulnak el, és a sportok által képviselt „férfias” vagy „nőies” beállítódások, illetve tevékenységformák egyre inkább egymásba/egymásra csúsznak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy – hosszú távon szemlélve – az olimpiák egy olyan társadalmi folyamat indikátorai és generálói, melynek során egy globális léptékű *hibrid gender rezsim* van kialakulóban.

Globalizáció és a jelentések relativizálódása és pluralizálódása

Az 1896-os athéni olimpia programján az alábbi sportok szerepelnek (zárójelben az egyes sportágakban kiosztott aranyérmek száma): atlétika (14), torna (8), kerékpározás (6), lövészet (5), úszás (4), vívás (2), tenisz (2) és birkózás (1).⁴⁸ Túlnyomórészt versenysportok tehát; emellett két küzdősport (birkózás és vívás), valamint egy labdajáték (tenisz) található a listán. Abban a tekintetben viszont e sportágak közös nevezőre hozhatók, hogy valamennyi *egyéni tevékenység*. Ebbéli mivoltukban példászerű egyértelműséggel képviselik az alapító atyák elitista-individualista arisztokratizmusát, mely – és ezt manapság sokan elfelejtik – az amatőrizmust preferálja a 19. század végén egyre nagyobb teret nyerő, piaci elveket előtérbe helyező, polgári gyökerű professzionalizmussal szemben.⁴⁹

Az elkövetkező olimpiákon aztán számos új sport is bekerül a játékok programjába. Így például a vízilabda (1900), a labdarúgás és a gyeplabda (1908), majd némi szünet után a kézi- és a kosárlabda (1936). (Föltűnik a lovaspóló és a rögbi is, de ezek aztán lekerülnek a műsorról.) A tendencia nyilvánvaló: a szabályozott és standardizált körülmények között versengő *egyének* (vagyis az individualista kapitalista szellem inkorporációi) után megjelennek, majd egyre nagyobb teret nyernek a stratégiai *csapat sportok* (vagyis a kollektivistista kapitalista szellem inkorporációi). Ezek a csapat sportok drámai formában, azaz interaktív módon képesek kifejezni a közösségeken belüli, illetve közösségek közötti distinkciókat,⁵⁰ és ezáltal arra is lehetőséget biztosítanak, hogy sok ember azonosuljon az általuk hordozott és a változó kontextusokban folyamatosan újradefiniált jelentéstartalmakkal.

⁴⁸ A súlyemelés ekkor még az atlétika részének számít.

⁴⁹ HADAS, 2003: 285–290.

⁵⁰ Természetesen a csapatjátékok között lényegi különbségek találhatók e tekintetben: míg egy kosárlabda-meccsen szinte percenként vannak akciók, következésképpen találkozásként többnyire százas nagyságrendű a kosárdobások, azaz a katartikus drámai beteljesülések száma, addig egy labdarúgó-mérkőzés során hosszú percek is eltelhetnek érdemleges esemény nélkül, és a rendkívül hosszú játékidő – 90 perc – alatt is viszonylag ritkán esik ötnél több gól.

A szimbolikus tartalmak az egyes sportágak, csapatok beágyazódásának, egymáshoz mért viszonylatainak összefüggésrendszerében alakulnak ki, és eleinte naiv reflektálatlansággal hordozzák identifikációs konnotációikat. A berlini olimpiától azonban valami új kezdődik: a korábbi spontán és sokszor esetleges jelentéstartalmak egyre gyakrabban politikai legitimációs- és propagandacélokat kezdenek szolgálni. Erre elvileg ugyan minden sport megfelelhet, ám kétségtelen, hogy a csapat-sportok könnyebben fejezhetnek ki ideológiai megalapozottságú többletjelentéseket. Az idő előrehaladtával, egészen napjainkig tartóan mind nagyobb jelentőségre tesz szert az olimpiák eme nemzeti distinkciókat szimbolizáló-legitimáló jellege. Mint láttuk, a fent jelzett modernizációs expanziós folyamatokból adódóan a különböző korszakok eltérő kontextusaiban újabb és újabb jelentéstartalmak kerülhetnek előtérbe – a szomszéd országok rivalizálásától kezdve a világ- és politikai rendszerek szembenállásán át a vallási csoportok közötti küzdelmek reprezentációjáig.

A kollektív csapatsportokban elért sikerek főleg a feltörekvő és diktatorikus berendezkedésű országokban fontosak a mindenkori politikai elitnek számára, hiszen egy csapat sokkal könnyebben válhat az egész nemzettel kapcsolatos szimbolikus jelentéstartalmak hordozójává. Emellett e sikerek hangsúlyosabban jelennek (illetve jeleníthetők) meg a nemzetközi médiában. E tényező különösen hangsúlyossá válik az 1960-as évektől kezdődően, amikor a televízió révén soha nem látott és egyre növekvő méretű nemzetközi publikumhoz jutnak el az olimpiai közvetítések. E megállapítások hangsúlyosan érvényesek a világon legnépszerűbb sportra, a futballra, mely – a csapattársak kooperatív együttműködésén alapuló modern stratégiai labdajátékok legismertebb típusaként – képes folyamatosan újratermelni azokat a föltételeket, amelyekből fakadóan emberek számottevő csoportjainak kollektív identitása a meccsek által megteremtett szimbolikus társadalmi tér összefüggésrendszerében definiálódik. Ennek köszönhetően a futball tágran fölfogott erőterében intézményesül a szurkoló személye, aki immár nem egyszerű nézőként, hanem a küzdelem virtuális résztvevőjeként azonosul a csapat által hordozott kollektív jelentéstartalmakkal, és ennek köszönhetően egy szimbolikus harc részesévé válik. E helyzetben a kollektív azonosulásnak a személyiség legmélyebb lelki dimenzióját érintő nem tudatos, illetve érzelmi-indulati összetevői is fölszínre kerülhetnek.

Ezeknek az egyéni és közösségi identitáselemeknek egyik sajátossága, hogy elsősorban a sportküzdelem összefüggésrendszerében hívódnak elő egy szignifikáns másik, vagyis egy jól körülhatárolható ellenfél (ellenség?) jelenlétének köszönhetően. A csapatjátékok – *szimbólumalkotási potenciál*juknak és a sportküzdelem strukturális kényszerének köszönhetően – folyamatosan újradefiniálják és megerősítik a szurkolói identifikáció egyes elemeit. Ezek közül mindig az adott ellenféllel folytatott szimbolikus harc relációjában érvényes vonatkozások kerülnek előtérbe. Belátható, hogy az olimpiák kiváló projekciós felületként működhetnek, mivel egyrészt a múltban rögzült szurkolói beállítódások a hazai közegben megszokott ellenfél helyett a másik nemzetet képviselő sportolóra vetítődhetnek, másrészt a nemzeti tradícióba mélyebben beágyazódott sportok erőterében kikristályosodott szurkolói identitás- és viselkedésminták más sportok közegébe is áthelyezhetőkké válnak.

Ha a hatvanas évektől bevezetett sportok társadalmi konnotációit vizsgáljuk, némileg árnyalni vagyunk kénytelenek az individuális és kollektív sportokkal kapcsolatban elmondottakat. Nyilvánvalóan nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy

az olimpia programjára Tokióban fölkerül a cselgáncs, majd a későbbiek során a koreai eredetű tékvando, továbbá a távol-keleti országokban kiemelkedő népszerűségnek örvendő asztalitenisz, tollaslabda vagy röplabda. Ha ezekhez hozzátesszük a vadvízi evezést, a szinkronúszást, a szinkronugrást, a ritmikus sportgimnasztikát és a strandröplabdát, azaz a huszadik század végén föltűnt új olimpiai sportágakat, akkor nem jelenthet különösebb gondot számunkra, hogy fölleljük e sporttevékenységek egyik legfontosabb közös vonását. Nevezetesen: a hatvanas évektől a „multikulti” referenciákkal bíró, jól mediatizálható *látványsportok*nak van a legnagyobb esélyük arra, hogy bekerüljenek az olimpiai programba.

Azok a sportok vannak e szempontból előnyösebb helyzetben, amelyek jelentős szimbólumalkotási potenciállal rendelkeznek, s emellett drámai változékonyság és komplexitás jellemzi őket. Előny, ha a küzdők teste egészében látható (labdarúgás kontra vízilabda⁵¹), ha nagyobb (test)felület vesz részt a küzdelemben (cselgáncs kontra vívás), ha a versenytér jól áttekinthető (rövidtávfutás kontra evezés), ha a sport jól elkülönülő mozgásokat, helyváltoztatásokat tartalmaz (tornászat kontra lövészet), és ha a játékszer jól beazonosítható (strandröplabda kontra asztalitenisz). Példaértékű e tekintetben a *strandröplabda*, melynek már pusztá elnevezése is jelzi, hogy a globalizálódó élménytársadalom fontos, libidinózus örömeket kínáló színterét és tartozékait igyekszik a közös játék meghatározó elemévé tenni.

A „multikulti” látványsporttá válás esélyének egyik fontos mutatója a *sportok időszervezete* is. E kategória azt hivatott jelezni, hogy a versengő/küzdő felek azonos időben, vagy pedig egymást követően, eltérő időpillanatokban jelennek-e meg a sporttéren. A csapatjátékok, küzdősportok és az interaktív páros játékok mindegyike azonos időben zajlik, hiszen a sportolók csak úgy tudnak megmérkőzni egymással, ha egyszerre vannak jelen a sporttéren. Az egyéni kvalitásversenyek többsége is ilyen (hiszen a futók vagy az úszók is egyszerre indulnak). Ám számos olyan sport is létezik (az ugró-, dobó-, emelő- és lövészszámok mellett például a szépségversenyek kategóriájába tartozó torna vagy a műúszás), amelyek során a versenyzők egymást követően mutatják be produkcióikat. Belátható, hogy az élvezhetőség szempontjából a külön idejű sportok többnyire hátrányban vannak az azonos idejűekkel szemben, hacsak valamilyen rendkívüli tényező (mondjuk kiemelkedő újdonság- vagy esztétikai értékük) nem képes e hátrányt némileg ellensúlyozni.

A látványsportok esetében további fontos tényezőként merül föl a sportversenysis értelmelmezhetősége. E kategóriával annak az esélynek a mértékére kívánok utalni, amellyel a laikus néző – a szabályok ismerete alapján – követni és dekódolni tudja a szeme előtt zajló eseményeket. Ebből a szempontból legkönnyebben értelmelmezhetőek azok az egyéni kvalitásversenyek (futás, úszás, evezés stb.), amelyek során az egyik sportolónak az azonos időben zajló küzdelmek során egyszerűen meg kell előznie a másikat. Problematikusabb, de viszonylag könnyen megoldható ama egyéni kvalitásversenyek értelmelmezhetősége is, amelyek során nem azonos időben zajlanak ugyan a küzdelmek, ám a teljesítendő feladat jellege (nagyobbat dobni vagy ugrani, pontosabban lőni stb.) egyértelműen mérhető. Ugyanakkor jelentősen csökkentheti egy sportesemény értelmelmezhetőségét, ha a néző nincs tisztában a viszonylag bo-

⁵¹ A medence partján sorakozó, szép testű (férfi és női) vízilabdázók látványa persze fokozhatja e sportág vonzerejét a nézők egyes csoportjai számára. Csakhogy e tény kevés annak ellensúlyozására, hogy meccs közben a néző túlnyomórészt csak a vízilabdázó fejét, illetve felső testét látja.

nyolult szabályokkal (gondoljunk csak arra, mennyire érdektelen tud lenni európai szemmel egy baseball-meccs!), vagy ha az értékelés/pontozás szempontjai olyan szakértői tudást hordoznak, amelyek rejtve maradnak a laikusok többsége előtt (mint például a szinkronugrás, a vívás, a torna vagy a birkózás esetében).⁵²

Összefoglalóan megállapítható, hogy az újkori olimpiák egyszerre többféle társadalmi változást, folyamatot is tükröznek, illetve generálnak. Miközben ugyanis egyértelműnek tekinthető az individuális tevékenységektől a kollektív tevékenységek felé tartó hosszú távú tendencia, kellő jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a ténynek is, hogy a globalizálódó nemzetközi látványsport-üzem szervezeti és infrastrukturális rendszere a „multikulti” látványsportokat preferálja, akár azon az áron is, hogy ezáltal reindividualizációs tendenciákat indít újra. E folyamat visszavezethető a globálissá váló nemzetközi rendszer egyensúlyainak és az értelmezési horizontok kulturális kondicionáltságának bonyolultabbá válására: az idő múlásával párhuzamosan ugyanis egyre inkább természetessé válik, hogy ami a világ egyik pontján esetleg jelentés és tét nélküli tevékenység (mondjuk a gyeplabda Közép-Európában), az máshonnan (mondjuk a Brit Gyarmatközösség egykori országaiból) nézve egyértelmű jelentések, valamint komplex szimbólumtartalmak hordozója lehet.

Vagyis az olimpiák révén reprezentált és generált globalizációs folyamat egyik lényeges elemeként fölerősödik a nemzetközi rendszer relativizálódásának, kiegyenlítődéésének, a jelentések és az értelmezési alternatívák pluralizálódásának folyamata. A huszadik század végétől nem csupán a globális mértékű hibrid gender rezsim kikristályosodása megy végbe, hanem egyértelműen megkérdőjeleződik a domináns nyugati diskurzusok és reprezentációk kizárólagossága és – nem utolsósorban – a nyugati világ korábbi sportdominanciája is. Ilyen értelemben joggal beszélhetünk a nemzetközi sportüzem hibridizációjáról és relativizációjáról. És talán nem kell külön hangsúlyozni: az olimpiák e tekintetben is a globális politikai rendszer meglepően pontos indikátorának tekinthetők.

⁵² A vízilabda e tekintetben is hátrányos helyzetben van, hiszen a nézők túlnyomó többsége nincs tisztában például azzal, hogy a bíró éppen miért állított ki egy-egy játékost.

Felhasznált irodalom és rövidítések

BOURDIEU

- 2000 BOURDIEU, Pierre: *Férfiuralom*. Ford.: N. Kiss Zsuzsa. Budapest, Napvilág, 2000. (Társ-tudomány)

HADAS

- 1999 HADAS Miklós: Stílus és karakter. Futballhabituológiai traktátus. *Replika*, 10. (1999) 36. sz. 125–144.
- 2003 HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon, 2003. (*Helikon Universitas*)
- 2010 HADAS, Miklós: The Olympics and the Cold War: an Eastern European Perspective. In *The Politics of the Olympics*. Eds.: BAIRNER, Alan – MOLNAR, Gyozo. London, Routledge, 106–117.

HADAS-KARÁDY

- 1995 HADAS Miklós – KARÁDY Viktor: Futball és társadalmi identitás. *Replika*, 6. (1995) 17–18. sz. 89–119.

KARÁDY

- 1997 KARÁDY Viktor: *Zsidóság, asszimiláció és polgárosodás*. Budapest, Cserépfalvi, 1997.
- 2000 KARÁDY Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Replika kör, 2000. (*Replika könyvek*, 6.)

Olimpiai Charta

- 2010 Olympic Charter 2010.
http://www.olympic.org/Documents/Olympic%20Charter/Charter_en_2010.pdf
 (2010. június 1.)

Szegedi Péter

A futballmező

Kísérlet az 1945 előtti magyar labdarúgószféra történeti-szociológiai modellezésére

A Magyarországon a 19–20. század fordulóján meghonosodó labdarúgást az addig ismert sportágaktól az a lényegi különbség választotta el, hogy csapatjáték lévén kiváló lehetőséget nyújtott az azonosulásra, vagyis a futballmérkőzések hétről hétre alkalmat teremtettek a *kollektív identitás átélésére*. Az egyéni sportokkal ellentétben egy futballmérkőzésen „*jelentős embertömegek egy zárt tér interaktív helyzetében egy szimbolikus harc közvetett résztvevőivé válnak*”, s a „*szurkoló nem (elsősorban) az egyéni versenyzőnek drukkol annak egyéni kvalitásai (illetve a sportoló és a szurkoló közötti esetleges viszony) alapján, hanem egy csapat által reprezentált közösséggel azonosul*”.¹ Ha a labdarúgás társadalmiasulását kutatjuk, elsőként arra a kérdésre kell választ kapnunk, hogy a futball miképp válhatott különböző társadalmi csoportok szimbolikus küzdelmeinek terepévé. Messze túlnőne e tanulmány keretein, ha a testhasználat, vagy a sportág-preferencia csoportspecifikus vonásait elemezném. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a sport társadalomtudományi vizsgálatának egyik fontos szempontja, hogy a különféle társadalmi pozíciójú emberek különböző sportágakat preferálnak, illetve hogy a szurkolók és sportolók klubpreferenciáinak is vannak csoportspecifikus tényezői.

Társadalmi pozíció és sportág-preferencia

A 19. század előtti, premodern sportok még főként a katonai kiképzés eszközei voltak, vagyis a testedzés nem egy saját szabályok alapján szerveződött, önálló társadalmi szférát jelentett, hanem része volt a nevelésnek, és főként a katonáskodásnak. Modern sportról akkor beszélhetünk, amikor a testedzés hadászati háttere elhalványul, azaz a sporttevékenységet immár *elsősorban* önmagáért űzik.

Hadas Miklós szerint a modern testedző sportok megjelenése egy „*hosszú távú civilizációs folyamat következménye (illetve indikátora), melynek során az archaikus libido dominandi harci késztettségén alapuló férfibeállítódásokat fokozatosan kiszorítják a versengő férfikésztettség megváltozott férfibeállítódások*”.² A sport, mint a versengés civilizált formája, elterjedésének kedvező terepet biztosítottak a 19. század középső-utolsó harmadában zajló társadalmi változások. A testedzés – elsősorban a kiegyezés után –

¹ HADAS-KARÁDY, 1995. 90.

² HADAS, 2002. 15.

minden korábbinál szélesebb csoportokat érintett. Ez a modernizáció felgyorsulásának, a nyugat-európai minták átvételének éppúgy köszönhető, mint a polgárosodásnak, a szabadidő megjelenésének, illetve a kiegyezéssel meghonosodó, szabadabb, az egyesületek alapításának kedvező terepet jelentő társadalmi-politikai klímának.

1866-ban alakult meg a Nemzeti Torna Egylet, majd hamarosan további sportágak művelését kultiváló egyesületek jöttek létre. A századfordulóig a legnépszerűbb sportág a torna, az atlétika, a kerékpár a korcsolya, az evezés és a vívás volt.³ A 19. század végén egy olyan sportterbe robbant be a futball, ahol éppen a kerékpár volt a legkedveltebb sportág, ám a hosszútávú tendenciákat figyelembe véve a sportmező két domináns szereplőjének a tornát és az atlétikát tarthatjuk.⁴ A két sportág, társadalmi beágyazottságát tekintve gyökeresen különbözött egymástól. Hadas Miklós szerint az önfegyelmre szoktató torna, melynek lényege nem mások legyőzése, hanem a sportoló testének építése, „*az aszketikus életmódja révén fölfelé törekvő polgárság étoszának hordozója*” volt.⁵ A tornával állt szemben a szabadban úzótt, versengésen alapuló, „*a férfias nemesi versengés diszpozícióit modernizáló*” atlétika.⁶ A futball látványosan különbözik mindkettőtől, hiszen több játékos-elemet tartalmaz, és – szemben a tornával vagy az atlétikával – sokrétű sporttevékenységet tesz lehetővé. A futballban kisebb a testi erő szerepe, mint például a tornában, mégis lehet keményen, robotolva játszani. Különbözik az atlétikától is, hisz a futballisták ugyan sokat futnak, de egy technikás, ám lassú labdarúgó éppúgy érvényesülhet, mint atlétikusabb társa. A futball annak is köszönhette gyorsan felívelő, példátlan népszerűségét, hogy ez volt az első olyan külföldről importált sport, ahol a versenyzőnek mindenekelőtt nem saját testét kellett leküzdenie, vagyis: a futball volt az első sportjáték Magyarországon.

A labdarúgás olyan társadalmi rétegeket érintett meg, amelyek korábban semmiféle sportot nem űztek. Vagyis a századfordulón rohamos gyorsasággal elterjedő labdarúgás legfontosabb jellemzője nem csupán a többi sportágat háttérbe szorító népszerűsége, hanem a kisebb egzisztenciákat – kispolgárokat, munkásokat – is elérő, széles társadalmi expanziója volt.

Hangsúlyoznom kell azonban, hogy csoportspecifikus háttérük szerint az egyes sportágak egymáshoz viszonyítva, vagyis egy időben folyamatosan változó viszonyrendszerben, *relacionális* struktúrában jelentek meg. Amikor polgári tornáról, arisztokratikus atlétikáról vagy épp a munkások által is játszott futballról beszélünk, akkor e jelzőkkel azt szemléltetjük, hogy van egyfajta megfelelés, *strukturális homológia* a társadalmi térben elfoglalt pozíció és bizonyos típusú – a szimbolikus térben különböző, változó pozíciókat felvevő – szabadidős tevékenységek preferá-

³ 1884 és 1896 között (a páros években) a *Herkules* című sportújság 622 cikke foglalkozott tornászattal, 495 atlétikával, 447 kerékpározással, 293 korcsolyázással, 284 evezéssel, 164 pedig vívással. HADAS, 2003. 256.

⁴ A kerékpározás a századfordulóra ért népszerűsége csúcsára, az 1899-ben bevezetett kerékpáradó hatására azonban sorra szűntek meg egyesületek. Ezzel szemben a torna és atlétikai egyesületek, szakosztályok, de legfőképp a két sportág szakszövetsége évtizedekig megőrizték befolyásukat.

⁵ HADAS-KARÁDY, 1995. 94.

⁶ HADAS-KARÁDY, 1995. 95. A két sportágról részletesen lásd HADAS, 2003. vonatkozó fejezeteit a tornáról és atlétikáról, különösen „*Az atlétika és a tornászat közös jegyei*” (235–239.), illetve az „*Atlétika kontra tornászat*” (239–247.) részeket.

lása között. E sportágak azzal képeznek relacionális struktúrát, hogy nem pusztán önmagukban, hanem egymáshoz képest lesznek „polgáriak” vagy „arisztokratikusak”, „elit” vagy „plebejus” sportok. Hadas Miklós szavaival: „A kerékpározás például – amennyiben az atlétika kontextusában jelenik meg – a racionális, fegyelmezetten jövőirányult polgári beállítódás intézményesülését elősegítő sportként jelenik meg, amelyben hangsúlyozottan érvényesülnek az együttműködésre kész közösségi szellem vonatkozásai. A közösségi szellem ugyanakkor némileg háttérbe szorul, amikor a kerékpárosok tevékenysége egy másik relációban, mondjuk, a tornászokhoz viszonyítva értelmeződik. E másik összefüggésben jó eséllyel a kerékpározás versengő jellege kerül előtérbe.”⁷ Mindazonáltal az egyes sportágak preferálói társadalmi helyzetük szerint korántsem alkottak homogén egységet, ráadásul a társadalmi és a szimbolikus tér közötti homológ viszony is változik időben (azaz előfordul, hogy egy „plebejus” sportból „elit” sport lesz, vagy a „plebejus” sportnak lesz egy „elit” változata).

Az egykori sportolók, vezetők, az egyesületi tagok, illetve a sportesemények nézőinek társadalmi helyzetéről minimális ismereteink vannak. Így amikor „arisztokratikus atlétikáról”, „polgári tornáról” beszélünk, az nem azt jelenti, hogy pontosan ismerjük a sportolók társadalmi helyzet szerinti összetételét. Történeti forrásaink csak közvetve tájékoztatnak a sportágak társadalmi hátteréről. Tudjuk például, hogy a szociáldemokrata Munkás Testező Egyesület (MTE) országos hálózatában a birkózás volt a legnépszerűbb sport, tudjuk, hogy a budapesti munkáskerületekben voltak a legnagyobb futballgrundok, tudjuk, mi volt az eredeti foglalkozása a legjobb magyar labdarúgóknak, és tudjuk, hogy a sok sportágban tetten érhető magas zsidó részvétel az atlétikára egyáltalán nem volt jellemző. A sportegyesületek vezetőinek társadalmi pozícióiról pontosabb források állnak rendelkezésünkre, s ezek alapján – ha az egyes sportágakról nem is – de az egyesületek társadalmi beágyazottságáról már releváns állításokat fogalmazhatunk meg.

A sportág-preferencia csoportosajátos mivoltának következménye, hogy a sportágak mintegy „megjelölik” híveiket, vagyis megkülönböztető jelként funkcionálnak. Pontosabban: a sportágak és híveik viszonya kölcsönös, hiszen először a különböző társadalmi pozíciójú sportolók, nézők jelölik meg – habitusaik, kollektív diszpozícióik alapján, mintegy „öntudattalanul” választva – az adott sportágat. Az egyes differenciált társadalmi pozíciókhoz (melyet alapvetően a birtokolt kulturális és gazdasági tőke határoz meg) kötődő diszpozíciók, illetve habitusok és az azok által generált állásfoglalások a sportot a szimbolikus tér részévé teszik, mely tér alapja a különbség, megkülönböztetés vagyis *distinkció*. Más szóval: az állásfoglalások (sportág-preferencia) a társadalmi pozíciók terét tükrözik a diszpozíciók és habitusok közvetítésével. Tehát a sportok épp olyan – többnyire nem tudatosan használt – megkülönböztető jelek, mint a testtartás, a ruhaviselet vagy a test megváltoztatható részeivel (például bajusz, szakáll, haj) kapcsolatos eljárások. A sportágak éppúgy részei a szimbolikus térnek, mint az italok vagy az ételek. Bourdieu szavaival: „amit a munkás eszik, és főleg ahogyan elfogyasztja, az általa űzött sport és a sportolás módja, politikai véleménye és ahogyan azt kifejezi, mind szisztematikusan eltér az ipari (nagy)vállalkozó fogyasztói szokásaitól vagy gyakorlatától”.⁸

⁷ HADAS, 2003. 281.

⁸ BOURDIEU, 2002b. 19.

„A statisztikailag kimutatható (felmérhető) sporttevékenység leírható úgy, mint kereslet és kínálat, vagy pontosabban, adott pillanatban kínált termékek és a fogyasztásra való hajlamok, a diszpozíciók közötti kapcsolat eredménye” – állítja Bourdieu.⁹ Vagyis az egyes sportágakban a testhez való viszony, tehát az „esztétikum” és az „erő” foka az, ami meghatározza azok jellegét, e „fok” szintjétől függ, hogy a sportágot – kollektív diszpozícióik révén – milyen társadalmi csoportok kultiválják. Egy „esztétikum-skálán” magas értéket kap az a sportág, melyben a „szépség” és a „kecsesség” dominál (többnyire egyéni sportok, melyekben a versenyzők teste nem érintkezik egymással), ezek élesen szemben állnak az „izzadt” sportágakkal, ahol kemény test-test elleni küzdelem érvényesül. A keresleti oldalon pedig az egyes csoportok kollektív diszpozícióit azonosíthatjuk. Ahogy manapság az ökölvívást az alacsony iskolai végzettségűek és a szegényebbek kedvelik (vagyis akik kulturális és gazdasági tőkéből keveset birtokolnak), úgy az „életstílusok terének” ellentétes oldalán találjuk például a síelést vagy a tornát, s mindazon sportágakat, ahol az erő legfeljebb eufemisztikusan jelentkezik, s mely sportokat főként a társadalmi tér magasabb pozícióin elhelyezkedők kedvelik.¹⁰

A sportegyesület mint elemzési egység

Ha a sport történetét mint szociológiai problémát közelítjük meg, kutatásunkat több irányban is folytathatjuk, hiszen a sportélet több, egymással sokszor alig-alig összefüggő területet fed le. A társadalmi pozíció és a sportág-preferencia közötti összefüggéseken túl vizsgálhatjuk az iskolai testnevelést pedagógiatörténeti szempontból, esetleg az iskolai osztályzatokból vagy a testnevelés alól felmentettek társadalmi összetételéből következtethetünk a testhasználat csoportspecifikus sajátosságaira. Koncentrálnánk a szervezett keretek között űzött sportra a sportolók vagy sportvezetők mobilitását vizsgálva, esetleg nem is a sporttevékenységre, hanem a sportszervezetekre – egyesületekre, szövetségekre – összpontosítva. Vizsgálhatjuk a sport és más társadalmi alrendszerek kapcsolatát, például hogy milyen, történelmileg változó kapcsolat van sport és politika között. A kutatás lehetséges irányait aszerint is csoportosíthatjuk, hogy vizsgálódásunk a sportélet mely szereplőire irányul. Így elemzési egységünket képezhetik a sportolók, az egyesületek, a nézők vagy a média.

A magyar labdarúgás történetével foglalkozó kutató azonban hamar szembe-sül azzal, hogy a rendelkezésére álló források szűk ösvényre terelik mozgásterét. A sportolókról nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Mi a teendőnk például, ha arra akarunk választ kapni, hogy milyen társadalmi pozíciójú emberek futballoztak? Reménytelen feladat felmérnünk, kik rúgták a labdát a grundokon, vagyis le kell mondanunk arról, hogy a labdarúgást mint tömegsportot vizsgáljuk (bár

⁹ BOURDIEU, 2002a. 7.

¹⁰ A sportág-preferenciák csoportspecifikus profiljának vizsgálatakor pontosan el kell különítenünk a nézőket, sportolókat és a sportvezetőket. Manapság egy profi bokszgálára drágább belépőket árulnak, mint bármilyen más sporteseményre, de az ökölvívók túlnyomó többsége változatlanul alsóbb osztályokból kerül ki. Vagyis a fogyasztók szempontjából (nem vizsgálva a tévénézőket) a profi boksz elit sport, a sportolók szempontjából viszont „plebejus sportág”.

tudjuk, hogy a nagyobb városok mely részein voltak grundok, ám ebből legfeljebb felületes következtetéseket vonhatunk le az ott játszó fiatalok származására vonatkozóan). De a forráshiány miatt akkor sincs lényegesen könnyebb helyzetünk, ha az egyesületekben sportolókról szeretnénk adatokat gyűjteni.¹¹

Am nem csupán a fellelhető források jellegéből, hanem a futballmező jellegzetességeiből is következik, hogy az egyesületek kiváló elemzési egységnek bizonyulnak, hiszen a labdarúgó erőterben a klubok és nem a labdarúgók versengtek egymással. Az egyesületek nagy hányada jól körülírható társadalmi csoportok reprezentánsa volt, azonosítható társadalmi jelentéstartalmakkal, a szimbolikus térben jól definiálható hellyel. Miképp bizonyos társadalmi pozíciójú emberek „megjelölnek” egy-egy sportágat, s ezzel a szimbolikus tér részévé teszik, úgy jelölik meg az egyesületeket annak vezetői, tagságuk, szurkolói. Vagyis sok esetben egy egyesület preferálása épp olyan *megkülönböztető jel*, mint egy étel vagy ital kedvelése. Még akkor is így van ez, ha az egyesületek *társadalmi beágyazottságának* meghatározásakor sem vagyunk könnyű helyzetben, hiszen egy klub pozícióját a szimbolikus térben egyaránt meghatározza, hogy kik a sportolói, vezetői, tagsága vagy szurkolói. Ez az a négy csoport, akik valamilyen formában kötődnek egy egyesülethez, meghatározzák egy sportklub társadalmi beágyazottságát. A sportolókhöz hasonlóan a szurkolókról is csupán hozzávetőleges ismereteink vannak (bár néhány indikátorból – például a jegyárakból – következtethetünk a szurkolók vagyoni helyzetére), más azonban a helyzet a tagsággal és a vezetőkkel. A sportegyesületek eredetileg azért alakultak, hogy megszervezzék tagjaik sportolását, magyarán általában azért lett tagja valaki egy sportegyesületnek, hogy sportoljon, illetve a tagság előfeltétele volt a sportolás biztosításának. 1945 előtt a magyar sportegyesületi tagoknak öt csoportja különböztethető meg: alapító, rendes, tiszteletbeli, pártoló és ifjúsági – ám nagy részük nem végzett sporttevékenységet. A KSH 1941-es sportstatisztikai felmérése szerint több mint kétszer annyi sportegyesületi tag volt az országban, mint sportoló: az 1 500 sportegyesületnek 430 000 tagja, ám csak 116 000 felnőtt, illetve 47 000 ifjúsági igazolt sportolója volt.¹²

Az egyesületek e tekintélyes létszámú tagságáról sincsenek megbízható forrásaink, viszont sok klub „merítési bázisát” ismerjük. Vagyis egy egyetemi klubról fontos információkat árul el, ha megtudjuk, kik tanultak az egyetemen, vagy megvizsgáljuk volt-e valamilyen kapcsolata a sportegyesületnek a politikai szerepet is betöltő egyetemi diákszervezetekkel. Ha egy vasutas klub társadalmi beágyazottságáról szeretnénk írni, vagy el akarjuk helyezni a klubot a politikai erőterben, akkor ezt megtehetjük az egyesület bázisát jelentő vasúti javítóműhely bemutatásával. Jóval többet tudunk az egyesületek vezetőiről, sportvezetők sokaságának „civil életéről” vannak forrásaink, hiszen nagy részük nem „ismeretlen” sportoló volt, hanem egy város(rész) vagy egy kisebb közösség életében fontos szerepet játszó, közéleti tevékenységet is ellátó ismert személy.

¹¹ Az 1945 előtti labdarúgással foglalkozó kutató szinte kizárólag a korabeli sajtóanyagot használhatja forrásként. Levéltári források csak elvétve fordulnak elő, csupán néhány labdarúgó írta meg visszaemlékezéseit, a nagyobb egyesületek jubileumi évkönyvei jelentik a legjobb könyvészeti forrásanyagot. A sajtó ezzel szemben kiváló forrásnak bizonyul, köszönhetően többek között annak, hogy 1945 előtt több országos sportnapilap is megjelent.

¹² MIKE, 1943. 188., 190., 195. alapján. A mintegy 160 000 sportoló negyede volt labdarúgó.

Hozzá kell tennünk mindehhez, hogy az egyesületek *társadalmi beágyazottsága* és az általuk hordozott *jelentéstartalom* nem feltétlenül fedi egymást. Egy baloldaliként számon tartott klubnak nem biztos, hogy csupán baloldali elkötelezettségű tagjai voltak, és egy nem kizárólag zsidókból álló egyesület is hordozhatott olyan jelentéstartalmakat, hogy akár saját drukkerai, akár más klubok hívei „zsidó”-nak tekintették (kiváló példa erre az MTK).

A klubok társadalmi beágyazottságára tehát (néha deformáltan) ráépült a jelentéshordozó funkció, melynek révén a futballkedvelők azonosították az egyesületeket. Az egyesületek jelentéshordozó funkciónak egyik legkézenfekvőbb következménye volt, hogy amikor egy klub népszerűvé vált, jól szerepelt a bajnokságban vagy rangadókat játszott, e kiemelt mérkőzések mozgósították a klub által reprezentált társadalmi csoportok futballkedvelő tagjainak tekintélyes részét. Ennek azonban csak egyik vetülete, hogy mennyien mentek el a rangadókra. Ennél többről van szó: arról, hogy a futball részévé vált a mindennapoknak, a sportággal kapcsolatos eseményekkel gyakran nagy terjedelemben foglalkoztak közéleti lapok is. Vagyis egy klub olyannyira részévé tudott válni egy társadalmi csoport életének, hogy az egyesület preferálása a közösség (vagyis a klub társadalmi bázisa) identitásának részévé vált.

Konfliktusok

A futball népszerűvé válásának hátterében az egyesületek társadalmi hátterű rivalizálását azonosíthatjuk. Nem véletlen, hogy a sportág a kontinensen épp a Monarchiában vált gyorsan népszerűvé (Ausztriában és Magyarországon már az 1910-es években a briteket megközelítő színvonalon futballoztak), hiszen a három „nagy” nemzet viszonyát egyébként is konfliktusok terhelték. Ugyanezt elmondhatjuk Bécsről, Budapestről, Prágáról: a három város társadalmát jelentős felekezeti-etnikai törésvonalak tagolták. Az ilyen társadalmak ideális feltételeket teremtettek a sportág elterjedésének.

A futballklubok közötti összecsapások egyik síkja *szimbolikus* volt, ekkor a csatározások az újságok hasábjain folytak, ám a sajtóban megjelenő érvek, előítéletek hosszabb távon a drukkerok tartós vélekedésévé transzformálódtak. Amikor a versengés tétjeit vagy a konfrontációk mibenlétét vizsgáljuk, nem pusztán az lehet számunkra figyelemre méltó, hogy a konfliktust kiváltó okok valóságosan létezőek voltak-e, hiszen a manifeszt vádak mögött sokszor látens okok húzódtak meg. Amikor ugyanis a riválisok a legképtelenebb vádakkal illették egymást, akkor egy csapathoz, városhoz, közösséghez kötődő, a kollektív identitás részét képező, a múltban gyökerező, ellenséges érzület megnyilvánulásait láthatjuk. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezek a vádak, előítéletek, (sokszor hamis) képzetek az ellenfélről, nem feltétlenül a sportvezetők, a ténylegesen szembenálló klubok vélekedései voltak. A sajtóban megjelenő sportvezetői nyilatkozatok a csapatok közötti küzdelmek részét képezték, de az újságírók – többnyire maguk is drukkerok – gyakran torz optikán át látták és láttatták a sportélet eseményeit. Miként az egyes politikai szekértáboroknak voltak orgánumai, az újságok úgy preferáltak egy-egy klubot. A „vonzalom” gyakran természetes volt, egy szélsőjobboldali laptól sok jóindulatra nem számíthatott egy zsidó hátterű vagy egy szociáldemokrata klub, néha pedig személyes nexusokon múlt, hogy egy újság milyen klubot favorizált.

A konfliktusok második színtere a *szövetségi hatalomért* folytatott küzdelem volt, amikor a tét már korántsem csak szimbolikus, akik ugyanis kedvező pozíciókra tettek szert a labdarúgó szövetség testületeiben, döntéseikkel kedvező helyzetbe hozhatták klubjaikat. Amikor a klubok pozícióharcait kutatjuk, az egyik legfontosabb kérdésünk, hogy ki uralja a labdarúgó szövetséget? A szövetség tanácsa az évente megrendezett MLSZ-közgyűlés mellett a labdarúgás legfontosabb döntéshozó szerve volt. Aki ott többségre tett szert, az hozta a szabályokat, míg az egyes bizottságok például fegyelmi ügyekben elnézőek lehetnek azokkal az egyesületekkel, akiknek képviselői e testületekben többségben voltak, az ellenlábás csapat játékosait viszont szigorúan büntethették. Amíg – a sportág első éveiben – nem voltak ellentétes klubérdekek, nem voltak szembenálló pozíciók sem, így addig nem volt jelentősége, hogy kik szereznek fontos tisztségeket a közgyűléseken. Az 1901-ben alakult Magyar Labdarúgók Szövetségében nem voltak szekértáborok, jelentős ellentétek, igaz, komoly labdarúgóélet sem folyt az országban. 1904-ben jelentkeztek a klubok képviselői között először feszültségek, pedig ekkor még rendkívül demokratikusan működött a szövetség, a tanácsba minden tagegyesület delegálhatott képviselőt. A klubok számának gyors növekedése miatt redukálni kellett a tanácstagok számát, így 1909-től 24 tagú választott tanács működött az MLSZ-ben. Ennek az lett a következménye, hogy bizonyos elvek vagy érdekek mentén klubkoalíciók szerveződtek, s így lehetővé vált, hogy néhány klub szövetsége (akik következetesen pártoknak nevezték magukat) hatalmi pozícióba kerüljön a szervezeten belül. Ez a gyakorlatban úgy történt, hogy több klub a szövetségi közgyűlés előtt eldöntötte, kik azok a jelöltek, akiket a tanácstag-választáson támogatnak. Ha egy koalíció több klubot állított maga mögé, mint ellenfele – 1911 és 1926 között rendszeresen legalább két pártra szakadtak az egyesületek –, akkor a következő közgyűlésig hatalmi helyzetbe került.

A klubközi konfliktusok harmadik szintjét a *szurkolói összecsapások* jelentették: a pályán, a lelátón vagy a pályákon kívüli futballerőszak mutatja legtisztább formában, hogy mely csapatok között voltak éles konfliktusok. Még akkor is így van ez, ha ezek az erőszakos cselekmények nem minden esetben jelzik a klubok közötti konfliktusokat: előfordulhattak „szikrázó” mérkőzések, de lehetett két csapat drukkerei között tartósan rossz viszony úgy is, hogy közben a klubok között nem voltak éles ellentétek. Viszont a fizikai összetűzések jelzik azt, ha két klub társadalmi bázisa különbözik, mivel a szimbolikus térben egymáshoz közel álló klubok drukkerei vagy játékosai között nem voltak erőszakos összecsapások.

A labdarúgók erőszakos játékáról szóló tudósítások azért fontos források, mert egyrészt mutatják a küzdelem hevességét (ami mindig jellemző volt, ha „ellentétes társadalmi háttérű” csapatok játszottak egymás ellen), másrészt a játékosok durvasága gyakran előkészítette a terepet a drukkerek rendbontásainak. Főként az 1920-as évek elején többször megesett, hogy drukkerek törtek be a pályára és az ellenfél játékosaira támadtak. Az esetek nagy részében rekonstruálhatók az okok is: amellet, hogy a másik egyesület a szimbolikus tér ellentétes pólusán helyezkedett el, a drukkerek gyakran úgy érezték, ha az ellenfél túl keményen játszik, a megtorlatlanul hagyott sérelmekért nekik kell elégtételt venniük. De a bírók is sokszor váltak a drukkerek célpontjává: megtámadták a játékvezetőt, mert nem volt elég keménykező vagy pártosan bírászkodott.

A futballmező kialakulása

A következőkben kísérletet teszek arra, hogy a klubok pozícióharcait egy szociológiai paradigma, a bourdieui mezőelmélet logikájával, fogalmaival mutassam be. Nem célom, hogy mindenben híven kövessem Bourdieu „észjárását”, hogy elméletének és fogalmi hálójának minden fontosabb elemét felhasználjam, vagy hogy az életmű egészét áttekintsem (a futballmező leírásában a vallási és mindenekelőtt a kulturális mező működésének modelljét használtam fel).¹³

Bourdieu szerint akkor beszélünk mezőről, ha egy szakértői testület (például a vallási mezőben a papság) kezébe veszi a szférára jellemző szimbolikus javak monopolisztikus kezelését. Más szóval a mező olyan társadalmi szféra, amely különvált más társadalmi szféráktól, saját szabályai vannak, és többé-kevésbé autonóm résztvevői (ami természetesen nem jelenti azt, hogy egy mező teljesen független lenne más mezőktől). Egy mező, vagyis egy speciális *erőtér* fontos mozzanata a küzdelem, vagyis a mező szereplőinek egy része azért küzd, hogy a mező feletti hatalmát megtartsa, másik része – akik kétségbe vonják az uralkodó pozíciókban lévők legitimitását – pedig azért, hogy e hatalmat megszerezze.

E modellben, ahogy már korábban is utaltam rá, nem a sporttevékenységet, hanem a sportegyesületeket tekintem fő elemzési egységnek. Ha a sporttevékenységet elemezzük, akkor a szabályok tartós rögzülését vagy bizonyos uralkodó játéktípus kialakulását tarthatnánk a mező megszerveződése szempontjából döntő mozzanatnak. Például akkor beszélhetnénk futballmezőről, amikor a sportág elvált a rögbitől, stílusa folyamatosan finomodott, és az egységesedő szabályok szerint úzött játékból kiszorították azokat, akik amellelt érveltek, hogy a labdát kézzel is meg lehessen érinteni. Kétségtelen, hogy ezek a folyamatok szerves részét képezik a futballmező történetének, ám ebben modellben mégsem ezen van a hangsúly. A futballmező kialakulása ugyanis az egyesületek megalakulásával függ össze, az általuk létrehozott sportági szakszövetségek pedig ekvivalensek a *szakértői testületekkel*. Ennek megfelelően a sportesemények nézői és a játékot szabadidejükben, de nem a kodifikált szabályok értelmében űzők jelentik a *laikusokat*. Vagyis akkor beszélünk egy specifikus sportági mezőről, amikor a sporttér szabályozottá válik abban az értelemben, hogy egyrészt az egyesületek, illetve szövetségek szabják meg, mi számít az adott sportág szabályainak megfelelő sporttevékenységnek, másrészt azzal, hogy hivatalos sportversenyen csak igazolt egyesületi tagok indulhatnak, *a sportág szövetségének tagegyesületei* döntenek el, kiket fogadnak el sportolóknak. Ekkor a sportág már nem pusztán játék (mint a méta vagy a füleslabda), nem is olyan „halálosan komoly dolog” (mint a párbaj), nem egyfajta szerencsejáték (mint a lóverseny), de nem is a katonai kiképzés része.

Értelmezésem szerint a labdarúgás akkor vált mezővé, amikor a szövetségben harc indult a vezetésért, az irányító pozíciók megszerzéséért. Bourdieu szerint a mező olyan *erőtér*, ahol bizonyos tudás monopolizálásáért folyik harc a szakértői testület tagjai között, így áll szemben egymással a pap és a próféta (vallási mező), a „tisztá” és a „kommersz” művészet (irodalmi mező). A futballmezőben a labdarúgó szövetség irányítása, s ezzel párhuzamosan bizonyos elvek uralkodóvá tétele volt

¹³ BOURDIEU, 1978., 2002d.

a cél. A szövetség és az egyesületi koalíciók viszonyát úgy kell elképzelni, mint az egyházon belüli szekértáborokat vagy a politikai mezőben a pártokat. Deklaráltan a politikai pártok sem *önmagáért* a hatalomért küzdenek, hanem, hogy egy társadalomszervező elvet uralkodóvá tegyenek: ahogy egy konzervatív párt a kisközösségek erejét, egy szociáldemokrata párt a szolidaritást tartja a társadalom (politika) legfontosabb elvének, úgy tartja egyedül üdvöztőnek egy sportegyesületi koalíció a „tisztá amatőrséget” vagy a „céltudatos profizmust”.

Egy sportági mező kialakulásának első mozzanata, hogy a külvilág az adott tevékenységet önálló sportágként ismerje el. Ezen a fázison szinte minden sportágnak át kellett esnie: erről szólt a torna (MOTESZ) és az atlétikai (MASZ) szövetség küzdelme,¹⁴ így vált külön a kézilabda a labdarúgástól, az ökölvívás szervezeti keretét pedig sokáig a birkózó szövetség adta. Ezt követően a szövetségek egyre nagyobb önállóságra tettek szert, így például a labdarúgó szövetség eldönthette, hogy milyen egyesületeket fogad be, vagy – ha például bundázott – zár ki tagjai közül (s ezzel megfosztja őket annak lehetőségétől, hogy a bajnokságban induljanak), de a szövetség dönti el azt is, hogy kiket ismer el játékosának (azaz kinek fogadja el igazolását).¹⁵ Így ha egy játékos kirívóan durván játszott, például megverte a bírót, akkor a szövetség fegyelmi bizottsága akár örökre el is tilthatta, a sportoló egyesületének tiltakozása ellenére (mivel az egyesület a szövetség tagja, s ezzel elfogadta a mező szabályait, s ugyan tüntetőleg kivonulhatott a szövetségből, de ezzel a laikusok táborába került volna). Nem véletlen tehát, hogy a nemzeti szövetségek megalakulásuk utáni igyekeztek elérni, hogy az országban működő egyesületek legitimnek ismerjék el a szervezetet, tehát a szövetségek első dolga volt lezárni a mező határait.

A futballmező struktúrája

A labdarúgó szövetségben akkor kezdődtek kiélezett pozícióharcok, amikor jelentősebb csoportok akarták az uralkodó szabályokat megváltoztatni (itt nem játékszabályokra gondolok, hanem például arra, hogy a játékos nem kaphat fizetést az általa végzett sporttevékenységért). Ez összefügg a mező strukturálódásával, melynek alapja a klubok *differenciálódása*, illetve *polarizációja* – az első alatt *különbséget*, a második alatt pedig *ellentétet* értek. A futballmező eleve differenciált: egy városban (kerületben, városrészben) akkor lesz több sportklub, ha léteznek olyan csoportok, melyek valamilyen okból nem elégedettek a már meglévő sportklubbal, vagy bármilyen okból újat akarnak létrehozni. Ennek több oka is lehet: egy új sportág megjelenése, amit csak az egyesületi tagok egy része szeretne űzni, személyes ellentétek, társadalmi korlátok (például a meglévő egyesületbe nem engednek be munkásokat, zsidókat stb.). De egyesületalapítási ok lehet egy új gyár alapítása, vagy egy új gyárigazgató kinevezése, aki keresztény-szociális érzületől vezérelve gyári klubot hoz létre, hogy ezáltal igyekezzen lerombolni a tisztviselők és munkások közötti „osztálykorlátokat”. A differenciálódásból azonban nem következik automatikusan a polarizáció, azaz egyesületek közötti konfrontáció.

¹⁴ A szövetségek differenciálódásáról lásd HADAS, 2003. 275–280.

¹⁵ Ahogy a vallási mezőben az egyház is elzárja az avatatlank elöl az üdvjavak termelési, elosztási eszközeit, és kizárja a piacról az olyan üdvözülési vállalkozókat, mint a szekta.

A klubok létrejötte, a futball differenciálódása önmagában nemhogy harcokat nem eredményez, de a környezet sportág iránti érdeklődését sem kelti fel: például nemcsak az elképzelhetetlen, hogy egy újpesti és egy ferencvárosi tekeklubnak széles bázisa legyen, de az is, hogy a két egyesület között antagonisztikus ellentétek feszüljenek. A labdarúgás helyzete azért különleges, mert az eltérő társadalmi jelentéstartalmakat hordozó klubok közötti ellentétek *társadalmi ellentétekként* jelentek meg. Mivel a versengő csoportoknak gyakran nem futballspecifikus jellemzőik vannak (például munkáscsapat *versus* elitcsapat), a futballmezőnek *csékély a relatív autonómiája*, így a résztvevők köre és küzdelmeik kimenetele erősen függ más mezőktől. Amikor az egyesületek társadalmi beágyazottságát vizsgáljuk, arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy klub milyen felekezeti, szakmaspecifikus, regionális, politikai vagy etnikai csoportokhoz kötődik. *Azáltal, hogy egy-egy klub bázisát általában jól körülírható társadalmi csoportok jelentik, a futballmezőben többnyire más társadalmi erők ellentétes csoportjai vívják szimbolikus küzdelmeiket.* A futball vonzerejét épp az jelenti (vagyis azért válhatott mezővé, szemben például a tekével), mert e küzdelmekre, ilyen látványos és komplex formában alig van lehetőség más sportági mezőben. A harcok természetesen szimbolikusak: egy mérkőzésen egy munkáscsapat legyőzhet egy elitcsapatot, vagyis a futballpályán elért siker szimbolikusan kompenzálja a társadalmi rétegződésben elfoglalt hátrányosabb pozíciót.

Kérdés természetesen, hogy mit jelent az uralmi vagy az alávetett pozíció a futballmezőben. Egzakt módon ezt igen nehéz mérni, az egyik indikátor kétségkívül az, hogy a klubok hogyan végeznek a bajnokságban: az első helyezett nyilván jobb pozícióban van, mint az utolsó. Ez nem pusztán annyit jelent, hogy az aranyérmes csapatot jobb labdarúgók alkotják, hanem többnyire azt is, hogy a bajnoknál a vezetők több szimbolikus és anyagi investícióval támogatták klubjukat. A bajnoki sorrend azonban csak egyik vetülete a pozíciók hierarchiájának. Fontos kérdés, hogy miképp alakultak a mező hatalmi viszonyai, hiszen voltak klubok (klubkoalíciók), melyek rá tudták kényszeríteni akaratukat a többi egyesületre, többé-kevésbé függetlenül attól, hogyan szerepeltek a bajnokságban. Vagyis az uralkodó pozíció egyrészt a bajnokságban elért jó helyezést jelenti, másrészt, hogy egy klub mennyiben tudja befolyásolni a sportágban zajló folyamatokat. Az uralkodó és alávetett pozíciók meghatározásának nehézsége a mező többdimenziós beágyazottságából is következik: a futballmező struktúráját 1945 előtt több nagy *polarizációs dimenzió* alakította, a legfontosabbak a felekezeti-etnikai, a politikai, a regionális és a gazdasági-ideológiai (profi-amatőr) voltak. Mindez azt is jelenti, hogy az erőter többszörösen struktúrált, hiszen a szembenállás több, különböző súlyú dimenzióban nyilvánul meg: ahány polarizációs struktúra létezik a mező egy adott állapotában, annyi dimenziója van az erőternek. A mező összetettsége azzal a következménnyel is jár, hogy egy klub az egyik dimenzióban uralkodó, egy másik dimenzióban alávetett is lehetett.¹⁶

¹⁶ Például az első világháború előtt a fővárosi klubok domináns hatalmi pozícióban voltak, a vidéki kluboknak csak minimális befolyásuk volt a labdarúgást érintő döntések meghozatalában. De elmondhatjuk azt is, hogy egy tőkeerős, befolyásos klub (mint a Ferencváros) fölényben volt egy szociáldemokrata munkásklubbal szemben (mint a Vasas). Ez azt jelenti, hogy a sokszereplős futballmezőben a résztvevők pozíciói csupán egymáshoz viszonyított relációikban érthetők meg, hiszen a példában szereplő Vasas az egyik polarizációs dimenzióban hatalmi (fővárosi), egy másikban viszont alávetett (baloldali) pozícióban volt.

A futballmező polarizációs dimenziói

A futballmező tehát egy olyan erőter, ahol a különféle dimenziók mentén egymással szembenálló felek igyekeznek – a küzdelem *tétjeinek* folyamatos újradefiniálása mellett – minél kedvezőbb pozíciókra szert tenni.

A *felekezeti-etnikai polarizáció* a társadalom „legarchaikusabb” strukturáltságának transzformációja a futballmezőben, ott alakul ki és válik dominánssá, ahol jelentős felekezeti és/vagy etnikai különbségeken alapuló ellentétek tagolják a társadalmat. Mivel ezek a szembenállások a régmúltban gyökereznek, és eleve képesek élesen megosztani egy társadalmat, ezért ez a polarizáció többnyire súlyos konfliktusokkal jár együtt.

Néhány lokális, kisebb súlyú villongást leszámítva a magyar futball történetében a spanyol (katalán Barcelona–spanyol Real Madrid) és glasgowi (ír-katolikus Celtic–skót-protestáns Rangers) példához hasonló etnikai vagy felekezeti polarizációval nem találkozunk. Ám keresztény–zsidó vagy magyar–zsidó relációban súlyos konfliktusok jellemezték ezt az oppozíciót. Ez a polarizáció azonban Magyarországon szinte mindig politikafüggő volt, vagyis a szembenállás az esetek többségében szélsőjobboldali–zsidó *politikai* dichotómiát takart.

A *politikai polarizáció* egyébként is csak ritkán jelent meg letisztult állapotában, hiszen a politikai oppozíció gyakran penetrált más polarizációkba: hol a becsületes vidék–bűnös főváros, hol a tisztességes amatőrizmussal–tisztegtelen profizmus képeiben jelent meg, hol munkás és elitklubok szembenállásában, de sokszor pusztán antiszemizmusként. Kikristályosodott formában Magyarországon gyakorlatilag soha nem fordult elő, hogy nyíltan baloldali egyesületek álltak volna szemben jobboldali klubokkal. A politikai polarizáció gyengesége leginkább arra vezethető vissza, hogy a szociáldemokrata mozgalom nem fektetett nagy hangsúlyt a baloldali sportmozgalom megszervezésére. Az, hogy politikai polarizáció mégis kialakult, két okra vezethető vissza: a hatalom baloldal-ellenességére és a futballszférában nagy súlyt képviselő zsidóság, illetve keresztény-nemzeti jobboldal szerepére.

1919 után a zsidó hátterű (vagy annak tekintett) klubok és a labdarúgó szövetség vezetése a keresztény-nemzeti tábor állandó céltáblája lett. A politikai polarizációnak ebben a formájában egyik oldalon azok az egyesületek álltak, akiknek vezetői, intézői, mecénásai zsidó származásúak voltak (ráadásul titokban fizették vagy állásba helyezték labdarúgóikat – hiszen a radikálisok a profi futballt afféle „zsidó üzletnek” tartották). A labdarúgó szövetségben ők birtokolták az irányító pozíciók többségét, s ezt a hatalmi viszonyt akarták megváltoztatni azok a klubok, akiknek keresztény (pontosabban keresztény-nemzeti érzelmű) vezetői voltak és elítélték az államot vezető jelenségeket. Ez a „jobboldal” sem volt azonban egységes, hiszen abba éppúgy beletartoztak az újonnan alakult MOVE egyesületek, mint a régi, amatőr, keresztény klubok (például a Magyar Atlétikai Club vagy az Óbudai Torna Egylet), amelyek vezetői aligha tudtak azonosulni a radikálisok kispolgári-populista antiszemizmussal.

A *regionális polarizáció* formáit két csoportba sorolhatjuk, ezek jelenthetnek *főváros–vidék* ellentétet, vagy *régiók/városok* közötti összecsapásokat. Magyarországon a regionális polarizáció főként a vidékiek szempontjából volt releváns törésvonal, s mindenekeztől *vidékiséget* jelentett (a szomszédos megyeszékhelyek közötti riva-

lizálásnak is gyakran volt ilyen vetülete). Ezzel nem állítom azt, hogy a fővárosi drukkerek, csapatok, sportvezetők, soha sem tekintettek vetélytársként a vidékre, számukra azonban elsősorban a fővárosi klubok voltak az „igazi” ellenfelek. A regionális polarizáció „megkettőződése” – a mai napig – bonyolult struktúrát hoz létre a futballmezőben. Hiszen itt nem pusztán alá- és fölérendeltségről van szó, hanem egy sokszereplős struktúráról, ahol a résztvevők pozíciói csupán egymáshoz viszonyítva értelmezhetők, s e viszonyrendszerek a kívülállók – vagyis a régió kívül élők – számára sokszor nem is érthetőek.

A futballban megjelenő, városok közötti szimbolikus versenyfutás már az első világháború előtt a vidéki futball fejlődésének motorja volt. Igazán mély ellentétek viszont csak a húszas években alakultak ki, a debreceni és nyíregyházi, békéscsabai és szegedi, győri és szombathelyi klubok rivalizálásának kezdete is erre az időszakra tehető. A küzdelem tétje e versenyfutásokban, hogy melyik város a régió vezető ereje, nem csupán a pályán, hiszen a regionális labdarúgó szövetségek irányító pozícióért is súlyos konfrontációkkal terhelt rivalizálás kezdődött a vidéki városok között.

A gazdasági-ideológiai polarizáció, vagyis profik és amatőrök szembenállása abban különbözik a többi dichotómiától, hogy ebben az esetben nem más szférák csoportjai vívják szimbolikus küzdelmeiket, hanem e konfliktus a mező harcainak terméke. A gazdasági-ideológiai polarizáció tehát a futballmező egyetlen autentikus, mezőspecifikus szembenállása.

Ez a polarizáció egyszerre gazdasági és ideológiai: előbbi kézenfekvő, a szembenállás alapja, hogy egyesek pénzért, mások pedig kedvtelésből sportolnak. A futball azonban – más sportágakhoz hasonlóan – az amatőrség jegyében szerveződött, a profizmus legalizálásáig a labdarúgókat titokban fizették. Ezt az átmeneti időszakot – amikor a játékosok hivatalosan amatőrök, ám juttatásokban részesülnek – nevezzük álamatőrizmusrak (az álamatőrséget felváltó profizmust Angliában 1886-ban, Skóciában 1893-ban, majd hosszú szünet után Ausztriában 1924 nyarán, Csehszlovákiában 1925 januárjában, Magyarországon 1926 nyarán legalizálták).¹⁷

Az álamatőrség kísérőjelenségei – a bundázás, az ellenőrizhetetlen pénzmozgások, a játékosok jogainak és kötelességeinek szabályozatlansága – az egyik legfontosabb amatőr eszme, a *fair play* csorbulását is jelentette. Nem meglepő tehát, hogy amatőrök és álamatőrök (profik) között nem az volt a legfontosabb megkülönböztető jegy, hogy az egyik ingyen, a másik pedig pénzért sportolt, a két pozíció mögött a sportolás mibenlétének eltérő ideológiája húzódott meg. Az amatőr azért sportolt ingyen, mert célja *önmaga* szórakoztatása, testének edzése volt, az álamatőr azonban *másokat* szórakoztatott, vagyis az egyik *játszott*, a másik *munkáját* végezte (e felosztás ekvivalens a magaskultúra-tömegkultúra oppozícióival). Az amatőr egy ideológiát vallott magáénak (pontosabban egy ideológia lényegéhez tartozik az amatőrség), ami olyan jelszavakban öltött testet, mint az „Ép testben ép lélek”, vagy a második világháború idején „A sport mindig honvédelem!”, esetleg az 1950-es évek „Munkára, Harcra Kész” (MHK) sportmozgalma. E jelszavak logikájából az is következik, hogy ha a sportolás célja – mintegy túlmutatva a futballmezőn – valamilyen „felsőbb ideológiában” gyökerezik (a honvédelemben vagy a kultúrában), akkor a sportoló tevékenységéért nem kaphat juttatást.

¹⁷ A profi futball születéséről lásd SZEGEDI, 2003.

A futballmező dinamikája

A futballmező történeti elemzésének fontos kérdése, hogy miképp változtak az erőter hatalmi viszonyai, ami szorosan összefügg az egyes polarizációs dimenziók súlyának változásával. A bourdieu-i logika szerint a mezők önálló dinamikájukat a mezőn belüli ágensek (szakértők) pozícióharcainak, illetve a mezőn belüli szakértők és a kívülálló laikusok viszonyrendszerének köszönhetik. Mit jelent ez a futballmező esetében? A mezőn belüli ágensek harca a klubok egymással vívott küzdelmeit jelenti. Az alul lévők igyekeznek megváltoztatni az erőviszonyokat, ők az „eretnekek”, akik (az uralkodók szemszögéből nézve) fel akarják forgatni a *status quo*-t. Ennek érdekében igyekeznek újradefiniálni a szimbolikus harc tétjeit. Így például az 1920-as évek első felében a budapesti klubok között az jelentette a legfőbb törésvonalat, hogy valaki a profizmus vagy az amatőrizmus híve volt. Ez strukturálta a (budapesti) futballmezőt, és ebből a küzdelemből a profik kerültek ki győztesen. A profi-amatőr opposíció továbbélt, miként több, régi polarizáció is, mint például az MTK és az FTC eredetileg felekezeti szembenállása. Ám a profi bajnokságban már vidékiek is indultak, akik – amikor állandóan arra panaszkodtak, hogy a pestiek elnyomják őket – átdefiniálták a tétet, az ő szemükben a futballmező nem profik és amatőrök, nem magyar keresztények és zsidók, hanem *fővárosiak* és *vidékiek* párharcáról szólt. S ha a vidéki klubszövetségeknek kellően nagy volt a súlya, akkor erre a fővárosi kluboknak is valahogy reflektálniuk kellett. Nem véletlen, hogy a fővárosi sajtóban az 1920-as évek közepéig szinte szó sem esett vidéki klubokról, a profizmus bevezetése után azonban a szövetség és a budapesti klubok vezetői egyre többet reagáltak a vidékiek vádjaira. Fővárosi szemszögéből ugyan a Budapest-vidék polarizáció nem vált fontos strukturáló elvvé, ám kétségtelen, hogy a regionális hatalomért folytatott küzdelem a mező egyik fontos tétjévé vált.

A mező dinamikája azonban nem csak attól függ, hogy az „eretnekek” hogyan akarják megváltoztatni a tétet, és az uralkodók (ortodoxok) hogyan védik meg pozíciójukat. A küzdelem kimenetele annak is függvénye, hogy a klubvezetők milyen pozíciókat töltenek be a hatalmi mező struktúrájában.¹⁸ Tehát a sportegyesületek, illetve koalícióik sikere nagyrészt attól is függött, hogy vezetőik mekkora gazdasági, politikai (és részben kulturális) tőkével rendelkeztek. Amikor egy klubot a helyi közigazgatási elit tagjai működtettek, ám a politikai erőter hatalmi viszonyainak változásával befolyásuk meggyengült, akkor jó esély volt arra, hogy a futballmező erőviszonyai is megváltoznak. Lehet, hogy egy kereskedők vezette csapat évekig jól szerepelt a bajnokságban, ám a gazdasági válság tönkretette a klub pozíciót a futballmezőben – azáltal, hogy a sportvezetők gazdaságban elért pozícióit gyengítette meg. Az sem mellékes, hogy a hatalmi mezőben milyen az egyes tőkefajták csereértéke, vagyis hiába tett szert valaki jó gazdasági pozíciókra, ha csekély volt a politikai tőkéje, s annak súlya megnőtt a hatalmi mezőben. Vegyünk például egy olyan sportklubot, amelynek élén zsidó kereskedők állnak. Tegyük fel, hogy az 1930-as évek második felében e kereskedők nagy vagyon felett diszponálnak, amiből jól tudják finanszírozni klubjukat is. Ám a politikai erőter rövidesen rátelepszik a gazdaságra és a sportra, s a zsidótörvények miatt a klubot

¹⁸ A hatalmi mező a különböző tőkefajták közötti erőviszonyok tere. BOURDIEU, 2002c. 47.

el kell hagyniuk a zsidó vezetőknek (vagyis az egyesület nem azért megy tönkre, mert vezetői elszegényednek, hanem mert nem rendelkeznek elég tőkével egy kiemelten fontossá váló mezőben).

A futballmező dinamikája függ továbbá az egyes polarizációs dimenziók egymáshoz való viszonyától. Az egyes dimenziók ugyanis sokszor egymásra épülő, egymásba fonódó ellentétek mentén kialakuló szembenállásokat jelentettek. A profi–amatőr dichotómia mögött például kimutatható politikai polarizáció is: az amatőröket egyrészt a keresztény-nemzeti oldal, másrészt (más okból) a szociáldemokrácia favorizálta, a profik inkább a mérsékeltekhez köthetők. A vidék–főváros ellentét a vidékiek – főként a vidéki radikális jobboldaliak – szemében nem pusztán regionális ellentét volt, hanem politikai is: az ő értelmezésükben a hazaszerező (keresztény, konzervatív) magyar vidék állt szemben a nemzetietlen (zsidó, és vörös vagy liberális) fővárossal. A dimenziók állandó összecsúszásának következménye volt az is, hogy egy-egy szembenálló klub pozíciói és oppozíciói mást és mást jelenthettek különböző időpontokban. Nézzük például az MTK–Ferencváros oppozícióit! Ez az ellentét, jelentéstartalmait tekintve 1900-ban zsidó–német *etnikai* szembenállás volt, 1910-ben zsidó–keresztény *felekezeti* polarizáció, 1917-ben profi–amatőr *gazdasági-ideológiai* ellentét, 1921-ben liberális–keresztény-nemzeti *politikai* dichotómia, 1940-ben zsidó–magyar *politikai (fajelméleti)* polarizáció. A két klub közben nem alakult át lényegesen, az MTK-t mintegy negyven éven vezette ugyanaz az elnök, Brüll Alfréd. Az egyesületek pozícióinak változásai tehát összefüggtek a mező folyamatos átstrukturálódásával, ami viszont részben egy másik folyamat, vagyis a futballmezőn kívüli erők változásainak következménye volt.

A debreceni futballmező

A következőkben az 1945 előtti debreceni labdarúgás példáján keresztül szemléltem a futballmező modelljét. Noha Debrecen kiválasztása tagadhatatlanul érzelmi indíttatású, mégis szerencsés választás, hiszen a városban társadalmi jellemzői szerint markánsan tagolt és sokszínű volt a futballélet, a Magyarországon ismert egyesülettípusok mindegyike működött a településen, és gyakran igen durván konfrontálódtak a klubok vezetői, drukkerai. Ehhez hasonló – a kutató számára remek terepet jelentő – szegmentált futballélet a második világháború előtti Magyarországon (Budapesten kívül) csak Miskolcon, Szegeden és Szombathelyen volt.

Budapesthez képest öt éves késéssel érkezett meg a sportág Debrecenbe. 1902-ben rendezték a városban az első nyilvános futballmérkőzést, ettől kezdve két sportegyesület tagjai is űzték a sportágot. Az 1867-ben alakult Debreceni Torna Egylet a modernizáció és a polgárosodás iránt elkötelezett, református és zsidó közigazgatási és gazdasági elit tagjait tömörítette: a DTE alapítói között éppúgy találkozhatunk a református püspök, mint a zsidó hitközség vezetője, vagy a polgármester nevével. A DTE elit jellegét pedig plasztikusan mutatja, hogy alapítói negyede tartozott a város legtöbb adót fizető polgárai közé, tagjai között több parlamenti képviselő is volt. Az Egyetértés FC (1912-től Debreceni Vasutas Sport Club) viszont gyári egyesület volt, a MÁV javítóműhelyének dolgozói hozták létre. A DVSC a DTE egyfajta ellenpólusát jelentette: a vasutas egyesület bázisát beván-

dorolt, sokszor idegen nemzetiségű, külvárosban élő munkások és tisztviselők alkották, akik között nagyon magas volt a katolikusok aránya. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a DVSC nem volt baloldali klub, hiszen a szolgálati rendtartás értelmében csak olyan egyesületek működhettek a vasútnál, melyet a MÁV vezetése is engedélyezett. Ennek szellemében a DVSC irányítói között mindig megtalálhattuk a vasúti műhely vezetőjét is.

A debreceni labdarúgás a század első évtizedében csupán a két klub barátságos hétvégi találkozásait jelentette. Egyikük sem szerepelt bajnokságban, így nem nyílt lehetőség az általuk képviselt jelentéstartalmak ütköztetésére sem, ezért különösebb érdeklődés sem mutatkozott mérkőzéseik iránt. 1910-ben viszont a DTE indult a regionális bajnokságban. A rendszeresen rendezett, tétért játszott mérkőzéseknek köszönhetően a futball egyre népszerűbb lett Debrecenben. 1910-ben megalakult a kereskedők sportklubja (DKASE), és a sportegyesület társadalmi bázisa sok tekintetben rokon vonásokat mutatott a DTE-vel (a kereskedők klubja a DTE-hez képest inkább kisegyszisztenciákat tömörített, viszont vezetőségében – a DTE-hez hasonlóan – nagyon sok zsidó polgár nevével találkozunk).

A helyi labdarúgóéletet nem jellemezték heves küzdelmek, viszont ekkoriban alakult ki az első regionális polarizáció, a nagyváradai és debreceni klubok rivalizáltak a régió futballjában betöltött vezető helyért. Nagyváraddal összehasonlítva a debreceni klubok alárendelt szerepet játszottak: nem csak játéktudásban maradtak el bihari vetélytársuktól, de a labdarúgó szövetség 1912-ben felállított keleti kerületének székhelye is Nagyváradra került. A két város rivalizálásának köszönhetően a régió labdarúgása gyorsan fejlődött. Debrecen és Nagyvárad válogatott csapatai többször összemérték erejüket, ezekre a mérkőzésekre több ezer néző váltott jegyet. Összességében elmondható, hogy az első világháború előtt a debreceni futballmezőben csak a regionális polarizáció volt jelentős, amiben a debreceniek alárendelt pozíciót foglaltak el.¹⁹

Az 1919 és 1926 közötti éveket heves rivalizálás és állandó botrányok jellemezték. Új egyesületek alakultak: a város második vasutas sportegyesülete, a DMTK öt évig szerepelt a regionális bajnokság első osztályában, és 1919-ben megalakult az egyetem sport klubja, a DEAC is. Az egyetemi egyesület társadalmi beágyazottsága ugyan hasonlított a DTE-hez (mindkét klub az elithez kötődött), ám a DEAC – köszönhetően a zsidóságot a felsőoktatásból kiszorítani igyekvő *numerus clausus* törvénynek – az ekkor születő számtalan szélsőjobboldali egyesület egyike lett.²⁰ Ráadásul igen erős volt a katolikusok befolyása, ami főként annak köszönhető, hogy az egyetem nem egyházi – mint az eredetileg egyes tervekben szerepelt –, hanem állami fenntartású intézményként alakult meg. Ráadásul az egyetem tanári karában – ezáltal a DEAC vezetőségében is – magas volt a katolikusok aránya. Sőt, az egyesület alapító tagja volt a római katolikus egyház legmagasabb rangú debreceni vezetője is (mindazonáltal ez nem jelenti, hogy társadalmi jelentéstartalmait tekintve a DEAC-ot katolikus klubnak nevezhetnénk, hiszen sem önmaguk, sem riváisaik nem tartották katolikus egyesületnek az egyetemistákat).

¹⁹ Az első világháború előtti debreceni labdarúgásról részletesen lásd SZEGEDI, 2006a.

²⁰ A DEAC beágyazottságáról: SZEGEDI, 2000. 88–98.

De a többi klub arculata is megváltozott az 1920-as évek elején. Mivel a Tanácsköztársaságban aktív szerepet játszottak a MÁV javítóműhelyének munkásai, a gyár vezetői a sport finanszírozása révén is igyekeztek alkalmazottaikat a keresztény-nemzeti táborba terelni. A műhelytelepen rendszeresen tartottak összejöveteleket radikális jobboldali szervezetek, a DVSC vezetői pedig jobboldali és katolikus szervezetekben tűntek fel.²¹ Jellemző, hogy a klub 1922-es pályaavatóján egy katolikus pap is beszédet mondott, a klub elnöke pedig hosszú éveken keresztül Kabay György műhelyfőnök volt, aki nemcsak a pályaépítést irányította, de ő szervezte meg azt is, hogy a gyár területén rendszeresen katolikus istentiszteletet tartsanak. A DTE-ben viszont megnőtt a zsidóság súlya, számukra a klub nem csupán a modernizáció, de az asszimiláció melletti elkötelezettséget is szimbolizálta (az egyesület vezetésébe ekkoriban került be a klubot később hosszú ideig vezető Steinfeld István, zsidó származású – de református felekezetű – földbirtokos, Debrecen legnagyobb adófizetője). Szintén megnőtt a zsidóság súlya a DKASE-ben is, sőt, a kereskedők klubjában több cionista vezető nevével is találkozhatunk. Míg azonban a DTE egyre inkább elpártolt a professzionalizálódó futballtól (és az atlétikát, tornát, birkózást preferálta), addig a DKASE az 1920-as évek első felében a DVSC mögött a régió legerősebb futballcsapatát tudta kiállítani.

Az 1920-as évek elején a politikai változásokkal párhuzamosan – az antiszemitizmusnak is köszönhetően – összefonódott a felekezeti-etnikai és a politikai polarizáció. Ennek hátterében a debreceni katolikusok emancipációja állt: a kiegyezés után a város (a városi elit) asszimilálta a zsidókat, ám a katolikusokat változatlanul idegeneknek tartották. Mivel a korábbi városvezetők egy része együttműködött a kommunista, majd a román hatalommal, a sokáig másodrendűnek tartott katolikus polgárok számára jó alkalom nyílt szembefordulni a korábbi „liberális-református” városvezetéssel. Ezek a felekezeti-politikai küzdelmek a futballmezőben is megjelentek: a törésvonal egyik oldalán a liberális-református-zsidó kötődésű DTE és DKASE, a másik oldalon pedig a jobboldali-katolikus hátterű DEAC és DVSC állt. A helyi politikai hatalommal való kapcsolatát tekintve a DTE volt ugyan a legkedvezőbb helyzetben, de a regionális bajnokságokat sorra nyerte a DVSC, és az MLSZ keleti kerületében is kedvezőbb helyzetben voltak a jobboldali egyesületek. A szembenálló klubok a futballpályán is többször igen durván konfrontálódtak, elsősorban a DEAC radikális politikai nézeteket valló egyetemista szurkolói okoztak botrányokat.²²

Ekkor jelent meg Kelet-Magyarországon a gazdasági-ideológiai polarizáció. Ugyan profik (álatörők) és amatőrök között nem került sor olyan súlyos összecsapásokra, mint Budapesten, de tudjuk, hogy a DEAC-ot kivéve a város minden egyesülete vétett az amatorség szabályai ellen. A debreceni álatörőség legsúlyosabb problémája azonban nem a klubok konfrontációja, hanem a külföldi „szipkázás” volt. Ugyanis a magyar labdarúgók iránt nem csak az európai nagyvárosok klubjai felől mutatkozott kereslet, hanem felvidéki és az erdélyi csapatok részéről is (utóbbiaknak a gyakorlatilag határvárossá lett Debrecen volt egyik fő célpontjuk).

²¹ A DVSC-ről részletesen: SZEGEDI, 2000. 80–88.

²² A legsúlyosabb incidens 1922 tavaszán egy DEAC–DTE találkozót követett: az egyetemista szurkolók egy nagyobb csoportja – miután a mérkőzésen folyamatosan becsmérelte, zsidózta az ellenfél játékosait és a mérkőzést vezető bírót – a lefújás után a pályára rontott, és megverte a DTE három játékosát. A botrányról részletesen: SZEGEDI, 2002. 159–161.

A háború után megváltozott a regionális polarizáció tartalma, nem csak erőviszonyait, de a résztvevők körét tekintve is. A Romániához csatolt Nagyvárad helyét Nyíregyháza vette át, viszont Debrecen uralkodó pozícióba került, hiszen a kerület székhelyét ide helyezték át. A nyíregyházi csapatok évről-évre jobban szerepeltek a bajnokságban, és rövidesen több beleszólást követeltek a kerület ügyeibe. 1924-től elmérgesedett a két város sportvezetői között a viszony. A nyíregyházi jelölteket nem választották be a kerületi vezetésbe, és számos fegyelmi ügyben érthetetlenül súlyos büntetést róttak ki a nyírsegiekre. 1925 végén a kerületi szövetség úgy döntött, hogy 1926 ősztől külön debreceni és szabolcsi bajnokságot rendeznek, de a profi bajnokság bevezetése miatt a határozatot nem hajtották végre.²³

A hivatásos labdarúgás legalizálását követően, 1926-tól csak profi csapatok indulhattak az országos bajnokságban, de ekkor már vidéki klubok is nevezhettek. A debreceni amatőr egyesületek legambiciózusabb vezetői Bocskai FC néven szerveztek profi csapatot, amely az 1945 előtti időszak legsikeresebb vidéki egyesülete volt. A Bocskai ugyan jórészt a DVSC és (kisebb részben) a DKASE játékosából verbuválódott, de a közös összefogás eredményeként jóval szélesebb volt társadalmi beágyazottsága, mint bármelyik amatőr egyesületnek.

A széles támogatásnak is köszönhető, hogy a klub 1927-es feljutása után megszűnéséig, 1940 nyaráig megszakítás nélkül az élvonalban szerepelt. A Bocskai megalakulásával viszont jelentéktelenné váltak az amatőr egyesületek. Az agilisebb sportvezetők átpártoltak a profi Bocskaihoz, de a gazdasági válság is érzékenyen érintette az amatőröket. A professzionalizálódás újabb stádiuma tehát nem csupán a hivatásos rendszer legalizálását, hanem az amatőrség tartalmának megváltozását is jelentette. Az amatőr labdarúgók ismét „műkedvelők” lettek, mérkőzéseikről eltűntek a nézők, és a klubok közötti rivalizálás is minimálisra csökkent. A szélesebb közönséget is érdeklő futballt a Bocskai produkálta, és a debreceni amatőrök nehezen alkalmazkodtak a megváltozott viszonyokhoz. 1926-ra tehát kialakult a futballnak az a rendszere, amely ma is jellemzi a sportágat: egy szűk elit (akik az igazolt labdarúgók töredékét teszik ki), hivatásszerűen sportol, a szélesebb közönség rájuk kíváncsi, viszont a futballisták döntő többsége épp olyan műkedvelő testedző lesz, mint bármilyen más sportoló. A debreceni amatőr egyesületek társadalmi beágyazottsága ugyan nem változott lényegesen, de meg kellett küzdeniük híveik közönyével – jellemző, hogy a DTE futballszakosztálya 1934-ben fel is oszlott.

A profizmus bevezetése megváltoztatta a klubok struktúráját és küzdelmeik tétjeit a futballmezőben. A debreceni amatőr klubok között megszűnt a rivalizálás, nem voltak sem felekezeti, sem politikai jellegű konfliktusaik. A Bocskai megalakulása viszont – természetesen – felerősítette a profi-amatőr ellentétet. Az amatőr klubok azért nehezteltek a profikra, mert elvitték játékosaikat és nézőiket, de tagságuk és vezetőik nagy részét is, így szinte minden bevételi forrásuktól elestek. Am azzal, hogy a Bocskait a régi amatőr vezetők hozták létre, ez a szembenállás nem volt olyan markáns, mint az 1920-as évek elején a politikai megosztottság.

Azáltal, hogy a Bocskai az országos bajnokságban vett részt, átalakultak a regionális rivalizálás keretei. Az amatőr bajnokságban a nyíregyházi klubok az élre törtek, az elszegényedett debreceni egyesületeknek nem volt esélyük, hogy beleszólja-

²³ A debreceni és nyíregyházi futballcsapatok versengéséről részletesen lásd SZEGEDI, 2001., 2006b.

nak a bajnoki címek sorsába. Viszont a kerület vezetése változatlanul Debrecenben volt, ezért a két város amatőr klubjai között előfordultak konfliktusok. Az országos bajnokságban azonban a Bocskai fő riválisai a fővárosi klubok lettek, és a profi labdarúgó szövetséget Budapestről irányították. A debreceni – de gyakorlatilag minden vidéki – profi klub arra panaszkodott, hogy a fővárosiak el akarják nyomni a vidékieket: e korszak terméke tehát a vidéki futballban máig tapintható Budapest-ellenesség (az elnyomottság érzetéből táplálkozó, múltban gyökerező, hangzatos jelszavakban testet öltő főváros-ellenesség mellett gyakran konkrét – és megalapozott – vádakkal is illették a budapesti klubokat, illetve a labdarúgás vezetőit).

Nem meglepő, hogy a fővárosi profi klubok vidéki mérkőzéseit rendszeresen zavarták meg szurkolói rendbontások. Debrecenben az 1920-as évek végére sikerült rendet tenni, ezután gyakorlatilag nem fordult elő, hogy a nézők megzavarták volna a mérkőzések rendjét. Viszont az erőszak nem tűnt el, csak kiszorult az utcára: az 1930-as évektől a rendezők és a rendőrség legfőbb feladata az volt, hogy megvédje a vendégcsapat játékosait és a bírókat a nézők bosszújától.

Az 1930-as évek derekától az állam egyre fontosabb szereplőjévé vált a futballmezőnek: egyrészt az állami vállalatok sportegyesületei az 1935-ben létrehozott, profi és amatőr egyesületek versenyzésének keretét adó Nemzeti Bajnokság legfőbb szereplői voltak, másrészt 1939-ben a belügyminiszter hatósági biztost nevezett ki az MLSZ élére, akinek a sportág árszabása volt az egyik legfontosabb feladata.

Ezek a változások a debreceni futballmezőt sem hagyták érintetlenül. Az 1935-től folyamatosan anyagi nehézségekkel küszködő Bocskai élére 1939-ben „szintiszta” keresztény vezetőséget választottak, de a válságot ők sem tudták kezelni, a klubot 1940-ben feloszlatták. A DTE már 1934-ben megszüntette futballcsapatát, de a sportegyesületet az 1940-es évek elején árszabották. A DKASE végleg ellehetetlenült, ám a korábban markáns zsidó támogatottságú egyesületet 1940-ben hivatalosan is feloszlatta a hatalom.

A DVSC azonban, mint egy állami vállalat sportegyesülete, megfelelt a radikálizáló hatalom ideáljainak. A klub egyre jobban szerepelt a kerületi bajnokságban, 1943-ban feljutott a Nemzeti Bajnokság első osztályába. Közben a vasutas klub egyre nyitottabb lett a városi társadalom más csoportjai felé, így 1942-től a DVSC már nem volt a szó szoros értelmében gyári egyesület. Ekkor döntöttek arról, hogy a klubnak lehetnek nem vasutas tagjai is, ezzel a DVSC kitört a több évtizedes zárkózottságából. Ez a lépés azt is jelentette, hogy ezentúl már nem kellett vasúti alkalmazottnak lenni, hogy valaki a DVSC futballistája legyen, az 1943/44-es bajnokságban a klub labdarúgóinak közel kétharmada az ország különböző városainak klubjaiból érkezett.

A Horthy-kor utolsó évtizedében elvéve fordult csak elő, hogy debreceni klubok konfrontálódtak volna akár egymással, akár más városok klubjaival. Ez következik abból, hogy az 1920-as évekhez képest lényegesen kevesebb csapat szerepelt Debrecenben, de abból is, hogy a Nemzeti Bajnokság bevezetésével eltűntek a régi, „igazi” riválisok (az 1935-ben bevezetett bajnokságban már profik és amatőrök is szerepelhettek).

A politikai (és a sportág árszabása miatt ehhez szorosan kapcsolódó felekezeti-etnikai) polarizáció az 1945-öt megelőző évtizedben nem a klubok közötti pozícióharcokat jelentette, hanem az egyesületek tisztikarainak átalakításával a klubok által inkorporált társadalmi jelentéstartalmak megváltozását. A Nemzeti Bajnokság

bevezetésével pedig eltűnt a profik és amatőrök közötti választóvonal, s az amatőrök egyre jobb pozíciókra tettek szert az MLSZ vezetésében. De megváltozott a vidék és a főváros viszonya is, hiszen a szövetség élére 1939-ben kinevezett radikális jobboldali vezetés a vidék pártfogójának is bizonyult. Az élvonalban egyre több vidéki csapat szerepelt, így a szövetség vezetésében is nagyobb szerepet kaptak. A vidék előretörését mutatja, hogy az utolsó, 1945 előtti bajnokság élén a Nagyváradi AC révén először lett vidéki bajnoka a magyar labdarúgásnak.

Felhasznált irodalom és rövidítések

BOURDIEU

- 1978 BOURDIEU, Pierre: A vallási mező kialakulása és struktúrája. In: BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése*. Fordította: Ádám Péter. Budapest, Gondolat, 1978. 165–235. (*Társadalomtudományi Könyvtár*)
- 2002a BOURDIEU, Pierre: Javaslat a sportszociológia programjára. Ford.: Czoch Gábor – Granasztói Péter. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 5–14.
- 2002b BOURDIEU, Pierre: Társadalmi tér és szimbolikus tér. In: BOURDIEU, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Ford.: Berkovits Balázs. Budapest, Napvilág, 2002. 11–24. (*TÁRStudomány*)
- 2002c BOURDIEU, Pierre: Társadalmi tér és hatalmi mező. In: BOURDIEU, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Ford.: Berkovits Balázs. Budapest, Napvilág, 2002. 44–47. (*TÁRStudomány*)
- 2002d BOURDIEU, Pierre: A kulturális alkotások tudományos vizsgálata érdekében. In: BOURDIEU, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Ford.: Berkovits Balázs. Budapest, Napvilág, 2002. 49–67. (*TÁRStudomány*)

HADAS

- 2002 HADAS Miklós: A gymnastica, avagy „a fiatalsági öröm köntösébe burkolt munka”. Adalékok a modern férfiaság kialakulásának vizsgálatához. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 15–33.
- 2003 HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon, 2003

HADAS-KARÁDY

- 1995 HADAS Miklós – KARÁDY Viktor: Futball és társadalmi identitás. *Replika*, 6. (1995) 17–18. sz. 89–120.

MIKE

- 1943 MIKE Gyula: Magyarország sportegyesületei 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 21. (1943) 4. 182–208.

SZEGEDI

- 2000 SZEGEDI Péter: Jobbra át! Adalékok a keresztény-nemzeti sportegyesületek debreceni szociogeneziséhez. *Korall*, 1. (2000) 1. sz. 74–100.
- 2001 SZEGEDI Péter: „Futball-vidékiség” a két háború között. A keleti régió. *Századok*, 135. (2001) 5. sz. 1149–1182.
- 2002 SZEGEDI Péter: „Ha a bajonett most nálam volna, keresztülszúrnám!” Futballerőszak a két háború közötti Kelet-Magyarországon. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 155–186.
- 2003 SZEGEDI Péter: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A hivatásos futball kialakulása Magyarországon. *Korall*, 4. (2003) 13. sz. 165–185.
- 2006a SZEGEDI Péter: A debreceni futballtársadalom születése. *Debreceni Szemle*, 14. (2006) 1. sz. 73–92.
- 2006b SZEGEDI Péter: „A gyűlölet tengere”. A Debrecen–Nyíregyháza futballrivalizálás születése. *Századvég*, 11. (2006) 42. sz. 105–130.

Zeidler Miklós

100-ak könyve Magyarország legkedveltebb sportolói 1927-ben

A TÖRTÉNETÍRÁS SZÁMÁRA az egyik legnehezebben kutatható, legbizonytalanabb eredményeket ígérő terület a közgondolkodás, a közvélemény vizsgálata. Még a jelenkortörténet kutatói is gyakran szembesülnek ilyen nehézségekkel, jóllehet a 20. században a sajtó elterjedése és a társadalmi nyilvánosság más fórumainak gyarapodása minden addiginál tágabb teret kínált a közvélemény megnyilvánulásának – s bőségebb forrásanyagot a kutatóknak.

Különösen igaz ez Magyarországon, ahol e források többnyire egyediek, térben és időben erősen szórtaak, jellegüket tekintve pedig nagyon különbözőek (a naplóbejegyzéstől az olvasói levélen át a memoárig, a pártpolitikai célú adatgyűjtéstől a bizalmas „hangulatjelentésig” stb.), s ezért csak szerzteágazó és hosszadalmas kutatás és avatott szakmai elemzés révén válnak alkalmassá arra, hogy megbízható információkat nyújtsanak a társadalom szélesebb köreinek gondolkodásáról. Olyan forrás pedig, amely már eredetileg is a közvélemény felmérésének és a nyilvánossággal való megismertetésének szándékával készült, feltűnően kevés van.¹

A közgondolkodást és a lakosság preferenciáit vizsgáló közvélemény-kutatások egészen a legutóbbi időkig csak nagyon korlátozott számban állnak rendelkezésre. A modern közvélemény-kutatások jelentőségét Magyarországon az 1930-as évek végén kezdték felismerni. Elsőként Horváth Barna, a szegedi egyetem jogfilozófia-professzora írt önálló művet a témáról, melyben áttekintést adott a közvélemény és a tömegtájékoztatási eszközök modern társadalmakban betöltött politikai szerepéről, továbbá ismertette a közvélemény-kutatások gyakorlatát és módszertani ízelítőt is adott a korszerű adatfelvételi technikákról. A szerző egy országos intézmény felállítását is szorgalmazta, amelynek célja a közvélemény folyamatos vizsgálata és erkölcsi alapú irányítása lett volna. A legfontosabb és legsürgősebb feladatnak azonban azt tartotta, hogy „*egyáltalán meginduljon a közvélemény rendszeres kutatása és feltárása, a módszerek és technikák munka közben fognak tökéletesedni*”.² Ugyancsak Horváth tette közzé azt a kérdőívet, amely az első korszerű hazai közvélemény-kutatás alapjául szolgált s amely a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem hallgatóinak személyiségéről, ízléséről, habitu-

¹ A legnagyobb ilyen adatbázis – a parlamenti és helyhatósági választások fennmaradt anyaga – csak erős forráskritikával használható, hiszen a választások a század nagyobbik felében első-sorban nem a szabad politikai véleménynyilvánítás fórumai voltak, sokkal inkább a mindenkori kormányzat hatalomban tartását és áldemokratikus legitimációját szolgálták.

² HORVÁTH, 1939. 62. (Eredeti kiemelés.)

sáról, valamint egyes kiemelkedő közéleti személyiségek (írók, képzőművészek, zeneszerzők, színészek, politikusok) egyetemisták körében való népszerűségéről gyűjtött adatokat.³

Ezt megelőzően lényegében csak a lapokban nagy ritkán megjelenő „körkérdések” szondázták a közönség véleményét. Az effajta kísérletek – például a szerkesztőséghez beküldött házvezetési ötletek, ételreceptek, utazási szokások közzététele – azonban inkább csak az olvasókkal való kapcsolat elmélyítését szolgálták, s arról tanúskodnak, hogy a századfordulón egyes sajtótermékek – jobbára családi, társadalmi folyóiratok – már tudatosan kihasználták az olvasóközönség mozgósításában és az „interaktív” lapszerkesztésben rejlő lehetőségeket. A legigényesebb kezdeményezés talán az *Új Idők* című irodalmi hetilapé volt, amely 1902-ben az első Erzsébet királyné-szobor pályázatra készült pályaművekről kérte ki olvasóinak véleményét, majd a beérkezett több száz hozzászólásból néhány tucatnyit – mint a lap írta: „a szavazatok arányában a legjellemezőbbeket” – közzé is tett.⁴

A későbbiekben a társadalmi-politikai lapok némelyike is körkérdéssel fordult az olvasóközönség felé valamely időszéri közéleti-politikai esemény kapcsán. Ám ezek a vizsgálatok vagy eleve nagyon szűk körre terjedtek ki – ilyen volt például a *Huszádik Század* körkérdése a zsidókérdésről 1917-ben⁵ –, vagy az adott szerkesztőség válogatott saját politikai ízlésének megfelelően a különböző hozzászólások közül – mint a *Magyarság* 1927-ben, a Magyarország kívánatos határaitól szóló körkérdést követően.⁶

Az 1930-as évek közepétől több filmes és színházi magazin hirdetett úgynevezett népszerűség-szavazásokat, melyben az olvasók megnevezhették kedvenc filmstárjaikat, a lapok pedig folytatólagosan közzé tették a verseny állását. A *Déliabáb* 1935 júniusában indított szavazást a legnépszerűbb filmsztárokról, amit a frissen indult *Sztár* 1937 novemberében megismételt. A *Színházi Élet* 1936 májusában és 1938 októberében szereposztási pályázatot hirdetett, melyek előbb *Az aranyember*, majd a *János vitéz* filmváltozatához kerestek főszereplőket – a rajongók bevonásával. A

³ A kérdőívet közli HORVÁTH, 1942. 126–133. Horváth Barna műveire Sipos Balázs hívta fel a figyelmet, amiért ezúton is köszönetet mondok.

⁴ *ÚJ IDŐK*, 1902. 359. Az olvasói vélemények a hetilapban április 20. és május 11. között jelentek meg. Az *Új Idők* pályázatáról lásd Dede Franciska megjelenés előtt álló tanulmányát. Ezúton is köszönetet mondok a szerzőnek, aki figyelmembe ajánlotta a cikksorozatot és első kutatási eredményeit is megosztotta velem.

⁵ A *Huszádik Század* című liberális folyóirat 1917 májusában mintegy másfél száz vezető közéleti személyiség véleményét kérte ki arról: van-e Magyarországon zsidókérdés? A felkérésre 60-an válaszoltak – néhányan kérés nélkül is –, közülük 50-en érdemi választ is adtak. Véleményüket a szerkesztőség rövid összegző kommentárral látta el, s a folyóirat 1917. évi II. kötetében (A zsidókérdés Magyarországon. In: *Huszádik Század*, 18. (1917) 36. köt., 1–2. sz. 1–159.), majd külön kiadványban is közzétette (HUSZÁDIK SZÁZAD, 1917.).

⁶ A *Magyarság* című legitimista napilap 1927. július végén – a magyarbarát Lord Rothermere revíziós kampányának idején – felkérte olvasóit, írják meg, hol húzódnak Magyarország új határai. A szerkesztőség ezután három héten át szemelvényeket közölt a beérkezett levelekből, de mindjárt értelmezte is az olvasók véleményét, midőn már az első leveleket is azzal a megjegyzéssel tette közzé, hogy „azt a körülményt, ha az egyik szerényebb, mint a másik, természetesen nem szabad javasolójának hazafiságával összefüggésbe hozni. Meg vagyunk győződve róla, hogy olvasóink egytől-egyig a történelmi integritás alapján állnak és az általuk proponált határokat csak ideigleneseknek tekintik.” *Magyarság*, 8. (1927. július 28.) 169. sz. 9. (Merre huzzák a Rothermere-vonalat?) A beküldött olvasói levelekből válogatást közöl ZEIDLER, 2008. 463–472.

Sztár 1940 augusztusában arra volt kíváncsi, kit tartanak az olvasók Budapest legérdekesebb emberének, de a rajongók – talán a lap iránti elkötelezettségből – megint többnyire filmszínészek és filmszínésznők nevét küldték a szerkesztőségbe.⁷

A hazai sajtó történetében azonban nem ezek a szimpátiaszavazások voltak az úttörők, hanem az a „kedvencverseny”, amelyet a *Nemzeti Sport* hirdetett 1927 januárjában, s melynek célja az volt, hogy megválassza Magyarország száz legnépszerűbb sportolóját.⁸

Az alábbiakban ennek történetét ismertetjük. Először bemutatjuk a szavazás menetét, visszhangját és sajátos kísérőjelenségeit, valamint részletes táblázatban foglaljuk össze a végeredményt, melyet a lap 1927. február 27-i száma tett közzé. Ezután behatóan foglalkozunk a források – a lapban közölt tudósítások és adatsorok – megbízhatóságának és relevanciájának kérdésével. Végül a rendelkezésre álló adatok alapján megvizsgáljuk a legkedveltebb versenyzők szociológia hátterét, egyesületi hovatartozását, sportbéli eredményességét. Mindez rávilágít a magyarországi sportélet egy sor sajátosságára: az egyes sportágak eltérő népszerűségére, az egyesületek közötti erőviszonyok alakulására, a városi és a vidéki versenysport minőségi különbségeire, a sportolók társadalmi megbecsültségére és a velük szemben támasztott elvárásokra, valamint a szurkolói mentalitás néhány különleges vonására.

A szavazás

1927 elején a *Nemzeti Sport* izgalmas újdonsággal lepte meg olvasóit. A lap január 17-i, hétfői számában a szerkesztőség bejelentette, hogy a *Nemzeti Sport Könyvtára* című sorozat következő kötetét a legkitűnőbb magyar sportolónak kívánja szentelni, s „a 100 legkiválóbb s legnépszerűbb, ma élő, aktív magyar sportember” listájának összeállításához a „magyar sportközönség” támogatását kérte. Arra buzdította az olvasókat, hogy a mellékelt szavazólapon tüntessék fel kedvenceik nevét, s így a végelszámolásnál a nagyközönség ítélete, igazi „népszavazás” alapján álljon össze a magyar sport büszkeségeinek névsora. (Az alig száz oldalas kis kötet – mely minden sportolóról rövid életrajzot és egy-egy fényképfelvételt is közölt – végül 1927 áprilisában jelent meg a sorozat 23. darabjaként, Vadas Gyula főszerkesztő előszavával, *100-ak könyve* címmel.)⁹

A szavazólapra, melyet ettől fogva négy héten át minden lapszámban (hétfőn szerdán, pénteken és vasárnap) közöltek – utoljára február 13-án, vasárnap –, összesen 25 nevet lehetett felírni, továbbá a szavazó nevét és lakcímét. Utóbbira azért volt szükség, mert a szavazási kedv növelése érdekében a szerkesztőség megígérte: azok között az olvasók között, akiknek szavazatai a leginkább egybevágóak a végző listán szereplő nevekkél, a *100-ak könyve* 25 díszes kiállítású példányát osztják

⁷ SKAPER, 2008. 111–122.

⁸ Egy népszerű sporttörténeti mű szerint a *Sport hírlap* már 1918 karácsonyán hasonló pályázatot hirdetett *Ki a sportideálom?* címmel, melyre számos olvasó reagált levélben. A szerző még idéz is az egyik olvasói levélből, mely Zsák Károlyt, a „33” Football Club népszerű kapusát magasztalja kitűnő játékáért, sportszerű viselkedéséért, szerénységéért. FEKETE, 1963. 31. A felhívást sajnos hiába kerestük a lap 1913 és 1926 közötti évfolyamainak karácsony környéki számaiban.

⁹ NEMZETI SPORT, 1927.

majd szét. A felhívás szerint egy pályázó fejenként akár 4 szelvényt is beküldhetett, vagyis összesen legfeljebb 100 szavazattal vehetett részt a versenyben. Szavazni bármely magyar férfi és női sportolóra lehetett, tekintet nélkül arra, hogy az illető amatőr volt vagy hivatásos, illetve Magyarországon vagy külföldön versenyzett. Már visszavonult sportnagyságok, továbbá edzők, játékezők és sportvezetők azonban – hacsak nem voltak aktív versenyzők is egyben – nem jöhettek számításba. A szavazólapokat legkésőbb február 15-éig kellett eljuttatni a *Nemzeti Sport* szerkesztőségébe.¹⁰

A kampány felkeltette az olvasók érdeklődését, akik már az első héten közel 300 szavazószelvényt adtak postára. A lapnál külön munkacsoportot hoztak létre a szavazatok összesítésére, melynek leterheltsége napról napra fokozódott.

Az első részeredményeket a *Nemzeti Sport* január 24-i száma közölte. A 279 fős listán valamennyi sportoló nevét feltüntették, aki legalább egy szavazatot kapott. A rangsor élén Bárány István úszó (MOVE Egri SE), Schlosser Imre labdarúgó (Ferencvárosi FC), Fogl II. Károly labdarúgó (Újpest FC), Orth György labdarúgó (Hungária FC), Barsi László atléta (BBTE), Somfai Elemér atléta, öttusázó (MAC), Kehrling Béla teniszese (MAC), Kohut Vilmos labdarúgó (Ferencvárosi FC), Szepes Béla atléta, síző (MAC), Zsák Károly labdarúgó (Budai „33” FC), Jacobi Roland asztaliteniszese (BBTE), Raggambi István atléta (BBTE), Király Pál atléta (Erzsébetvárosi SC), Braun József labdarúgó (Hungária FC), Fogl III. József labdarúgó (Újpest FC), Darányi József atléta (MAC), Pataki Mihály labdarúgó (Ferencvárosi FC), Hajdu Sándor atléta (Ferencvárosi TC), Püspöki Tibor atléta (MAC) és Sipos Manci úszó (Nemzeti SC) állt. Közülük 15-en (75%) a végelszámolásnál is a legjobb 20 közé kerültek, s ha az összehasonlítást a legnépszerűbb 10, 50 vagy 100 sportolóra vetítjük, az első és a végső rangsor között hasonló: rendre 80, 72, illetve 82%-os átfedést tapasztalunk. A január 24-én közölt lista már azt is előrevetítette – mint később kiderült, meglepő pontossággal –, hogy a versenyt a labdarúgók és az atléták uralják majd, a vidéki egyesületeknek és a hölgyeknek pedig nem sok babér terem.¹¹

A *Nemzeti Sport* ettől fogva minden számában (a február 9-i kivételével) lehozta a pillanatnyi élmezőny kb. 100-150 nevet tartalmazó rangsorát, teljes lajstromot azonban már csak két alkalommal tett közzé. (Ezen január 31-én 848, február 7-én 1183 név szerepelt.)¹² A listák közlésével a szerkesztőség kettős célt kívánt elérni: rövid távon a karácsonyt követő holtsezonnak és a labdarúgó-bajnokság

¹⁰ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 17.) 8. sz. 1. (A magyar sportközönség népszavazással dönti el, ki a száz legnépszerűbb magyar sportember?) – A határidőt később február 16-a, szerda délig tolták ki, az ennél később beérkező szavazólapokat már csak akkor vették tekintetbe, ha azokat külföldön adták fel. *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 11.) 22. sz. 2. (Vasárnap közöljük utoljára kedvencversenyünk szavazólapját, szerdáig fogadunk még el szelvényeket.)

¹¹ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 24.) 12. sz. 10. (Bárány 162, Schlosser 156, Fogl II. 153, Orth 147 szavazattal vezet a Nemzeti Sport népszavazásán.) A lista egyik érdekessége volt, hogy feltűnt rajta a kormányzó mindkét fia: ifj. Horthy Miklós és Horthy István egyaránt 1-1 szavazatot kapott mint motorversenyző. A két Horthy fiú utoljára a február 7-i rangsorban szerepelt a 164., illetve a 176. helyen.

¹² A lapban megjelent listákon a legkülönbözőbb pontatlanságok fordulnak elő. A február 7-én közzétett lajstromról például 6 olyan sportoló neve hiányzik, akik a január 31-i és a február 27-i végső (de csak 197 nevet tartalmazó) rangsorban is szerepelnek. (A február 7-i listán ezért a továbbiakban 1189 sportolóval számolunk.) A listák pontatlanságával a forrásokról szóló fejezetben még bővebben foglalkozunk.

szünetelésének példányszámra gyakorolt kedvezőtlen hatásait próbálta csökkenteni,¹³ hosszabb távon pedig megpróbálta e látványos akcióval is kiterjeszteni a sport iránt érdeklődők táborát, s lehetőség szerint magához kötni az olvasókat, amire a fő riválisával, a *Sporthírlappal* folytatott versenyben szüksége is volt. Annál is inkább, mivel ekkoriban a *Sporthírlap* is közönségszavazással próbált az olvasók kedvében járni. Akik a január 4. és február 15. között a lapban megjelent szelvényeken helyesen tippelték meg a profi labdarúgó-bajnokság végeredményét, rádiókészüléket, kerékpárt, labdarúgó-felszerelést, teniszütőt vagy pingpong-felszerelést nyerhettek, összesen 10 millió korona (800 pengő) értékben.¹⁴

Ha hinni lehet a lapban ekkoriban megjelent utalásoknak, a szavazás fényesen beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A szerkesztőség nem is fukarkodott az öndicsérő jelzőkkel. Február 14-i számában a *Nemzeti Sport* minden álszerénység nélkül állapította meg: „kedvencversenyünk oly sikert aratott, amely páratlan a magyar újságírás történetében.”¹⁵ Február 27-én, a végeredmény közzétételének napján pedig – mintegy felfedve az akció rejtett célját – büszkén hirdette: „Kétségtelen: a tél sporteseményei közül a legnagyobb érdeklődést keltette és a legnagyobb sikert aratta – lapunk kedvencversenye.”¹⁶ S hogy mindez nem csupán erkölcsi győzelem volt, hanem anyagiakban is mérhető siker, az abból is kiderül, hogy a legelszántabb szurkolók, akik mindenáron saját kedvenceiket akarták behozni a népszerűségi lista élére, tömegével küldték el szavazataikat a szerkesztőséghez, s mivel szavazószelvényhez csak a lapban lehetett hozzájutni – idővel a remittenda nagy részét is felvásárolták.¹⁷

Az a körülmény, hogy a lap folyamatosan közölte a részeredményeket, három fontos, a végeredményt jelentősen befolyásoló mellékkövetkezmennyel is járt. Először is: a szavazás folyamatos „reklámozása” valóban kedvet csinált az olvasóknak, aminek következtében a leadott szavazatok száma hétről hétre jelentősen nőtt. Másodszor: megváltozott a sportolók kiválasztásának módja. Míg ugyanis eleinte mindenki szabadon, tetszése szerint jelölte meg kedvenceit a szelvényeken, a lapban megjelenő lajstromok a szavazás második hetében már konkrét ötleteket adtak az olvasóknak, akik – akár önkéntelenül is – egyre inkább az ismert nevek közül, s főként az élmezőnyből választottak. Már csak azért is, mert ha befolyásolni akarták a végeredményt, mindenképpen azokra kellett voksolniuk, akik már elég jó helyen

¹³ A bajnoki és kupamérkőzésekről szóló tudósításokat a *Nemzeti Sport* mindig az első oldalakon közölte, s ezek a fordulót követő napon a terjedelem mintegy felét foglalták el. Ebben az évben a bajnokság tavaszi idénye csak február 27-én kezdődött – azon a napon, amikor kihirdették a „kedvencverseny” végeredményét –, s félő volt, hogy addig a standokon és az utcán jóval kevesebb példány fogy majd az újságból.

¹⁴ *Nemzeti Sport* („a legrégebb magyar sportnapilap”) és a *Sporthírlap* („a legjobb magyar sportnapilap”) vetélkedésének alakulására megbízható példányszámadatok híján a hetente megjelenő lapszámok összehasonlításából következtethetünk. Észérint míg 1925-ben mindkét lap heti 5, majd 1926-ban heti 4 alkalommal jelent meg, 1928-ra az immár újra hetente 5-ször megjelenő *Nemzeti Sport* nagy fölénybe került az ekkor heti 3, majd 1931-től már csak heti 2 számmal jelentkező *Sporthírlappal* szemben. A díszítő jelzőket a lapok saját hirdetéseiből vettük. Lásd ÚJSÁGKATALÓGUS, 1926. 66., 68.

¹⁵ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 14.) 24. sz. 5. (Az ezernél több szavazattal bírók száma tegnaptól mára huszonötöt szaporodott.)

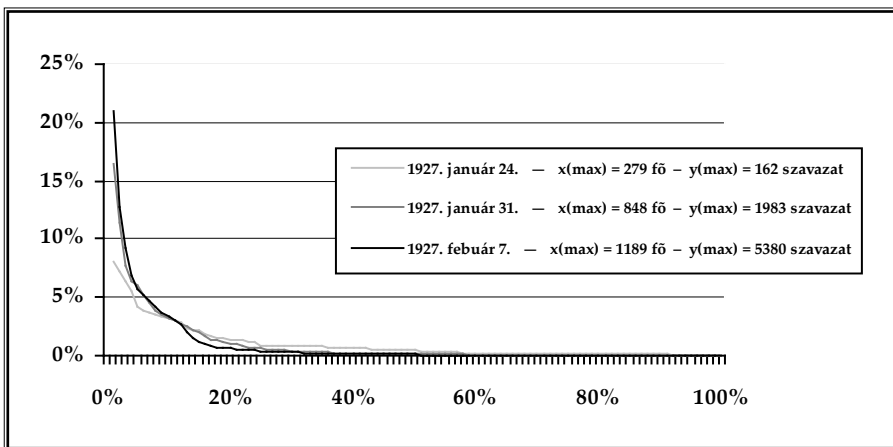
¹⁶ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 27.) 31. sz. 9. (Befejeztük a kedvencversenyünkre jött szavazatok megolvasását.)

¹⁷ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 31.) 16. sz. 3. (Schlosser 1983, Bárány 1894, Barsi 1522, Orth 1456, Kehrling 1383 szavazattal áll a kedvencverseny élén.)

álltak az összesítésben. Harmadszor: az egyszerű sportkedvelők mellett sorompóba álltak a nagy egyesületek mindenre elszánt aktivistái is, akik tömegesen – olykor egyszerre ezres nagyságrendben – adták le szavazataikat a klubszíneket képviselő versenyzőkre.

Mindez alaposan „felfelé húzta” az élmezőny szavazatainak számát, míg a többiekre relatíve egyre kevesebb voks jutott. Ha a teljes listákon szereplő adatok alapján diagramon ábrázoljuk az első, a második és a harmadik hét végén közölt részeredményeket, az így nyert görbék mindegyike a hiperbola alakú reciprok függvényre ($y=1/x$) emlékeztet. Az adatok pontosabb vizsgálata azonban arra is rávilágít, hogy a görbék meredeksége – vagyis a mezőny élén, közepén és végén elhelyezkedő sportolókra leadott szavazatok egymáshoz viszonyított aránya – jelentősen eltérő. Hogy a különböző elemszámú és számértékű adatsorokat összemérhetővé tegyük s egy közös diagramon ábrázolhassuk, a számadatokat először sztenderdizáltuk: az x tengelyen felvett elemszámot (a szavazatot kapott sportolók számát) és az y tengelyen felvett számértékeket (a sportolókra leadott szavazatok számának összegét) minden görbén 100%-nak vettük, majd százalékosztályokba (percentilisekbe) soroltuk.¹⁸

1. diagram: A szavazatok számának eloszlása percentilisek szerint

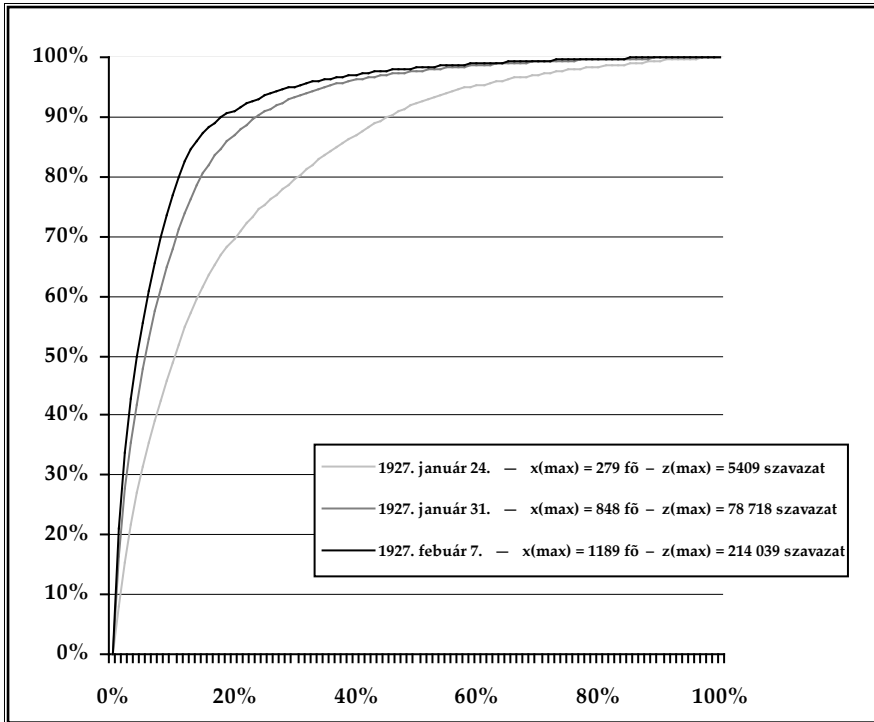
A három görbéről könnyen leolvasható, hogy a listák élén álló – a felső százalékosztályokban (percentilisekben) elhelyezkedő – sportolókra adott szavazatok az összes szavazatnak egyre nagyobb hányadát tették ki, aminek következtében a mezőny elején és végén álló versenyzők közötti különbség is egyre nőtt. A február 7-i adatsorhoz tartozó görbe a 12. és 15. percentilis között látványosan „esik” – a három görbe ebben az intervallumban metszi is egymást –, ami arra utal, hogy a február 7-i összesítés szerint nagyjából a 140–180. helyen álló sportolók ($1189 \times 0,12 = 142,68$; $1189 \times 0,15 = 178,35$) mögött nagy visszaesés volt a szavazatok számában. Ez pedig

¹⁸ Például az 1927. január 24-i adatsor esetében a 279 sportoló első percentiliséhez ($x_1=279$) tartozó szavazatok száma: $y_1=438,87$ szavazat. Konkrét adatokkal: 1927. január 24-én $x_{\max}=279$ fő (=100%) és $y_{\max}=162$ szavazat (=100%); 1927. január 31-én $x_{\max}=848$ fő (=100%) és $y_{\max}=1983$ szavazat (=100%); 1927. február 7-én $x_{\max}=1189$ fő (=100%) és $y_{\max}=5380$ szavazat (=100%).

annak a következménye, hogy a hetente három alkalommal közölt rövidített – mintegy 100-150 nevet tartalmazó – listákon rendszerint ez a 140-180 név ismétlődött, vagyis egyre inkább ez a szűkebb lista szolgált referenciaként a szavazók számára, miközben a rangsorban hátrább lévő sportolók neve – néhány kivételtől eltekintve – lényegében feledésbe merült.

A következő diagramon a percentilisek részösszegeit ábrázoltuk. A görbék eltérő emelkedéséből még jobban nyomon követhető, hogy a szavazás előrehaladtával a verseny élén álló sportolók előnye fokozatosan nőtt.¹⁹

2. diagram: A szavazatok számának eloszlása a percentilisek részösszegei szerint

A következő táblázat a diagramok legfontosabb adatait számszerűsíti. Ezekből például kitűnik, hogy míg az első héten a 279 fős lista felső decilisébe tartozó sportolók az összes szavazatnak csak kevesebb mint felét kapták, a harmadik végén az akkor 1189 nevet tartalmazó lista felső 10%-ában lévő versenyzőkre már az összes szavazat több mint háromnegyede esett.

¹⁹ Konkrét adatokkal: 1927. január 24-én $x_{\max}=279$ fő (=100%) és $z_{\max}=5409$ szavazat (=100%); 1927. január 31-én $x_{\max}=848$ fő (=100%) és $z_{\max}=78718$ szavazat (=100%); 1927. február 7-én $x_{\max}=1189$ fő (=100%) és $z_{\max}=214039$ szavazat (=100%).

1. táblázat: A szavazatok számának eloszlása

Százalékosztály	Szavazatok aránya		
	I. 24. (279 fő)	I. 31. (848 fő)	II. 7. (1 189 fő)
1. percentilis (0–1%)	8,11%	16,40%	20,92%
2. percentilis (1–2%)	7,14%	11,35%	12,74%
3. percentilis (2–3%)	6,41%	7,65%	9,29%
4. percentilis (3–4%)	5,54%	6,39%	6,94%
5. percentilis (4–5%)	4,24%	6,01%	5,70%
Felső 5% (0–5%)	31,43%	47,80%	55,58%
Felső 10% (0–10%)	48,95%	68,05%	76,85%
Felső 25% (0–25%)	75,35%	90,82%	93,48%
Felső 50% (0–50%)	92,27%	97,69%	98,23%
Összes szavazat	5 409	78 718	214 039

Amíg azonban a részeredmények nem kerültek nyilvánosságra, a nagyközönségnek nem lehetett tudomása a szavazás állásáról, így a klubsovinizmus tünetei sem jelentkeztek. Január 19-én a *Nemzeti Sport* még kalapot emelt a sportkedvelő közönség előtt, mely bár láthatólag a labdarúgókat részesítette előnyben, szívesen adta szavazatát a klasszikus sportok művelőire s a hölgyekre is – bizonyítván, hogy „széleskörű egyetemes sportkultúrával, általános érdeklődéssel rendelkezik”.²⁰ Január 24-én a lap még tovább ment, s hódolattal adózott a magyar sportközvélemény bölcsessége és nagyvonalúsága előtt: „Az egész pályázaton végighúzódik és most már feltűnő az a mély intelligencia, amely minden szavazólap előkelő ízlését dicséri. Csak legritkábban olvasható le egy szavazólapról a klubfanatizmus: egy-egy kedvenc futballcsapat teljes összeállítását, vagy mind a huszonöt név után ugyanazon klub monogramja.” A várakozásokkal ellentétben „a futballközönség egyáltalán nem elfogult más sportágakkal szemben, azok eredményeit általános mélységű sportkultúrájánál fogva egyképen megbecsüli”.²¹ Egy héttel később mindennek már nyoma sem volt: a „mély intelligencia” tovatűnt, s átadta helyét a szavazási düh tombolásának. A szerkesztőségben ekkor már napi 5-6 órán át 6-8 alkalmazott összegezte folyamatosan a szavazatokat, akik turnusonként váltották egymást. „Amilyen fárasztó ez a munka, ép oly szórakoztató is” – írta a lap január 31-i száma. „A klubérdekeltségek ugyanis már munkábaléptek, s mialatt nyakrafőre gyűjtik a szelvényeket s vásárolják kiadóhivatalunkban azokat a lapokat, melyekben pályázati szelvény van, a posta nap-nap után hoz oly leveleket, melyben tízéves huszával vannak a szavazólapok s a szavazólapok kitöltésében nem nehéz felfedezni az egyrészes vezérgondolatot, bármily össze-vissza rendben vannak is rajta a nevek, melyek variálva ugyan, de ugyanazok. Ezek a monstreszavazatok időnként nagy sikerrel lendítik előre egy-egy sztár megrekedt szekerét.”²² Két nappal később a lap csalódottan állapította

²⁰ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 19.) 9. sz. 3. (A száz legnépszerűbb sportembert kijelölő pályázatunkat nem remélt érdeklődés fogadta.)

²¹ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 24.) 12. sz. 10. (Bárány 162, Schlosser 156, Fogl II. 153, Orth 147 szavazattal vezet a Nemzeti Sport népszavazásán.) (Eredeti kiemelések.)

²² *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 31.) 16. sz. 3-4. (Schlosser 1983, Bárány 1894, Barsi 1522, Orth 1456, Kehrling 1383 szavazattal áll a kedvencverseny élén.)

meg: „Pályázatunk első hetében igen kellemesen lepett meg bennünket, hogy a beérkezett szavazatok milyen nagy tárgyilagossággal igyekeznek érdem szerint való sportembereket juttatni a megillető [sic!] helyekre. Az első hét után azonban tapasztalnunk kell, hogy a klubszínek rajongója, legyen a szín bármilyen, nehezen viseli el, hogy házi nagysága hátrább következék a sorrendben, még ha az, aki megelőzi, nagyobb sportérdemekkel rendelkezik is. Ezért most már százával kapjuk azokat a szavazólapokat, amelyek mindegyikében ugyanaz a névsor lelhető fel és a nevek után ugyanannak a klubnak a monogramja.”²³

A tudósítások szerint a kampányszavazatok „bezdítésában” az I. osztályú profi futballcsapatok (Ferencvárosi FC, Hungária FC, Újpest FC) és a mögöttük álló nagy egyesületek (FTC, MTK, ÚTE) szurkolói jártak az élen.²⁴ Ennek eredményként a Ferencváros, a Hungária és az Újpest teljes kezdőcsapata, valamint több tartalék játékosa is bejutott a legnépszerűbb 200 sportoló közé. Rajtuk kívül elsősorban a BEAC szavazógárdája tűnt ki szervezett munkájával, de kitétek magukért a szombathelyi, a szegedi és a ceglédi rajongók is.²⁵

A szelvények tömeges kitöltése és beküldése egyébként nem kevés fáradsággal járt, s ezen kívül még bizonyos anyagi áldozatot is követelt. A *Nemzeti Sport* egy-egy száma ekkor 15 fillérbe, a terjedelmesebb hétfői szám 30 fillérbe került, a postaköltség helybeni tarifával 8 fillért, helyközi forgalomban 16 fillért kóstált. Némi megtakarítást lehetett elérni, ha egy borítékba több szavazólapot helyeztek: ebben az esetben a 250 grammos levél Budapesten feladva 16 fillérbe, vidékről postázva 28 fillérbe került. Az igazán élelmesek azonban nyomtatványként küldték be a lapokat – így súlytól függően csak 2–12 fillért kellett fizetniük –, vagy személyesen vitték be azokat a *Nemzeti Sport* terézvárosi, a Podmaniczky és Rózsa utca sarkán lévő szerkesztőségébe.²⁶

A „turnusszavazatok” óriási tömege ellenére a népszerűségi versenyt egyleti szinten a keresztény középosztály patinás egyesülete, az 1875-ben alapított Magyar Athletikai Club nyerte: a legkedveltebb 100 sportoló közül minden hatodik az egyesület kék-sárga színeit és az alapító, Esterházy Miksa gróf családi címeréből kölcsönzött griffes jelvényt viselte. Érdekes, hogy a *Nemzeti Sport* egyetlen tudósításában sem említette, hogy a MAC-isták is éltek volna a szavazatok tömeges benyújtásának esz-közével, bár nem kizárt, hogy ezt csak a klub iránti tisztelet parancsolta így. Annyi mindenesetre tény, hogy ekkoriban a MAC kínálta versenyzői számára a sportágak legszélesebb választékát, s miközben éppen a labdarúgásban jócskán háttérbe szorult, a Magyarországon legnagyobb hagyományokkal rendelkező, klasszikus spor-

²³ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 2.) 17. sz. 3. (Bárány megugrott a mezőnytől a népszerűségi versenyben.)

²⁴ A szavazást megelőző években ez a három egyesület uralta a labdarúgó-bajnokságokat. A világháborút követő 8 bajnokságban az MTK, az FTC és az ÚTE összesen 8 arany-, 7 ezüst- és 6 bronzérmet szerzett.

²⁵ A „turnusszavazatokról” lásd *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 30.) 15. sz. 2. (Schlosser Imre egy szóig megközelítette Bárányt a *Nemzeti Sport* kedvencversenyén.); *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 6.) 19. sz. 5. (Az atléták hatalmas tempóban nyomulnak előre a kedvencversenyen, a futballisták, Újpest fiai kivételével kevésbé haladnak.); *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 13.) 23. sz. 2. (Ezernél kevesebb szavazattal már most sincs senki az első száz között.); *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 18.) 26. sz. 2. (Újpesti nevek törtek előre a tegnapi szavazatturnusból.); *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 20.) 27. sz. 5. (Tömörül a mezőny a kedvencversenyen.)

²⁶ Persze ekkor a legtöbben még koronában számoltak s azzal is fizettek, hiszen az újonnan bevezetett pengő – mely 12 500 papírkoronát ért – csak 1927. január 1-jétől lett törvényes fizetőeszköz, s a pénzserét fokozatosan bonyolították le. A díjszabáshoz lásd *Pósta és Táviró Tarifák*, 20. (1927) 1. sz. 2.

tokban az élen állt. (A legjobb 100 közé 10 atlétája, 3 birkózója, 2-2 teniszezője és vívója, valamint 1 műkorcsolyázója került be.) Atlétái például az 1926-os versenyévben eredményesebbek voltak, mint a rangsorban utánuk következő MTK és FTC sportolói együttvéve.²⁷ Meglehet tehát, hogy az egyesület tekintélye, eredményessége és hagyományai önmagukban is elegendőnek bizonyultak a szavazáson elért sikerhez.

Az öt legnépszerűbb klubhoz tartozó sportolók végül az élmezőnyre leadott szavazatok jóval több mint felét szerezték meg:

2. táblázat: A legnépszerűbb egyesületekre leadott szavazatok megoszlása (százalékban)²⁸

Egyesület és anyaegyesület	Sportolók	
	1-100.	101-197.
Magyar Athletikai Club	17,5	7,5
Hungária Futball Club + Magyar Testgyakorlók Köre	9 + 6	5 + 9
Ferencvárosi Futball Club + Ferencvárosi Torna Club	9 + 5	5 + 6
Újpest Futball Club + Újpesti Torna Egylet	7 + 2	8,5 + 5
Budapesti Egyetemi Atlétikai Club	7	9
Összesen	62,50%	56,70%

A részeredmények közlése – sportlaptól nem szokatlan módon – mindvégig leginkább egy helyszíni közvetítésre emlékeztetett, a versenysorrend folyamatos változásait a lap a sportnyelv régóta meghonosodott kliséivel kommentálta: „Bárány és Schlosser megerősítette vezető pozícióját”, „Orth, Somfai visszaesett”, „nagy erővel nyomult fel Darány [sic!] és Király”, „Durand Zsuzsi utolérte Sipos Mancit” (január 28.), „Schlosser Imre egy szóig megközelítette Bárányt” (január 30.), „Darányi József nagy előretörése” (január 31.), „újpesti betörés készül” (február 2.), „Fogl II ismét felnyomult” (február 4.), „az atléták hatalmas tempóban nyomulnak előre” (február 6.), „csak Báránynak szilárd a helyzete a vezetők között”, „Orth mára már a tizenegyedik helyre esett vissza”, „a hölgyek valamennyien eltávolodtak az éltől” (február 7.), „Bárány szinte verhetetlen már” (február 11.), „a kerékpárosok és a hungaristák előnyomulása” (február 13.). Ez a hangnem akkor is jellemző maradt, amikor a szavazás már lezárult, s a lapnak csak azért kellett beérnie részeredmények közlésével, mert az utolsó napokban leadott horribilis mennyiségű szavazat kiértékelése elhúzódott. Így azután az olyan állhelyzetjelentések, mint például „felnyomultak a futballisták”, „tömörülés a lista végén” (február 18.), „tömörül a mezőny” (február 20.), „folyton alakul a mezőny”, „változások a listavezetőkben” (február 25.), „Orth a finisben pompásan felnyomult” (február 27.) valójában nem a szavazás valódi állásáról tudósítottak, hanem arról, hogy a számlálók melyik szurkolócsoport tömegszavazatainak összesítésével végeztek éppen.²⁹

²⁷ *Nemzeti Sport*, 18. (1926. november 26.) 188. sz. 6. (A MAC erősebb, mint az utána következő két egyesület együttvéve.)

²⁸ A *Nemzeti Sport* 1927. február 27-i számában azon sportolók rangsorát közölte, akik legalább 1000 szavazatot kaptak. A listán 197 név szerepel. Ha valamelyik sportoló a szavazás idején két egyesületben is általános ismertséget szerző működést fejtett ki, mindkét egyesületét 0,5-ös szorzóval vettük számításba.

²⁹ A szavazatszámolás módszeréről lásd *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 16.) 25. sz. 5. (Lezártuk kedvencversenyünk szavazását.)

Az újságírók valóban alig győzték a munkát. Az utolsó héten olyan tömegben özönlöttek a szavazólapok, hogy a szerkesztőségnek – mely korábban legfeljebb 1-2 napos késéssel közölte a részeredményeket – a munkatársak teljes mozgósításával is két hétre volt szüksége a voksok összesítéséhez. A végeredményt a *Nemzeti Sport* február 27-i száma közölte.³⁰ A legnépszerűbb 100 sportolón kívül további 97 versenyző neve is felkerült a listára – mindazoké, akik legalább 1000 szavazatot kaptak.

A 197 sportoló listáját tartalmazó 3. táblázatot a *Függelékben* közöljük. Az adatokat szükség szerint pontosítottuk és kiegészítettük; az elnyert szavazatok számán kívül feltüntettük a versenyzők sportági és egyesületi hovatartozását, valamint a hetenkénti összesítő rangsorokban elfoglalt helyüket.

A forrásokról

A történész az esetek túlnyomó többségében kész forrásokkal dolgozik, s ezek a legkritikább esetben válaszolnak épp arra a kérdésre, amelyet a kutató szíve szerint föltett volna. Az írott források elemzésének folyamata ezért a legtöbbször nem más, mint a dokumentumokban rejlő információk kódjának megfejtése, tartalmuk helyes értelmezése. Valójában tehát nem a dokumentumok „vallatásáról” van szó, hanem az iratok által kínált „válaszokhoz” tartozó releváns kérdések megtalálásáról, pontos megfogalmazásáról. A kutató aligha tehet egyebet, mint kényszerűen tudomásul veszi, hogy vizsgálódásait ilyen sajátos kommunikációs keretek között kell végeznie, s nincs rá módja, hogy kérdéseit közvetlenül is föltegye az elmúlt korok szereplőinek. (Az *oral history* módszere csak az utolsó két-három generáció képviselőinek megszólaltatására alkalmas, s interjúkészítés közben mindegyre ott leselkednek az emlékezet csapdái.) Épp ezért különösen becsesek azok a források (kérdőívek, statisztikák stb.), amelyek egyértelmű kérdésre, egyértelmű válasszal szolgálnak – legalább elméletben. A *Nemzeti Sport* kedvencversenye és a *100-ak könyve* ilyen forrásnak tűnik. Ráadásul két olyan területen szolgál bőséges és számszerűsített információkkal, amelyeknek kutatását a magyar történetírás meglehetősen elhanyagolta. A hazai historiográfia ugyanis mind a közgondolkodás történeti vizsgálatában, mind a sporttörténet kutatásában nagy adósságokat halmozott fel. E két terület közös határvidékének – a modern sportok magyarországi elterjedésének, a sport „társadalmosodásának” és a sportközvélemény alakulásának – feltérképezése pedig még alig kezdődött el.

E ritka forrás tehát mintha csak a sporttörténész megrendelésére készült volna. Sajnos azonban a népszerűség-szavazás nyomán létrejött adatbázis forrásértékét több körülmény is megkérdőjelezi. Az adatkezelés minden fázisában – az adatok felvétele, kiértékelése és közzététele során – olyan hibák, hiányosságok, illetve anomáliák mutatkoznak, amelyek alaposan megnehezítik a szavazás végeredményének megbízható elemzését. Az alábbiakban ezeket a nehézségeket vesszük számba.

³⁰ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 27.) 31. sz. 9. (Befejeztük a kedvencversenyünkre jött szavazatok megolvasását.)

Az adatok felvétele

A „kedvencverseny” eredetileg azt kívánta felmérni, mely hazai versenyzőket tartja a legtöbbre a magyar sportközvélemény. A legpontosabb eredményt akkor kaptuk volna, ha a magyarországi sportbarátok mindegyike részt vesz a szavazásban, valamennyien azonos számú szavazatot adnak le, s a szelvénye(ke)n az általuk legkedveltebb és leginkább megbecsült sportolók nevét tüntetik fel.

A valóság azonban egészen más volt. A szavazás – mint arról már bővebben írtunk – hamar átalakult a szurkolótáborok versenyévé, melynek során az elkötelezett szavazók nem általában a magyar sportolók, hanem elsősorban (vagy kizárólag) a klubszíneiket képviselő versenyzők közül válogattak. Ráadásul e szurkolói csoportok mindegyike akár több ezer szavazócédulát is leadhatott, miközben a sportkedvelők egy része nyilvánvalóan kimaradt a szavazásból. A *Nemzeti Sport* tudósításaiból azt is tudjuk, hogy a szavazók egy része eleve hiányosan töltötte ki a szavazólapot: vagy azért, mert nem tudott megnevezni 25 kiemelkedő sportolót, vagy azért, mert kevés számú kedvencén kívül nem kívánt mást is szavazataival jutalmazni.³¹

Mindez azt mutatja, hogy a szavazás folyamata nemigen felelt meg a szerkesztőség eredeti elképzeléseinek, a végeredményt pedig jócskán torzította az elfogult szurkolótáborok vetélkedése.

Az adatok összesítése

Befolyásolta az összképet az is – s hozzá nehezen kiszámítható mértékben –, hogy a szavazólapok kiértékelése során a szerkesztőség érvénytelenítette a voksok egy részét. Ennek különféle okai lehettek. A lap többször is emlékeztetett rá, hogy „szavazni lehet minden aktív, élő magyar sportemberre, akár amatőr, akár professzionista, akár belföldön, akár külföldön szerepel és egyetlen feltételünk csak az, hogy az 1926. évben szerepelt legyen, vagy ha nem szerepelt, akkor legalább is kilátás legyen rá, hogy a következő években még aktív katonája lesz a magyar sportnak”. Edzők játévezetők, sportvezetők azonban ki voltak zárva a választhatók köréből.³² Ennek ellenére rendszeresen előfordult, hogy a századelő magyar sportéletének olyan, már visszavonult kiválóságai is feltűntek a szelvényeken, mint Halmay Zoltán úszó, Manno Miltiadész *all-round sportsman* vagy Weisz Richárd birkózó.³³ Szintén „elvesztek” azok a szavazatok, amelyeket az 1920-as évek kitűnő műkorcsolyázónőjére, az 1922–1927 között 7 világbajnoki címet szerzett Jarossné Szabó Hermára adtak le, aki – magyar hangzású neve és magyar férfival kötött házassága ellenére – osztrák állampolgár volt.

³¹ A lap január 28-i száma például tényként közölte, hogy „Darányi, Durand Zsuzsi, Király, Velvárt, Schlosser, Huber, Kultsár előretörésében nem kis része van ennek a körülménynek”. *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 28.) 14. sz. 2. (Áradásként tör előre a szavazatok tömege a Nemzeti Sport kedvencversenyén.)

³² *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 21.) 10. sz. 4. (Hétfőn közzétesszük a szavazatok állását „a száz legnépszerűbb sportember” pályázatunkon.) (Eredeti kiemelések.)

³³ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 23.) 11. sz. 9. (A közönség száz kedvence sorozatba nem kerülhet be elméleti kiválóság.)

Előfordult, hogy szerelmes ifjak ideáljuk nevét írták fel a szavazólapra, hogy így kedveskedjenek – vagy imponáljanak – szívük hölgyének. A szerkesztőség azonban nem méltányolta e romantikus igyekezetet. „Egy csomó szavazatot kellett érvényteleníteni – írta a lap január 31-én –, miután a favorit hölgyek még soha versenyen nem szerepeltek s tudtunk szerint még csak nem is sportolnak. Figyelmes lovagjaik a Nemzeti Sport pályázatát szépségversennyel tévesztették össze.”³⁴ Az olvasók sokszor olvashatatlanul vagy pontatlanul töltötték ki a szavazólapokat (például összekeverték a sportolókat, tévesen tüntették fel sportágukat, egyesületüket), ami megnehezítette vagy éppenséggel lehetetlenné tette a jelölt azonosítását. Gyakran megtörtént – a szerkesztőség ismételt figyelmeztetései ellenére –, hogy a szavazók a szelvény mind a 25 rovatába ugyanannak a versenyzőnek a nevét írták fel, amit az értékeléskor természetesen csak egyszer lehetett számításba venni.³⁵

Nem tudjuk, mennyire volt pontos a szavazatok számlálása. Szinte bizonyos, hogy a szavazatok folyamatos áradása közepette végzett rohamunkában becsült néhány kisebb-nagyobb tévedés. Annál is inkább, mivel az érvényesnek elfogadott szavazatok összege valószínűleg meghaladta a 800 ezret.³⁶

³⁴ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 31.) 16. sz. 3. (Schlosser 1983, Bárány 1894, Barsi 1522, Orth 1456, Kehrling 1383 szavazattal áll a kedvencverseny élén.)

³⁵ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. február 7.) 20. sz. 2–4. (Csak Báránynak szilárd a helyzete a vezetők között, a többiek sorrendje naponta változik.)

³⁶ A népszerűségi versenyre beküldött szavazólapok, illetve szavazatok számáról – pontos adatok híján – csak a valószínű szélső értékeket rögzítő becslést adhatunk. A *Nemzeti Sport* 1927. február 27-i száma csak azoknak a sportolóknak a nevét közölte – a rájuk leadott voksok számával együtt –, akik legalább 1000 szavazatot kaptak. A lapban – s később a *100-ak könyvében* is – megjelent azon állítás, miszerint e 197 sportolón kívül még mintegy 300-an kaptak legalább 1 szavazatot, teljesen félrevezető és megmagyarázhatatlan, hiszen már a február 7-én közzétett listán is közel 1200 sportoló neve szerepelt. A szavazásban részt vevők számának megállapításához a 197 fős (csonka) listán, valamint – kiegészítésként – a korábban közzétett két teljes listán (január 31.: 848 fő, február 7.: 1189 fő) feltüntetett szavazatok eloszlását vettük alapul. A számítását 5 féle elemszámra (x_{\max} = 1200, 1400, 1600, 1800, 2000 fő) végeztük el, oly módon, hogy a felső percentiliseknél a tényleges adatokat használtuk, a görbe adathiányos részén ($x > 197$ fő) pedig a teljes adatsorokból vettük át az egyes percentilis-értékek közötti részarányokat (mindig a megfelelő két érték átlagát). A végeredmény ily módon kb. 808–846 ezer közé esik. Mivel tudjuk, hogy a szavazólapokat sokan hiányosan töltötték ki – feltételezésünk szerint a reális intervallum a 25 soros szavazólapon: 18–24 szavazat –, a beküldött szavazólapok számát 33 667 és 47 ezer közé tehetjük. (Gyakorlatilag ugyanezt az eredményt kapjuk, ha az ismert adatok alapján csak az 1000 szavazatnál kevesebbet szerző sportolókra leadott voksok összegére készítünk becslést. Ebben az esetben kb. 760–864 ezer szavazatot kapunk, ami a szavazólapok számát 31 667 és 48 ezer között rögzíti.) Kis kerekítéssel tehát azt mondhatjuk: becslésünk középértéke 40 ezer szavazólap $\pm 20\%$. Ez a szám akár az aktív magyar sportközönség nagyságrendjének egyik mérőszáma is lehetne, ha nem tudnánk, hogy az olvasók nagy része több szavazólapot is beküldött, sőt a szurkolói csoportok akár több ezer szelvényrel is támogathatták kedvenceiket, így a szavazásban ténylegesen részt vevők száma ennél szükségképpen jóval alacsonyabb volt. A kalkulált értéknek így önmagán túlmutató jelentőséget – sajnos – nemigen tulajdoníthatunk. A sportkedvelők körének meghatározásához közelebb juthatunk, ha a labdarúgó-mérkőzések látogatottságát vesszük tekintetbe. A professzionális bajnokság első évében (1926/27-ben, vagyis a „kedvencverseny” idején) egy-egy forduló mérkőzéseit átlagosan 30 ezer néző látta, de előfordult olyan meccs is – a bajnokság sorsát lényegében eldöntő, 1927. március 20-án lejátszott Újpest–Ferencváros találkozó –, amely egymagában 35 ezer szurkolót vonzott. S ehhez még hozzá kell számítani az alacsonyabb osztályú bajnokságokban lejátszott mérkőzések közönségét. A hazai sportközönség nagyságát a két nagy sportnapilap – a *Nemzeti Sport* és a *Sportthír* – eladott példányszáma alapján is megbecsülhetnénk, ezeket az adatokat azonban nem ismerjük.

Az adatok közlése

További gondot okoz, hogy a *Nemzeti Sport* által közzétett listákon meglehetősen sok a pontatlanság. Nemegyszer tévesen szerepelnek a vezeték- és keresztnevék, az egyesületi hovatartozás, sőt az is előfordul, hogy egy-egy sportoló egyszerűen lemaradt a listáról. Amikor például a „*kedvencverseny*” élén végzett 197 sportoló helyezéseinek hetenkénti változását vizsgáltuk, kiderült, hogy közülük 6-an nyomtalanul eltűntek a február 7-én közölt teljes lajstromból, miközben január 31-én még viszonylag előkelő helyen álltak. Mivel a szavazólapok nem maradtak fenn, és más kontrollforrás sem áll rendelkezésünkre, e hibákat csak a lapban megjelent lajstromok összevetésével – az adatok belső logikája alapján – korrigálhattuk. A 6 sportoló aktuális helyezéséről, szavazatainak számáról azonban csak bizonytalan becslést adhattunk volna, ezért utolsó ismert szavazatszámukkal és az annak megfelelő helyezéssel iktattuk őket vissza a rangsorba. (Lásd 3. táblázat.) Nem tudjuk, hogy ez a mintegy 3%-os hibaarány a lista egészére érvényes-e. Az mindenesetre valószínű, hogy az összesen 16 csonka és 3 teljes listán szereplő valamennyi név egyenkénti összevetésével további lapszusokra is fény derülne. Ám ez is csak látszólagos siker volna, hiszen a lényeg: a hibák maradéktalan helyesbítése az adathiány miatt a jelentős többletmunka ellenére sem volna lehetséges. Már csak azért sem, mert megbecsülni sem tudjuk, mekkora volt a szavazatszámok összesítése és közlése során elkövetett esetleges számhibák aránya.³⁷

A végeredményként közölt rangsorban is található két furcsaság. Nem tudtuk felderíteni a 146. helyen álló „*Kann Béla, labdarúgó*” kilétét, aki a korábbi listákon Kann, illetve Kann T. néven is szerepelt. Ilyen nevű futballistákkal nem találkozunk a profi és az amatőr bajnokság I. és II. osztályában lejátszott mérkőzésekről szóló tudósításokban. (Elképzelhető, hogy Kann Ferencről a MAFC egykori *all round* sportolójáról van szó, aki az első világháború előtt mint atléta, birkózó, labdarúgó, ökölvívó és vízilabdázó is kitűnt, ám ő 1918 után – ismereteink szerint – már csak játékvezetőként működött vízipóló- és futballmeccseken,³⁸ így a „*kedvencverseny*” szabályai szerint nem kaphatott szavazatot.) Még nagyobb rejtély bizonyos „*Simon, kerékpáros*” felbukkanása a lajstrom 171. helyén, akinek neve a részeredményeket közlő korábbi listákon egyáltalán nem szerepelt. Hirtelen megjelenése annál különösebb, mivel ilyen nevű kerékpárost sem a versenytudósításokban, sem az 1926. évi ranglistán nem találtunk.³⁹

³⁷ A listákon mindössze egyetlen nyilvánvaló számhibát találtunk: a Delmár Walter autóversenyzőre leadott szavazatok számát a február 7-i listán 1885-ről 1858-ra javítottuk – feltételezve, hogy az utolsó két számjegy tévedésből cserélődött fel.

³⁸ Valamint írt egy népszerű könyvecskét a vízilabdázásról, lásd KANN, 1926.

³⁹ A népszerűségi lista helyezettjei közül Velvart Nándor (36.), Bouska Rezső (51.) és Vida László (80.) egyaránt szerepel az erőssorrendben (rendre a 12., 4. és 1. helyen), Simon nevű kerékpáros azonban nincs az első 25 között. (Simala Árpád, az Újpesti TE versenyzője a 13. helyen áll, ám a „*kedvencverseny*” részeredményeit közlő listákon az ő neve sem szerepel.) Lásd *Nemzeti Sport*, 18. (1926. december 17.) 200. sz. 8. (Az 1926-os kerékpáros esztendő számokban.)

A források relevanciája

Ezek után fel kell tennünk a kérdést: vajon hitelesen tükrözik-e a fenti adatok a magyar sportolók népszerűségét, elismertségét? Más szóval: a szavazólapon feltett kérdésre vajon adekvát választ adott-e az egy hónapon át tartó szavazás? Nos, a fentiek alapján úgy véljük, mindkét kérdésre nemmel kell felelnünk. A klubsovinizmus által generált szavazási kampány és a „turnusszavazatok” tömege olyan aránytalanságokat okozott a szavazói szándékok megjelenésében, hogy a végeredmény bizonyosan nem reprezentálja kellő hűséggel a magyar sportközvélemény ítéletét, s legalább annyira vall a szurkolói fanatizmus erejéről, mint az egyes sportolók népszerűségéről. A történész tehát ebben az esetben sem tekinthet el a forráskritikától, s újra meg kell találnia a megfelelő kérdést a forrás nyújtotta „válaszhoz”. A fentiek alapján úgy tűnik, a *Nemzeti Sport* által kezdeményezett népszerűség-szavazás valójában azt mutatta meg: kik azok a magyar sportolók, akiket a sportbarátok legszélesebb és legelszántabb körei támogatnak?

Feltehetőleg így látta ezt Vadas Gyula, a *Nemzeti Sport* főszerkesztője is, aki a *100-ak könyve* előszavában a magyar sport „hűséges katonái és adózó polgárai” előtt tisztelgett, akik „a meccseken és versenyeken küzdenek a kedvenceik győzelméért, ha másnal nem, a szívük dobbanásával és lelkesítő hangjukkal” s akik „adófilléreiből a fenntartói a magyar sportnak”. A hűséges magyar sportrajongónak ajánlotta a könyvecskét, aki a „félidőben boldogan veregeti meg a vállát a kivonuló játékosnak”, „szeretettel gyűjti össze a kiváló sportemberek képeit és életrajzi adatait” és „puszta lelkesedésével képes elsöpörni az ellenfelet”. S bár Vadas feddőleg megjegyezte, hogy a végeredmény alakulásában „bizonyos szerepet játszott egyik-másik egyesületünknek az az erőteljes és áldozatot nem kímélő akarata, hogy a saját embereit hozza be a százak közé”, mindjárt meg is bocsátott a lelkes magyar közönségnek, mert az, úgymond, „a világ legelső sportpublikuma”, melynek „még ez az elfogultság is jól áll”.⁴⁰

Ezt az elfogultságot is számításba véve, s a szavazás folyamán és az adatok kiértékelése közben jelentkező anomáliákat is mérlegelve úgy véljük, a „kedvencverseny” krónikája mint történeti forrás nem veszítette el relevanciáját, s a végeredmény – az említett pontosításokkal – jól használható az egyes sportolók, sportágak és egyesületek korabeli népszerűségének vizsgálatához. A *Nemzeti Sport* és a *100-ak könyve* lapjain megjelent adatok elemzése pedig közelebb visz bennünket az 1920-as évek magyarországi sportéletének, a versenyzők társadalmi háttérének és megbecsültségének, az egyes sportágak és sportegyesületek belső hierarchiájának, a fővárosi és a vidéki versenysport eltérő viszonyainak jobb megismeréséhez.

Az adatok elemzése

A népszerűségi verseny legnagyobb meglepetése az volt, hogy Bárány István, a MOVE Egri SE alig 19 éves úszója le tudta győzni a legnagyobb fővárosi sportegyesületek hivatásos labdarúgóit, akik hétről hétre tízezreket vonzottak a lelátókra. A váratlan eredmény magyarázata, hogy a jóképű, okos és rendkívül megnyerő

⁴⁰ NEMZETI SPORT, 1927. 3–4.

modorú fiatalember a szavazást megelőző két évben elképesztő győzelmi szériát produkált a hazai és külföld medencékben: 1925–1926-ban 65 egyéni versenyét mind megnyerte, a különböző váltószámokban pedig 32 versenyéből 25-ször győztesen, 7-szer a második helyen ért célba.⁴¹ Ismertségét és népszerűségét mégis az emelte az egekig, hogy 1926. augusztus 22-én, a budapesti Európa-bajnokság záró napján tízezer tomboló néző előtt megnyerte a 100 méteres gyorsúszás klasszikus számát – legyőzve a legendás svéd Arne Borgot. Bárány ezzel a verhetetlen Johnny Weissmüller legveszélyesebb európai kihívója lett.⁴² Bárány sikere egyben arra is rámutat, hogy a sportot nem csupán a labdarúgásra leszűkítő szélesebb sportközönség ízlése a nagy egyesületek rivalizálása ellenére is érvényesülni tudott.

A futbalszurkolók szavazatai csupán arra voltak elegendőek, hogy a három profi klub egy-egy markáns, az egyesület múltjával szinte összeforrjt játékosát a 2–3–4. helyre juttassák. Így nyerte el jutalmát Orth György (Hungária FC) sokoldalú játékindelligenciája, Schlosser Imre (Ferencvárosi FC) mindent elszpró gólerőssége és Fogl II. Károly (Újpest FC) szikrázóan kemény védőjátéka.

Az első 100 közé a Magyarországon különösen népszerű sportágak (atlétika, labdarúgás, úszás) képviselői és a nemzetközi porondon különösen sikeres sportolók (asztaliteniszezők, birkózók, vívók, vízilabdázók) kerültek be nagy számban. Utóbbiak közül főként azok, akik a közelmúltban aratták diadalaikat, illetve Magyarországon rendezett nemzetközi versenyeknek – az úszók, a vívók és a vízilabdázók Európa-bajnokságának – voltak a hősei.

Sportteljesítmény és népszerűség

A *Függelékben* található 4. táblázatban mutatjuk be a népszerűségi verseny élén végzett 100 sportolót. Feltüntetjük születési és halálozási adataikat, utolsó ismert polgári foglalkozásukat, bajnoki szinten művelt sportjaikat, egyesületi hovatartozásukat, legjelentősebb sportsikereiket, valamint a népszerűségük megteremtésében szerepet játszó egyéb tényezőket.⁴³

A táblázatból kitűnik, hogy az első 100 közé került versenyzők döntően sportteljesítményüknek (illetve ezt megalapozó tehetségüknek) köszönhették népszerűségüket. Többségük az ekkoriban még viszonylag ritkán megrendezett világversenyeken is szép eredményeket produkált: 17-en nyertek legalább egy világversenyt (12-en már a szavazás előtt) – ők összesen 13 olimpiai bajnoki, 25 világbajnoki és 34 Európa-bajnoki címet szereztek (ebből 2-t, 6-ot, illetve 7-et a szavazást megelőzően). A legnépszerűbb sportolók 197 fős listájára valamennyi aktív világbajnok és az 1933-ig lebonyolított főiskolai világbajnokságok minden magyar érmese felkerült. Kimaradt azonban az olimpiai bajnokok közül Schenker Zoltán vívó, az Európa-bajnokok közül pedig Magyar Armand (szül. Munk Ármin) és Németh Jenő birkózó (BAK, illetve MTE), továbbá Barta István vízilabdázó, úszó (III. ker TVE). Az

⁴¹ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 10.) 4. sz. 8. (Két év óta Bárány mind a 65 egyéni versenyt megnyerte, amiben startolt, az elkövetkező két évben azonban csak két versenyt ambicionál.)

⁴² *Nota bene*: Bárány *Versenyben Tarzannal* cím alatt írta meg visszaemlékezéseit. Lásd BÁRÁNY, 1984.

⁴³ A táblázat adatait döntően a következő kiadványok alapján állítottuk össze: ANTAL-SASS, 1981; BARANYECZ, 1991; HAVAS, 1982; KOZÁK, 1994–95; NEMZETI SPORT, 1927.

első 100 listáján 78 magyar bajnok szerepel (65-en már 1927 előtt bajnokságot nyertek), ők összesen 676 bajnoki címmel büszkélkedhettek (ebből 290-et 1927 előtt szereztek). Azt a 20 sportolót, akiknek ez nem sikerült, részben objektív körülmények akadályozták. Női törvívásban, valamint autó- és motorversenyezésben ekkoriban még nem rendeztek sem országos bajnokságot, sem olimpiai, világbajnoki vagy Európa-bajnoki versenyeket. Durand Zsuzsi, valamint Delmár Walter, Feledy Pál és Kaszala Károly országos és nemzetközi viadalokon aratott sorozatos győzelmei mindenesetre nem hagynak kétséget kiválóságuk felől. A labdarúgók számára ekkor egyetlen nemzetközi bajnoki cím, az olimpiai bajnokság volt elérhető, ez azonban nem sikerült a válogatottnak. A futballisták sikeressége így döntően attól függött, hogy bekerültek-e a három „nagy csapat” (FTC – Ferencváros, MTK – Hungária, ÚTE – Újpest) valamelyikébe. 1903 és 1941 között ugyanis csak ezek tudták megnyerni a legmagasabb osztályú bajnokságot, 1903-tól 1929-ig közülük is csak az első kettő. Mivel ez túl szűkre szabta volna a kiválóság kritériumait, a futballisták esetében a válogatottságot is a kitűnőség ismérvének tekintették.

A „100-ak” között így mindössze 7 olyan személyt találunk, akik sportteljesítményüket tekintve „érdemtelenül” jutottak a legjobbak közé – s ők is csak a mezőny második felében kaptak helyet. Mindez arra vall, hogy a szavazókat nem hagyta cserben minőségérzékük: kedvenceiket – a klubsovinizmus látványos megnyilvánulásai ellenére – döntően a sikeres sportolók közül választották ki. Az „érdemtelenek” közül Bouska Rezső kerékpárost (51.) talán csak balszerencséje kényszerítette az „örök második” szerepébe. László Endre atléta (59.) viszont adós maradt a nagy eredményekkel, s népszerűségét nagyrészt sportújságírói munkájának köszönhette. Egri Kálmán atléta (60.) a hiányzó bajnoki cím ellenére nagy megbecsülésnek örvendett a sportvezetők körében is: az 1928. évi amszterdami olimpia nyitóünnepségén ő vihette a magyar küldöttség zászlaját. Két labdarúgó: Sággy Tibor (72.) és Kertész István (93.) minden bizonnyal csak a BEAC, illetve a Sabaria LSz fanatikusaiknak köszönhette, hogy bekerült a legjobbak közé. Blau II. Gyulát (78.) jó svádája tette közkedvelté: az amatőr ligában játszó labdarúgó „a *football* »jassz«-nyelvének utolérhetetlen ismerője és kacagtató utánzója” volt. Neve és tréfái – illetve a neki tulajdonított „bemondások” – gyakran feltűntek a *Nemzeti Sport* közkedvelt B. Ö. K. (*Bolondos Ötlepek Képekkel*) rovatában, *Ahogy azt Blau II. mondaná...* cím alatt.⁴⁴ Kelecsényi Ferencnek (95.) „*istenadta őshumora, kiváló előadóképessége és nagyszerű hangja*” szerzett népszerűséget.⁴⁵

A rangsorban kissé lejjebb tekintve (lásd 3. táblázat, *Függelék*) egyre gyakrabban találkozunk azokkal a futballistákkal, akik még saját posztjukon sem tartoztak a legjobbak közé, ám a szurkolótáborok külön versenyének eredményeként mégis felkerültek a népszerűségi listára. A szavazólapok kitöltése közben ugyanis előbb-utóbb elfogytak az adott egyesület klasszisai, és a beküldendő 25 név között óhatatlanul megjelent a klubszíneket képviselő középser is. Több mint 2500 voksot kapott például Wachsmann György (132.), az Újpesti TE ifjú amatőr kapusa – aki egész pályafutása során mindössze egyszer játszhatott az Újpesti FC profijai között –, de több mint 1000 szavazat esett Oberhoffer Ernőre (187.) is, akit éppen ekkoriban tett

⁴⁴ NEMZETI SPORT, 1927. 86.

⁴⁵ NEMZETI SPORT, 1927. 103.

átadólistára a Hungária FC. (Ha valószínűsítjük, hogy e két labdarúgó tiszta szavazáson csak igen kevés voksot kapott volna, akkor e két számadat jó szélső értékeket kínál egy olyan becsléshez, amely azt próbálná meghatározni, mekkora lehetett a nagyobb egyesületek által egységesen beküldött szavazólapok száma.)

Ugyanez mondható el például Zsengellér Józsefről (191.), aki az 1920-as években rendszeresen indult atlétikai és vívóversenyeken MOVE Ceglédi SE színeiben, ám nyílt versenyen soha nem ért el kiugró eredményt még kedvenc dobószámában sem, s az 1926. évi diszkoszvető ranglistán mindössze a 20. helyen állt, a fejlődés minden reménye nélkül.⁴⁶ Zsengellér mégis több mint 1000 szavazatot kapott a „kedvencversenyben”, s ennek okát valószínűleg nem a szerény sportsikerekben kell keresnünk, hanem abban, hogy Zsengellér „civilben” csendőr főhadnagy volt, és 1924 novemberétől a Cegléden működő Magyar Királyi Egyesített Csendőriskola gyalogos tanfolyamának 1. alosztályán szolgált alantos (beosztott) tisztként – mintegy 100 növendék közvetlen feletteseként, s az összesen közel 500 fős legénységi állomány egyik elöljárójaként.⁴⁷

A „szabálytalan” kedvencek közé tartozott, sőt igazi kakukktojás volt id. Ripszám Henrik (126.), a fáradságtalan gyalogló, a Munkás TE atlétáinak *doyenje*, aki a szavazás idején már elmúlt 60 éves, de még mindig rendszeresen sportolt, sőt elindult a fia által ekkoriban meghonosított tájfutó versenyeken is. Mellig érő szakállával, aszketikus megjelenésével – ami valós koránál is idősebbnek mutatta – Ripszám a hétköznapi életben is feltűnő jelenség volt, a sportolók között pedig igazi csodabogárnak számított, egyszersmind azonban nagy tiszteletnek is örvendett. A rá adott több mint 2600 szavazat a személyének szóló megbecsülésen túl minden bizonnyal egyfajta tisztelgés is volt az elpusztíthatatlan sportszeretet és a tiszta amatőr szellem előtt.

A népszerűségi verseny első 197 helyezettjének listáját átnézve feltűnik, hogy csaknem hiánytalanul rajta vannak az 1924. évi párizsi olimpián kudarcot vallott labdarúgó-válogatott tagjai. A selejtezők második fordulójában Magyarország súlyos, 3–0 arányú vereséget szenvedett az esélytelen Egyiptomtól, így a végső győzelemre is képesnek tartott magyar együttes kiesett a további küzdelmekből. A vereség óriási elkeseredést és felháborodást keltett országszerte,⁴⁸ a hazatérő csapatot rosszkedvű drukkerok várták a Keleti pályaudvaron, Gömbös Gyula pedig az ügyvel kapcsolatban éles hangú interpellációt intézett gróf Klebelsberg Kunó kultuszministerhez a Nemzetgyűlésben. A fajvédő vezér azzal magyarázta az enervált játékot és a vereséget, hogy a csapatból hiányzott „a faji összetartozandóság tudata és a nemzeti gondolat”. Külön is megemlítték a csapatból 8 nem magyar nevet viselő

⁴⁶ *Nemzeti Sport*, 18. (1926. október 31.) 173. sz. 9. (Egy esztendő munkája.)

⁴⁷ Zsengellér 1927-ben már a szombathelyi III. csendőrkerület Szombathelyen működő I. osztályának segéd tisztje volt. Beosztásához lásd *Csendőrségi Közlöny*, 9. (1924. december 15.) 26. sz. 180.; *Csendőrségi Közlöny*, 10. (1925. november 1.) 23. sz. 209. (Lásd még 2. és 5. melléklet.); PINCZÉS, 1925. 77.; PINCZÉS, 1927. 125. – A csendőrségi versenyeken egyébként Zsengellér jól teljesített, s a tiszti mezőnyben kimondottan jó többpróbázónak és vívónak számított. 1925-ben ő lett a legjobb csendőrtiszt-sportoló, s még 1926-ban is szerzett 3 bajnoki címet a dobószámokban.

⁴⁸ A kudarc – amely a magyar futball első összeomlása volt – oly mértékben felzaklatta a hazai futballközvéleményt, hogy a vereség okainak kivizsgálása és a közhangulat lecsillapítása érdekében még abban az évben kiadták az úgynevezett. *Fekete könyvet*, melyben maguk a játékosok és a vezetők nyilatkoztak a vereség okairól. PÁLFY-VACHÓ, 1924.

játékost, akik, mint mondta, „nem reprezentálják a mi fajtánkat”.⁴⁹ Alkalmasint ennek az epizódnak is szerepe volt abban, hogy az elkövetkező évek során Braun, a két Fogl, Hirzer, Jeny, Mandl, Obitz és Opata is megmagyarosította nevét. A népszerűségi lista első 100 helyezettje közül egyébként ezt összesen 31-en tették meg – már korábban vagy később –, egy további sportoló pedig magyarosított keresztnevet viselt. (Lásd 4. táblázat, Függelék.)

1927 elejére azonban a labdarúgók, úgy látszik, kiheverték az „egyiptomi csapást”, amely korábban oly látványosan megtépázta népszerűségüket. A kezdőcsapatból 8-an kerültek a legjobb 197 közé: Orth György (2.), Fogl II. Károly (3.), Braun József (28.), Opata Zoltán (39.), Obitz Gábor (42.) Jeny Rudolf (52.), Hirzer Ferenc (79.) és Mándi Gyula (143.). A fennmaradó 3 játékos huzamosabb idő óta külföldön játszott, s úgyszólván láthatatlanná vált a magyar szurkolók számára. Eisenhoffer József (New York Giants, a február 7-i listán 189.) és Biri János (AC Padova, a február 7-i listán 463.) még a válogatottból is kimaradt, míg Guttmann II. Béla (New York Giants, a február 7-i listán 452.) játszott ugyan a nemzeti együttesben, de ebben az időszakban csak az idegenbeli mérkőzéseken lépett pályára. A 12 cserejátékos közül – akik az olimpián egyáltalán nem is léptek pályára – 7-en jutottak a legjobb 197 közé: Zsák Károly (8.), Takács II. József (12.), Fogl III. József (15.), Molnár György (50.), Blum Zoltán (57.), Nádler Henrik (62.) és Kropacsek Ferenc (195.). Úgy tűnik tehát, hogy 1924-ben mégiscsak ütőképes válogatott vett részt a párizsi olimpián, s ezt a ténytet néhány évvel később – a kudarc fölötti fájdalom csillapultával – a sportközvélemény szavazataival is visszaigazolta.

A mérhető sportteljesítmény és a szurkolótáborok tömegszavazatai mellett bizonyos mértékig a sportolók magatartása, életvitele, karakterjegyei is hozzájárul(hat)tak népszerűségük alakulásához. A *100-ak könyve* rövid életrajzaiból ki is tűnnek azok a tulajdonságcsoportok, amelyek tiszteletet, rokonszenvet ébresztettek a szavazókban. Ilyen volt 1. a fiatalság és a bontakozó tehetség, 2. a lelkesedés és a küzdőszellem, 3. a fölényes tudás és az elegancia, 4. a sokoldalúság, az *all round sportsmanship* kihalóban lévő hagyományának őrzése, 5. a klubhűség, valamint 6. a megnyerő modor és az életvidámság.

A sportolók életkora

Az életrajzi adatok fellelhetőségének korlátai miatt az alábbi táblázatban csupán a legnépszerűbb 100 versenyző születési évét közöljük. A számsor meglehetősen triviális eredményt mutat. Mivel a versenysportok általában jelentős fizikai igénybevételt követelnek, nem meglepő, hogy az adatbázisban szereplő sportolók kétharmada huszonéves (68 fő), 6-an 20 év alattiak. Az idősebbek (25 fő) között a vívók (4 fő), az autó- és motorversenyzők (2 fő), valamint a teniszezők és asztaliteniszezők (3 fő) vannak felülreprezentálva, az idősebb futballisták között főként a védelem tagjait (3 fő) találjuk, s felbukkannak e korcsoportban a statikusabb sportágak (dobóatlétika: 3 fő, birkózás: 1 fő, vízilabdázás: 1 fő) nagy testű képviselői is. (Vesd össze 4. táblázat, Függelék.)

⁴⁹ Gömbös május 31-i felszólalását közli: NEMZETGYÜLÉS, 1922–26. XXIV. köt., 258–260. (Idézetek a 259. oldalról.)

5. táblázat: A legnépszerűbb sportolók életkori megoszlása⁵⁰

Születési év	Életkor	Sportolók száma
1875	51	1
1884	42	1
1889	37	3
1891	35	2
1892	34	2
1893	33	5
1894	32	3
1895	31	7
1896	30	1
1897	29	4
1898	28	4
1899	27	6
1900	26	8
1901	25	13
1902	24	8
1903	23	4
1904	22	10
1905	21	8
1906	20	3
1907	19	3
1908	18	1
1909	17	2
Ismeretlen		1
Összesen		100

A sportolók születési helye

Közismert tény, hogy a modern sportmozgalom Magyarországon (is) a nagyvárosokban tudott a leggyorsabban elterjedni, a lakosság mintegy felét kitevő mezőgazdasági népességet azonban – mely a testkultúrával kapcsolatban nagyon régies felfogást táplált s egyébként is csekély szabadidővel rendelkezett – még a 20. század első felében is alig érintette meg. A vidéki környezet a testgyakorláshoz szükséges infrastruktúra (testnevelés-oktatás, tornaterem, sportegyesület, sportpálya stb.) hiányosságai miatt szinte leküzdhetetlen akadályt képezte a sportbéli tehetség kiteljesítésének. Az alábbi táblázatból is látható, hogy a sportsikerek és az országos népszerűség legmagasabb fokára eljutó versenyzők fele Budapesten (mintegy 60%-uk

⁵⁰ Mivel az esetek nagy részében csak a sportolók születési éve áll rendelkezésünkre, a szavazás pedig 1927 elején történt, az egyszerűség kedvéért mindenhol az 1926. december 31-ig betöltött életévet vettük számításba. Feledy Pál autó- és motorversenyző születési adatait nem sikerült fellelnünk.

a mai Nagy-Budapest területén) született, s a 3000-nél kevesebb lakosú települések közül mindössze 8 (Dömötöri, Gyöngyösszöllős, Parajd, Perbál, Szepesszombat, Tépe, Viszoka, Wygoda) tudta „eljuttatni” szülőiteit a „100-ak” közé. (Ám arról, hogy e tehetségekből végül sikeres versenyző válják, már túlnyomórészt a fővárosban és annak szűkebb vonzáskörzetében működő sportegyesületek gondoskodtak. (Vesd össze 9–10. táblázat.)

6. táblázat: A legnépszerűbb sportolók megoszlása születési hely szerint⁵¹

Születési hely	Sportolók
„Nagy-Budapest” Budapest (50); Pestszentlőrinc (1); Sashalom (1); Újpest (7)	59
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Albertirsa (1); Kiskunfélegyháza (2); Perbál (1)	4
Békés vármegye Békéscsaba (1)	1
Bihar vármegye Tépe (1)	1
Borsod vármegye Miskolc (1)	1
Csanád vármegye Mezőhegyes (1)	1
Csongrád vármegye Hódmezővásárhely (1); Szentes (1)	2
Heves vármegye Eger (2)	2
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Jászsószentgyörgy (1)	1
Komárom vármegye Tóváros (1)	1
Szabolcs vármegye Nyíregyháza (1)	1
Tolna vármegye Szekszárd (2)	2
Vas vármegye Dömötöri (1); Gyöngyösszöllős (1); Szombathely (2)	4
Veszprém vármegye Devecser (1); Pápa (2)	3
Zala vármegye Nagykanizsa (1)	1
Zemplén vármegye Tokaj (1)	1
Ausztria-Magyarország egykori területei Bécs, Alsó-Ausztria (1); Graz, Stájerország (1); Wygoda, Bukovina (1); Besztercebánya, Zólyom vármegye (1); Csaca, Trencsén vármegye (1); Igló, Szepes vármegye (1); Léva, Bars vármegye (1); Nyitra, Nyitra vármegye (1); Szepesszombat, Szepes vármegye (1); Viszoka (Magasrév), Ung vármegye (1); Parajd, Udvarhely vármegye (1); Sepsiszentgyörgy, Háromszék vármegye (1); Zombor (Bács-Bodrog vármegye (1)	13
Amerikai Egyesült Államok New York (1)	1
Ismeretlen	1
Összesen	100

⁵¹ Feledy Pál autó- és motorversenyző születési adatait nem sikerült fellelünk.

A sportolók „civil” foglalkozása

Magyarországon ekkoriban a sportolók nagy többsége amatőr státuszú volt: egyesületétől nem kapott fizetést, a versenyeken nem részesült díjazásban. Bizonyos sportágakban (például atlétika, vívás) szokás volt a versenyek győzteseinek és helyezetteinek – olykor nem csak jelképes értékű – emléktárgyakkal való megjutalmazása, ám ez önmagában még nem sértette az amatőrizmus szabályait.

A labdarúgást azonban – ahol a közönség gyorsan növekvő érdeklődése komoly jegybevételekkel kecsegtetett – már az 20. század első évtizedétől áthatotta az anyagiasság. Már 1910 előtt is előfordult a tehetséges futballisták átcsábítása a tőkeerős nagy egyesületekhez, ahol a meghatározó játékosok titkos juttatásokban is részesültek. Kezdetben ez csak egy-egy alkalmi vacsorameghívást vagy néhány koronás ajándékot jelentett, amellyel nem is feltétlenül a klubvezetés, hanem például a csapat valamely lelkes támogatója honorálta a labdarúgó teljesítményét. Az 1910-es években azonban mindez egyre nagyobb méreteket öltött, a „kiesett munkabér pótlása” hovatovább rendszeressé lett, a tiszta amatőrizmus pedig a futball világában egyre inkább illúzióvá vált. A nagy egyesületek költségvetéséből bőven futotta erre, hiszen az 1910-es években az FTC vagy az MTK pályáján egy-egy fontos mérkőzésen akár 20 ezer néző is összegyűlt. Az 1920-as évek elején azután az FTC és az MTK 40 ezer, az ÚTE pedig 25 ezer néző befogadására alkalmas stadiont épített, melyek a legnagyobb mérkőzések idején meg is teltek.⁵² A játékosok ekkor már legálisan fogadhattak el kisebb-nagyobb juttatásokat (sportfelszerelés, gyógykezelés, ingyenes étkezés), sőt állást is vállalhattak egyesületük közreműködésével, amennyiben az nem a klubváltáshoz kapcsolódó kedvezmény volt és tényleges munkavégzéssel járt. Emellett egyre jobban terjedt a titkos javadalmazás gyakorlata is – ráadásul egészen változatos formában. Orth György például az MTK-nak köszönhette, hogy az Andrassy út 33. alatt – a színháznegyed szomszédságában – megnyithatta sportáruházát. (Átellenben, a 36. szám alatt akkor már évek óta működött csapattársra, Kertész II. Vilmos sportüzlete.) Az *Új Nemzedék* című keresztény jobboldali napilap 1925 szeptemberében – egy évvel a profizmus bevezetése előtt – részletes adatokat közölt az éljátékosok jövedelmeiről, melyek között 7 millió koronás (kb. 480 aranykorona, később 560 pengő) csúcsgázsit is előfordult. 1926 őszétől azután a profi liga pontosan szabályozta a futballista-alkalmazottak alapfizetését és teljesítmény szerinti jutalmazását. (Az alapfizetés hetente 5–60 pengő lehetett, a döntetlenért maximum 15, a győzelemért maximum 40 pengő járt.)⁵³

A „100-ak” közül tehát a többség továbbra sem a sportból élt, az ő esetükben az alábbi táblázatban feltüntetett polgári foglalkozások csakugyan a megélhetést biztosították, a professzionális labdarúgók esetében azonban vagy mellékkeresetet jelentettek (például a már említett Orthnál), vagy olyan hivatást jelöltek, amellyel a futballista – legalább átmenetileg – már felhagyott. (A *100-ak könyve* rövid életrajzai e tekintetben nem adnak megbízható támpontot.) Mindenesetre különös, hogy a 41 futballista közül egyedül Huber Rezső (85.) nevezte meg foglalkozásaként a labdarúgást.

⁵² A budapesti futballpályák befogadóképességéhez lásd *Nemzeti Sport*, 19. (1926. december 24.) 204. sz. 6. Az említett három stadionon kívül további 17 pálya rendelkezett legalább 4 ezres lelátóval, melyek maximális befogadóképessége elérte a 104 ezer főt.

⁵³ Az amatőrök és a hivatásosok javadalmazásához lásd SZEGEDI, 2003. 168–171. A papírkorona-, aranykorona- és pengőértékek átszámításához lásd MSSz, 1926. 752.; MSSz, 1927. 77.

A többi sportoló esetében is nehézséget jelentett, hogy az egyes foglalkozások kategorizálásánál csupán a szűkös életrajzi adatokra támaszkodhattunk. Ez főként a fizikai munkások besorolásánál okozott bizonytalanságot, mivel nehezen volt eldönthető, hogy önálló iparosnak vagy ipari munkásnak tekintsük őket. A sportolók életkorát és az egyes foglalkozások jellegét figyelembe véve végül a két tímárt, a kőrajzoló és a fogtechnikus tekintettük önálló iparosnak (4 fő), míg a többieket (cipész, gabonamunkás, géplakatos, műszerész, szerelő – összesen 10 fő) az ipari munkások közé soroltuk. Az adatokból kiderül, hogy az ismert foglalkozásúak (77 fő) túlnyomó többsége (minimum 60 fő) legalább alsó-középosztályi életszínvonalat valószínűsítő foglalkozással rendelkezett, a diákok (15 fő) pedig ilyen karrier várományosai voltak. Ennek hátterében az a közismert – fentebb már említett – tény áll, hogy a modern sportmozgalom a 19. század folyamán döntően a felső osztályok körében és a városi középrétegekben terjedt el, s csak a 19. század végén kezdett tért hódítani a szervezett munkásság körében, míg a falusi népességet szinte érintetlenül hagyta. A labdarúgásban viszont – mely a városi alsóbb néprétegekben leginkább elterjedt sport volt – az álamatőrizmus, majd az 1926-ban bevezetett profizmus a legjobb játékosok számára szintén legalább alsó-középosztályi életnívót biztosított a már ugyancsak említett diszkrét juttatások, fizetett állások, illetve a hivatalos fizetések révén. A Budai „33” FC, a Ferencvárosi FC, a Hungária FC, a Kispest FC, az Újpest FC, a Vasas FC, a Bástya FC és a Sabaria LSz labdarúgói a szavazás idején tehát már hivatalos munkaszerződéssel rendelkeztek; az ő esetükben a „foglalkozása ismeretlen” megjelölés (3 fő) csupán arra utal, hogy „civil” szakmájukat nem sikerült felderítenünk.

7. táblázat: A legnépszerűbb sportolók utolsó ismert polgári foglalkozása

Foglalkozás	Sportolók
Diákok egyetemi hallgató (12); katonai akadémiai hallgató (1); egyetemi hallgató, segédmunkás (1); középiskolai diák (1)	15
Magántisztviselők vállalatigazgató (1); bankigazgató (1); banktisztviselő (11); magántisztviselő (9)	22
Köztisztviselők, közvállalatok tisztviselői köztisztviselő (6); állami/városi vállalat tisztviselője (4)	10
Egyéb tisztviselők műszaki tisztviselő (2); tisztviselő (2)	4
Iparosok iparos (4); iparos, üzlettulajdonos (3); vendéglőtulajdonos (1)	8
Kereskedők kereskedő, üzlettulajdonos (3); kereskedő (3)	6
Vállalattulajdonosok vállalattulajdonos, mérnök (2); gyártulajdonos, kereskedő (1); nyomdatulajdonos (1)	4
Egyházi és közalkalmazottak katonatiszt (3); rendőr (1); pap (1); középiskolai tanár (1)	6
Orvos	2
Újságíró	3
Magánalkalmazott	1
Ipari munkás	10
Gépkocsivezető	1
Ismeretlen	8
Összesen	100

A sportágak népszerűsége

A „kedvencverseny” első 197 helyezettjének sportolási szokásairól eléggé megbízható adatokkal rendelkezünk. (Lásd 4. táblázat, Függelék.) Ezek alapján elkészítettünk egy táblázatot, mely rangsorolja a legnépszerűbb sportolók által űzött sportágakat. E népszerűségi lista tehát nem azt mutatja meg, hogy melyek voltak a Magyarországon legszélesebb körben elterjedt sportok, hanem azt, hogy mely sportágak szerezhettek ismertséget és népszerűséget az élversenyzőknek. Az adatok tanúsága szerint erre a látványos versenysportok voltak alkalmasak, valamint azok a sportágak, amelyekben a magyar versenyzők komoly világsikereket arattak. A szurkoló tehát – a versenyzőkön keresztül – leginkább azokat a sportágakat honorálta, amelyek a legjobb szórakozást kínálták számára, illetve a legnagyobb nemzeti büszkeséget ébresztették benne.

Ennek megfelelően a sportágak népszerűségi listáján mindkét rangosztályban a labdarúgás áll az első helyen mintegy 41%-os részesedéssel, nagyjából ugyanekkora részarányt képviselnek a klasszikus magyar sikersportágak (atlétika, birkózás, úszás, vívás), s jól szerepelnek az új nemzetközi diadalokat hozó sportok is (asztalitenisz, vízilabda). Ugyanakkor feltűnően alulreprezentált például a torna, holott a testnevelési órákon és a sportegyesületekben a testgyakorlás e formáját országsszerte nagyon sokan művelték. Ám mivel a torna modern versenyrendszere Magyarországon még a férfiaknál is éppen csak kialakulóban volt – a nőknél pedig csak csapatversenyt rendeztek, ahol a művészi mozdulatok domináltak, s az akrobatika teljességgel ismeretlen volt –, egyelőre nem volt különösebben vonzó a közönség számára mint „látványsport”. Igaz, e téren néhány év alatt komoly változás ment végbe. (Vesd össze 14–15. táblázat.)

A táblázatban látható tört értékek arra utalnak, hogy némelyik versenyző több sportágban is bajnoki címet nyert vagy bajnoki szintű teljesítményt nyújtott, s népszerűségének alakulásában – feltételezésünk szerint – e sportágak mindegyikének szerepe volt. Ilyen esetben valamennyi sportágat azonos súllyal vettük számításba. A sportágak „halmazása” egyébként – az ekkor még szinte kötelezően „kétlaki” úszó-vízilabdázókat leszámítva – jellemzően a hagyományos elit és középosztályi sportok (atlétika, evezés, korcsolyázás, tenisz) esetében figyelhető meg, s a századforduló *all rounder* ideáljának öröksége volt.

8. táblázat: A legnépszerűbb versenyzők által művelt sportágak megoszlása⁵⁴

Sportág	Sportolók	
	1-100.	101-197.
Labdarúgás	41	40
Atlétika	22,33	18,83
Úszás	6,5	15,5
Vívás	6	3
Birkózás	5	5
Kerékpározás	3	2

⁵⁴ Ha valamelyik sportoló több sportágban is kitűnő teljesítményt nyújtott (például bajnoki címet szerzett vagy válogatott, illetve csúcstartó volt), e sportágakat azonos súllyal (2 sportág esetén 0,5-ös, 3 sportág esetén 0,33-as szorzóval) vettük figyelembe.

Sportág	Sportolók	
	1-100.	101-197.
Vízilabdázás	3	2
Autó-motorsport	2,5	1
Asztalitenisz	2	3
Tenisz	2	0
Evezés	1,5	0,5
Sportlövészet	1	2
Ökölvívás	1	1
Öttusa	0,83	0
Sízés	0,5	1
Gyorskorcsolyázás	0,5	0
Műkorcsolyázás	0,5	0
Sportrepülés	0,5	0
Gyeplabdázás	0,33	0,33
Műugrás	0	1
Torna	0	0,5
Jégkorongozás	0	0,33
Összesen	100	97

A sportolók egyesületi hovatartozása

Az alábbi táblázatban azon egyesületek teljes, illetve rövidített nevét tüntettük fel, ahol a legnépszerűbb sportolók a szavazás idején igazolt versenyzők voltak. (A lista élén álló egyesületekről korábban már szoltunk. *Lásd 2. táblázat.*) Néhány sportoló esetében előfordult, hogy különböző sportjaikat más és más klubokban művelték. Ilyen esetben – csakúgy mint a sportágak rangsorolásánál – valamennyi egyesületet azonos súllyal vettünk számításba.

9. táblázat: *A legnépszerűbb sportegyesületek rangsora*⁵⁵

Rövidítés	Egyesület teljes neve	Sportolók	
		1-100.	101-197.
MAC	Magyar Athletikai Club (Budapest)	17,5	7,5
Ferencvárosi FC	Ferencvárosi Futball Club (anyaegylet: Ferencvárosi TC, Budapest)	9	5
Hungária FC	Hungária Futball Club (anyaegylet: MTK, Budapest)	9	4
BEAC	Budapesti Egyetemi Atlétikai Club	7	9
Újpest FC	Újpest Futball Club (anyaegylet: Újpesti TE, Budapest)	7	8,5
MTK	Magyar Testgyakorlók Köre (Budapest)	6	10
Ferencvárosi TC	Ferencvárosi Torna Club (Budapest)	5	6
Sabaria LSz	Sabaria Labdarúgók Szövetsége (anyaegylet: Szombathelyi Atlétikai Klub)	5	2

⁵⁵ Ha valamelyik sportoló a szavazás idején két egyesületben is általános ismertséget szerző működést fejtett ki, mindkét egyesületet 0,5-ös szorzóval vettük számításba. A listában 146. helyén szereplő „Kann Béla labdarúgó” és a 171. helyre sorolt „Simon kerékpáros” egyesületi hovatartozását nem sikerült megállapítanunk.

Rövidítés	Egyesület teljes neve	Sportolók	
		1-100.	101-197.
BBTE	Budapesti (Budai) Torna Egylet	3	3
Újpesti TE	Újpesti Torna Egylet	2	5
Nemzeti SC	Nemzeti Sport Club (Budapest)	2	4
Bástya FC	Bástya Football Club (anyaegylet: Szegedi AK)	2	1
KMAC	Királyi Magyar Automobil Club (Budapest)	2	1
Vasas FC	Vasas Football Club (anyaegylet: Vas- és Fémmunkások Sport Clubja, Bp.)	2	1
Tisza István VC	Tisza István Vívó Club (Budapest)	2	0
MAFC	Műegyetemi Atlétikai és Football Club (Budapest)	1	2
OMGE	Országos Magyar Galamblovó Egyesület (Budapest)	1	2
Budai „33” FC	Budai „33” Football Club (anyaegylet: „33” Football Club)	1	1
Erzsébetfalvai TC	Erzsébetfalvai Torna Club (Pestszenterzsébet)	1	1
BKE	Budapesti Korcsolyázó Egylet	1	0,5
BSE	„Budapest” Sport Egyesület	1	0
BTC	Budapesti Torna Club	1	0
BTK	Budapesti Testgyakorlók Köre	1	0
Erzsébetvárosi SC	Erzsébetvárosi Sport Club (Budapest)	1	0
FC Barcelona	Football Club Barcelona	1	0
Jóbarát KK	Jóbarát Kerékpáros Kör (Budapest)	1	0
Juventus FC	Juventus Football Club (Torino)	1	0
Kispest FC	Kispest Football Club (anyaegylet: Kispesti Atlétikai Club)	1	0
LASE	Ludovika Akadémia Sport Egyesület (Budapest)	1	0
MNVC	Magyar Női Vívó Club (Budapest)	1	0
MOVE Egri SE	Magyar Országos Véderő Egylet Egri Sport Egyesülete	1	0
MSE	Műegyetemi Sportrepülő Egyesület (Budapest)	1	0
Nemzeti VC	Nemzeti Vívó Club (Budapest)	1	0
Neptun BEE	Neptun Budapesti Evezős Egylet	1	0
Hungária EE	Hungária Evezős Egylet (Budapest)	0,5	0
MOVE Ceglédi SE	Magyar Országos Véderő Egylet Ceglédi Sport Egyesülete	0	3
III. ker. TVAC	III. ker. Torna, Vívó és Athletikai Club (anyaegylet: III. ker. TVE, Bp.)	0	2
MTE	Munkás Testedző Egyesület (Budapest)	0	2
Nemzeti FC	Nemzeti Football Club (anyaegylet: Nemzeti Sport Club, Budapest)	0	2
Bak FC	Bak Football Club (anyaegylet: Budapesti Athletikai Klub)	0	1,5
Bajai SE	Bajai Sport Egyesület	0	1
Harghita	Harghita (Székelyudvarhely)	0	1
III. ker. TVE	III. ker. Torna és Vívó Egylet (Budapest)	0	1
JÖSSZE	Jászapáti „Összetartás” Sport Egylet	0	1
KAE	Kereskedők Atlétikai Egyesülete (Budapest)	0	1
MŰE	Magyar Úszó Egyesület (Budapest)	0	1
Szegedi AK	Szegedi Atlétikai Klub	0	1
Szegedi ÚE	Szegedi Úszó Egylet	0	1
Terézvárosi TC	Terézvárosi Torna Club (Budapest)	0	1
Újpesti MTE	Újpesti Munkás Testedző Egylet	0	1
VAC	Vívó és Atlétikai Club (Budapest)	0	1
Ismeretlen		0	2
Összesen		100	97

A sportegyesületek székhelyének országos megoszlását szemügyre véve azonnal feltűnik a fővárosi klubok elsöprő fölénye. Míg korábban azt láttuk, hogy a közkedveltség csúcsára jutó versenyzők közül minden második született a fővárosban (lásd 6. táblázat), az alábbi összesítésből kiderül, hogy ugyanezen versenyzők 79%-a budapesti – 90%-a pedig „nagy-budapesti” – egyesületben tudta kiteljesíteni pályafutását. A népszerűségi lista 101–197. helyén végzett sportolók egyesületi hovatartozása hasonló arányokat mutat (70,1%, illetve 86,6%). (Ebben nyilván az is nagyban közrejátszott, hogy a szavazásban – minden valószínűség szerint – jórészt a főváros sportkedvelők vettek részt.) Külföldről ugyanakkor szinte lehetetlen volt a legnépszerűbbek közé kerülni. Ez csak az FC Juventus színeiben frissen bajnoki és gólkirályi címet szerzett Hirzer Ferencnek (79.) és az FC Barcelona istenített csodakapusának, Plattkó Ferencnek (92.) sikerült. Az 1926 nyarán Székelyudvarhelyre hazaköltözött – s a területi bajnokságban szereplő Harghita csapatát erősítő – Solymossy János (136.) még a BEAC-ban eltöltött évei alatt alapozta meg magyarországi népszerűségét. Szombathely csak a város profi futballcsapata, a Sabaria LSz fanatikusainak köszönhette viszonylag előkelő helyezését, s Szeged is elsősorban a Bástya FC elkötelezett szurkolóinak jóvoltából került fel a listára. Rajtuk kívül csak Eger tudott vidéki városként sportolót küldeni a „100-ak” közé – igaz, mindjárt az első helyre.

A főváros a későbbiekben is döntő szerepet játszott az élsportban, s minél magasabb szintű versenyeket tekintünk, a budapesti klubok eredményessége annál inkább szembeötlő. Ezt az aránytalanságot a korabeli országos sportvezetők sem nézték jó szemmel. Az 1936-os berlini olimpiai játékokon szereplő magyar küldöttség teljesítményét értékelő jelentés például alapvető változtatásokat sürgetett a versenysport országos intézményhálózatának átalakítására. Az olimpiai eredmények összegzése ugyanis megmutatta, hogy a vidéki versenysport szinte fuldoklik: *„Olimpiai szereplésünk szomorú része, hogy az olimpián tulajdonképpen nem Magyarország sportja szerepelt, hanem amit ott láttunk, a 19/20 részben Budapest és a vele sport tekintetében egynek tekinthető Újpest, vagyis az ország népessége 1/8 részének sportja volt.”*⁵⁶

10. táblázat: A legnépszerűbb sportegyesületek országos megoszlása

Egyesület székhelye	Sportolók	
	1-100.	101-197.
„Nagy-Budapest”	90	84
Budapest	79	68
Kispest	1	0
Pestszenterzsébet	1	1
Újpest	9	15
Vidék	8	10
Baja	0	1
Cegléd	0	3
Eger	1	0
Jászapáti	0	1
Szeged	2	3
Szombathely	5	2
Külföld	2	1
Olaszország	1	0
Románia	0	1
Spanyolország	1	0
Ismeretlen	0	2
Összesen	100	97

⁵⁶ MOLDOVÁNYI, 1937a. 141. Önálló kiadványként lásd MOLDOVÁNYI, 1937b. 39.

A *100-ak könyve* rövid életrajzai említést tesznek azokról az egyesületekről is, amelyekben a sportolók korábban megfordultak, illetve ahol egyéb sportjaiknak hódoltak. Ezen – sajnos valószínűleg eléggé hiányos – adatok alapján egy „másodlagos” listát is készítettünk. Azt feltételeztük ugyanis, hogy a szavazás során még a klubsovinizmustól átitatott szurkolók egy része is hajlandó volt valamely rivális egyesület sportolójára szavazni, ha kedvence korábban az ő színeit képviselte. (A népszerűségi lista 4. helyén álló Schlosser Imre például korábban 9 évig az FTC, majd 6 évig az MTK labdarúgója volt – a két egyesületben ekkor 6-6 bajnoki címet szerzett –, majd néhány évi külföldi vándorút után 1926 őszén tért vissza – immár a Ferencvárosi FC profi csapatába. Nehéz volna elképzelni, hogy az ekkor újra zöld-fehérben játszó Schlosserre adott szavazatok között ne lettek volna ott a kék-fehér hívek voksai is.)

E kiegészítő adatokból kibontakozik – ha nem is túlságosan éles kontúrokkal – a magyarországi sportegyesületek „második vonala”: patinás egyetemi klubok, kisebb polgári sportegyletek, vidéki klubok, munkás-sportegyesületek és gyári csapatok, amelyek nemigen bírtak igazi sztárokkal, de kisebb-nagyobb szerepet játszhattak több sportszínre lépésük elindításában, s ezzel – közvetve – hozzájárultak eredményességük és népszerűségük megalapozásához.

Az egyesületek hatékonyságának és népszerűségének e másodlagos rangsorából az adatok nagy szórtsága és hiányos volta miatt csak a legjobbakat említjük. A listát az MTK vezeti, amelynek 5 egykori sportolója (atléták, labdarúgók, úszó-vízilabdázók) került be a százas lajstromba. Óbuda két patinás egyesületéből (III. kerületi TVE: 4 fő, Óbudai Torna Egylet: 1 fő) csak egykori labdarúgók jutottak be a legnépszerűbbek közé. Az egyetemi klubok (BEAC: 4 fő, MAFC: 1 fő) az atléták, a birkózók és a labdarúgók „kinevelésében” jeleskedtek. A MAC (4 fő) a legváltozatosabb sportágakban (labdarúgás, tenisz, úszás-vízilabdázás, vívás) segítette versenyzőinek előmenetelét. A „beszállítók” között feltűnnek a munkás-sportegyesületek (Famunkások SC, Húsiparosok SC, Munkás Testedző Egyesület, Újpesti MTE, Ungvári MTE, Vasas SC), és az üzemi klubok (Acélgyári SE, Globus TE, Hofherr-gyári Sport Club, Jutagyári TE, Testvériség SE, Törekvés SE). E zömmel munkásfiatalokat foglalkoztató sportegyletek egykori versenyzői közül összesen 18-an (atléták, birkózók és – főleg – labdarúgók) kerültek fel a „100-ak” listájára. Feltűnő ugyanakkor, hogy az FTC és az ÚTE csak 1-1 sportolóval szerepel ezen a listán. Mivel a két klub egyébként igen előkelő pozícióban szerepel az elsődleges rangsorban, ezt az eredményt csak úgy magyarázhatjuk, hogy az FTC és az ÚTE esetében volt a legerősebb a klub és a sportoló közötti ragaszkodás. Más szóval: ha valaki e két egyesület valamelyikének versenyzője lett, rendszerint itt jutott el karrierje és népszerűsége csúcsára is.

Sportoló nők

A rendelkezésre álló adatok lehetőséget adnak annak megvizsgálására, hogy a női sport milyen mértékben vált részévé a hazai sportéletnek, s hogy ezt mennyiben igazolta vissza a közvélemény ítélete. A szavazás során mindvégig 5-6 női sportoló neve szerepelt az első 100 között, s ez az arány a mezőny egészét tekintve is nagyjából állandó maradt. A *100-ak könyve* végül 5 hölgyversenyző életrajzát közölte, a 197 fős lajstromban 8 nő (4,06%) szerepelt, a február 7-én közzétett, 1189 nevet tartalmazó listán pedig 60 sportolónőt (5,05%) sikerült azonosítanunk.

Ez az arány ékesen bizonyítja a sportoló férfiak elsöprő fölényét, de azt is megmutatja, hogy a női sport ekkorra már polgárjogot nyert Magyarországon. A női test és lélek sportolásra való alkalmasságáról folyó vita lényegében már a 19. század végén eldőlt, de a női testgyakorlás legállhatatosabb ellenfelei még az 1920-as években is folytatták utóvédharcaikat. Jámbor László jezsuita atya fiktív unokahúgához írt életvezetési tanácsadó művében például csatlakozott ahhoz a véleményhez, mely szerint a sport „csak ürügy és alkalom, hogy sok idővesztéssel hódolhasson a nő a kacérkodásnak és a flört kísértékű kedvteléseinek”. Ezzel szemben „az igazi sport a házimunka, a háztartásban való szorgalmatoskodás. A lábizmok edzésére és az elhízás elkerülésére nincs jobb sport a lépcsőjárásnál. Hogy a mell és gerincoszlop is megerősödjék, erre nézve kitűnő sport a térdepelés és a súrolás, mert az ember közben még a kezével is dolgozik. A vállak gömbölyűvé tételére a seprővel való foglalkozás kitűnő eszköz, szintúgy a vödörök hordozása. A kenyérdagasztás az alsókart is fejleszti, egy órai mosás pedig egész heti tenniszjátékot pótol.”⁵⁷

A páter gúnyolódása azonban a világháborút követően már ritka kivételnek számított; a női testgyakorlás általános társadalmi elismertséggel bírt, jöllehet a nők által űzött sportok köre viszonylag szűk volt, s az is igaz, hogy a versenyzéstől még sokan távol tartották volna a „gyengébb nemet”. A *Nemzeti Sport* szerkesztősége alaposan meg is lepődött a női sportolókra leadott szavazatok nagy számán, s váratlanul kitűnő szereplésüket annak tulajdonította, hogy a férfiak „túlzottan figyelmesek irántuk”.⁵⁸ A közvéleményben uralkodó volt az a felfogás, amely a nők versenyszerű sportolását nem tekintette a férfiakéhoz mérhető sportteljesítménynek, s inkább egyfajta jóindulatú leereszkedéssel szemlélte. Ezt a galantériát – amely az atyáskodás és a flört lehetőségét egyaránt magában rejtette, s amelyben voltaképpen a hagyományos férfi-nő viszonyrendszer tükröződött – a női sportolók többsége is elfogadta, sőt vissza is igazolta, például azzal, hogy a társasági érintkezésből ismert szokásokhoz hasonlóan a sportversenyeken is becenevét használta.

Az alábbi táblázat a sportolónők szavazati sorrendjét, sportágait és egyesületi hovatartozását tartalmazza. (Az első 197 közé be nem került versenyzőket a február 7-i lista alapján rangsoroltuk. A rájuk leadott szavazatok számát is e listáról alapján közöljük szögletes zárójelben.) A nevek mellett ezúttal igyekeztünk minden olyan sportágát feltüntetni, amelyet az illető sportolónő versenyszerűen művelt, s nem csupán az(oka)t, amely(ek)ben kiemelkedőt nyújtott. Bár az adatok minden bizonnyal némileg hiányosak, így is feltűnő, hogy a női sportolók körében is élt még valamelyest az *all round sportsmanship* ideálja.

⁵⁷ JÁMBOR, 1922. I. köt., 103. (Eredeti kiemelések.)

⁵⁸ *Nemzeti Sport*, 19. (1927. január 31.) 16. sz. 3. (Schlosser 1983, Bárány 1894, Barsi 1522, Orth 1456, Kehrling 1383 szavazattal áll a kedvencverseny élén.)

11. táblázat: A női sportolók népszerűségi rangsora⁵⁹

Helyezés	Név	Szavazat	Sportág	Egyesület	Helyezés		
					I. 24.	I. 31.	II. 7.
17.	Sipos Mancsi	5987	úszás vívás	Nemzeti SC BHVC	20.	14.	19.
30.	Durand Zsuzsi	4665	vívás tenisz sízés	MNV MAC	68.	42.	27.
34.	Péteriné Várady Ily	4410	tenisz	MAC	38.	32.	23.
38.	Stieber Lotti	4221	műkorcsolyázás úszás gyeplabdázás	BKE MAC MHC	71.	49.	26.
97.	Mednyánszky Mária	3271	asztalitenisz	MTK	39.	36.	53.
147.	Békessy Magda	2373	sízés evezés	MAC	–	154.	91.
154.	Szóke Kató	2015	úszás	MÚE	255.	120.	119.
161.	Molnár Ella	1708	úszás	Bajai SE	–	283.	296.
n. a.	Virág Évi	[198]	úszás	III. ker. TVE	124.	210.	177.
n. a.	Tary Gizella	[140]	vívás	Spárta AC	255.	191.	205.
n. a.	Keresztury Kamilla dr.	[121]	úszás	FTC	210.	220.	219.
n. a.	Delmár Walterné	[119]	autóversenyzés	KMAC	157.	190.	221.
n. a.	Székely Klári	[97]	?	?	–	–	235.
n. a.	Komáromi Márta	[93]	úszás	Nemzeti SC	–	419.	242.
n. a.	Wollemann Istvánné	[68]	asztalitenisz vívás	BBTE MNV	157.	302.	306.
n. a.	Sipos Annus	[64]	asztalitenisz	Nemzeti SC	255.	477.	312.
n. a.	Hecht Edit	[61]	műkorcsolyázás	BKE	–	336.	323.
n. a.	Ulrich Ilus	[53]	úszás	MÚE	–	617.	344.
n. a.	Fedák Ágota	[51]	úszás	Nemzeti SC	–	–	350.
n. a.	Dénes Irén	[47]	úszás	Nemzeti SC	–	–	358.
n. a.	Friedmann Lili	[47]	asztalitenisz	MTK	–	721.	358.
n. a.	Engel Edit	[42]	vívás	MNV	–	298.	380.
n. a.	Melegh Ilonka	[42]	úszás	III. ker. TVE	–	449.	380.
n. a.	Schönberger Erzszi	[39]	asztalitenisz	MTK	–	556.	393.
n. a.	Orbán Böske (Fodor Istvánné)	[37]	vívás	MNV	210.	336.	405.
n. a.	Belházy Bimbi	[35]	úszás	MÚE	–	511.	412.
n. a.	Kraszner Kató	[35]	úszás	Nemzeti SC	210.	419.	412.
n. a.	Déryné	[33]	tenisz	BBTE	–	304.	421.
n. a.	Kabdebó Ilus	[33]	úszás	Bajai SE	184.	392.	421.
n. a.	Bogen Erna	[29]	vívás	HTVK	–	–	452.
n. a.	Kraszner Vilma	[29]	úszás	MÚE	–	477.	452.
n. a.	Krencsey Mädy	[29]	tenisz	MAC	210.	371.	452.
n. a.	Baumgarten Magda	[23]	tenisz	FTC	–	721.	492.
n. a.	Förstner Klári	[23]	úszás múgrás	FTC	–	511.	492.
n. a.	Gyarmathy E.	[20]	?	?	–	371.	527.

⁵⁹ König Piroskát a *Nemzeti Sport* 1927. január 24-i száma az MTK, néhány 1926. évi versenytudósítás viszont a Nemzeti SC asztaliteniszezőjeként ismeri. Kontrollforrás híján ezt az ellentmondást nem tudtuk feloldani.

Helyezés	Név	Szavazat	Sportág	Egyesület	Helyezés		
					I. 24	I. 31.	II. 7.
n. a.	Vermes Magda	[20]	úszás	FTC	–	556.	527.
n. a.	Benkó Margit	[19]	úszás	PÚE	210.	477.	536.
n. a.	Schröder Lászlóné	[17]	tenisz	BLKE	–	419.	564.
n. a.	Tóth Sylvia	[15]	műkorcsolyázás	BKE	162.	497.	591.
n. a.	Szlávikné	[14]	?	?	–	511.	603.
n. a.	Gara Baba	[12]	gyeplabdázás	MAC	–	–	652.
n. a.	Löwengard Nelli	[12]	tenisz gyeplabdázás	MAC	–	–	652.
n. a.	Durand Cili	[10]	vívás	MNVC	–	449.	713.
n. a.	Lauberné	[10]	golf	MGC	–	617.	713.
n. a.	Mindszenty Mária	[10]	?	?	–	597.	713.
n. a.	Schönberger Lili	[10]	?	?	–	–	713.
n. a.	Sághy Ilus	[9]	úszás	DAC-HVSE	–	617.	727.
n. a.	Szemző Sarolta	[8]	?	?	–	511.	768.
n. a.	Vass Dusi	[8]	úszás	Nemzeti SC	–	556.	768.
n. a.	Gyarmathy Ilona	[7]	?	?	–	556.	815.
n. a.	König Piroska	[7]	asztalitenisz	Nemzeti SC MTK	255.	497.	815.
n. a.	Ádám Magda	[6]	?	?	–	–	867.
n. a.	Daný Baby	[5]	vívás	HTVK	–	617.	903.
n. a.	Gross Médi	[5]	tenisz	FTC	–	617.	903.
n. a.	Székely Lídy	[5]	?	?	–	–	903.
n. a.	Soós Jolán (Wienerné)	[4]	tenisz	FTC	–	617.	987.
n. a.	Szelnár Aladárné (Hausner Margit)	[3]	tenisz	?	–	617.	1029.
n. a.	Dános Annus	[1]	úszás	III. ker. TVE	–	–	1082.
n. a.	Macsay Adél	[1]	úszás	Nemzeti SC	–	–	1082.
n. a.	Rosner Emma	[1]	atlétika	MTE	–	–	1082.

Bár az adatok meglehetősen hiányosak, a sportágak és az egyesületi hovatartozás megoszlása jól nyomon követhető. A férfi versenyzők sportági rangsorával összevetve feltűnő a labdarúgás és az atlétika hiánya. Előbbit a nők egyáltalán nem művelték, utóbbiban pedig csak nagy ritkán rendeztek számukra versenyeket. Az ismert adatokból kitűnik, hogy a hölgyek elsősorban a test-test elleni küzdelmet nem igénylő sportokban versenyeztek, s a szavazóközönség leginkább az úszó-, tenisz-, vívó- és asztalitenisz-versenyekről ismerhette őket.

A női versenysport még a férfiakénál is erőteljesebben a fővárosra koncentrált. A budapesti egyesületek sportolónői mellett csupán 2 bajai és 1-1 győri, illetve soproni hölgyversenyző nevével találkozunk.

12. táblázat: A női versenyzők által művelt sportágak megoszlása

Sportág	Sportoló
Úszás	20,33
Tenisz	8,33
Vívás	7,33
Asztalitenisz	6
Műkorcsolyázás	2,33
Gyeplabdázás	1,83
Atlétika	1
Autóversenyzés	1
Golf	1
Evezés	0,5
Műugrás	0,5
Sízés	0,83
Ismeretlen	9
Összesen	60

13. táblázat: *A női sportolók egyesületeinek rangsora*

Rövidítés	Egyesület teljes neve	Sportolók
Nemzeti SC	Nemzeti Sport Club (Budapest)	7,5
Ferencvárosi TC	Ferencvárosi Torna Club (Budapest)	6
MAC	Magyar Athletikai Club (Budapest)	5,83
MNVC	Magyar Női Vívó Club (Budapest)	4
MTK	Magyar Testgyakorlók Köre (Budapest)	4
MÚE	Magyar Úszó Egyesület (Budapest)	4
III. ker. TVE	III. ker. Torna- Vívó Egylet (Budapest)	3
BKE	Budapesti Korcsolyázó Egylet	2,33
Bajai SE	Bajai Sport Egyesület	2
HTVK	Honvéd Tiszti Vívó Klub (Budapest)	2
BBTE	Budapesti (Budai) Torna Egylet	1,5
BLKE	Budapesti Lawn-Tennis és Korcsolya Egylet	1
DAC-HVSE	Dunántúli Atlétikai Club - Hungária Vasutas Sport Egyesület (Győr)	1
KMAC	Királyi Magyar Automobil Club (Budapest)	1
MTE	Munkás Testedző Egyesület (Budapest)	1
MGC	Magyar Golf Club (Budapest)	1
PÚE	Pannónia Úszó Egyesület (Sopron)	1
Spárta AC	Spárta Atlétika Club (Budapest)	1
BHVC	Budapesti Hölgyúszók Vívó Clubja	0,5
MHC	Magyar Hockey Club (Budapest)	0,33
	Ismeretlen	10
	Összesen	60

Kitekintés

Felmerülhet a kérdés, hogy a *Nemzeti Sport* szavazásán kirajzolódó rangsor mennyiben tükrözi a magyarországi sportéletben uralkodó erőviszonyokat, különös tekintettel a sportágak és az egyesületek hierarchiájára, valamint arra az egyenlőtlenségre, amely a férfiak és a nők, illetve a főváros és a vidék sportja között állt fenn. Olyan átfogó, megbízható adatok, amelyekből mindez megállapítható lenne, csak nagyon korlátozottan állnak rendelkezésre. Időben és relevanciában legközelebbi kontrollforrásként két olyan statisztikai kimutatást tudtunk felhasználni, amelyek az 1930-as évek első felében készültek a Magyar Királyi Statisztikai Hivatalban kérdőíves lekérdezés alapján.

Az első adatfelvétel 1932 végén indult, s a budapesti társadalmi egyesületek legfontosabb adatait rögzítette az egyesületek saját adatszolgáltatása alapján. Az 1936-ban közzétett eredmények szerint 1932-ben Magyarországon 1331 sportegyesület működött, ebből 340 Budapesten (25,54%), miközben a főváros lélekszáma (1 021 467 fő) az ország összlakosságának (8 778 812 fő) csak 11,64%-át tette ki. Taglétszám és anyagi erő tekintetében még ennél is jóval nagyobb volt a budapesti sportegyesületek fölénye. Országszerte 207 152 klubtagot tartottak nyilván, ebből a fővárosi egyesületek 91 828 fővel (44,33%) részesedtek. A budapesti sportklubok

bevételei (12 906 837 pengő) pedig elérték az összes magyarországi sportegyesület bevételeinek (15 772 551 pengő) 81,83%-át.⁶⁰

A másik összegzés a sportági szakszövetségek 1934. októberi adatszolgáltatása alapján készült és az egyes sportágak elterjedtségét vizsgálta.⁶¹ A felmérés azokra a sportolókra vonatkozott, akik a megelőző két évben részt vettek sportversenyeken, illetve akiknek versenyzésére még számítani lehetett. Az így nyert eredmények némileg bővebb bemutatást érdemelnek.

Az adatok összevetéséből kiderül, hogy a labdarúgás, az atlétika és az úszás nemcsak a *Nemzeti Sport „kedvencversenyének”* 197 fős népszerűségi listáját vezette (73,18%), hanem egyben a három legelterjedtebb sportág is volt (85,21%). Az is szembeszökő, hogy a nők az aktív versenyzők körében ugyanolyan alárendelt szerepet játszottak (5,29%), mint az 1927. évi népszerűségi rangsorban (5,05%). Feltűnő ugyanakkor a torna előkelő helyezése és magas részaránya (7,02%), amely a közönségszavazatok listáján még az utolsók között szerepelt (0,25%). (*Vesd össze 8., 12. és 14. táblázat.*) Ennek legfőbb oka – mint említettük – a tornasport versenyrendszerének viszonylagos kialakulatlansága volt, aminek következtében a magyar tornászok mind a látványos szórakoztatással, mind a nemzetközi sikerekkel adósak maradtak.

Ez azonban az 1920-as évek végétől jelentősen megváltozott. A magyar női tornasport alapjait lényegében az 1928. évi amszterdami olimpián való részvétel vetette meg. A 16 hölgytornászból, nagyrészt testnevelő-tanárnőkből álló csapat előadása művészi volt ugyan, de kissé idejétmúlt is. A versenyen kívüli bemutatón nagy tetszést aratott a „*festői, színpompás magyar ruhákban ellejtett díszpalotással*”, a csapatversenyben azonban – gyenge szergyakorlatai miatt – végül lemaradt a dobogóról. Ám 1931-ben Magyarországon kiírták az első országos bajnokságot, s lassan megindult a felzárkózás a nemzetközi színvonalhoz.⁶² A férfiak hosszú évek eredménytelensége után az 1930-as világbajnokságról és az 1932-es olimpiáról összesen 3-3 arany-, illetve ezüstéremmel tértek haza, ami közrejátszott abban, hogy Budapest elnyerte az 1934. évi tornász-világbajnokság rendezési jogát. A férfiak itt gyengén szerepeltek, a nők viszont két ezüstérmet szereztek. Mindez jelentősen növelte a tornasport elismertségét, s különösen a nők körében a versenyzők számának látványos növekedését eredményezte, ami a táblázat adataiban is tetten érhető.

Hasonló fejlemények történtek az uszodai sportokban is. Az olimpiákon (1928, 1932), valamint az Európa-bajnokságokon (1927, 1931, 1934) és a főiskolai világbajnokságokon (1927, 1928, 1930, 1933, 1935) a magyar úszók és vízilabdázók egyre-másra szállították a győzelmeket – ekkor alakult ki a magyar vízilabdaspport hegemoniája is –, ami jelentősen növelte e két sportág hazai népszerűségét, versenyzőinek számát. Ráadásul 1930 decemberében végre megnyitotta kapuit a margitszigeti Nemzeti Sportuszoda, amely a nyitvatartási idő okos megosztásával egyszerre tudta kielégíteni a versenyzők, a fővárosi diákság és a nagyközönség igényeit.

Ugyancsak kiolvasható az alábbi táblázatból, hogy nagyon eltérő volt a férfi és a női versenysport belső szerkezete. A nők néhány nagy erő kifejtést és kitartást igénylő sportágat egyáltalán nem műveltek, viszont a társasági jellegű sportokban

⁶⁰ DOBROVITS, 1936. 97. Az 1932 közepére számított országos és budapesti népességi adatokhoz lásd THIRING, 1937. 548.; ILLYEFALVI, 1936. 80.

⁶¹ GHIMESSY, 1935. (A táblázatokat lásd a 136–137. és a 139. oldalon.)

⁶² BUDAI, 1940. 642–643. (Idézet a 642. oldalról.)

(asztalitenisz, golf, korcsolyázás, sízés, tenisz) mindenütt nagy arányban voltak jelen. A női sportot azonban mégis a torna (47,07%) és az úszás (31,46%) uralta (azaz a versenyzők közel négyötöde e két sportágat művelte), ami részben az iskolai testnevelés, részben a hagyományos magyarországi fürdőkultúra hatását mutatja, egyben pedig azt is, hogy – paradox módon – még a versenyszerű női testgyakorlásnak is inkább ezek a sportélettől bizonyos értelemben elkülönülő intézmények adták az erősebb impulzust, nem pedig az önálló struktúrával rendelkező versenysport. Az atlétika viszonylag széles elterjedtsége (7,94%) a legutóbbi évek fejleménye volt, s szintén az amszterdami olimpia játszott benne szerepet, ahol először szerepelt a játékok programjában a női atlétika, amit Magyarországon addig főként a munkás-sportegyesületekben műveltek. A tenisz közkedveltsége (5,46%) ezzel szemben a 19. század végére nyúlik vissza, amikor e sport kimondottan női szórakozásnak számított, mivel a férfiak – ekkor még – nem tekintették komoly játéknak. (Az 1894-ban rendezett első nyílt – tehát férfiak számára is nyitott – országos teniszbajnokságot is egy hölgy, Pálffy Paulina grófnő nyerte.) A kézilabdázás viszonylagos népszerűsége (2,51%) ellenben megint csak újabb keletű volt. Az 1920-as évek közepén meghonosodó labdajáték elterjesztésében részben az iskoláknak, részben a munkás- és cégsportegyleteknek volt nagy szerepük.

A táblázat egyes nagy népszerűségnek örvendő sportágakat nem tüntet fel. Teljesen kimaradtak például a technikai sportok, valamint a sportlövészet, néhány sportág adatait pedig minden bizonnyal a rokonsportok állományában tüntették fel: a vízilabdázókat így valószínűleg az úszók, az öttusázókat az atléták, a jégkorongozókat pedig a korcsolyázók között kell keresnünk.

14. táblázat: A férfi és női versenyzők megoszlása sportáganként (1934)

Sportág	Összes versenyző		Férfi versenyzők		Női versenyzők		Nemek megoszlása	
	fő	%	fő	%	fő	%	férfi (%)	nő (%)
Labdarúgás	62 493	54,72	62 493	57,78	–	–	100,00	–
Atlétika	26 557	23,25	26 077	24,11	480	7,94	98,19	1,81
Úszás	8 265	7,24	6 363	5,88	1 902	31,46	76,99	23,01
Torna	8 014	7,02	5 168	4,78	2 846	47,07	64,49	35,51
Birkózás	1 965	1,72	1 965	1,82	–	–	100,00	–
Tenisz	1 065	0,93	735	0,68	330	5,46	69,01	30,99
Gyeplabdázás	829	0,73	787	0,73	42	0,69	94,93	5,07
Asztalitenisz	818	0,72	705	0,65	113	1,87	86,19	13,81
Ökölvívás	771	0,68	771	0,71	–	–	100,00	–
Kerékpározás	758	0,66	758	0,70	–	–	100,00	–
Evezés	709	0,62	709	0,66	–	–	100,00	–
Vívás	647	0,57	598	0,55	49	0,81	92,43	7,57
Kézilabdázás	610	0,53	458	0,42	152	2,51	75,08	24,92
Sízés	430	0,38	358	0,33	72	1,19	83,26	16,74
Golf	169	0,15	128	0,12	41	0,68	75,74	24,26
Korcsolyázás	102	0,09	83	0,08	19	0,31	81,37	18,63
Összesen	114 202	100,00	108 156	100,00	6 046	100,00	94,71	5,29

Ami a versenysportolók országos megoszlását illeti, az alábbi táblázat adatai szintén a főváros jelentős fölényét mutatják. Miközben 1934-ben Budapest népessége (1 060 431 fő) az ország összlakosságának (8 957 586 fő) 11,84%-át tette ki, a versenysportolók között a fővárosi klubok tagjainak aránya 44,11% volt, ami 3,7-szeres túlreprezentáltságot mutat. Még nagyobb volt az aránytalanság, ha csak a hölgyversenyzőket tekintjük: a budapesti klubok a magyarországi női sportolók 67,68%-át foglalkoztatták (4092 fő), ami 5,7-szeres felülreprezentáltságnak felel meg.⁶³

A fővárosban ráadásul szélesebb volt a versenyszerűen űzhető sportok köre – a golf és a kézilabdázás ekkor vidéken teljesen ismeretlen volt –, s jóval több olyan „életképes” sportág volt, amelyet viszonylag nagy számú versenyző űzött. A fővárosban 8, vidéken 5 olyan sportág volt, amely a versenyzők legalább 1%-át foglalkoztatta. Igazi „városi sportnak” számított például az úszás – ebben közrejátszott a vidéki uszodák hiánya –, valamint az olyan, jellemzően a középosztály által űzött sportok, mint az asztalitenisz, az evezés, a gyeplabdázás, a sízés és a vívás. Vidéken ezzel szemben jóval nagyobb volt az alapvető, kevésbé „kifinomult” sportágak elterjedtsége: a labdarúgók, atléták és tornászok részaránya itt 91,43% volt az összes versenyző között, míg Budapesten „csak” 80,3%. Érdekes módon még az olyan nyersebb sportok esetében is szembeszökő volt a vidéki egyesületek lemaradása, mint a birkózás vagy az ökölvívás, amelyek egyébként az alsóbb néprétegek számára elérhetőbbek voltak, s a fővárosban is főként alsó-középosztályi és munkásfiatalok gyakorolták.

15. táblázat: A fővárosi és vidéki versenyzők megoszlása sportáganként (1934)

Sportág	Budapesti versenyzők				Vidéki versenyzők				Országrészek megoszlása	
	férfiak		nők		férfiak		nők		Bp. (%)	vidék (%)
	fő	%	fő	%	fő	%	Fő	%		
Labdarúgás	25 120	54,27	–	–	37 373	60,41	–	–	40,20	59,80
Atlétika	9 895	21,38	388	9,48	16 182	26,15	92	4,71	38,72	61,28
Úszás	3 605	7,79	1 206	29,47	2 758	4,46	696	35,62	58,21	41,79
Torna	2 153	4,65	1 892	46,24	3 015	4,87	954	48,82	50,47	49,53
Birkózás	1 104	2,39	–	–	861	1,39	–	–	56,18	43,82
Tenisz	404	0,87	180	4,40	331	0,53	150	7,68	54,84	45,16
Gyeplabdázás	582	1,26	42	1,02	205	0,33	–	–	75,27	24,73
Asztalitenisz	443	0,96	87	2,12	262	0,42	26	1,33	64,79	35,21
Ökölvívás	619	1,34	–	–	152	0,25	–	–	80,29	19,71
Kerékpározás	422	0,91	–	–	336	0,54	–	–	55,67	44,33
Evezés	585	1,26	–	–	124	0,20	–	–	82,51	17,49
Vívás	373	0,81	23	0,56	225	0,36	26	1,33	61,21	38,79
Kézilabdázás	458	0,99	152	3,71	–	–	–	–	100,00	0,00
Sízés	319	0,69	69	1,69	39	0,06	3	0,15	90,23	9,77
Golf	128	0,28	41	1,00	–	–	–	–	100,00	0,00
Korcsolyázás	76	0,16	12	0,29	7	0,01	7	0,36	86,27	13,73
Összesen	46 286	100,00	4 092	100,00	61 870	100,00	1 954	100,00	44,11	55,89

⁶³ A tanulmányból nem derül ki egyértelműen, hogy a fővárosi adatok a budapesti vagy a majdani Nagy-Budapest területén működő sportegyesületek versenyzőire vonatkoznak. Vö. GHIMESSY, 1935. Az 1934 közepére számított országos és budapesti népességi adatokhoz lásd THIRRING, 1937. 548.; ILLYEFALVI, 1936. 80. A későbbi Nagy-Budapesthez tartozó települések lakossága az 1930 végén megtartott népszámlálás adatai szerint 1 442 869 fő volt, az ország akkori lakosságának 16,61%-a. ACSÁDI-KLINGER, 1965. 87. A budapesti sportolók felülreprezentáltsága ez esetben 2,7-szeres, a női sportolóké 4,1-szeres.

A magyarországi sportéletben mutatkozó belső aránytalanságok alaposabb vizsgálata tehát mind a férfi–nő, mind a főváros–vidék ellentét esetében azt mutatja, hogy az intézményes testgyakorlás magasabb szintjei felé haladva (iskolai testnevelés → versenysport → élsport) egyre nő a hierarchizáltság, más szóval: fokozatosan növekszik a fölényhelyzetben lévők (férfiak, fővárosi sportolók) előnye. Az 1934. évi sportstatisztikában a női versenyzők részaránya 5,29%, az 1927. évi népszerűségi verseny első 197 helyezettje között 4,06%, a vidéki versenyzőké pedig ugyanezen adatok alapján 55,89%, illetve 22,84% volt.

A férfiak kiváltságos helyzetét erősítette, hogy több sportág közül választhattak, viadalaik iránt nagyobb volt az érdeklődés, több hazai és nemzetközi versenyt rendeztek részükre és hosszabb volt sportpályafutásuk is, hiszen a családalapítás kevésbé – vagy egyáltalán nem – akadályozta őket a versenyzésben. Ennek következtében a sportlapokban is túlnyomórészt a férfi versenyzők neve forgott, a nők csak elvétve kerültek be a híradásokba.

Budapest pedig annak köszönhette látványos fölényét a hazai sportéletben, hogy itt jóval több nagy sportegyesület működött, ezek jobb anyagi háttérrel rendelkeztek, jobb edzőket tudtak alkalmazni, sportolók több színvonalas versenyen vettek részt, nagyobb közönség előtt – ekkoriban valamennyi Magyarországon rendezett nemzetközi versenynek és az országos viadatok többségének Budapest adott otthont –, s mindehhez a fővárosban több színvonalas sportlétesítmény állt rendelkezésre. Egy 1935. augusztusi felmérés szerint az ország 2937 sportlétesítménye közül 731 volt Budapesten (24,89%), ami a lakosságszámhoz viszonyítva több mint kétszeres felülreprezentáltságra utal.⁶⁴

Könnyen belátható, hogy ezeket az előnyöket főként a legmagasabb színvonalon versenyző élsportolók tudták kihasználni.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ACSÁDI-KLINGER

1965 ACSÁDI GYÖRGY – KLINGER András: *Magyarország népesedése a két világháború között*. Szerk.: SZABADY Egon. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.

ANTAL-SASS

1981 ANTAL Zoltán – SASS Tibor: *A magyar sport kézikönyve*. Budapest, Sport, 1981.

BÁRÁNY

1984 BÁRÁNY István: *Versenyyben Tarzannal. Bárány István sporttörténetei*. Budapest, Sportpropaganda, [1984].

BARANYECZ

1991 *Kerékpáros almanach, 1894–1990*. Összeáll.: BARANYECZ András. [Budapest, Bici-Tour, 1991.]

⁶⁴ MIKE, 1937. 13–14. Az adatfelvétel szerint Magyarországon ekkor összesen 6882 sportlétesítmény működött, a szerző azonban – helyesen – kihagyta az összehasonlításból a „kisegítő jellegű sportpálya (tér)” és a „kispuskalőtér (céllovópálya)” kategóriába eső létesítményeket, mivel ezek „csaknem kizárólag a »kis- és nagyközségek« leventéinek és polgári lövészegyesületi fiatalságának sportcéljaira szolgálnak”. (Idézet a 14. oldalról.)

BUDAI

1940 BUDAI Anna: Magyar tornászok Olaszországban. *Testnevelés*, 13. (1940) 8. sz. 641–652.

DOBROVITS

1936 DOBROVITS Sándor: *Budapest egyesületei*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1936.

FEKETE

1963 FEKETE Pál: *Orth és társai...* (Orth György – Schlosser Imre – Zsák Károly.) Budapest, Sport, 1963.

GHIMESSY

1935 GHIMESSY László: A magyar versenyző sportolók statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle*, 13. (1935) 2. sz. 134–151.

HAVAS

1982 HAVAS László: *A magyar sport aranykönyve*. 5., javított és bővített kiad. Budapest, Sport, 1982.

HORVÁTH

1939 HORVÁTH Barna: *A közvélemény ellenőrzése*. Szeged, A Szegedi Ferenc József-Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1939.

1942 HORVÁTH Barna: *A közvélemény vizsgálata*. Kolozsvár, Kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetem, 1942.

HUSZADIK SZÁZAD

1917 *A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése*. 2. kiad. Budapest, Társadalomtudományi Társaság, 1917.

ILLYEFALVI

1936 *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. XXIV. évf.* 1936. Szerk.: ILLYEFALVI I. Lajos. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1936.

JÁMBOR

1922 Jámbor László SJ: *Levelek hugomhoz. Gondolatok és tanácsok katolikus leányok számára*. I–II. kötet. Budapest, k. n., 1922.

KANN

1926 KANN Ferenc: *A vízipóló-sport ismertetése. A vízipóló-sport eredete és magyar vonatkozása története. A vízipóló szabályai, azok magyarázata és a vízipóló biráskodás*. Budapest, Goldmann, 1926.

KOZÁK

1994–95 *Ki kicsoda a magyar sportéletben? (Sportolók, edzők, sportvezetők, sportújságírók, sportorvosok, sportszakemberek.)* I–III. kötet. Szerk.: KOZÁK Péter. Szekszárd, Babits, 1994–1995.

MSSz

1926 A magyar aranykorona és papírkorona értékviszonya az 1914–1926. években. *Magyar Statisztikai Szemle*, 4. (1926) 12. sz. 752–754.

1927 A pengő aranyértéke papírkoronában havi átlagokban 1914–1926. *Magyar Statisztikai Szemle*, 5. (1927) 1. sz. 77.

MIKE

1937 MIKE Gyula: *Budapest székesfőváros sportlétesítményei 1935-ben*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1937.

MOLDOVÁNYI

- 1937a MOLDOVÁNYI István: A berlini olimpiai játékok. *Testnevelés*, 9. (1937) 2. sz. 104–142.
1937b MOLDOVÁNYI István: *Magyarország a berlini olimpiai játékokon. Dr. Moldoványi István, az OTT II. szakbizottságának elnöke, a berlini olimpián szerepelt magyar csapat központi vezetője hivatalos jelentése.* Budapest, Országos Testnevelési Tanács, 1937.

NEMZETGYŰLÉS

- 1922–26 Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. I–XLVI. kötet. Budapest, Athenaeum, 1922–1926.

NEMZETI SPORT

- 1927 NEMZETI SPORT szerkesztősége: *100-ak könyve. Száz magyar versenyző írásban és képen.* Budapest, Nemzeti Sport, 1927.

PÁLFY–VACHÓ

- 1924 *Fekete könyv. A vezetőség tagjai s a játékosok nyilatkozatai a magyar olympiai válogatott csapat párisi vereségének okairól.* Összeáll.: PÁLFY György – VACHÓ János. Budapest, k. n. [1924].

PINCZÉS

- 1925 *A Magyar királyi Csendőrség zsebkönyve, 1925.* Szerk.: PINCZÉS Zoltán. Budapest, Csendőrségi Lapok, 1925.
1927 *A Magyar királyi Csendőrség zsebkönyve, 1927.* Szerk.: PINCZÉS Zoltán. Budapest, Csendőrségi Lapok, 1927.

SKAPER

- 2008 SKAPER Brigitta: Magyar filmsztárok a két világháború közötti Magyarországon. *Médiakutató*, 9. (2008) 3. sz. 111–122.

SZEGEDI

- 2003 SZEGEDI Péter: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A magyar hivatásos futball születése. *Korall*, 4. (2003) 13. sz. 163–183.

THIRRING

- 1937 THIRRING Lajos: Magyarország lélekszámának és nyers népmozgalmi arányszámainak számítási módjai s alakulásuk 1930 óta. *Magyar Statisztikai Szemle*, 15. (1937) 6. sz. 545–549.

ÚJ IDŐK

- 1902 Az Erzsébet-emlékmű pályázata és a közönség. In: *Új Idők*, 9. (1902. április 20.) 17. sz. 359–363.

ÚJSÁGKATALÓGUS

- 1926 *Magyarország újság katalógusa.* Budapest, Rudolf Mosse Részvénytársaság Hirdetési Osztálya, [1926].

ZEIDLER

- 2008 *Trianon.* Szerk.: ZEIDLER Miklós. 2., javított kiad. Budapest, Osiris, 2008. (*Nemzet és emlékezet*)

Függelék

3. táblázat: A sportolók népszerűségi rangsora

Helyezés	Név	Szavazat	Sportág	Egyesület	Helyezés			
					I. 24.	I. 31.	II. 7.	II. 27.
1.	Bárány István	11 405	úszás	MOVE Egri SE	1.	2.	1.	1.
2.	Orth György	11 363	labdarúgás	Hungária FC	4.	4.	11.	2.
3.	Fogl II. Károly (később: Fogoly)	10 984	labdarúgás	Újpest FC	3.	9.	4.	3.
4.	Schlosser Imre	10 865	labdarúgás	Ferencvárosi FC	2.	1.	6.	4.
5.	Barsi László (szül. Tomasek)	10 557	atlétika	BBTE	5.	3.	2.	5.
6.	Kohut Vilmos (szül. Kohaut)	9 002	labdarúgás	Ferencvárosi FC	8.	6.	13.	6.
7.	Somfai Elemér (szül. Stromfeld)	8 219	atlétika, öttusa	MAC	6.	8.	3.	7.
8.	Zsák Károly	7 870	labdarúgás	Budai „33” FC	10.	7.	8.	8.
9.	Darányi József (szül. Darany)	7 861	atlétika	MAC	16.	10.	10.	9.
10.	Varga Béla dr.	7 671	birkózás	MAC	24.	15.	7.	10.
11.	Kehrling Béla	7 540	tenisz, asztalitenisz	MAC	6.	5.	5.	11.
12.	Takács II. József	7 026	labdarúgás	Vasas FC	31.	20.	24.	12.
13-14.	Pataki Mihály	7 024	labdarúgás	Ferencvárosi FC	17.	13.	17.	13.
13-14.	Szepes Béla (szül. Strauch)	7 024	atlétika, sízés	MAC	9.	11.	9.	13.
15.	Fogl III. József (később: Fogoly)	7 015	labdarúgás	Újpest FC	15.	22.	15.	15.
16.	Püspöki Tibor (szül. Pischinger)	6 359	atlétika	MAC	17.	18.	12.	16.
17.	Sipos Mancsi	5 987	úszás	Nemzeti SC	20.	14.	19.	17.
18.	Raggambi István (szül. Fluck)	5 946	atlétika	BBTE	12.	16.	14.	18.
19.	Halassy Olivér (szül. Haltmayer)	5 928	úszás, vízilabdázás	Újpesti TE	33.	26.	16.	19.
20.	Kultsár István	5 637	atlétika	MAC	71.	21.	18.	20.
21.	Homonnai II. Márton (szül. Hlavacsek)	5 240	vízilabdázás, úszás	MTK	30.	40.	50.	21.
22.	Papp László	5 056	birkózás	MAC	66.	48.	21.	22.
23.	Rády József	5 009	vívás	MAC	54.	46.	20.	23.
24.	Szerb Elek (szül. Szerbák)	4 963	atlétika	MAC	54.	44.	25.	24.
25.	Hajdu Sándor	4 910	atlétika	Ferencvárosi TC	17.	19.	33.	25.
26.	Bukovi Márton	4 817	labdarúgás	Ferencvárosi FC	46.	25.	34.	26.
27.	Király Pál	4 805	atlétika	Erzsébetvárosi SC	13.	12.	22.	27.
28.	Braun József (később: Barna)	4 728	labdarúgás	Hungária FC	14.	35.	51.	28.
29.	Toldy Sándor (szül. Nagy)	4 670	atlétika	Ferencvárosi TC	50.	40.	39.	29.
30.	Durand Zsuzsi	4 665	vívás	MNVC	68.	42.	27.	30.
31.	Berti László	4 528	vívás	MAC	32.	29.	40.	31.
32.	Bartha Károly	4 431	úszás	Nemzeti SC	20.	24.	47.	32.
33.	Beneda István	4 425	labdarúgás	Újpest FC	108.	113.	87.	33.
34.	Péteriné Várady Ily	4 410	tenisz	MAC	38.	32.	23.	34.
35.	Hungler II. János	4 323	labdarúgás	Ferencvárosi FC	71.	61.	61.	35.
36.	Velvart Nándor	4 266	kerékpározás	MTK	–	63.	78.	36.
37.	Marvalits Kálmán	4 229	atlétika	BTC	26.	27.	31.	37.
38.	Stieber Lotti	4 221	műkorcsolyázás, úszás	BKE MAC	71.	49.	26.	38.
39.	Opata Zoltán (később: Ormos)	4 198	labdarúgás	Hungária FC	34.	47.	76.	39.

Helyezés	Név	Sza-vazat	Sportág	Egyesület	Helyezés			
					I. 24.	I. 31.	II. 7.	II. 27.
40.	Delmár Walter	4 192	autó-motorsport	KMAC	26.	31.	28.	40.
41.	Grosz István	4 161	atlétika	MTK	25.	23.	41.	41.
42.	Obitz Gábor (később: Óbecsei, Ormai)	4 157	labdarúgás	Ferencvárosi FC	71.	83.	79.	42.
43.	Belloni Gyula	4 141	atlétika, sízés, gyebelabdázás	MAC	54.	59.	30.	43.
44.	Wenk János	4 067	vízilabdázás úszás	Ferencvárosi TC	60.	51.	73.	44.
45.	Paitz János (később: Paizs)	4 048	atlétika	BEAC	51.	30.	32.	45.
46.	Weinhardt Ferenc (később: Vermes)	4 045	labdarúgás	Sabaria LSz	26.	37.	65.	46.
47.	Petschauer Attila	4 044	vívás	Nemzeti VC	44.	75.	95.	47.
48.	Bedő Pál (szül. Brhlik)	3 909	atlétika	BEAC	48.	38.	36.	48.
49.	Györgyei Ferenc (szül. Gyorgyef)	3 905	birkózás	Újpesti TE	69.	162.	46.	49.
50.	Molnár György	3 901	labdarúgás	Hungária FC	29.	39.	55.	50.
51.	Bouska I. Rezső	3 897	kerékpározás	Jóbarát KK	–	149.	136.	51.
52.	Jeny Rudolf (később: Jeney)	3 881	labdarúgás	Hungária FC	39.	65.	106.	52.
53.	Eötvös Zoltán	3 874	gyorskorcsolyázás, evezés	BKE Hungária EE	42.	80.	94.	53.
54.	Keserü II. Alajos	3 859	vízilabdázás, úszás	Ferencvárosi TC	48.	33.	48.	54.
55.	Jacobi Roland dr. (később: Beszterczey-Jacobi)	3 842	asztalitenisz, tenisz	BBTE	11.	17.	35.	55.
56.	Borsányi Ferenc	3 826	labdarúgás	Újpest FC	43.	71.	99.	56.
57.	Blum Zoltán (később: Virág)	3 819	labdarúgás	Ferencvárosi FC	44.	43.	42.	57.
58.	Karlovits János	3 798	atlétika	MAC	23.	45.	29.	58.
59.	László Endre	3 786	atlétika	BEAC	–	114.	70.	59.
60.	Egri Kálmán (szül. Engelthaller)	3 749	atlétika	MAC	71.	56.	37.	60.
61.	Bitskey II. Aladár	3 696	úszás	LASE	71.	106.	118.	61.
62.	Nádler Henrik	3 680	labdarúgás	Hungária FC	71.	109.	107.	62.
63.	Gombos Sándor dr.	3 673	vívás	Tisza István VC	20.	34.	38.	63.
64.	Rebró Béla	3 571	labdarúgás	Hungária FC	47.	60.	89.	64.
65.	Balogh Lajos, vitéz	3 541	atlétika	MAFC	71.	98.	101.	65.
66.	Badó Rajmund (szül. Badovetz)	3 509	birkózás	Ferencvárosi TC	67.	79.	88.	66.
67.	Garay János	3 499	vívás	Tisza István VC	71.	114.	122.	67.
68.	Holzbauer József	3 498	labdarúgás	Sabaria LSz	34.	57.	90.	68.
69.	Kléber Gábor (később: Kompóti)	3 496	labdarúgás	Hungária FC	71.	104.	139.	69.
70.	Szendey Béla, ifj.	3 490	evezés	Neptun BEE	54.	87.	125.	70.
71.	Csejtey Lajos dr.	3 486	atlétika	BEAC	69.	62.	54.	71.
72.	Sághy Tibor	3 483	labdarúgás	Sabaria LSz	124.	64.	49.	72.
73.	Furmann Károly	3 473	labdarúgás	Ferencvárosi FC	62.	54.	61.	73.
74.	Eördögh László	3 456	atlétika	BEAC	62.	52.	43.	74.
75.	Rózsahegy Guszttv (szül. Rosenberg)	3 450	atlétika	MAC	71.	89.	112.	75.
76.	Pesovnik László (később: Megay)	3 448	labdarúgás	Sabaria LSz	71.	100.	57.	76.
77.	Mészáros István	3 442	labdarúgás	Sabaria LSz	124.	167.	187.	77.
78.	Blau II. Gyula	3 418	labdarúgás	Erzsébetfalvai TC	71.	141.	213.	78.
79.	Hirzer Ferenc (később: Híres)	3 375	labdarúgás	Juventus FC	71.	84.	75.	79.
80.	Vida László	3 369	kerékpározás	BSE	61.	100.	85.	80.
81.	Dudás Gyula	3 362	labdarúgás	Kispest FC	71.	217.	158.	81.
82.	Solti Mihály	3 360	labdarúgás	Bástya FC	131.	212.	272.	82.
83.	Senkey I. Imre	3 351	labdarúgás	Hungária FC	71.	128.	149.	83.

Helyezés	Név	Sza-vazat	Sportág	Egyesület	Helyezés			
					I. 24.	I. 31.	II. 7.	II. 27.
84.	Weber Lajos	3 342	labdarúgás	Bástya FC	34.	58.	100.	84.
85.	Huber Rezső (később: Huba)	3 332	labdarúgás	Ferencvárosi FC	118.	28.	45.	85.
86.	Kaszala Károly, vitéz	3 331	autó-motorsport, sportrepülés	MSE	97.	97.	115.	86.
87.	Szentmiklóssy Béla	3 325	labdarúgás	Vasas FC	184.	205.	237.	87.
88.	Keresztes Lajos	3 319	birkózás	MAC	53.	66.	52.	88.
89.	Halasy Gyula dr.	3 308	sportlövészet	OMGE	157.	141.	133.	89.
90.	Pluhár István (átmenetileg: Pápai)	3 298	labdarúgás	BEAC	184.	112.	69.	90.
91.	Feledy Pál dr.	3 285	autó-motorsport	KMAC	157.	126.	152.	91.
92.	Plattkó Ferenc	3 284	labdarúgás	FC Barcelona	118.	53.	84.	92.
93.	Kertész István	3 283	labdarúgás	BEAC	131.	50.	44.	93.
94.	Csiszár I. Ferenc	3 280	ökölvívás	BTK	71.	132.	121.	94.
95.	Kelecsényi I. Ferenc	3 279	labdarúgás	Újpest FC	–	511.	126.	95.
96.	Péter Szabó Gábor	3 276	labdarúgás	Újpest FC	210.	244.	56.	96.
97.	Mednyánszky Mária	3 271	asztalitenisz	MTK	39.	36.	53.	97.
98.	Kurunczy Lajos	3 268	atlétika	MTK	52.	80.	95.	98.
99.	Homonnai I. Lajos (szül. Hlavacsek)	3 263	vízilabdázás	MTK	–	207.	86.	99.
100.	Lutz II. Lajos	3 260	labdarúgás	Újpest FC	–	556.	102.	100.
101-102.	Terztyánszky Ödön	3 258	vívás	MAC	71.	92.	76.	101.
101-102.	Steczovits László	3 258	labdarúgás	Ferencvárosi FC	97.	66.	83.	101.
103.	Klinger József	3 256	birkózás	Újpesti TE	–	477.	105.	103.
104.	Orbán Ferenc	3 247	atlétika	Szegedi AK	62.	76.	116.	104.
105.	Tóth István	3 188	labdarúgás	Ferencvárosi TC	97.	68.	80.	105.
106.	Kellner Károly (később: Kárpáti)	3 179	birkózás	Újpesti TE	–	289.	112.	106.
107.	Erhardt Jenő	3 160	labdarúgás	Sabaria LSz	124.	99.	60.	107.
108.	Orgoványi Mihály	3 149	birkózás	Újpesti TE	–	597.	111.	108.
109.	Keserü I. Ferenc	3 118	vízilabdázás, úszás	III. ker. TVE	71.	86.	135.	109.
110.	Szaffka Zoltán	3 092	labdarúgás	Újpest FC	–	216.	74.	110.
111.	Fröhlich Sándor	2 947	labdarúgás	Bak FC	139.	173.	216.	111.
112.	Lutz III. József	2 877	labdarúgás	Újpest FC	–	556.	104.	112.
113.	Mechlovits Zoltán (szül. Mechlovits Armin)	2 841	asztalitenisz	MTK	34.	55.	111.	113.
114.	Fehér II. István	2 829	úszás	JÖSSZE	139.	164.	172.	114.
115.	Péter Rezső	2 827	labdarúgás	Újpest FC	–	359.	102.	115.
116.	Jakubek Pál (Jakube Pál) (később: Jávör)	2 793	labdarúgás	Újpest FC	–	347.	123.	116.
117.	Takács I. Géza	2 780	labdarúgás	Ferencvárosi FC	118.	128.	150.	117.
118.	Nagy Sándor	2 753	atlétika	BEAC	–	72.	64.	118.
119.	Tritz Lőrinc	2 752	labdarúgás	Hungária FC	–	157.	191.	119.
120.	Démay József	2 739	labdarúgás	Újpesti TE	–	–	82.	120.
121.	Jellinek Tivadar (Jelinek Tivadar)	2 722	labdarúgás	Vasas FC	–	263.	268.	121.
122.	Hegedüs István	2 721	úszás	BEAC	–	108.	71.	122.
123.	Leichtag József	2 700	atlétika	MTK	–	392.	123.	123.
124.	Fábián József	2 699	labdarúgás	BEAC	131.	73.	59.	124.
125.	Bácsalmási Antal	2 692	atlétika	BEAC	–	74.	68.	125.
126.	Ripszám Henrik, id.	2 632	atlétika	MTE	–	273.	269.	126.
127.	Remetz Lajos	2 631	atlétika	BEAC	131.	107.	71.	127.
128.	Matura Mihály	2 621	birkózás	MTE	–	139.	92.	128.

Helyezés	Név	Szavazat	Sportág	Egyesület	Helyezés			
					I. 24.	I. 31.	II. 7.	II. 27.
129.	Rázsó Izidor (Rázsó Mór) (szül. Rothenstein)	2 617	labdarúgás	Ferencvárosi FC	71.	68.	109.	129.
130.	Szomjas László	2 571	sportlövészet	OMGE	–	93.	66.	130.
131.	Papp Lajos László	2 570	labdarúgás	Erzsébetfalvai TC	–	280.	380.	131.
132.	Wachsmann György	2 569	labdarúgás	Újpesti TE	–	319.	108.	132.
133.	Fazekas Tibor (szül. Friedmann)	2 564	vízilabdázás, úszás	Ferencvárosi TC	71.	82.	117.	133.
134.	Késmárki Kornél (szül. Kellner)	2 563	atlétika	BBTE	54.	70.	81.	134.
135.	Wilhelm II. Gyula	2 561	labdarúgás	Újpest FC	–	371.	130.	135.
136.	Solymossy János	2 547	labdarúgás	Harghita	–	77.	57.	136.
137.	Szomjas Gusztáv, ifj.	2 499	sportlövészet	OMGE	149.	94.	67.	137.
138.	Reisner Ferenc	2 496	labdarúgás	Újpest FC Bak FC	–	304.	120.	138.
139.	Dénes Emil	2 490	atlétika	MAFC	–	118.	148.	139.
140.	Szulik József	2 489	labdarúgás	Újpest FC	–	392.	137.	140.
141.	Kotraschek Rezső dr.	2 469	labdarúgás	BEAC	–	135.	97.	141.
142.	Piros István	2 450	atlétika	MOVE Ceglédi SE	–	144.	98.	142.
143.	Mándi Gyula (szül. Mandl)	2 445	labdarúgás	Hungária FC	109.	122.	181.	143.
144.	Wilhelm I. János (később: Vig)	2 432	labdarúgás	Újpest FC	–	497.	132.	144.
145.	Reinhardt József	2 412	labdarúgás	BEAC	139.	145.	92.	145.
146.	Kann Béla	2 389	labdarúgás	?	–	511.	128.	146.
147.	Békessy Magda	2 373	sízés, evezés	MAC	–	154.	91.	147.
148.	Senger Endre	2 360	labdarúgás	Újpesti MTE	–	721.	151.	148.
149.	Boór Ferenc	2 345	labdarúgás	BEAC	–	95.	61.	149.
150.	Nyiry Ferenc	2 281	atlétika	MOVE Ceglédi SE	–	141.	110.	150.
151.	Stoffián János (később: Sólyom)	2 196	labdarúgás	Hungária FC	97.	95.	134.	151.
152.	Vértesy József (szül. Vrábel)	2 128	vízilabdázás, úszás	Ferencvárosi TC	97.	121.	160.	152.
153.	Hahn Károly	2 087	atlétika	MIK	–	263.	217.	153.
154.	Szóke Kató	2 015	úszás	MÚE	255.	120.	119.	154.
155.	Dán Vilmos	1 964	labdarúgás	Ferencvárosi FC	131.	133.	162.	155.
156.	Pécsi Dani dr.	1 938	asztalitenisz	MTK	39.	91.	140.	156.
157.	Jeszmás József	1 848	labdarúgás	Újpest FC	71.	124.	154.	157.
158.	Jung Béla	1 818	úszás	MIK	–	–	175.	158.
159.	Eperjessy Béla	1 779	úszás	MAFC	–	189.	223.	159.
160.	Acht János (később: Aknai)	1 762	labdarúgás	Bástya FC	–	317.	339.	160.
161.	Molnár Ella	1 708	úszás	Bajai SE	–	283.	296.	161.
162.	Rémay III. János	1 629	labdarúgás	Nemzeti FC	109.	169.	201.	162.
163.	Gerő Mór	1 595	atlétika	KAE	62.	111.	142.	163.
164.	Sándor József	1 556	labdarúgás	Ferencvárosi FC	–	159.	183.	164.
165.	Mészáros Ervin	1 510	vívás	MAC	–	233.	169.	165.
166.	Szántó József	1 508	úszás	BEAC	–	88.	138.	166.
167.	Farkas Ferenc	1 496	atlétika	MTK	–	240.	166.	167.
168.	Papp György	1 483	atlétika	Ferencvárosi TC	–	249.	312.	168.
169.	Farkas Mátyás	1 404	atlétika, gyeplabdázás, jégkorongozás	MAC BKE	–	319.	292.	169.
170.	Nagy Károly	1 403	műugrás, úszás	Ferencvárosi TC	149.	240.	300.	170.

Helyezés	Név	Szavazat	Sportág	Egyesület	Helyezés			
					I. 24.	I. 31.	II. 7.	II. 27.
171.	Simon	1 396	kerékpározás	?	–	–	–	171.
172.	Neuhaus János	1 395	labdarúgás	III. ker. TVAC	–	304.	265.	172.
173.	Páhok István	1 381	úszás	MTK	97.	85.	131.	173.
174.	Szobolevszky Sándor	1 368	ökölvívás	Terézvárosi TC	–	257.	374.	174.
175.	Várad Mihály dr. (szül. Weisshaus)	1 305	atlétika	MTK	–	294.	281.	175.
176.	Schlenker Antal	1 289	úszás, vízilabdázás	Nemzeti SC	–	–	727.	176.
177.	Forbáth Sándor (szül. Friedmann)	1 283	atlétika	Ferencvárosi TC	54.	102.	143.	177.
178.	Horváth László	1 251	labdarúgás	III. ker. TVAC	–	371.	265.	178.
179.	Hollósi Frigyes (szül. Jung)	1 216	úszás	Nemzeti SC	–	195.	145.	179.
180.	Glancz Sándor	1 202	asztalitenisz	Nemzeti SC	97.	77.	127.	180.
181.	Wanié II. Rezső (szül. Wannie)	1 186	úszás	Szegedi ÚE	109.	191.	221.	181.
182.	Oláh György	1 179	labdarúgás	Budai „33” FC	124.	174.	231.	182.
183.	Mazák Kálmán	1 146	kerékpározás	MTK	–	289.	331.	183.
184.	Nagy Lajos	1 126	birkózás	MAC	–	–	145.	184.
185.	Szalai József dr.	1 118	torna, műugrás	VAC	–	263.	186.	185.
186.	Nicora László	1 105	úszás	BBTE	–	617.	315.	186.
187.	Oberhoffer Ernő	1 063	labdarúgás	Hungária FC	–	617.	727.	187.
188.	Gallowich Tibor	1 061	labdarúgás	Nemzeti FC	71.	105.	144.	188.
189.	Csekey Gyula	1 025	atlétika, sízés	BBTE	–	169.	200.	189.
190.	Turnovszky Endre	1 022	úszás	MAC	145.	232.	290.	190.
191.	Zsengellér József	1 019	atlétika	MOVE Ceglédi SE	–	309.	380.	191.
192.	Tóth Péter dr.	1 007	vívás	MAC	–	294.	180.	192.
193.	Gáborffy Antal	1 005	úszás	Nemzeti SC	71.	119.	141.	193.
194.	Urbach László	1 003	autó-motorsport	KMAC	–	130.	165.	194.
195.	Kropacsek Ferenc	1 002	labdarúgás	Hungária FC	–	168.	174.	195.
196-197.	Ghillány Antal	1 000	atlétika	MAC	–	125.	157.	196.
196-197.	Krutzler József	1 000	labdarúgás	Sabaria LSz	–	269.	308.	196.

Megjegyzések:

- **36. sor:** Velvart Nándor nyilvánvaló tévedésből maradt le a február 7-én közölt listáról. Nagyon óvatos beccsel – előző napi szavazatszámát (871) „megismételve” – a 78. helyre soroltuk.
- **78. sor:** Blau II. Gyula nyilvánvaló tévedésből maradt le a február 7-én közölt listáról. Nagyon óvatos beccsel – egy héttel korábbi szavazatszámát (128) „megismételve” – a 213–215. helyre soroltuk.
- **96. sor:** Péter Szabó Gábor nyilvánvaló tévedésből maradt le a február 7-én közölt listáról. Nagyon óvatos beccsel – előző napi szavazatszámát (984) „megismételve” – az 56. helyre soroltuk.
- **105. sor:** Tóth „Potya” István 1926-ig az FTC játékos volt, az 1926/27. évi bajnokságban már edzőként nyert bajnoki címet a Ferencvárosi FC profi csapatával.
- **110. sor:** Szaffka Zoltán nyilvánvaló tévedésből maradt le a február 7-én közölt listáról. Nagyon óvatos beccsel – előző napi szavazatszámát (879) „megismételve” – a 74. helyre soroltuk.
- **138. sor:** Reisner Ferenc a téli szünetben igazolt az Újpest FC-től a Bak FC-hez, s először 1927. január 30-án, a szavazás idején lépett pályára új csapatában.
- **143. sor:** Mándi Gyula nyilvánvaló tévedésből maradt le a február 7-én közölt listáról. Nagyon óvatos beccsel – egy héttel korábbi szavazatszámát (186) „megismételve” – a 181. helyre soroltuk.
- **146. sor:** Ismeretlen személy, neve a különböző listákon hol Kann Béla, hol Kann, illetve egy alkalommal Kann T. alakban fordul elő. Ilyen nevű labdarúgót nem találtunk a mérkőzésekről szóló tudósításokban. Elképzelhető, hogy Kann Ferencről a MAFC egykori *all round* sportolójáról van szó, aki az első világháború előtt mint atléta, birkózó, labdarúgó, ökölvívó és vízilabdázó is kitűnt.
- **171. sor:** Ismeretlen személy, neve valószínűleg elírás. Ilyen nevű kerékpárversenyzőt sem a bajnokok listáján, sem az 1926/27-es versenytudósításokban, sem a korábbi összesítő listákon nem találtunk.
- **188. sor:** Gallowich Tibor nyilvánvaló tévedésből maradt le a február 7-én közölt listáról. Nagyon óvatos beccsel – három nappal korábbi szavazatszámát (408) „megismételve” – a 144. helyre soroltuk.

4. táblázat: A 100 legnépszerűbb sportoló személyi adatai és sportpályafutása⁶⁵

	Név	Sportág	Egyesület	Sportsikerek	Népszerűséget megalapozó egyéb tényezők
1.	Bárány István * Eger, 1907 † Bp., 1995 • joghallgató	úszás	MOVE Egri SE	olimpia: [2., 3., 4.] Európa-bajnok: 1× [4×] magyar bajnok: 7× [27×]	fiatalság tehetség (újdonsült Európa-bajnok, Weissmüller nagy ellenfele)
2.	Orth György * Bp., 1901 † Porto, 1962 • sportüzlet-tulajdonos	labdarúgás	Hungária FC	magyar bajnok: 8× válogatott: 28× [30×]	játékintelligencia elegancia sokoldalúság (minden poszton bevethető)
3.	Fogl II. Károly (később: Fogoly) * Újpest, 1895 † Bp., 1969 • tímicaester	labdarúgás	Újpest FC	magyar bajnok: [2×] válogatott: 42× [50×]	fizikai erő rettenthetetlenség a „Fogl-gát” egyik pillére
4.	Schlosser Imre * Bp., 1889 † Bp., 1959 • magántisztviselő	labdarúgás	Ferencvárosi FC	magyar bajnok: 12× [13×] válogatott: 67× [68×]	hatékonyaság
5.	Barsi László (szül. Tomasek) * Léva, 1904 † Bp., 1975 • postai tisztviselő	középtáv-futás	BBTE	magyar bajnok: 4× [25×]	tehetség (az 1924. évi párizsi olimpia nagy reménysége) ígéretes jövő
6.	Kohut Vilmos (szül. Kohaut) * Pestszentlőrinc, 1906 † Bp., 1986 • foglalkozása ismeretlen	labdarúgás	Ferencvárosi FC	magyar bajnok: 1× [4×] válogatott: 9× [25×]	lelkesedés
7.	Somfai Elemér (szül. Stromfeld) * Bp., 1898 † Bp., 1979 • katonatiszt	gátfutás távolugrás hármassugrás öttusa	MAC	olimpia: 2. (atlétika), [7.] (öttusa) magyar bajnok: 14× [21×] (atlétika) az első jelentős hazai öttusa- verseny győztese	vasakarat (háborús sebesült, 22 évesen kezd atletizálni) az öttusázás egyik úttörője
8.	Zsák Károly * Bp., 1895 † Bp., 1944 • tisztviselő (Fővárosi Gázművek)	labdarúgás	Budai „33” FC	válogatott: 30×	üstököszerű karrier (17 évesen válogatott) sportszerűség klubhűség (válogatottként a 2. osztályba is követi csapatát)
9.	Darányi József (szül. Darany) * Devecser, 1905 † Veresegyháza, 1990 • állatorvostan-hallgató	súlylökés diszkoszvetés	MAC	olimpia: [7., 8.] Európa-bajnokság: 6. magyar bajnok: 1× [12×] főiskolai világbajnok: [1×]	fiatalság tehetség
10.	Varga Béla dr. * Kiskunfélegyháza, 1889 † Bp., 1969 • sebész	birkózás	MAC	olimpia: 3., 6. magyar bajnok: 7×	erő ügyesség vakmerőség

⁶⁵ Az ötödik oszlopban a sportsikerek között a versenyzők legrangosabb nemzetközi és hazai viadalokon elért legjobb eredményeit, illetve válogatottságuk számát tüntettük fel. (Ha tehát a sportoló valamelyik kategóriában bajnoki címet szerzett, akkor egyéb helyezéseit már nem soroltuk fel.) Az adatok a teljes pályafutásra vonatkoznak. Először a sportolók 1926 végéig – tehát a szavazást megelőzően – elért eredményeit tüntettük fel, szögletes zárójelben pedig a teljes versenyzői karrierjük során elért sikereiket.

	Név	Sportág	Egyesület	Sportsikerek	Népszerűséget megalapozó egyéb tényezők
11.	Kehrling Béla * Szepesszombat, 1891 † Bp., 1937 • sportüzlet-tulajdonos	tenisz asztalitenisz	MAC	világbajnok: 1× (asztalitenisz) magyar bajnok: 21× [44×] (tenisz) válogatott: 4× (labdarúgás) több mint 100 nemzetközi diadal	elegancia sokoldalúság (jéglabdázó, jégkorongozó, tornász és „a valaha volt legjobb jobbátvéd”)
12.	Takács II. József * Bp., 1904 † Bp., 1983 • műszerész	labdarúgás	Vasas FC	magyar bajnok: [3×] válogatott: 14× [32×]	klubhűség gólerősség tehetség (19 éves kora óta válogatott)
13.	Pataki Mihály * Bp., 1893 † Bp., 1977 • nyomdatulajdonos	labdarúgás	Ferencvárosi FC	magyar bajnok: 4× [5×] válogatott: 23× [24×]	tehetség gólerősség („a magyar Woodward”) hazaszökik a hadifogságból
14.	Szepes Béla (szül. Strauch) * Igló, 1903 † Bp., 1986 • újságíró, karikaturista	gerelyhajítás súlygrás	MAC	olimpia: [2.] atlétika magyar bajnok: 2× [7×] (atlétika), 1× [5×] (súlygrás)	sokoldalúság kedvelt újságíró és rajzoló (a <i>Nemzeti Sport</i> rendszeres szerzője)
15.	Fogl III. József (később: Fogoly) * Újpest, 1897 † Bp., 1971 • tímármester	labdarúgás	Újpest FC	magyar bajnok: [2×] válogatott: 22× [37×]	fizikai erő, technika rettenthetlenség a „Fogl-gát” másik pillére
16.	Püspöki Tibor (szül. Pischinger) * Bp., 1900 † Bp., 1978 • mérnökhallgató	gátfutás távolgrás	MAC	magyar bajnok: 4× [6×]	sokszoros csúcstartó
17.	Sipos Mancsi * Bp., 1908 † Bp., ? • ismeretlen	úszás	Nemzeti SC	Európa-bajnokság: [3.] magyar bajnok: 3× [10×]	üstököszerű karrier (16 évesen bajnokságot nyer) sokoldalúság (evez, tornász, lovagol, vív) szexepil
18.	Raggambi István (szül. Fluck) * Kiskunfélegyháza, 1905 † Bp., 1961 • postai tisztviselő, joghallgató	rövidtáv- futás távolgrás	BBTE	magyar bajnok: 2× [11×] főiskolai világbajnokság: [3., 3.]	sokszoros csúcstartó
19.	Halassy Olivér (szül. Haltmayer) * Újpest, 1909 † Bp., 1946 • középiskolai diák	úszás vízilabdázás	Újpesti TE	olimpiai bajnok: [2×] (vízilabdázás) Európa-bajnok: [3×] (vízilabdázás), [1×] (úszás) magyar bajnok: 1× [36×] (úszás), [10×] (vízilabdázás)	üstököszerű karrier vasakarát (gyermekkorában balesetben elveszíti bal lábfejét, mégis újdonsült Európa-bajnoki 4.)
20.	Kultsár István * Sepsiszentgyörgy, 1900 † Sepsiszentgyörgy, 1943 • sportújságíró	hosszútáv- futás	MAC	magyar bajnok: 8× [17×]	a <i>Nemzeti Sport</i> újságírója
21.	Homonnai II. Márton (szül. Hlavacsek) * Bp., 1906 † Rio de Janeiro, 1969 • rendőr	vízilabdázás úszás	MTK	olimpiai bajnok: [2×] (vízilabdázás) Európa-bajnok: 1× [4×] (vízilabdázás) magyar bajnok: 2× (vízilabdázás), [1×] (úszás)	keményesség („vízi bika”) tehetség (újdonsült Európa-bajnok)
22.	Papp László * Szentes, 1905 † Bp., 1989 • joghallgató	birkózás	MAC	olimpia: [2.] Európa-bajnok: [2×] magyar bajnok: [9×] (birkózás), [1×] (súlyemelés)	kitűnő versenyzői érények sokszor a bírók „áldozata” (az 1926. évi rigai Eb-n az egész magyar csapat visszalép)

	Név	Sportág	Egyesület	Sportsikerek	Népszerűséget megalapozó egyéb tényezők
23.	Rády József * Szekszárd, 1884 † Balatonkenese, 1957 • katonatiszt	vívás	MAC	olimpiai bajnok: [1×] Európa-bajnok: [1×] magyar bajnok: 7× [12×]	rendkívüli fizikum küzdőképesség sokoldalú vívótehetség (kard, tőr, párbajtőr)
24.	Szerb Elek (szül. Szerbák) * Bp., 1904 † Bp., 1990 • közgazdászhallgató	középtáv- futás hosszútáv- futás	MAC	magyar bajnok: 7× [28×]	tehetség elhivatottság (később elsőként doktorál testnevelés-tudományból)
25.	Hajdu Sándor * Jászalsószentgyörgy, 1904 † ismeretlen • orvostanhallgató	rövidtáv- futás	Ferencvá- rosi TC	magyar bajnok: 1×	hatalmas fizikum őstehetség
26.	Bukovi Márton * Bp., 1904 † Bp., 1985 • foglalkozása ismeretlen	labdarúgás	Ferencvá- rosi FC	magyar bajnok: 1× [4×] válogatott: 1× [11×]	játékintelligencia szeretreméltóság sportszerűség
27.	Király Pál * Albertirsa, 1897 † ismeretlen • vendéglős	hosszútáv- futás	Erzsébet- városi SC	magyar bajnok: 5× [6×]	sokszoros csúcstartó
28.	Braun József (később: Barna) * Bp., 1901 † Korotec, 1943 • b-listás banktisztviselő	labdarúgás	Hungária FC	magyar bajnok: 8× válogatott: 27×	tehetség (17 évesen válogatott, de sérülései miatt visszavonul)
29.	Toldy Sándor (szül. Nagy) * Pápa, 1893 † ? , 1955 • református lelkész	diszkosz- vetés súlylökés gerelyhajítás	Ferencvá- rosi TC	magyar bajnok: 3×	őstehetség (20 évesen diszkoszvető- rekorder)
30.	Durand Zsuzsi * Bp., 1909 † ismeretlen • foglalkozása ismeretlen	vívás	MNVC	több hazai törverseny győztese	precíz technika sokoldalúság (teniszek, siel) kislányos báj
31.	Berti László * Nyíregyháza, 1875 † Bp., 1952 • katonatiszt, vívómester	vívás	MAC	olimpiai bajnok: 1× Európa-bajnokság: 2. magyar bajnok: 1×	hosszú pályafutás precíz technika sokoldalú elméleti tudás (tőr, kard)
32.	Bartha Károly * Bp., 1907 † Boston, 1991 • foglalkozása ismeretlen	úszás	Nemzeti SC	olimpia: 3. Európa-bajnokság: 2. magyar bajnok: 9× [10×]	fiatalság elhivatottság (edzőként futballozik, fut, korcsolyázik is)
33.	Beneda István * Bp., 1904 † ismeretlen • magánalkalmazott (Egyesült Izzó)	labdarúgás	Újpest FC	válogatott: 1× [3×]	labdabiztonság (Schlosser fedezi fel, amikor az MTK-ban labdaszedő)
34.	Péteriné Várady Ily * Bp., 1894 † ismeretlen • foglalkozása ismeretlen	tenisz	MAC	magyar bajnok: 3×	Kehrling párospartnere sokoldalúság (úszik, korcsolyázik, sízik)
35.	Hungler II. János * Bp., 1900 † ? , 1970 • b-listás műszaki tisztviselő	labdarúgás	Ferencvá- rosi FC	magyar bajnok: 1× [4×] válogatott: 5× [8×]	lelkesedés

	Név	Sportág	Egyesület	Sportsikerek	Népszerűséget megalapozó egyéb tényezők
36.	Velvárt Nándor * Bp., 1897 † ismeretlen • kerékpárműszerész, üzlettulajdonos	kerékpározás	MTK	magyar bajnok: 1× [3×]	sokszoros csústartó sokoldalúság (országúti és pályaversenyző) 1922-ben nyitott kerékpárüzlete is népszerű
37.	Marvalits Kálmán * Nagykanizsa, 1901 † Siófok, 1982 • vámtisztviselő	diszkoszvetés	Budapesti TC	magyar bajnok: 1× [5×]	kitűnő dobóstílus
38.	Stieber Lotti * Wygoda, 1905 † ismeretlen • kémikushallgató	műkorcsolyázás úszás	MAC BKE	magyar bajnok: 3× [7×] (úszás), 1× [2×] (műkorcsolyázás) főiskolai világbajnok: [1×] (úszás), [2., 2.] (műkorcsolyázás)	sokoldalúság (gyeplabdázik, siel, tornázik, vív; később a TF oktatója, sportszakíró)
39.	Opata Zoltán (később: Ormos) * Bp., 1900 † Bp., 1982 • kalapszalon-tulajdonos	labdarúgás	Hungária FC	magyar bajnok: 5× [6×] válogatott: 13× [17×]	lelkesedés jó kedély
40.	Delmár Walter * New York, 1893 † Bern, 1949 • mérnök, cégtulajdonos	autó-motor-sport	KMAC	számos hazai és külföldi autó- és motorverseny győztese	tehetség (15 évesen tett sofőrvizsgát) sokoldalúság (kitűnő síző)
41.	Grosz István * Bp., 1895 † ?, 1944/1945? • magántisztviselő (Egyesült Izzó)	középtáv-futás hosszútáv-futás	MTK	magyar bajnok: 18×	–
42.	Obitz Gábor (később: Óbecsei, Ormai) * Bp., 1899 † ?, 1953 • foglalkozása ismeretlen	labdarúgás	Ferencvárosi FC	magyar bajnok: [2×] válogatott: 7× [15×]	kitűnő technika hidegvér
43.	Belloni Gyula * Sashalom, 1904 † Bp., 1977 • köztisztviselő	hosszútáv-futás sífutás gyeplabdázás	MAC	magyar bajnok: 9× [23×] (atlétika), [10×] (sízés), [2×] (gyeplabdázás)	küzdőképesség taktikai érzék sokoldalúság
44.	Wenk János * Csaca, 1894 † Bp., 1962 • banktisztviselő	vízilabdázás úszás	Ferencvárosi TC	olimpia: 5. Európa-bajnok: 1× [2×] magyar bajnok: 11× [12×] (vízilabdázás), 7× (úszás)	gőlerősség túlradó életkedv közkedveltség („a Jancsi”)
45.	Paitz János (később: Paizs) * Bp., 1907 † Bp., 1978 • egyetemi hallgató	rövidtáv-futás távolugrás	BEAC	magyar bajnok: [7×] főiskolai világbajnok: [3×]	tehetség (a szavazás napjaiban nagy sikereket arat Berlinben) potenciális dekatlonbajnok
46.	Weinhardt Ferenc (később: Vermes) * Szombathely, 1903 † Szombathely, 1980 • motorszerelő	labdarúgás	Sabaria LSz	válogatott: 4× [9×]	bátorság erőteljesség férfiszipesség
47.	Petschauer Attila * Bp., 1904 † Davidovka, 1943 • banktisztviselő	vívás	Nemzeti VC	olimpiai bajnok: [2×] Európa-bajnok: [2×]	kitűnő fizikum gyorsaság pompás vívőtechnika „a világ legjobb lábtechnikája”
48.	Bedő Pál (szül. Brhlik) * Békéscsaba, 1895 † ismeretlen • mérnök, építési vállalkozó	súlylökés diszkoszvetés	BEAC	magyar bajnok: 5×	hosszú pályafutás higgadság közkedveltség („Pável”)

	Név	Sportág	Egyesület	Sportsikerek	Népszerűséget megalapozó egyéb tényezők
49.	Györgyei Ferenc (szül. Gyorgyef) * Újpest, 1899 † Dorog, 1970 • gépkocsivezető	birkózás	Újpesti TE	magyar bajnok: 1×	tehetség (sorozatos balszerencséi ellenére nagy jövő előtt áll)
50.	Molnár György * Bp., 1901 † ?, 1977 • magántisztviselő	labdarúgás	Hungária FC	magyar bajnok: 6× [7×] válogatott: 25× [26×]	gólerősség cselezőkészség klubhűség
51.	Bouska I. Rezső * Bp., 1895 † ismeretlen • kórajzoló	kerékpározás	Jóbarát KK	–	sokoldalúság (országúti és pályaversenyző; önálló tréningrendszere van) klubhűség
52.	Jeny Rudolf (később: Jeney) * Bp., 1901 † ?, 1975 • b-listás banktisztviselő	labdarúgás	Hungária FC	magyar bajnok: 2× válogatott: 19×	tehetség (18 éves kora óta válogatott)
53.	Eötvös Zoltán * Tokaj, 1891 † Bp., 1936 • banktisztviselő (Pénzügyminisztérium)	gyorskorcsolyázás evezés	BKE Hungária EE	magyar bajnok: 2× [4×] (gyorskorcsolyázás)	általános csúcstartó sokoldalúság (birkózik, súlyt emel, fut, úszik, vadászik)
54.	Keserü II. Alajos * Bp., 1905 † Bp., 1965 • magántisztviselő	vízilabdázás úszás	Ferencvárosi TC	olimpiai bajnok: [1×] (vízilabdázás) Európa-bajnok: 1× [4×] (vízilabdázás) magyar bajnok: 4× [7×] (vízilabdázás), 3× (úszás)	tehetség (újdonsült Európa-bajnok)
55.	Jacobi Roland dr. (később: Beszterczy-Jacobi) * Besztercebánya, 1893 † Bp., 1951 • minisztériumi titkár (Belügyminisztérium)	asztalitenisz tenisz	BBTE	világbajnok: 3× [4×] (asztalitenisz) magyar bajnok: 6× (asztalitenisz), 1× (tenisz)	elegancia üstököszerű karrier (15 évesen országos bajnok) sokoldalúság
56.	Borsányi Ferenc * Bp., 1902 † ?, 1958 • hivatalnok	labdarúgás	Újpest FC	magyar bajnok: [4×] válogatott: 4× [23×]	elhivatottság (sokszor éjszaka dolgozik, hogy nappal edzeni tudjon)
57.	Blum Zoltán (később: Virág) * Pápa, 1892 † Bp., 1959 • kereskedő	labdarúgás	Ferencvárosi FC	olimpia: 5. magyar bajnok: 3× [4×] válogatott: 38×	klubhűség (13–36 éves kora között ferencvárosi játékos)
58.	Karlovits János * Szekszárd, 1899 † ismeretlen • banktisztviselő	rúdugrás magasugrás távolugrás	MAC	magyar bajnok: 2× [6×]	sokszoros csúcstartó
59.	László Endre * Tépe, 1905 † ismeretlen • joghallgató, segédmunkás	középtáv- futás	BEAC	–	tehetség sokoldalúság (futballozik, kerékpározik)
60.	Egri Kálmán (szül. Engelthaller) * Hódmezővásárhely, 1902 † Hódmezővásárhely, 1968 • minisztériumi tisztviselő (Népjóléti Minisztérium)	diszkosz- vetés	MAC	–	sokoldalúság (futballozik, úszik, evez, korcsolyázik, bokszol, birkózik, fűlelabdázik) színdarabokban is fellép

	Név	Sportág	Egyesület	Sportsikerek	Népszerűséget megalapozó egyéb tényezők
61.	Bitskey II. Aladár Eger, 1905 † Eger, 1991 • katonatiszti akadémia hallgatója	úszás	LASE	Európa-bajnokság: 2., 2., 4. magyar bajnok: 1× [4×] főiskolai világbajnok: [3×]	híressé teszi az egri sportot
62.	Nádlér Henrik * Bp., 1901 † ismeretlen • kereskedő	labdarúgás	Hungária FC	magyar bajnok: 6× [7×] válogatott: 6×	apró termet bámulatos technika sorsa összeforr a futballal (az MLSz Rákóczi úti „székházában” született)
63.	Gombos Sándor dr. * Zombor, 1895 † Bp., 1968 • nőgyógyász	vívás	Tisza István VC	olimpiai bajnok: [1×] Európa-bajnok: 1× [4×] magyar bajnok: 1× [4×]	küzdőképesség látványos támadó vívás (1926-ban Budapesten nyer egyéni Európa-bajnoki címet)
64.	Rebró Béla * Bp., 1901 † ismeretlen • takarékpénztári tisztviselő	labdarúgás	Hungária FC	magyar bajnok: 1× [2×] válogatott: 5× [6×]	küzdőképesség
65.	Balogh Lajos, vitéz * Bp., 1903 † Csákvár, 1986 • gépészmérnök-hallgató	magasugrás távolugrás	MAFC	magyar bajnok: [10×]	megnyerő modor sokoldalúság
66.	Badó Rajmund (szül. Badovetz) * Bp., 1902 † New York, 1986 • műszaki tisztviselő	birkózás	Ferencvárosi TC	olimpia: 3. [6.] Európa-bajnok: [1×] magyar bajnok: 1× [5×]	sokoldalúság (korábban atléta és motorversenyző)
67.	Garay János * Bp., 1889 † Mauthausen, 1945 • gyártulajdonos, kereskedő	vívás	Tisza István VC	olimpiai bajnok: [1×] Európa-bajnok: 1× [2×] magyar bajnok: 3× [5×]	sokoldalúság (tőrrel és karddal is kitűnő)
68.	Holzbauer József * Szombathely, 1901 † ismeretlen • elektrotechnikai műszerész	labdarúgás	Sabaria LSz	válogatott: 5× [6×]	tehetség (15 évesen játszik először bajnoki mérkőzést)
69.	Kléber Gábor (később: Kompóti) * Bp., 1901 † Bp., 1973 • b-listás banktisztviselő	labdarúgás	Hungária FC	magyar bajnok: 1× [2×] válogatott: 13× [22×]	–
70.	Szendey Béla, ifj. * Bp., 1902 † Bp., 1966 • joghallgató	evezés	Neptun BEE	Európa-bajnok: [1×] magyar bajnok: 8× [19×]	sokoldalúság (kitűnő szíző)
71.	Csejtei Lajos dr. * Dömötöri, 1895 † ismeretlen • tisztiorvos	gerelyhajítás	BEAC	magyar bajnok: 5×	kitűnő testi adottságok közkelettség (az 1924. évi párizsi olimpián ő viszi az „Hongrie” táblát)
72.	Sághy Tibor * Vizsoka (Magasrév), 1899 † ismeretlen • tisztviselő	labdarúgás	Sabaria LSz	–	tehetség
73.	Furmann Károly * Bp., 1901 † Bp., 1984 • magántisztviselő (Gschwindt Szeszgyár)	labdarúgás	Ferencvárosi FC	magyar bajnok: 1× [3×] válogatott: 7× [11×]	klubhűség

	Név	Sportág	Egyesület	Sportsikerek	Népszerűséget megalapozó egyéb tényezők
74.	Eördögh László * Bp., 1900 † ismeretlen • középisk-i testnevelő tanár	súlylökés diszkoszvetés	BEAC	magyar bajnok: 1×	őstehetség kitűnő dobóstílus
75.	Rózsashegyi Gusztáv (szül. Rosenberg) * Bp., 1901 † Bp., 1975 • vállalatigazgató	rövidtáv- futás	MAC	olimpia: 4. magyar bajnok: 1× váltófutásban világrekorder	kitűnő stílus
76.	Pesovnik László (később: Megay) * Miskolc, 1901 † ismeretlen • joghallgató	labdarúgás	Sabaria LSz	válogatott: 3× [7×]	sokoldalúság (korábban atletizál, birkózik, korcsolyázik, futballozik)
77.	Mészáros István * Gyöngyöszöllős, 1899 † ismeretlen • cipész	labdarúgás	Sabaria LSz	válogatott: 2× [3×]	önfeláldozás (éveken át sérülten játsszik)
78.	Blau II. Gyula * Bp., 1899 † Bp., 1957 • városi tisztviselő ?	labdarúgás	Erzsébet- falvai TC	–	tréfamester („a <i>futball</i> »jassz«-nyelv- ének utolérhetetlen ismerője és kacagató utánzója”)
79.	Hírzer Ferenc (később: Híres) * Bp., 1902 † Trento, 1957 • műszerész	labdarúgás	Juventus FC	magyar bajnok: [1×] válogatott: 12× [32×]	gólerősség látványos játék (a Juventusban: „ <i>Gazella</i> ”)
80.	Vida László * Bp., 1906 † Zürich, 1986 • szerelő	kerékpáro- zás	BSE	világbajnokság: [4.] magyar bajnok: 1× [4×] <i>Tour de Hongrie</i> kétszeres győztese	jó versenyzői adottságok kitűnő taktikai érzék sokoldalúság (országúti és pályaversenyző)
81.	Dudás Gyula * Bp., 1902 † ismeretlen • cipész, üzlettulajdonos	labdarúgás	Kispest FC	magyar bajnok: [3×] válogatott: 4× [20×]	klubhűség kitűnő technika (beceneve félrevezető: „ <i>Durung</i> ”)
82.	Solti Mihály * Mezőhegyes, 1898 † ismeretlen • banktisztviselő	labdarúgás	Bástya FC	válogatott: 2×	klubhűség (12 éve játszik Szegeden)
83.	Senkey I. Imre * Perbál, 1898 † ismeretlen • banktisztviselő (Szegedi Ker-i és Iparbank)	labdarúgás	Hungária FC	magyar bajnok: 5× válogatott: 5× [6×]	–
84.	Weber Lajos * Bp., 1904 † ismeretlen • géplakatos	labdarúgás	Bástya FC	magyar bajnok: [1×] válogatott: 5× [6×]	küzdőképesség nagyszerű fejjáték kitűnő passzkészség
85.	Huber Rezső (később: Huba) * Graz, 1903 † ? , 1952 • foglalkozása ismeretlen	labdarúgás	Ferencvá- rosi FC	magyar bajnok: 1× [6×] válogatott: 1× [2×]	szorgalom tehetség
86.	Kaszala Károly, vitéz * Nyitra, 1894 † Kéthűköz (Poroszló), 1932 • autókereskedő	autó-motor- sport sportrepülés	MSE	számos autó- és motorverseny győztese országúton és pályán is távrepülésben 2-szeres világrekorder	világháborús ász-pilóta (72 légi harc, 14 győzelem) részét vesz a nyugat- magyarországi harcokban
87.	Szentmiklóssy Béla * Bp., 1902 † ismeretlen • fogtechnikus	labdarúgás	Vasas FC	válogatott: 1×	kitűnő technika

	Név	Sportág	Egyesület	Sportsikerek	Népszerűséget megalapozó egyéb tényezők
88.	Keresztes Lajos * Parajd, 1900 † Bp., 1978 • hentesüzlet-tulajdonos	birkózás	MAC	olimpiai bajnok: [1×] Európa-bajnok: 1× magyar bajnok: 2× [4×]	kitűnő stílus súlycsoportjának legjobbjá (az 1924. évi párizsi olimpián a skandináv bírók „áldozata”)
89.	Halasy Gyula dr. * Bécs, 1892 † Bp., 1970 • takarékpénztári igazgató (Kisvárdá)	sportlövészet	OMGE	olimpiai bajnok: 1× világbajnok: [2×] Európa-bajnok: [2×] magyar bajnok: 1× [2×] többszörös világrekorder	sokoldalúság (lovagol, atletizál, bokszol, súlyt emel, vív, evez) a világháborúban számos kitüntetést kap
90.	Pluhár István (átmenetileg: Pápai) * Tóváros, 1893 † Bp., 1970 • sportújságíró	labdarúgás	BEAC	válogatott: 2×	a <i>Nemzeti Sport</i> újságírója
91.	Feledy Pál dr. * ismeretlen † ismeretlen • jogász, magántisztviselő (Vacuum Oil)	autó-motor-sport	KMAC	számos verseny győztese a KMAC első bajnoka 1926-ban	tökéletes technika
92.	Plattkó Ferenc * Bp., 1898 † Santiago de Chile, 1983 • magántisztviselő (Studebaker)	labdarúgás	FC Barcelona	magyar bajnok: 1× válogatott: 6×	látványos kapusjáték közönségkedvenc (a Barcelonában: „Párduc”)
93.	Kertész István * Bp., 1900 † ismeretlen • magántisztviselő (Magyar Mezőgazdák)	labdarúgás	BEAC	–	lelkes amatőr elhivatottság sokoldalúság (korcsolyázik, jégkorongozik)
94.	Császár Ferenc * Bp., 1905 † ismeretlen • gabonamunkás	ökölvívás	BTK	magyar bajnok: 2× [9×]	küzdőszellem csupaszív versenyzés közönségkedvenc („Cuki”)
95.	Kelecsényi I. Ferenc * Újpest, 1897 † ismeretlen • magántisztviselő	labdarúgás	Újpest FC	–	szeretreméltóság jó kedély („Istenadta őshumora, kiváló előadóképessége és nagyszerű hangja” teszi népszerűvé)
96.	Péter Szabó Gábor * Újpest, 1902 † ismeretlen • műszerész	labdarúgás	Újpest FC	magyar bajnok: [3×] válogatott: 1× [11×]	frissen feltűnt kedvenc
97.	Mednyánszky Mária * Bp., 1901 † Bp., 1978 • banktisztviselő (Magyar–Olasz Bank)	asztalitenisz	MTK	világbajnok: 2× [18×] magyar bajnok: [22×]	üstökösszerű karrier (első évben világbajnok lesz) sokoldalúság (úszik, evez, tornászik)
98.	Kurunczy Lajos * Bp., 1896 † Bp., 1983 • vasúti tisztviselő (MÁV Igazgatósága)	rövidtáv-futás	MTK	olimpia: 4. magyar bajnok: 9×	hosszú pályafutás
99.	Homonnai I. Lajos (szül. Hlavacsek) * Bp., 1904 † ? , 2007 • gépészmérnök-hallgató	vízilabdázás	MTK	olimpia: 5. magyar bajnok: 2×	tehetség (újdonsült Európa-bajnok) öccsével együtt játszik
100.	Lutz II. Lajos * Újpest, 1900 † ismeretlen • műszerész (Egyesült Izzó)	labdarúgás	Újpest FC	válogatott: [4×]	futballista família tagja

Daniel Wildmann

Nincsen árja zsidó nélkül Ideális férfitest a Harmadik Birodalomban¹

MILYEN TESTEKET tartottak nagyra a Harmadik Birodalomban, és milyeneket nem? Hogyan ábrázolják őket, és hogyan jelennek meg filmen? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a tanulmány a korszak vizuális és írott forrásaiban. A vizsgálódás középpontjában Leni Riefenstahl Olimpia-filmje áll, különös tekintettel annak prologusára.²

Írásom abból indul ki, hogy minden filmet összetett szociokulturális folyamat eredményeként értelmezhetünk. Különböző tényezők befolyásolják egy film koncepcióját és vizuális megvalósítását, a mindenkori közönség pedig – kulturális háttérétől függően – különbözőképpen értelmezi és gondolja tovább azt.

Leni Riefenstahl *Olimpia* című filmje a Harmadik Birodalom megbízásából készült, hogy – amint az a Berliini Olimpiai Játékok Szervezőbizottságának hivatalos jelentésében áll – a következő feladatot teljesítse: „A filmnek emléket kellett állítania az új Németország első igazán nagyszabású, reprezentatív sporteseményéről. [...] Lehetséges, hogy generációkkal később lesz még olimpia Berlinben, de azt akarjuk, hogy az utánunk következő nemzedékek boldogan emlékezzenek az 1936-osra, és tanuljanak belőle.”³ A Szervezőbizottság az *Olimpiát* a Harmadik Birodalom önábrázolásaként fogta fel, és a film arra volt hivatott, hogy megörökítse az „új Németország” reprezentatív sporteseményét, valamint hogy példát mutasson és emlékké alakuljon a kortársak és a jövő nemzedékei számára. Mintegy a nemzetiszocializmus önértelmezésének archívumává kellett válnia.⁴ De tulajdonképpen mi is az „új Németország” „sporteseménye”, mit reprezentál, és mit kell a közönségnek „tanulnia belőle”? A filmet történeti forrásként vizsgálom, vagyis abból a szempontból, hogy milyen tanulságot és miféle örömet közvetít annak a német közönségnek, amely a Harmadik Birodalomban éli mindennapjait. Források hiányában azonban nem tárgya vizsgálatomnak a film kortárs közönségre gyakorolt hatása, az, hogy a nézők a filmet ténylegesen a tervezett módon értelmezték-e, és hogy megtanulták-e belőle az „igazságot”.

¹ Kein „Arier” ohne „Jude”. Zur Konstruktion begehrtter Männerkörper im „Dritten Reich”. In: *Körper-Konzepte*. Hrsg: Julika Funk – Cornelia Brück. Tübingen, Gunter Narr, 1999. 59–81. (*Literatur und Anthropologie*, 5.)

² Ezen kérdések alaposabb vizsgálatához lásd WILDMANN, 1998. A film hivatalos címe: *Olympia – Der Film von den XI. Olympischen Spielen Berlin 1936*. (*Olimpia – A film az 1936-os berlini XI. Olimpiai Játékokról*). Az egyszerűség kedvéért az Olimpia-film megjelölést használom, amikor a film egészéről, nem pedig egy részletéről beszélek.

³ *Bericht*, 1937. 329.

⁴ Ebben a vonatkozásban Martin Loiperdinger tanulmányára hivatkozom, amely Riefenstahl *Az akarat diadala* című filmjét az NSDAP aktuális önértelmezéseként vizsgálja. LOIPERDINGER, 1987.

A film közönsége egy sajátos környezetben, a Harmadik Birodalomban élt, amely a többi politikai rendszerhez hasonlóan megteremtette saját kultúráját, amelyben elhelyezte önmagát. A film prológusát szinkron szemléletmódban vizsgálom: mivel a birodalom a filmet az 1936-os olimpia alkalmából készítette, összefüggésbe hozom azokkal a kulturális jelenségekkel és eseményekkel, amelyek a berlini játékokkal kapcsolatban állnak. A filmet történelmi környezetébe szervesen illeszkedő alkotásként szemlélem, amely audiovizuálisan örökíti meg a múltat, és filmes stratégiákkal érvel. Eltekintek viszont a film diakrón módszerrel történő elemzésétől, tehát nem derítem fel az alkotás általános filmtörténeti vonatkozásait, valamint Riefenstahl életművén belüli jelentőségét sem. Kutatásom középpontjában ugyanis nem annak vizsgálata áll, hogy miként változott a filmnyelv az idők folyamán, hanem ennek a filmnek a speciális – a történelmileg generált kollektív emlékezetbe ágyazott – nyelvazete érdekel.

A kollektív emlékezet

A nézőközönség társadalmi háttere döntő fontosságú abból a szempontból, hogy miként értelmez és fogad be egy-egy filmet. Ezt kell szem előtt tartania a rendezőnek is, ha azt akarja, hogy filmjét megfelelőképpen értelmezzék. A nyelvet, amelyen keresztül a film és közönsége között a kommunikáció működik, a „kollektív emlékezet” elméletével írhatjuk le, amelyet Maurice Halbwachs francia szociológus dolgozott ki az 1920-as években, de a történet- és irodalomtudományban – különböző megnevezésekkel – csak az 1980-as években jelent meg.⁵ Az elmélet szerint minden emberben létezik egy anyagtalan „memória”, amelyet annak a társadalmi csoportnak a társadalmi helyzete és gyakorlatai alakítanak, amelynek része: emlékezete ugyan csak az egyénnek „van”, de az társadalmilag meghatározott. Ez az emlékezet befolyásolja az egyén érzékelését és cselekedeteit.⁶ Amos Funkenstein szerint a nyelvhez hasonlóan strukturált ez az emlékezet, mert „jelek, szimbólumok és szokások rendszereként határozható meg: emléknapiok, helynevek, emlékművek és diadalívek, múzeumok és szövegek, szokások és viselkedési formák, sztereotip elképzelések, [...] sőt, maga a nyelv is e rendszer része”.⁷ Ez a nyelvrendszer az egyénen kívül létezik, ugyanakkor minden egyén ebbe születik bele, és ez meghatározza gondolkodásmódját. Tehát egy olyan dinamikus rendszerről van szó, amely nem öröklődik – sem jungi értelemben archetipikusan, sem pedig biológiailag –, hanem egy társadalmi folyamat eredménye, amely soha nem zárul le, mindig újra és újra mozgásba lendül.⁸

⁵ Például ASSMANN, 1992. vagy SIGRID, 1996.

⁶ ASSMANN, 1992. 35–37.

⁷ FUNKENSTEIN, 1995. 14.

⁸ YERUSHALMI, 1988. 11–12.

Faj, nem és a zsidók

A társadalom- és szellemtudományok általában, három történetileg értelmezett kategória között tesznek különbséget: osztály, nem (gender) és faj. A három fogalom együttesen határozza meg az egyén helyét a társadalomban. A Harmadik Birodalomban a három közül a faj a legfontosabb: ez határozza meg, hogy valaki az árja társadalomhoz tartozik-e, és végeredményben ez dönt élet és halál kérdéséről. Egy ember elsősorban árja vagy nem árja, és csak másodlagos fontosságú, hogy az illető férfi vagy nő: az ember nemét ebben az összefüggésben a faj által meghatározott, neki alárendelt kategóriának tekintem.⁹ Mindezt a férfitestre vonatkozó vizsgálatom során is szem előtt kell tartani. A nemzetiszocializmus ideológiája egy bipoláris rendszert tár elénk, amely a jót és a rosszat szigorúan megkülönbözteti egymástól, ezeket az ellentéteket harcoló viszonyba helyezi, és ennek a szemléletmódnak rendeli alá elképzeléseit. Tanulmányom ezért a korszak által elfogadottnak tartott test megjelenítését vizsgálja, és azt az elutasítandóval hozza összefüggésbe. A férfitestet nem a nőihez viszonyítva elemzem, hanem mint pozitív jelentéssel bíró, azaz árja testet a nem árjához való viszonyában vizsgálom.¹⁰

A Harmadik Birodalomban kétségtávol az volt a legfontosabb, hogy ki melyik fajhoz tartozott, de a fogalom használata mégsem precíz. A nemzetiszocialista politika elsősorban a zsidóság ellen irányult, és antiszemita tradíciókra alapozta elképzeléseit. Ez lényegesen eltér a rasszizmus más formáitól, amelyek a fajt helyezik a középpontba. Ezért ebben a megközelítésben a feketék nem számítanak sem férfiatlannak, sem istengyilkosnak, sem világ elleni összeesküvőnek, és az ipari társadalom problémáiért sem őket teszik felelőssé. A 20. század elején Európában a rasszizmus nem kapcsolódott össze olyan politikai, teológiai vagy gazdasági érveken alapuló előítéletekkel, amelyek egy bizonyos csoportnak túl nagy hatalmat tulajdonítanak, amit meg kell törni.¹¹ Amikor munkám során a faj kategóriát használom, tulajdonképpen kiegészítő megoldáshoz folyamodom: olyan antiszemita érvelési sablonokat értek alatta, amelyek hierarchikus különbséget állítanak fel az árjak és a zsidók között.

A Leni Riefenstahl foglalkozó szakirodalom kimerítően foglalkozik azzal, hogy filmjeiben és fotóin hogyan ábrázolta a feketéket, ám a szerzők többnyire nem érzékeltetik a különbséget, hogy núbiaiakról – akikkel az 1960-as évektől behatóan

⁹ A nemre vonatkozó kérdés a Harmadik Birodalomról szóló kutatásokban folyamatosan az árja nők nőkké változtatására és helyzetüknek a zsidók helyzetével való egyenlővé tételére irányult. A gendernek gyakran tehermentesítő funkciója volt, megválaszolatlanul hagyta a nők származásának problémáját, tehát eltakarta a nemzetiszocializmus horizontját, Auschwitzot. A faj és a gender kategóriák egymáshoz való viszonya a nemzetiszocializmussal foglalkozó történeti nőkutatásban komoly nézeteltérésekhez vezetett, amely a legjobban Gisela Boock és Claudia Koonz vitájában mutatkozik meg. Ehhez lásd BOCK, 1989.; BOCK, 1992.; KOONZ, 1992. A faj és gender közötti komplex viszony aktualitását fogalmazza meg Elisabeth Bronfen tanulmányában, amely Kathlyn Bigelow 1990-es *Blue Steel (Kék acél)* című filmjéről szól. Azt mutatja be, hogy a film keresztény hősnője, a new yorki rendőrnő csak azáltal tud beilleszkedni a keresztény férfiakból álló rendőrtestületbe, hogy megöl egy bűnözőt, aki pszichopata, zsidó és foglalkozását tekintve tőzsdeügynök. BRONFEN, 1996.

¹⁰ Kutatásom szempontjából lényegtelen az az aspektus, amely kizárja a vizsgálatból a nem árjakat, és az árja férfi és női test viszonyára koncentrálna. A Riefenstahl Olimpia-filmjével kapcsolatos feminista viták legtöbbször figyelmen kívül hagyják a faji kategóriát, és pusztán a film férfiközpontúságának bírálatára szorítkoznak. Vesd össze például WYSOCKI, 1980. vagy LENSSEN, 1996.

¹¹ Ehhez lásd például HAURY, 1992.; BRAUN, 1995. 183.

foglalkozott – vagy éppen az 1936-os Olimpia-film Jesse Owenséről van szó.¹² Ezek a szerzők átsiklanak afelett, hogy a Harmadik Birodalom számára nem a feketék, hanem a zsidók jelentették a fő ellenséget.¹³ Én viszont tanulmányomban alapvetően a zsidó, és nem a fekete testet tekintem az árja test ellenpólusának.¹⁴

Manipulált áldozatok

A Leni Riefenstahlal foglalkozó szakirodalom mindig ugyanazokat a szempontokat vizsgálja – ezek azonban nem adnak választ a kérdéseimre. Az Olimpia-filmet leggyakrabban a filmkészítés történetével foglalkozó munkák taglalják.¹⁵ Amikor Riefenstahl Harmadik Birodalomban betöltött szerepéről vagy művészi fejlődéséről van szó, magánélete feltűnően gyakran foglal el központi helyet. Úgy tűnik, mintha az érdeklődés eltolódna a művésznő filmjeiről a teste felé.¹⁶ A szakirodalomban továbbá rendszeresen vita folyik arról is, hogy filmjei a művészetet vagy a közönséget félrevezető, elítélendő propagandát képviselnek-e.¹⁷

Az ideális férfitestet állítom vizsgálatom középpontjába, ugyanis a filmben is ez kerül előtérbe.¹⁸ A nemzetiszocialista korszak férfitest-ábrázolásával elsősorban a művészettörténet és az irodalomtudomány, illetve érintőlegesen a sporttörténet foglalkozik. Az egyik legfrissebb publikáció Siegfried Kaltenecker tollából származik.

¹² Riefenstahl a második világháború után a fotózás felé fordult. 1962 és 1977 között a szudáni núbiaiak között élt, és két jelentős, róluk készült fotóalbumot adott ki. Jesse Owens fekete bőrű amerikai atléta, aki a berlini olimpián 4 aranyérmet szerzett. – *A szerk.*

¹³ Állítólag Adolf Hitler a színesbőrű atléták győzelmeinél hihetetlenül dühös volt. Riefenstahl úgyiszólván ellenzékinek állítják be, amiért egyáltalán ábrázolta a Führert feldühítő atlétákat. Lásd például INFIELD, 1976. 136–137. A kérdés azonban nem az, hogy ábrázolja-e őket, hanem hogy hogyan jelennek meg a filmen, illetve hogy helyettük kik nem jelennek meg egyáltalán.

¹⁴ Természetesen a rasszizmusnak és az antiszemitizmusnak vannak érintkezési pontjai és közös vonásai is. Így például Annegret Ehmann rávilágít arra, hogy a német gyarmatokon olyan rendeletek voltak érvényben, amelyek tiltották a németek és a feketék közötti házasságot, és hogy ezek a rendeletek részben a nürnbergi törvényekre hasonlítanak. EHMANN, 1993. Sander Gilman pedig arra mutat rá, hogy a 19. században a zsidókat gyakran olyan „fattyúként” jellemezték, akik „néger vért” hordanak magukban. GILMAN, 1992. 24–31. Az *Entartete Kunst (Elkorcsosult művészet)* című kiállítás a kommunista és zsidó alkotókat csendes-óceáni fekete szigetlakókhoz hasonlította. KAISER, 1937. 16. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a nemzetiszocializmus legfőbb ellenségének a zsidók számítottak.

¹⁵ Az Olimpia-film keletkezésének körülményeit Cooper kutatta a legátfogóbban. COOPER, 1986.

¹⁶ Ez az eltolódás tanulmányokban is érzékelhető, amelyek olyan elismert fórumokon jelentek meg, mint a Brit Filmintézet Olimpia-film könyve, vagy a *Sight and Sound* folyóirat. DOWNING, 1992. 18–21; ELSAESSER, 1993.

¹⁷ Például INFIELD, 1976. 228–239. vagy DOWNING, 1992. 90–91. Érdekes kivételt képeznek Hilmar Hoffmann, Martin Loiperdinger, Heide Schlüpmann és Susan Sontag munkái. Loiperdinger mindenekelőtt az *Akarat diadalával* foglalkozik, és Walter Benjaminra és Siegfried Kracauerre alapozva cáfolja a manipulációról szóló elképzeléseket. A másik három szerző arra tesz kísérletet, hogy elhelyezze Riefenstahl Olimpia-filmjét a Harmadik Birodalom kulturális környezetében, amely történetileg értelmezhető. HOFFMANN, 1993.; LOIPERDINGER, 1987.; SCHLÜPMANN, 1988.; SONTAG, 1980.

¹⁸ A férfi atléták filmbeli dominanciája abból fakad, hogy az olimpiai játékokon túlnyomórészt férfiak indulhattak. A női atléták számára kiírt versenyszámok csak az '50-es és a '60-as évektől válnak gyakoribbá az olimpiákon. Az árja attribútum a Harmadik Birodalomban nem csak férfi, hanem természetesen női testekhez is kapcsolódhatott. Lásd ehhez WILDMANN, 1998.

zik.¹⁹ Eszmefuttatása a pszichoanalitika kutatási módszerein alapszik, amelynek lényege, hogy a nemzetiszocialista férfitest-ábrázolások azt a célt szolgálták, hogy felülírják a zsidó testábrázolást. A szakítást a korábbi hagyománnyal „végtelenül kegyetlen, irracionális rituáléként” értelmezi, amely meglehetősen erőltetett és barbár eljárás, és maguk a náci is áldozatává váltak.²⁰ Az ilyen érvelések tehát azon a prekonceptción alapszanak, hogy az áldozatok árja testek, hogy a Harmadik Birodalom kapcsán elsődlegesen patriarchátusról beszélhetünk, valamint hogy a németek kényszer alatt cselekedtek, félrevezették és manipulálták őket.

A vágyakozás

Daniel Goldhagen vitatott könyvének a *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust (Hitler készséges hóhérai. A német lakosság és a holokauszt)* címet adta.²¹ Goldhagen a korábbi történeti kutatásokat azért bírálja, mert a történészek nagy része az okok feltárásával igyekszik megmagyarázni, hogy a soá miért lelt széleskörű támogatásra a németek körében: a hatalommal kapcsolatos diszpozíciók, csoportnyomás, gazdasági érdekek, karriervágy a jól ismert és sokat hangoztatott indokok. Ezzel szemben Goldhagen azt állítja, hogy a német nép kultúrájából fakadó antiszemizmus eredményezte, hogy a zsidóságot halálos ellenségnek tekintették. A Harmadik Birodalom csupán azokat a feltételeket és körülményeket teremtette meg az elkövetők részére, amelyek nélkülözhetetlenek voltak ahhoz, hogy ötleteiket, elképzeléseiket megvalósíthassák. Az államnak és a pártnak nem kellett meggyőznie a nem zsidó német lakosságot „zsidópolitikája” helyességéről, hiszen a lakosság nagy része egyetértett azzal.²² Wolfgang F. Haug világít rá arra, hogy Arno Breker férfiszobrai nem kizárólag elrettentenek, hanem egyúttal vágyakat is ébresztenek, ugyanis az ideális test kívánatos, beindítja a vágyakozást. Haug szerint ugyanígy a nemzetiszocializmus sem csupán rákényszeríti elképzeléseit a népre, hanem egyúttal kielégíti az árják igényeit és eleget tesz kívánságaiknak. A Harmadik Birodalom tehát képes arra, hogy örömet szerezzen, ahogy az Olimpiai Szervezőbizottság hivatalos jelentésében is olvasható.²³

A „willing” kifejezés olyan viselkedésmódra utal, amely a vágyakozás lacani fogalmával hozható összefüggésbe: Jacques Lacantól származik a vágyakozás és a hozzá kapcsolódó elmélet az imagináriusról, szerinte ennek kialakulása az egyén fejlődésének korai szakaszára vezethető vissza, amit ő tükörstádiumnak (*stade du*

¹⁹ KALTENECKER, 1995.

²⁰ KALTENECKER, 1995. 102–103.

²¹ GOLDHAGEN, 1996.

²² GOLDHAGEN, 1996. 3–24.; 416–454. Goldhagen elméletével kapcsolatban több kritika is napvilágot látott, lásd POHL, 1997. Jóllehet tézisei, érvelése kritikával illelhetők, Goldhagen azonban rávilágít a kutatás gyenge pontjára, amely a könyvére adott dühös és sértő, részben antiszemita reakciókból is látszik. Goldhagen jogosan állítja, hogy a történészek nagyon óvatosan tematizálják a német antiszemizmust mint a soá megvalósításának okát. A jól ismert magyarázatok egyfajta védekezést is magukban foglalnak, jóllehet kitágítják az elkövetők körét, és leírják azt az összetett folyamatot, amely a soához vezetett, de a felelősséget olyan tényezőkre hárítják, amelyeknek semmi közük sincs a zsidósághoz. Nem magyarázzák meg, miért voltak büszkéek az elkövetők tetteikre, miért voltak képesek gyilkolni, és miért dokumentálják ezt olyan nyíltan magánlevelezésükben.

²³ HAUG, 1987. 161–179.

miroir) nevez. Az imaginárius kategóriájába sorolja Lacan a teljességről és a hatalomról szóló elképzeléseket, amelyek a vizuálishoz, egy hasonló képéhez, a tükörben való megjelenéshez kötődnek.²⁴

A vágyakozás, csakúgy mint az imaginárius, kérdésselvetéssel összefüggésben nem természetes adottságként, nem antropológiai állandóként, hanem történetileg meghatározott, megváltoztatható konstrukcióként értelmezhető, amellyel egyedi jelentéstulajdonítások és cselekvésmódok vázolhatók fel és vizsgálhatók. Ezek a történetileg értelmezett fogalmak a kollektív emlékezet kontextusában megvilágíthatják, hogyan cselekszenek az emberek szabad akaratukból, azon kívánságaiknak és egyéni igényeiknek megfelelően, amelyek nem kizárólag egy pillanatnyi helyzetből erednek, hanem egy hosszabb tradícióban gyökereznek.²⁵

Az antiszemitizmus összetett nyelvként írható le, amelynek segítségével az elképzelések és a cselekedetek összekapcsolhatók. Felfoghatjuk olyan nyelvként, amellyel a társadalom értelmezi önmagát és történelmét, amellyel létrejön a társadalmi konszenzus, és amely meghatározza, hogy ki tartozik a társadalomhoz. Az antiszemitizmus azonban a maga inherens logikáját tekintve nem konzisztens, hanem sokkal inkább paradox, megnyilvánulásai nem mindig felismerhetők vagy érthetőek. Nem kifejezetten egyének, hanem az egész „zsidóság” ellen irányul. Ebből származik az a módszertani nehézség, hogy e nyelv vizsgálatakor csak akkor tudunk egyértelmű megállapításokat tenni, ha a maga teljességében, az érvek mindegyikét figyelembe véve vizsgáljuk.

Ha az antiszemitizmus nyelvében hagyományozódó nézeteket az imagináriusnak feleltetjük meg, illetve történetileg meghatározottnak és kialakultnak tekintjük őket, akkor a cselekedetek értelmezhetőek a vágy megvalósulásaiaként. A vágy egy imaginárius képen alapszik, amelyet a közösség antiszemita előítéleteken és képeken nyugvó felfogása „zsidómentesnek” tart, és így is prezentálja azt.

Filmjével kapcsolatban Riefenstahl megjegyezte, hogy „ösztonöznie kell a fiatalságot arra, hogy még szebbé és tökéletesebbé váljon”.²⁶ Ha az Olimpia-filmnek példaképnek „kell lennie”, akkor rögtön felvetődik a kérdés, hogy vajon az abban megjelenő test nem az imagináriust reprezentálja-e, és nem azt a vágyat kelti-e a közönségben, hogy olyanná váljon, mint a példakép. Továbbá kérdés, hogy vajon a film német közönsége kulturális helyzetéből adódóan maga is olyan publikum-e, amely a Riefenstahl által alkotott képekre vágyik, amelynél a rendező szándékai nyitott fülekre és szemekre találhatnak.

A Riefenstahl-filmben megjelenő testek egyrészt értelmezhetőek vizuális imagináriusként, amelyek vágyakat elégitenek ki, és maguk is vágyottak, másrészt rávilágítanak arra, hogyan kommunikál a nemzetiszocializmus, hogyan viszonyul a kollektív emlékezethez, és mennyire hiszi magát képesnek arra, hogy befolyásolni tudja az emberi cselekedeteket. Ezért tekintem ezeket a testeket „vágyott testeknek”, amelyek arra hivatottak, hogy a közönségnek „örömet szerezzenek”, függetlenül attól, hogy a közönség levonja-e a látottakból a kívánt konzekvenciát is.

²⁴ WIDMER, 1990. 28–37.

²⁵ Lacan ott volt az 1936-os berlini olimpián. Claus-Dieter Rath ezért veti fel azt az érdekes, de nagyon nehezen megválaszolható kérdést, hogy a látottak befolyásolták-e elméletét. RATH, 1994. 16.

²⁶ RIEFENSTAHL, 1938. 1. Idézi: NOWOTNY, 1981. 51.

A nemzetiszocializmus és az ókor

Az Olimpia-film prologusát vizsgálva szembetűnő, hogy Riefenstahl milyen nagymértékben hivatkozik az ókorra. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a Harmadik Birodalomban a kultúra más területein is erőteljes visszacsatolás figyelhető meg az ókori Görögországhoz. A nemzetiszocializmus antikvitáshoz fűződő viszonya azonban összetett, és művészetpolitikája sem azonos minden területen.²⁷ A nemzetiszocializmus művészeti életében vita folyt a vizuális formákról és azok ideológiai vonatkozásairól, amely végül az antik művészet egyfajta recepciójához vezetett. A szóban forgó vita fontos hozadéka, hogy döntően befolyásolta a német állam hivatalos testképét. Az ókori művészet hivatalos megítélése 1934 és 1937 között alapvetően megváltozott, és ekkortól vált hivatkozási alappá.²⁸

A nemzetiszocializmusban a sport és a szobrászat voltak felelősek a korszak emberideáljának megteremtéséért és megjelenítéséért. A szobrászat formázta meg azt a testet, amely példakép és mérce volt az árják számára, ez a példa és mérce pedig a sport révén válhatott testi valósággá. A sport és a művészet volt hivatott arra, hogy az élettérért való küzdelemre nevelje a népet. A berlini olimpiától kezdve végérvényesen azok az irányzatok kerekedtek felül, amelyek a test hivatalos ikonográfiáját megalkották és vizuálisan terjesztették. Ahogy a szobrászatban a náci testkoncepció szerint kellett az árjakat megmintázni, úgy Leni Riefenstahl is kénytelen volt a Harmadik Birodalomban elfogadott testképet megjeleníteni filmjein, mert azok – ahogy Goebbels fogalmazott – „*az utolsó falu utolsó emberére is hatással vannak*”.²⁹

Melyik verzió?

Az Olimpia-filmnek nemcsak egyetlen verziója létezik. Az a film, amelyet Riefenstahl a berlini premieren a Führer születésnapja alkalmából levetített, minden valószínűség szerint nem feleltethető meg annak a változatnak, amelyet a bemutatót követően Harmadik Birodalom-szerte vetítettek. A hazai és a nemzetközi filmgyárak számára Riefenstahl összesen öt nyelvi változatot készíttetett.³⁰ Az 1945 óta forgalomban lévő kópiák, – amennyiben Riefenstahl engedélyezte – a háború előttinek valamelyest rövidebb verziói. Francia, amerikai és angliai filmgyárakban különböző nyelvi változatok lelhetők fel, amelyeket a szövetségesek 1939 és 1946 között foglaltak le.³¹ Németországban, a berlini Szövetségi Levéltárban (*Bundesarchiv*)

²⁷ Más művészeti ágakban, a festészetben vagy az építészet bizonyos területein (lakó- vagy ipari épületek tervezése) az ókori művészetekre való hivatkozás nem játszik említésre méltó szerepet. Ezek a területeken a viszonyítási alapot jelentő vizuális kritériumok teljesen mások. A különbségekről Peter Reichel munkája nyújt áttekintést. REICHEL, 1992.

²⁸ A vitákat Hildegard Brenner dolgozta fel részletesen. BRENNER, 1963. Lásd még: MERKER, 1983.; WOLBERT, 1982.; ALKEMEYER, 1996.

²⁹ GOEBBELS, 1974.

³⁰ DOWNING, 1992. 9–10.

³¹ DOWNING, 1992. 9.

megtalálható a háború előtti német változat is. De Riefenstahl kereskedelmi forgalomba hozott egy valamivel rövidebb verziót is, amely 1992-ben Németországban a SAT 1 televíziós csatornán adásba is került. Vizsgálatom tárgyát ez a verzió képezi. A lehetséges eltérések ellenőrzése végett egyrészt a film 1938-ban megjelent szövegkönyvéhez, másrészt Cooper és Infield a film 1958-as átdolgozásával foglalkozó írásaihoz, valamint a Bundesarchiv kópiájára támaszkodó munkákhoz igazodom.³² A lausanne-i Olimpia Múzeum birtokában van egy Riefenstahl által hitelesített változat, amely valamivel hosszabb a kereskedelmi forgalomban lévónél, ezt a változatot is felhasználtam munkám során.

A film

Hitler 1935 augusztusában bízta meg Leni Riefenstahl a tervezett Olimpia-film rendezői feladataival.³³ A filmet a Birodalmi Népfelvilágosítási és Propaganda-Minisztérium (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda* – RMVP) finanszírozta, amely a *Tobis Filmkunst*tal együttműködésben a forgalmazását is szabályozta. A Nemzetközi Olimpiai Bizottságnak (NOB) sem a produkcióban, sem a film véleményezésében nem volt nyíltan szerepe. Az RMVP hivatalosan soha nem vállalta, hogy bármi köze is lenne a filmhez, sőt – mintegy fedőszervezetként – megalapította az „Olimpiai Film Társaságot”, amely a film producereként lépett fel, Leni Riefenstahl és öccse, Heinz pedig a társaság tagjai lettek.³⁴ A forgatás előkészületei 1935 őszén kezdődtek. Két és fél évig tartó munkálatok után végül 1938. április 20-án Berlinben, a Führer születésnapjának tiszteletére tartották a film premierjét. A bemutatóra Adolf Hitler mellett az állam, a párt és a *Wehrmacht* vezető személyiségeit is meghívták, csakúgy, mint a diplomáciai testületet, illetve a német és – az Anschluss óta ugyanolyan állampolgársággal rendelkező – osztrák olimpiai érmeseket.³⁵ A premiert követő hat hónapban Riefenstahl Németország tiszteletbeli nagykövetségént beutazta Európát és a filmet népszerűsítette.³⁶ Óriási sikert aratott, több díjat is elnyert, köztük 1938-ban a Harmadik Birodalom Nemzeti Filmdíját, illetve a NOB kitüntetését, amelyet majd csak 1948-ban, a

³² A szövegkönyv kiadása: GÜNTHER, 1938. 3–21. A Bundesarchiv verziójához: COOPER, 1986., LOIPERDINGER, 1988. A Riefenstahl által akkoriban forgalomba hozott 35 mm-es változathoz: SCHLEIF, 1993. 152–153.

³³ COOPER, 1986. 19. 1938-ban Leni Riefenstahl rendezői kinevezését hivatalosan a pártkongresszusról készített sikeres filmjének tulajdonította. GÜNTHER, 1938. 27. Az olimpiai film rendezésére más filmkészítők neve is felmerült: pályázott Oskar Fischinger, Luis Trenker pedig azt állítja, hogy felajánlották neki a rendezést. Trenkerhez: INFELD, 1976. 114. Fischingerhez: Herbert Gehr szóbeli közlése. Amikor az RMVP 1936 októberében pénzügyi hiányosságokat állapított meg az Olimpiai Film Társaság könyvelésében, rövid időre megkérdőjeleződött, hogy Riefenstahl személye alkalmas-e a film munkálatainak összefogására. COOPER, 1986. 147–153.

³⁴ NOWOTNY, 1981. 47–49.

³⁵ NOWOTNY, 1981. 52. Cooper részletesen felsorolja a résztvevő vendégeket. COOPER, 1986. 186–189.

³⁶ DOWNING, 1992. 86. Mindezért 1938 májusától 1939 februárjáig havi fizetésén felül 5000 RM [Reichsmark – Birodalmi Márka – a ford.] összegű prémiumot, valamint 25 000 RM ruházkodási hozzájárulást kapott az RMVP-től. NOWOTNY, 1981. 49.; HOFFMANN, 1993. 132.

háború utáni első olimpián adnak át rendezőnek.³⁷ Riefenstahl csak az Egyesült Államokban talált teljes elutasításra.³⁸

A Harmadik Birodalom bukása után a mozik csak 1957-ben tűzték újra műsorra az Olimpia-filmet. 1958-ban Riefenstahl, a „Filmipar Önkéntes Önkontrollja” (*Freiwillige Selbstkontrolle der Filmwirtschaft* – FSK) nevű szervezettel megállapodva lerövidítette a háború előtti változatot, hogy filmjét a kereskedelmi televíziók is műsorukra tűzhessék. Ha napjainkban a televízióban vagy a moziban az Olimpia-filmet adják, akkor a bemutatott verzió az 1958-as újravágáson alapul.

Riefenstahl filmje alapvetően csak részleteket mutat az egyes olimpiai sporteseményekből, és felsorolja a győztesek nevét. Egy bonyolult folyamat során lesznek ezekből a részletekből teljes és metaforikus értelmű történetek. A filmet a rendező két részre osztotta, ezek különböző címet viselnek, és olyan kronológiát követnek, amely nem felel meg a versenyek valós sorrendjének. A két rész *A népek ünnepe*, illetve *A szépség ünnepe* címet kapta.

A népek ünnepe egy hosszabb filmes kompozícióval indul, amely önmagában zárt egységet képez, és a továbbiaktól mind filmtechnikailag, mind dramaturgiailag elhatárolódik. Nem véletlenül nevezi Hoffmann ezt a részt proológusnak, hiszen ez vezeti be a nézőt a film tematikájába, továbbá segítséget nyújt neki a film értelmezéséhez.³⁹ Pontosan emiatt válik az első 24 perc számunkra érdekessé. A proológusban azokat a momentumokat vizsgálom, amelyek a test keletkezésére, filmbéli születésére és a testek genealógiájára vonatkoznak. Hogyan alkotja meg a példaképül szolgáló árja testet Riefenstahl, és milyen múltat, milyen eredetet kölcsönöz neki?

A film az Akropolisz romjainál kezdődik, antik szobrokhoz vezeti a nézőt, majd ez a kép átúszik egy olyan felvételbe, amelyen egy élő sportolót látunk, aki bemutatja a közönségnek a könnyűatlétika sportágait: a diszkoszvetést, a gerelyhajtást és a súlylökést. Hozzá csatlakozik egy női csapat, tagjai gimnasztikai gyakorlatokat hajtanak végre a természetben. Ezt követően a kamera az olimpiai láng útját követi Európán keresztül egészen addig, amíg az elér a berlini Olimpiai Stadionba. Ott Riefenstahl a hosszú megnyitóünnepség apró, de annál fontosabb momentumait mutatja be, a sportdelegációk bevonulását a stadionba, az olimpiát megnyitó Adolf Hitlert, majd az olimpiai láng meggyújtását. Végül a kórus elénekli Richard Strauss *Olimpia Hymnusát*. Ebben a mintegy 24 percben Riefenstahl szinte kizárólag zenét használ hangji filmformáló eszközként.

³⁷ NOWOTNY, 1981. 207.; BERNETT, 1973. 127. Avery Brundage javaslatára az NOB a háború előtti utolsó ülésén Riefenstahlnak olimpiai diplomát adományozott, amit azonban csak a háború után adtak át neki. A film további kitüntetései: az 1938-as Velencei Filmfesztivál első díja és ugyanebben az évben a svéd Polar-díj, valamint a francia Grand Prix. INFELD, 1976. 149. Mindezek mellett a Harmadik Birodalomban a film elnyerte az „állampolitikailag értékes”, „művészileg értékes”, „kulturálisan értékes” és „népművelő” minősítéseket. BERNETT, 1973. 125. A minősítések adományozásában az RMVP volt illetékes. A minősítések – a nemzetiszocialista cenzúra részeként – jelentős adóengedményeket jelenthettek, amennyiben odaítélték őket. ALBRECHT, 1969. 23–24.; LOWRY, 1991. 10.

³⁸ Riefenstahl amerikai útjának idejére esett a Kristályéjszaka. Mivel a rendező nem határolódott el az eseménytől, kivívta szinte az egész amerikai filmipar rosszállását. COOPER, 1986. 213–227.; INFELD, 1976. 177–185.

³⁹ HOFFMANN, 1973. 125.

A születés

Riefenstahl a filmben megjelenő atlétát a híres görög szoborral, Mürón *Diszkoszvetőjével* állítja párhuzamba. A sportoló ugyanolyan pozícióban tartja a testét, mint a görög szobor alakja, ugyanabban a méretben jelenik meg, ráadásul a felvételek mindkét esetben ugyanabból a kameraszögéből készültek – totálból és alulnézetből. A két beállítás a képek átúsztatásával kapcsolódik egymáshoz, az atléta így mintegy kinő Mürón *Diszkoszvetőjéből*, és megvalósítja, illetve folytatja is azt, amit a mozdulatlan szobor sejtet: elveti a diszkoszt, a súlylökés és a gerelyhajítás ezáltal hozzákapcsolódik a diszkoszvetéshez.⁴⁰ A kisportolt testű könnyűatletát és élsportolót az ismert német tízpróbázó Erwin Huber játszotta.

Az atléta egy percig sem marad egy helyben, folyamatosan mozog és elhajtja a kezében levő dobóeszközöket. Az egymástól eltérő és összetett mozgáselemeket több filmtechnikai eszköz formálja egyetlen egységes mozdulatsorrá. Riefenstahl szinte végig lassítást alkalmaz, amivel a különböző mozgások eltérő tempóját egyenlíti ki. Az egyes beállításokat képátúsztatásokkal köti össze, az egyik mozgást a másikba átúsztatva. A kamera folyamatosan az atlétát és sporteszközeit követi, a svenkelés technikájával alakítja át a sokrétű mozgást folyamatos és változatlan történéssé. Így jelenik meg a filmen Huber mozgása diszkoszvetés vagy gerelyhajítás közben, és így válik egységes, töretlen mozdulatsorrá. Wendt filmzenéje árnyalja ezt a töretlenséget, és ad többletet neki: a zene, amely – akárcsak a mozgás – tetőpontról tetőpontra hág, szakadatlan emelkedést kölcsönöz a mozgásnak. Huber és dobóeszközei hatalmas földrajzi távolságokat győznek le, a gerelyek pedig új magasságokat hódítanak meg.

Nemcsak a mozgásnak, hanem a testnek is egészséget kell alkotnia. Ez az elv az atléta megformálásának részleteiben is megjelenik. Huber mindössze egy, péniszét takaró ágyékkötőt visel. A fedetlen férfi nemi szervet sokszor zavarónak érezték az aktfotókon. Úgy tűnik, mintha Riefenstahl ezzel hiányosan jelenítené meg a férfitesztet.⁴¹ A ruhadarab megakadályozza a Huber meztelenségének látványából fakadó zavartságot. Viszont az atléta bőrének és ágyékkötője színének tónusa azonos, ami a sportoló megjelenésének teljességét hangsúlyozza. Bár Huber soha nem áll meg, a fizikai megterhelésnek még sincs semmilyen látható következménye, amely a test múlandóságára utalna: nincs izzadtság.⁴² A sportoló bőre tiszta és száraz marad. Ráadásul a teste teljesen szőrtelenre borotvált, sima és bronzosan csillogó, egyetlen hibát sem lehet rajta felfedezni.⁴³

⁴⁰ DOWNING, 1992. 52.; COOPER, 1986. 141–142. Downing és Cooper leírja, hogyan igazítják filmes trükkökkel Huber testtartását gondosan a *Diszkoszvető*éhez.

⁴¹ „Az elmúlt néhány évszázadban a petyhüdt pénisz soha sem olyan érdekes, mint az a titokzatosság, ami elfedi. Sőt még a merev pénisz is gyakran furcsának tűnik, mintha nem lenne része a férfi testének, csak oda lenne ragasztva.” DYER, 1982. 71–72.

⁴² Az izzadtság, a kimerülés vagy a test sérülései, tehát a múlandóság jelei csak akkor bukkannak fel a filmen, amikor a múlandóságot összefüggésbe lehet hozni az örökkévalósággal.

⁴³ Riefenstahl a test effajta megjelenítésével nem számít úttörőnek, hiszen például Hans Surén, a *Frei Körper Kultur*-mozgalom egyik tisztségviselője már 1925-ben, a férfitestről tartott előadásában az egészséges, sportos és „német” testről beszélt. A testfelület olyan tulajdonságait említi, mint a bronz bőr vagy a szőrtelenség, példának pedig a görög szobrokat állította, amelyek az egyén testének mércéi: „Egy gondosan megformált, alaposan kidolgozott test megfigyelése nevelő hatású,

A felvételen a hangsúly a felsőtesten és a karon van. A kompozíció mégsem osztja szegmensekre a testet. A karokat és a lábakat, amelyeket a film közelről mutat, újra a svenkelés köti össze az egész testtel. A test egységet alkot és egység is marad.

Huber rendkívül izmos. Mivel megállás nélkül sportol, az izmok folyton megfeszülnek, ezért nagyon jól láthatóak. Az izmok, amelyeket nem lehet nem észrevenni, valamint az ezeket még jobban hangsúlyozó fényjáték modellezi a testet, és olyan plaszticitást kölcsönöz neki, amely tökéletesen kiemeli a síkszerű háttérből, egységét és zártságát ezzel is hangsúlyozva.

Az ókor

Riefenstahl a Németország és az ókor közötti hidat Huber és a *Diszkoszvető* összekapcsolásával teremti meg, amelynek filmes eszköze a jelenetek egymásba úsztatása, képi eszköze a testbeszéd, a cselekvés szempontjából pedig a dobások sora. Az ikonográfiai szint három kapcsolódási pontot foglal magába: a testtartás összhangját, az atléták meztelenségét és testük, izmaik formálhatóságát. Ezek a technikák hasonlóságot teremtenek, utalnak az antikvitásra, mindenekelőtt Olümpiára, mivel a test, amelyre a hasonlóságoknak vonatkozniuk kell, egy atléta, egy görög diszkoszvető antik szobra. Erwin Huber alakja pedig mintegy ebből a szoborból nő ki.⁴⁴

Riefenstahl a *Diszkoszvetőt* egy görög szobor-sor végére helyezi, az istenséget, mitológiai alakokat és történelmi személyiségeket – Nagy Sándort, Árész,⁴⁵ Aphroditét vagy Apollónt – ábrázoló plasztikák sorozatában ez az utolsó szobor. Riefenstahl a régi görögök alakjait is képátúsztatásokkal köti össze: ezáltal ezek egységet képeznek, sorrendjükben pedig generációk egymásutánját érzékeltetik. A nemzedéki sor végére a rendező Hubert állítja. Ezzel filmtechnikailag olyan módszert alkalmaz, amelyet Wolbert a nemzetiszocialista szobrászatban központi-nak jelöl meg: az ókorra történő ikonográfiai utalást. Wolbert ezt „nemesítési stratégiának” nevezi, amelynek célja, hogy a nemzetiszocializmus saját szobrászatának rangot szerezzen. Ahogy Wolbert fogalmaz, ennek az „olümpiai istenekkel való egyér-

nemcsak fizikai, hanem mindenekelőtt morális vonatkozásban. A nemes, meztelen test az embereket versengésre készíti, ezt az ókori görögök jól tudták. A kisportolt, meztelen test nemcsak lelkesít, hanem, mint egy bronzszobor, nyugalmat is sugároz. A szép barna bőrszín minden ember leghőbb vágya kell legyen, az utókornak pedig rólunk mint barna bőrszínű kultúrnezetről kell beszélnie.” SUREN, 1925. 37–38. Surén könyveit, a *Deutsche Gymnastik*-ot (Német gimnasztika) és a *Der Mensch und die Sonne*-t (Az ember és a nap), amelyek a '20-as és a '30-as években nagyon népszerűek voltak, saját fotóival illusztrálta. A könyvben meztelen, bronzbarna, edzést végző, kidolgozott testideálok jelennek meg, amelyek mindössze szemérentakaró-szalagot viselnek. A *Der Mensch und die Sonne* című könyve a '30-as években *Mensch und Sonne – Arisch-olympischer Geist* (Ember és nap – árja-olümpiai szellem) címen új kiadásban is megjelent.

⁴⁴ Az ókor és a „jelen” között kapcsolatot létesítő filmes eszközök kiválasztásánál Riefenstahl ismert példaképekhez nyúl vissza. A *Diszkoszvető*-Huber-képátúsztatás az „élőképek” tradíciójába illeszkedik. WENK, 1991. 233. „Élőképeket” használt 1925-ben Nicholas Kaufman népszerű sportpromóciós filmje is, a *Wege zu Kraft und Schönheit* (Utak az erőhöz és a szépséghez).

⁴⁵ Árész Akhilleuszként van feltüntetve a filmről készült fotóalbum 1937-es kiadásában, továbbá ennek reprint kiadásában, amely 1994-ben az Egyesült Államokban jelent meg. A kép valójában a hadistent, Árész ábrázolja. Adrian Stähli szóbeli közlése. A fotókat lásd RIEFENSTAHL, 1937. 24.; RIEFENSTAHL, 1994. 24.

telmúen kimutatott rokonságnak, avagy tulajdonképpeni azonosságnak kell” a Harmadik Birodalom állami szobrászatát „az evilágitól lényegszerűen eltávolítania”.⁴⁶ A Huber által megformált atléta hasonlít a filmben előtte felsorakoztatott elődökre, vizuálisan „kimutatott” rokonságban áll velük, és így maga is „eltávolítottatik az evilágitól”.⁴⁷ Ennek köszönhetően először egyesülnek a filmben ellentmondás nélkül háborús és sportteljesítmények egy testben, Huberében.

A feltűnően hosszú képátúsztatás éppen időtartama miatt érzékletes. Ennek megvan a maga speciális jelentése. Silke Wenk azoknak a női testeknek az egymáshoz fűződő vizuális és ideológiai kapcsolatát boncolgatja, amelyek képeslapokon és újságokban jelentek meg a Harmadik Birodalom megbízásából. Ezen felül vizsgálatának tárgyát képezik az ókorhoz kapcsolódó nemzetiszocialista szobrok, valamint a kortárs aktfotók, amelyek segítségével megállapítja, hogy a meztelen testek e kétféle ábrázolása gyakran egy képen jelenik meg, mintegy így egyesítik őket.⁴⁸

Wenk az aktfotók és a szobrok közti kapcsolatot mimetikus viszonyként jellemzi: a hús-vér test szeretne olyanná válni, mint a kőből megformált, és eszerint cselekszik. Huber teste szintén mimetikus viszonyban áll a *Diszkoszvető*ével. A feltűnően hosszú képátúsztatás hivatott egyértelműen ezt a kapcsolatot megteremtteni. A mimézis olyan különbséget feltételez, amelyet feltétlenül meg kell szüntetni. A választott filmes eszköz rámutat az élő test és a görög szobor között meglévő különbségre, és egyúttal azt a célt is szolgálja, hogy legyőzze azt: beleilleszti az egyik testet a másikba. Huber teste összekapcsolódik az ideállal, amelyhez hasonlóvá válik, és amelyhez még mozgásában is igazodik.

A jelenet legelején Huber mozdulatlan, testtartása merev, és akárcsak egy szoboré, a sportoló képe beállított póz hatását kelti. Akkor is nyíltan megmutatja magát, amikor mozogni kezd, sem kezével, sem karjával nem takarja el testrészeit.⁴⁹ Huber teste úgy mutatkozik meg, hogy feltétlenül csodálattal kell rátekinteni. A lassítással pedig még intenzívebbé válik a szemlélés folyamata. A lassításnak köszönhetően a testet részleteiben látjuk. Nemcsak magának a testnek, hanem megjelenítési módjának is óriási jelentősége van. Wenk a takaratlan, nyílt testpozíciót olyan gesztusként értelmezi, ami a nézőt a szemlélésre invitálja, ami ugyanakkor összekapcsolódik azzal az elvárással, hogy önmagunkat a mások tekintete által konstruáljuk meg.⁵⁰ A néző szeme nem a felvételen szereplő meztelen testre irányul közvetlenül, hanem kitérőt tesz a képen látható szobrok felé. A szobrok hivatottak ugyanis megtestesíteni azt a hivatalosan elfogadott eszmét, amihez az aktmodellek igazodnak. A sportoló és a néző vágya, hogy olyanná váljon, mint a görög szobor.⁵¹ Miként a fotók, a film is arra építi üzenetét, hogy az egyének nemcsak vágyakoznak a görög szobrok által megtestesített ideál után, hanem egyúttal arra is törekszenek, hogy ezekben a testekben egy nagyobb közösség, a „Harmadik Birodalom népközös-

⁴⁶ WOLBERT, 1982. 58.

⁴⁷ A taktika működik, mivel az ókor művészetét példaképnek és „nemesnek” tartották. A nemzetiszocializmus itt a polgári értelmiség álláspontjával rokonszenvez, amely a 18. és a 19. században fejlődött ki. A taktika sajátossága, hogy a nemzetiszocializmus alapjában véve önmagával nemeseíti magát, mivel a görögök „árjának” számítanak, ezért „önnemesítő stratégiáról” beszélnek.

⁴⁸ WENK, 1991.

⁴⁹ Ugyan a pénisz takarásban van, de mégis jelzi helyét a testen a szalag.

⁵⁰ WENK, 1991. 229–230.

⁵¹ WENK, 1991. 229.

ségének” részeként jelenjenek meg. Az ideális testformák nem csupán felszólítanak arra, hogy önmagunkat alárendeljük, hanem fel kell kínálniuk egy azonosulási lehetőséget is. A testideálhoz való igazodás összekapcsolódik a különbség ígért el-tüntetésével, mivel a jellemző test – az ideállal ellentétben – fogyatékosként van megjelölve.⁵² Wenk szerint a szóban forgó különbséget az általa vizsgált fotókon úgy szüntették meg, hogy a női modellt a Harmadik Birodalom művészetfelfogásában klasszikusnak számító úgynevezett nyitott pózba állították; a modell testét a szobor mintájára formálták meg.⁵³ A filmben mindez mozgásként jelenik meg. A képátúsztatással utánzás és póz egybeesnek, és ez feloldást hoz, azt ígérve a közönségnek, hogy saját testének hiányosságait képes maga legyőzni.⁵⁴ Mindez azt sugallja, hogy a tétlen pózolás már nem elegendő, hanem követelmény lesz a test-edzés is; nemcsak valaki más tekintete garantálja az ígért megvalósulását, ehhez a saját testünkön végzett egyéni fizikai munka is szükségeltetik.

Az örökkévaló meztelenség

A meztelenség nemzetiszocialista szobrászatban betöltött központi szerepe arra utal, hogy a korszakban kiemelt jelentőséget tulajdonítottak az emberi testnek. A korszak szobrai megformálásukban a 19. századi, meghatározott célokat szolgáló, reprezentatív jellegű elődjeiket követik, a klasszikus ókor szobrait idézik. A vállalkozók és az állami hatóságok előszeretettel állítottak olyan meztelen szobrokat gyáruk vagy hivataluk elé, amelyek terméküket, illetve szolgáltatásukat szimbolizáló tárgyakat tartottak kezükben. A meztelenség a kiváló minőség jelképe és igazolása lett, funkciója az örökkévalóság megjelenítése volt.⁵⁵ Tulajdonképpen a nemzetiszocialista művészettörténet-írás az antik szobrászatot aktszobrászatként értelmezte.⁵⁶ Riefenstahl is ezt a felfogást követi, amikor az ókor szobraira utal és Hubert ruha nélkül állítja a kamera elé. Ezzel lényegében megjeleníti az örökkévalóságot is, amely két síkon is értelmezhető. Egyrészt fizikai síkon az élő testeken, illetve az ókori szobrokon keresztül, másrészt metafizikai síkon, mivel az egymás után következő szobrok az

⁵² WENK, 1991. 227., 229. A Harmadik Birodalom két testkonceptiót alkotott, amelyeket szembeállít egymással: az egészséges, ép testet és a megcsontított, beteg vagy sérült testet. A nemzetiszocializmusban a hiány, sérülésként értelmezett hiánnyá válik – ez a „zsidó test”. Ezt a hiányt le kell győzni, következésképp a test lacani értelemben imaginárius.

⁵³ WENK, 1991. 232.

⁵⁴ WENK, 1991. 229–230.

⁵⁵ WOLBERT, 1982. 142–147., 196–200. A meztelenség és az örökkévalóság közötti kapcsolatot a szépség teremti meg. A szépséget olyan fogalomként értelmezték, amely magában foglalja az örökkévalóság dimenzióját. A meztelenséget a szépség és a vele összekapcsolt örökkévalóság érzékelhető kifejeződésének tartották. A nemzetiszocialista szobrászatban aztán tovább bővítették ezeknek a fogalmaknak (meztelenség, szépség, örökkévalóság) a jelentését. WOLBERT, 1982. 86–90., 239–241. A Harmadik Birodalom művészettörténetészei újraértelmezték a klasszikus, „németként” és „nemzetiszocialistaként” emlegették. Így a hozzá kapcsolódó fogalmakat – a szépséget vagy az örökkévalóságot – művészettörténetileg megalapozva hasznossá lehetett tenni a nemzetiszocializmus számára. Ezek az átértelmezések alapvetően a nemzetiszocializmus népi vagy ifjúkonzervatív ideológiai előfutáraitól származnak, például Julius Langbehtől vagy Arthur Moeller van den Brucktól. WOLBERT, 1982. 147–150.

⁵⁶ BRANDS, 1990. 112., 128.

isteneket jelenítik meg. A film során egyre nagyobb teret kap az örökkévalóságra történő utalás, végül leválik az ókorról, és átruházódik a „nép testére”.

Riefenstahl nem elégszik meg azzal, hogy az atlétát az ókorra való hivatkozás által és a meztelenség eszközeivel nemesítse meg. Jóval szélesebb az eszköztára, amelyet nagyon céltudatosan használ is. A kamera Hubert főképp kistotálban és alulnézetben mutatja. Az atléta kizárólag szabad ég alatt, a természetben mozog. A háttér meghatározóan az ég és a felhők alkotják, miközben a kép alsó szélén néha fű, homokbuckák vagy a tenger látható. Az alulnézetnek köszönhetően a test az égig ér, szinte megérinti a felhőket. A beállításoknak köszönhetően a test nagyon nagy-nak tűnik, ezért a mozi közönsége kénytelen felnézni rá. Ahogy a *Diszkoszvető* példakép Huber számára, úgy hivatott a tízpróbázó a nézők számára testi ideállá válni.

A modellatlétát testének plaszticitása és határainak egyértelmű megformálása különíti el a síkszerű háttértől. Klaus Theweleit az általa vizsgált férfiak testére a „testpáncél” kifejezést használja. Ezek a férfiak, hogy teljességüket és érintetlenségüket megőrizték, határokat jelölnek ki maguk és környezetük között.⁵⁷ Riefenstahl is hatalommal ruhazza fel meztelen atlétáját, meghúzza számára ezeket a határokat. A fénylő és feszes izmok kemény védőpajzsot alkotnak, amely páncélra hasonlít. Riefenstahl különös figyelmet fordít arra, hogy az atléta meg tudja őrizni testének érintetlenségét. Ezáltal a rendező meghaladja a 19. századi szobrászatot, amelyben szintén jelen volt az ókori művészet: nála a férfitest nemcsak az ideális szerepében tetszeleg, hanem egyfajta elhárító mechanizmus része is.⁵⁸

A test nagy erőt kifejtő izmai és mozgása hihetetlen életszerűséget kölcsönöznek az atlétának, a mozgás mintegy megtestesül és életszerűvé válik. A film kezdetén maguk a görög szobrok mozdulatlanok, most azonban – a képátúsztatásnak köszönhetően – mozog a test. Az ókori alakból kinövő mozgás a mozdulatlan görög szobrokban megőrződött olimpiai eszme ébredéseként, továbbfejlesztéseként és megvalósulásaként is megjelenik, csakhogy a meztelen test eme mozgása a Riefenstahl-féle koncepcióban a Harmadik Birodalomban végződik. A művésznő 1938-ban adott interjújában úgy fogalmaz, hogy a „*prologusban [...] a klasszikus szobrok ideálját a jelen harcának élő megtettesülése váltja fel*”.⁵⁹ Azonban Riefenstahl az élő testet nemcsak a klasszikus ókorról és az olimpiával hozza összefüggésbe, hanem a „mával” is. A filmben a kamera és a test mozgása a diszkoszvetést a modern, nem ókori könnyűatlétikai sportágig, a súlylökésig viszi tovább. Az atléta, a példaként állított test gazdája, a „harcos élő megtettesítője” egy német férfi, Erwin Huber – „*az olimpiai tízpróba európai bajnoka*”, ahogy később őt Riefenstahl a filmben

⁵⁷ THEWELEIT, 1989a. 248–249.; THEWELEIT, 1989b. 221–223.

⁵⁸ Ezzel a koncepcióval Riefenstahl nincs egyedül a nemzetiszocializmusban. Theweleit felismeréseire különféle tanulmányok hivatkoznak a testek Harmadik Birodalombeli ábrázolásával kapcsolatban. Wolbert és Haug például Arno Breker szobrait férfi testpáncélként értelmezik. Alkemeyer és Richartz az 1918 utáni polgári ifjúsági irodalmat, valamint Carl Diem 1935-ös *Der Läufer von Marathon (A maratoni futó)* című regényét vizsgálta. A regény kulcsfontosságú abból a szempontból, hogy Diem ebben foglalja össze sportról alkotott nézeteit. Alkemeyer és Richartz vizsgálatuk során arra a következtetésre jutnak, hogy Diem férfitestéről vallott elképzeléseinek alapja a testpáncél, szerinte ugyanis a testeknek mindig védekezniük kell bizonyos veszélyekkel szemben. Ez a felfogás nagyon jellemzően tükröződik vissza konzervatív, illetve nacionalista művészek műalkotásain. Lásd ALKEMEYER-RICHARTZ, 1993.; HAUG, 1987.; WOLBERT, 1982.

⁵⁹ HOFFMANN, 1993. 143.

nevezi. Az atléta testének és a mimézisnek köszönhetően Németország egybeforr az ókorral, az ókori olimpia elér a jelenig, a súlylökésig, és ettől a pillanattól kezdve az olimpia már nem görög, hanem német.

A gyógyító megtisztulás

A századfordulón olyan elméletek jelentek meg Németországban, amelyek a meztelen testet összefüggésbe hozták különböző gyógyulási folyamatokkal. Ezek az elméletek az életreform- és ifjúsági mozgalmaktól származtak, legelszántabb képviselői az FKK (*Frei Körper Kultur* – Szabad Testkultúra) hívei közül kerültek ki.⁶⁰ Saját korukra fenyegetésként tekintettek, amely szerintük megtámadja és megbetegíti a testet. A várost, az ipart, a korszellemet, a bürokráciát és a zsidóságot tartották a betegség okozóinak.⁶¹ A meztelenség viszont összeköti a testet a természettel, és ezért erősíteni tudja bomló szerkezetét, képes visszaadni egészségét. Az életreformerek azokra a valamivel régebbi gyökerekkel rendelkező természetgyógyászati mozgalmakra hivatkoztak, amelyek gyógy Módként használták a meztelenséget, és sikereket értek el az orvostudomány által igazoltnak bizonyuló fürdőkézárakon. A meztelen test, ahogy Wolbert írja, „*kultikus-misztifikált megváltási szimbólummá*” vált.⁶²

A reformmozgalmak kortárs fotói és képei meztelen férfiakat és nőket ábrázolnak a természetben.⁶³ A rétek, fák és folyók hivatottak a meztelenséget a romlottként aposztrofált nemiség gyanújától megszabadítani, a meztelen emberek deszexualizálódnak, meztelenségük a tisztaság jelképévé emelkedik, az egészség és tisztaság pedig összefüggésben van egymással.⁶⁴ Az FKK jelentős publicistái, Heinrich Pudor, Hans Surén vagy Richard Ungewitter népi és antiszemita elképzelésekkel kapcsolják össze az élet megreformálásának igényét. Összekötötték a tisztaságot a fajelmélettel, náluk már nem az egyén, hanem a „nép testének” meggyógyítása lesz a központi kérdés. Surén volt az, aki a meztelenséget szorosan összekapcsolta a sporttal, mindenekelőtt a könnyűatlétikával.⁶⁵

⁶⁰ KÖNIG, 1990. 144–145. Isadora Duncan és Mary Wigman – utóbbi Leni Riefenstahl tánctanára volt – táncmozgalma is az életreform-mozgalomhoz tartozott, ők is foglalkoztak a testtel és a meztelenséggel. A mozgalom számos prominens személyiségének Riefenstahlhoz hasonlóan nem okozott problémát a karrierépítés 1933 után sem. Így például Mary Wigman a Harmadik Birodalom megbízásából a berlini olimpiát megnyitó színelőadáson dolgozott. Ezt a darabot olyan táncosokkal, koreográfusokkal és komponistákkal készítette, mint Werner Egk, Carl Orff, Harald Kreuzberg vagy Gret Palucca, akik mindannyian a reformmozgalmakhoz tartoztak.

⁶¹ MOSSE, 1987. 63–70. A 19. századi német orvostudomány a városokat a betegség forrásainak tekintette, a zsidók pedig a városlakók megtestesítői voltak ebben a felfogásban. GILMAN, 1992. 190–191. Vesd össze a '20-as évek egyik legsikeresebb dokumentumfilmjével, a *Wege zu Kraft und Schönheit*-al. Az orvos és filmrendező Nicholas Kaufmann a városok, az üzemcsarnokok, a gépek, a közlekedés és az irodai alkalmazottak képében jeleníti meg a betegség okozóit.

⁶² WOLBERT, 1982. 167. Lásd még KÖNIG, 1990. 144–145.; WOLBERT, 1982. 167–178.

⁶³ A filmek közül ez különösen jellemző a *Wege zu Kraft und Schönheit*-ra.

⁶⁴ MOSSE, 1987. 64–68.

⁶⁵ KÖNIG, 1990. 147–153; MOSSE, 1987. 69–71. Az FKK-mozgalom népi publicistái ezen kívül „fajhigiéniai” szempontokkal is kiegészítették elképzeléseiket. A meztelenségnek, amely egyúttal tisztaságot is jelent, az a feladata, hogy a német férfiakat összehozza a nőkkel. Mosse, 1987. 69–71. Elképzeléseik bővülése, valamint figyelmüknek az egyén testéről a „népi testre” való átirányulása

Az egészség és a betegség fogalma kölcsönösen elválaszthatatlan egymástól.⁶⁶ A filmben nem is jelenik meg konkrétan a betegség okozója, mégis jelen van, noha a film csak hallgatólagosan utal rá.⁶⁷ A korszak ideológiai kontextusában Németország a beteg, a zsidóság pedig a kórokozó. Ily módon a meztelen sportoló alakját felfoghatjuk egyfajta védekezésként a beteg és fertőző zsidóság ellen. A tízpróbázó ugyanis nemcsak egészséges, hanem mindjárt kétszeresen is tiszta: egyrészt német, tehát árja, másrészt filmszerepe szerint is egyértelműen pozitív az eredete, hiszen hellén származású. A Harmadik Birodalom PR-hadjáratában a görögöket árjaként kezelte, ami főként azokban a cikkekben és kiállításokon érhető tetten, amelyek 1935-től a berlini olimpiát népszerűsítették a lakosság körében.⁶⁸ Huber tehát árját alakít a filmben, ráadásul magánemberként, Erwin Huberként is árja, hiszen német birodalmi állampolgár. Így a prológusban az életreform, a nacionalizmus, az antiszemitizmus és az antikvitásra történő esztétikai visszautalás összekapcsolódik – Huberben megtestesítve. Néhány perccel később a film atlétája megtalálja saját vizuális továbbgondolását a fáklyavívőben, aki szintén fut, meg sem állva Németországig: tehát úgymond a gyógyszer elér a betegágyhoz.⁶⁹

A meztelen és nemes test így nem marad az ókorban, hanem orvossággá alakul és a jelenbe igyekszik. A hosszú képátúsztatásnak köszönhetően a diszkoszvető és a tízpróbázó tökéletesen egymásra illeszkednek. Huber teste azonban nem a múlté, hanem a jövőé, egy utópia, amely gyógyulást ígér. Leni Riefenstahl rögtön a film

összefüggésben áll az eugenika eszméinek egyidejű, széleskörű előretörésével. Az életreform-, sport-, és nemzetiszocialista elképzelések kapcsolatát szemléltethetjük azzal, hogy milyen problémák érdekelték a szakembereket. Így például Otto Ammon, a századforduló Németországának egyik vezető „fajhigienikusa” mindenekelőtt az erősportok versenyzőit, a testépítők előfutárait vizsgálta. Alfred Hentschel biológus és agrármérnök pedig 1916-ban a „germán faj” tenyésztését javasolta izmos férfiak bevonásával, és a '20-as években megalapította az Artaman-szövetséget, amely a „német keletet” akarta benépesíteni. A szövetség tagjai között találjuk például Walter Darrét, Hitler későbbi mezőgazdasági miniszterét, Rudolf Hösst, Auschwitz későbbi parancsnokát, vagy Heinrich Himmler leendő SS Reichsführer-t. WEDEMEYER, 1996. 168–171.

⁶⁶ Thomas Koebner keresztény német szerzők munkáira támaszkodva írja le, hogyan kapcsolódott össze a 19. és 20. századi Németországban állandó jelleggel német és zsidó az „egészséges” és a „beteg” értelemben. Az általa vizsgált szerzők számára a németek és a zsidók összeütközése sorszerű, és konfliktusuk halálos konfrontációhoz vezet. Végeredményben a németek az áldozatok, mivel csupán egyetlen lehetőségük van: ellen kell állniuk a betegségnek, és meg kell szabadulniuk tőle. KOEBNER, 1992. 107–116. Ezeknek az antiszemita toposzoknak a tartóssága és relevanciája megmutatkozik az elismert drámaíró, Heiner Müller 1986-os (!) kijelentésében is: „*Talán furcsán hangzik, de van egy figyelemreméltó lelki rokonság a németek és a zsidók között, ami az önértelmezésükből fakad. Sem a németek, sem a zsidók nem érzik magukat otthon. A németek saját maguk számára is idegenek, a zsidók pedig elidegenítették saját magukat önmaguktól. Ebből a hasonlóságból ered ez a halálos találkozás.*” Uwe Wittstock interjúja Heiner Müllerrel, idézi: KOEBNER, 1992. 107.

⁶⁷ Koebner szerint ez olyan „eljárás, amelyben az egyikről beszélnek, a másikat pedig egyidejűleg hozzágondolják”. KOEBNER, 1992. 107.

⁶⁸ A görögöket „dóroknak” tartották, akik „árja-indogermán nemzetségként” minden valószínűség szerint a Balti-tenger térségéből származtak. Ez a megállapítás mindenekelőtt a nemzeti-szocializmus antikvitáshoz fordulásának antropológiai és archeológiai alátámasztására szolgált. BRANDS, 1990. 114–115.

⁶⁹ 1936-ban a Harmadik Birodalom olyan úton látta önmagát, amely alapvetően javulást ígér. Az állam leküzdöttnek vélte azt a „beteg” állapotot, amelyet a Weimari Köztársaság számlájára írtak, bár teljesen egészségesnek még nem tartották országukat a nemzetiszocialista funkcionáriusok.

elején markáns jelképet alkot, és felállít egy mércét: a filmben elsőként megjelenő hús-vér ember egy német sportoló, egy árja, aki származásának köszönhetően nemes, az istenekhez hasonló.

A körkörösség

A prolóógus olyan értelmezési lehetőségeket nyújt, amelyek segítségével a nézők fantáziákat és vágyakat elégíthetnek ki. Az elképzelt nemzeti karakter hozzákapcsolható a vágyott férfitesthez, akárcsak az ellenkezője, amely csúnya, sötét, taszító, és a filmben egyáltalán nincs jelen.⁷⁰ A szobrászat és a film összjátéka a meztelen testek bemutatásán keresztül létrehozta azt az álomképszerű teret, amely az egyén vágyakozását irányítja, figyelmét a testre fókuszálja, és „mimetikus vágyakozássá” alakítja. Nemcsak a görög szobor teste válik a vágyakozás célpontjává, hanem a néző arra is törekszik, hogy saját teste éppen ugyanolyan legyen, mint amelyet a filmben látott.⁷¹

Riefenstahl filmjében az érvelés körkörös. Amennyiben a nemzetiszocializmusban egyáltalán lehet diskurzusról beszélni, annyiban a film diskurzusformája „narratív ciklusként” írható le, amely nem egyre fejlődő elbeszélést, hanem csak „változatlan ismétlést” eredményez.⁷² Ez a diskurzusforma csak és kizárólag saját magára vonatkozik, és mint ciklus a priori módon behatárolja azoknak a körét, akiknek szól: „Az ember nem lép be a narratív ciklusba, mivel mindig is benne volt, vagy soha nem is lesz benne. [...] Én árjaként mesélem ezt a történetet nektek egy árjáról, amelyet egy árja mesélt el nekem, adjátok tovább, valósítsátok meg, ti árjátok.”⁷³ Riefenstahl filmje nemcsak érveléstechnikai szempontból, hanem a megszólítottak körét illetően is megfeleltethető a lyotardi ciklusnak: ha a zsidók meg is néznék a filmet, és az általa megjelenített test vágyat is ébresztene bennük, az ő mimetikus aktusuk a priori nem érdekes, csak az árjáké. A tartalmi mozgás magában a filmben is – miként azt Lyotard a nemzetiszocialista diskurzussal kapcsolatban megfogalmazza – árjától árján át árjáig terjed, narráció szempontjából zárt, önmagából létrejövő és önmagára vonatkoztatott struktúrának számít. A narratív ciklusban résztvevők neme másodlagos, a döntő szempont, hogy árják legyenek.⁷⁴

Az egyforma, körkörös szerkezetű érvelés-láncolatok újra és újra megjelennek a filmben. Úgy tűnik, mintha Zizek ideológiai töréseinek feltétlen tagadásaként folyamatosan vissza akarnának térni, mintha az ideológia bizonytalansága ellen küzdenének.⁷⁵ A körkörös érvelés és állandó visszatérése értelmezhető úgy is, mint

⁷⁰ Ehhez a folyamathoz lásd KOEBNER, 1992. 114.

⁷¹ A „mimetikus vágyakozás” fogalmára Birgit Erdle hívta fel a figyelmemet. Az álomkép Lacan által meghatározott fogalomhoz lásd ERDLE, 1996. 156.

⁷² LYOTARD, 1987. 180–181. Lyotard a nemzetiszocialista diskurzust nem tartja modernnek, és azt a diskurzus paródiájának tekinti. LYOTARD, 1987. 180–181.

⁷³ LYOTARD, 1987. 180.

⁷⁴ A diszkurzív szint megfeleltethető a valóságnak: az 1938. november 12-i törvény megtiltotta a zsidóknak, hogy moziba járjanak. WALK, 1996. 255. A zsidók már 1935. december 10. óta nem lehettek mozitulajdonosok. WALK, 1996. 136.

⁷⁵ Zizek szerint egy ideológia legalapvetőbb tulajdonsága, hogy hajlamos a törékenységre. Az ideológiákhoz kapcsolódó ellentmondásokat ugyanis nem lehet a világ dolgaival magyarázni, ezért mindig törésként jelennek meg. Az ideológiának a törések ellen kell dolgoznia, ha ismét töretlenek akarnak lenni. ZIZEK, 1992. 243–244.

a másik oldal – a zsidóság – nemcsak elviekben, hanem a gyakorlatban is megvalósított kizárása. Ez a kizárás egy döntő lépéssel továbbmegy az antiszemitizmus eddigi gyakorlatánál, amennyiben a filmben egyáltalán nem jelenik meg a zsidó test. Mindezt a negatív ellenkép vizuálisan jelen volt, ugyanis a német nyelvű, írott sajtóban a 18. század óta folyamatosan megjelentek képek zsidókról.⁷⁶ Riefenstahl viszont kizárja őket, egyáltalán nem láthatók a filmben.⁷⁷ Így Riefenstahl sokkal radikálisabbnak tekinthető, mint barátja, Julius Streicher, a *Der Stürmer* című nemzetiszocialista folyóirat szerkesztője – a lapban ugyanis jelentek meg zsidókról készült képek. Riefenstahl filmje így egzakt módon teljesíti az ellenképpel kapcsolatban mindazt, amit Lyotard állít: „A náciizmus semmit sem vár el a nem árjától azon kívül, hogy a létezésük ne legyen látható.”⁷⁸

*

Bár a filmben csak az árja test jelenik meg, negatív ellenképe anélkül is jelen van, hogy testet öltene. Riefenstahl képeinek üzenetét csak akkor tudjuk értelmezni, ha az árja testeket a zsidó testekkel együtt szemléljük. A test filmbeli ábrázolása és annak a kortárs német közönségre gyakorolt hatása között az imaginárius és a vágyakozás fogalmainak segítségével érthető meg a lehetséges összefüggés, amely pozitívnak mondható abban az értelemben, hogy az eszménykép olyan változásáról van szó, amely nem kényszer, nem kísértés és nem manipuláció.

Fordította: Czirók András

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALBRECHT

1969 ALBRECHT, Gerd: *Nationalsozialistische Filmpolitik. Eine soziologische Untersuchung über die Spielfilme des Dritten Reichs*. Stuttgart, Ferdinand Enke, 1969.

ALKEMEYER

1996 ALKEMEYER, Thomas: *Körper, Kult und Politik. Von der „Muskelreligion“ Pierre de Coubertins zur Inszenierung von Macht in den Olympischen Spielen von 1936*. Frankfurt a. M., Campus, 1996.

ALKEMEYER-RICHARTZ

1993 ALKEMEYER, Thomas – RICHARTZ, Alfred: *Inszenierte Körperträume: Reartikulationen von Herrschaft und Selbstbeherrschung in Körperbildern des Faschismus*. In: *Zeitschrift für Pädagogik*. 31. Beiheft. *Formative Ästhetik im Nationalsozialismus. Intentionen, Medien und Praxisformen totalitärer ästhetischer Herrschaft und Beherrschung*. Hrsg.: HERRMANN, Ulrich – NASSEN, Ulrich. Weinheim – Basel, Beltz, 1993. 77–90.

⁷⁶ DITTMAR, 1995.

⁷⁷ A zsidók teljes kihagyása működött, hiszen Riefenstahl hagyatkozhatott arra, hogy a zsidók képei másutt megjelentek.

⁷⁸ LYOTARD, 1987. 177.

ASSMANN

- 1992 ASSMANN, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, C. H. Beck, 1992. (Magyarul: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford.: Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2004.)

Bericht

- 1937 XI. Olympiade Berlin 1936. *Amtlicher Bericht*. 1. Bd. Berlin, Organisationskomitee für die XI. Olympiade Berlin 1936 e. V., 1937.

BERNETT

- 1973 BERNETT, Hajo: *Untersuchungen zur Zeitgeschichte des Sports*. Schorndorf, Hofmann, 1973.

BOCK

- 1989 BOCK, Gisela: Die Frauen und der Nationalsozialismus. Bemerkungen zu einem Buch von Claudia Koonz. *Geschichte und Gesellschaft*, 15. (1989) 4. sz. 563–579.
1992 BOCK, Gisela: Ein Historikerinnenstreit? *Geschichte und Gesellschaft*, 18. (1992) 3. sz. 400–404.

BRANDS

- 1990 BRANDS, Gunnar: Zwischen Island und Athen. Griechische Kunst im Spiegel des Nationalsozialismus. In: *Kunst auf Befehl? Dreiunddreißig bis Fünfundvierzig*. Hrsg.: BROCK, Bazon. München, Klinkhardt & Biermann, 1990. 103–136.

BRAUN

- 1995 BRAUN, Christina von: Antisemitische Stereotype und Sexualpraktiken. In: *Die Macht der Bilder. Antisemitische Vorurteile und Mythen*. Wien, Jüdisches Museum der Stadt, 1995. 180–191.

BRENNER

- 1963 BRENNER, Hildegard: *Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus*. Hamburg, Rowohlt, 1963.

BRONFEN

- 1996 BRONFEN, Elisabeth: The Jew as Woman's Symptom: Kathlyn Bigelow's Conflictive Representation of Feminine Power. In: *Violence and Mediation in Contemporary Culture*. Eds.: BOGUE, Ronald – CORNIS-POPE, Marcel. New York, State University of New York, 1996. 71–103.

COOPER

- 1986 COOPER, Graham C.: *Leni Riefenstahl and Olympia*. New York, Scarecrow, 1986.

DITTMAR

- 1995 DITTMAR, Peter: Die antijüdische Darstellung. In: *Antisemitismus. Vorurteile und Mythen*. Hrsg.: SCHOEPS, Julius – SCHLÖR, Joachim. München, Piper, 1995. 41–53.

DOWNING

- 1992 DOWNING, Taylor: *Olympia*, London, British Film Institute, 1992. (*BFI Film Classics*)

DYER

- 1982 DYER, Richard: Don't Look Now. *Screen*, 23. (1982) 3–4. sz. 61–73.

EHMANN

- 1993 EHMANN, Annegret: Rassistische und antisemitische Traditionslinien in der deutschen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. In: *Sportstadt Berlin in Geschichte und Gegenwart. Jahrbuch des Sportmuseums Berlin*. Berlin, Sportmuseum, 1993. 131–145.

ELSAESSER

1993 ELSAESSER, Thomas: Portrait of the Artist as a Young Woman. *Sight and Sound*, 3. (1993) 2. sz. 14-18.

ERDLE

1996 ERDLE, Birgit R.: „Über die Kennzeichen des Judenthums“. Die Rhetorik der Unterscheidung in einem phantasmatischen Text von Achim von Armin. *German Life and Letters*, 49. (1996) 2. sz. 147-158.

FUNKENSTEIN

1995 Funkenstein, Amos: *Jüdische Geschichte und ihre Deutung*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1995.

GILMAN

1992 GILMAN, Sander L.: *Rasse, Sexualität und Seuche. Stereotype aus der Innenwelt der westlichen Kultur*. Hamburg, Rowohlt, 1992.

GOEBBELS

1974 GOEBBELS, Joseph: Rede anlässlich der Kriegstagung der Reichsfilmkammer am 15. Februar 1941. In: *Film im Dritten Reich. Eine Dokumentation*. Hrsg.: ALBRECHT, Gerd. Köln, k. n., 1974. 67-69.

GOLDHAGEN

1996 GOLDHAGEN, Daniel Jonah: *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. New York, Alfred A. Knopf, 1996.

GÜNTHER,

1938 GÜNTHER, Walther: Herausgeber im Auftrag der Reichspropagandaleitung der NSDAP, Amtsleitung Film, Reihe Staatspolitische Filme. *Olympia*, (1938) 8/9. sz. 3-21.

HAUG

1987 HAUG, Wolfgang Fritz: *Die Faschisierung des bürgerlichen Subjekts. Die Ideologie der gesunden Normalität und die Ausrottungspolitiken im deutschen Faschismus. Materialanalysen*. Hamburg, Argument, 1987.

HAURY

1992 HAURY, Thomas: Zur Logik des bundesdeutschen Antisemitismus. In: *Vom Antizionismus zum Antisemitismus*. Hrsg.: POLIAKOV, Léon. Freiburg, ça ira, 1992. 126-132.

HOFFMANN

1993 HOFFMANN, Hilmar: *Mythos Olympia. Autonomie und Unterwerfung von Sport und Kultur*. Berlin, Aufbau, 1993.

INFIELD

1976 INFIELD, Glenn B.: *Leni Riefenstahl. The Fallen Film Goddess*. New York, Crowell, 1976.

KAISER

1937 KAISER, Fritz: *Ausstellungsführer „Entartete Kunst“*. München-Berlin, 1937. [Reprint in: *Die „Kunststadt“ München 1937. Nationalsozialismus und „Entartete Kunst“*. Hrsg: SCHUSTER, Klaus-Peter. München, Prestel, 1988. 183-216.]

KALTENECKER

1995 KALTENECKER, Siegfried: Weil aber die vergessenste Fremde unser Körper ist. Über Männer-Körper-Repräsentationen und Faschismus. In: *The Body of Gender. Körper, Geschlechter, Identitäten*. Hrsg.: ANGERER, Marie-Luise. Wien, Passagen, 1995. 91-109.

KOEBNER

- 1992 KOEBNER, Thomas: *Unbehauste. Zur deutschen Literatur in der Weimarer Republik, im Exil und in der Nachkriegszeit*. München, text + kritik, 1992.

KOONZ

- 1992 KOONZ, Claudia: Erwiderung auf Gisela Bocks Rezension von „Mothers in the Fatherland“. *Geschichte und Gesellschaft*, 18. (1992) 3. 394-399.

KÖNIG

- 1990 KÖNIG, Oliver: *Nacktheit. Soziale Normierung und Moral*. Opladen, Westdeutscher, 1990.

LENSEN

- 1996 LENSEN, Claudia: Die fünf Karrieren der Leni Riefenstahl. *epd-film*, 13. (1996) 1. sz. 26-31.

LOIPERDINGER

- 1987 LOIPERDINGER, Martin: *Rituale der Mobilmachung. Der Parteitagfilm „Triumph des Willens“ von Leni Riefenstahl*. Opladen, Leske+Budrich, 1987.

- 1988 LOIPERDINGER, Martin: Halb Dokument, halb Fälschung. Zur Inszenierung der Eröffnungsfeier in Leni Riefenstahls Olympia-Film „Fest der Völker“. *medium*, 18. (1988) 3. sz. 42-46.

LOWRY

- 1991 LOWRY, Stephan: *Pathos und Politik. Ideologie in Spielfilmen des Nationalsozialismus*. Tübingen, Max Niemeyer, 1991.

LYOTARD

- 1987 LYOTARD, Jean-Francois: *Der Widerstreit*. München, Wilhelm Fink, 1987.

MERKER

- 1983 MERKER, Reinhard: *Die bildenden Künste im Nationalsozialismus. Kulturideologie – Kulturpolitik – Kulturproduktion*. Köln, DuMont, 1983.

MOSSE

- 1987 MOSSE, George: *Nationalismus und Sexualität. Bürgerliche Moral und sexuelle Normen*. Hamburg, Rowohlt, 1987.

NOWOTNY

- 1981 NOWOTNY, Peter: *Leni Riefenstahls „Triumph des Willens“*. Zur Kritik dokumentarischer Filmarbeit im NS-Faschismus. Dortmund, Nowotny, 1981. (Arbeitshefte zur Medientheorie und Medienpraxis, 3.)

POHL

- 1997 POHL, Dieter: Die Holocaust-Forschung und Goldhagens Thesen. *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 45. (1997) 1. sz. 1-48.

RATH

- 1994 RATH, Claus-Dieter: Zur Einführung: Olympiade 1936. In: *Die Rückkehr der Psychoanalyse über den Rhein. Lacan und das Deutsche*. Hrsg.: RATH, Claus-Dieter – PRASSE, Jutta. Freiburg, Kore, 1994. 11-27.

REICHEL

- 1992 REICHEL, Peter: *Der schöne Schein des Dritten Reiches. Faszination und Gewalt des Faschismus*. München, Hanser, 1992.

RIEFENSTAHL

- 1937 RIEFENSTAHL, Leni: *Schönheit im olympischen Kampf*. Berlin, Deutschen, 1937.
1938 RIEFENSTAHL, Leni: *Schönheit und Kampf in herrlicher Harmonie. Licht Bild Bühne*, 31. (1938. április 13.) 88. sz.
1994 RIEFENSTAHL, Leni: *Olympia*. New York, St. Martin's, 1994.

SCHLEIF

- 1993 *Sport, Körper, Bewegung. Filmretrospektive Internationale Sportfilmtage Berlin, 93*. Hrsg.: SCHLEIF, Helma. Berlin, Freunde der Deutschen Kinemathek, 1993.

SCHLÜPMANN

- 1988 SCHLÜPMANN, Heide: *Faschistische Trugbilder weiblicher Autonomie. Frauen und Film*, 16. (1988) 44/45. sz. 44–66.

SONTAG

- 1980 SONTAG, Susan: *Fascinating Fascism*. In: SONTAG, Susan: *Under the Sign of Saturn*. New York, Farrar Straus, 1980. 73–105.

SURÉN

- 1925 SURÉN, Hans: *Deutsche Gymnastik. Vorbereitende Übungen für den Sport. Frottierübungen, Atemgymnastik, Massage, Körperpflege*. Berlin, Gerhard Stalling, 1925.

THEWELEIT

- 1989a THEWELEIT, Klaus: *Männerphantasien. Bd. 1.: Frauen, Fluten, Körper, Geschichte*. Hamburg, Rowohlt, 1989.
1989b THEWELEIT, Klaus: *Männerphantasien. Bd. 2.: Zur Psychoanalyse des weißen Terrors*. Hamburg, Rowohlt, 1989.

WALK

- 1996 *Das Sonderrecht für die Juden im NS-Staat*. Hrsg.: WALK, Joseph. Heidelberg, UTB, 1996.

WEDEMEYER

- 1996 WEDEMEYER, Bernd: *Starke Männer, starke Frauen. Eine Kulturgeschichte des Body-buildings*. München, C. H. Beck, 1996.

WEIGEL

- 1996 Weigel, Sigrid: *Shylocks Wiederkehr. Die Verwandlung von Schuld in Schulden: Zum symbolischen Tausch der Wiedergutmachung*. In: *Fünfzig Jahre danach. Zur Nachgeschichte des Nationalsozialismus*. Hrsg.: Weigel, Sigrid – Erdle, Birgit R. Zürich, vdf Hochschulverlag, 1996. 165–192.

WENK

- 1991 WENK, Silke: *Volkskörper und Medienspiel. Zum Verhältnis von Skulptur und Fotografie im deutschen Faschismus*. *KUNSTFORUM International*, 19. (1991) 114. sz. 226–235.

WIDMER

- 1990 WIDMER, Peter: *Subversion des Begehrens. Jacques Lacan oder die zweite Revolution der Psychoanalyse*. Frankfurt a. M., Fischer, 1990.

WILDMANN

- 1998 WILDMANN, Daniel: *Begehrte Körper, Konstruktion und Inszenierung des „arischen“ Männerkörpers im „Dritten Reich“*. Würzburg, Königshausen & Neumann, 1998.

WOLBERT

- 1982 WOLBERT, Klaus: *Die Nackten und die Toten des „Dritten Reichs“*. Folgen einer politischen Geschichte des Körpers in der Plastik des deutschen Faschismus, Giessen, Anabas, 1982.

WYSOCKI

- 1980 WYSOCKI, Gisela von: *Die Fröste der Freiheit. Aufbruchphantasien*. Frankfurt a. M., Europäische Verlaganstalt, 1980.

YERUSHALMI,

- 1988 YERUSHALMI, Yosef Hayim: *Zachor: Erinnere Dich! Jüdische Geschichte und jüdisches Gedächtnis*. Berlin, Wagenbach, 1988.

ZIZEK

- 1992 ZIZEK, Slavoj: *Der erhabenste aller Hysteriker. Psychoanalyse und die Philosophie des deutschen Idealismus*. Wien-Berlin, Tiria & Kant, 1992.

Majtényi György

Czibor, Bozsik, Puskás

Futball és társadalmi legitimáció az ötvenes években¹

Kell egy csapat...

„No, Puskás, milyen ajándékot szeretne?” Kérdezte Farkas Mihály Puskás Öcsitől 1953-ban, amikor a focista ötvenedik válogatottságát ünnepelte. Ő – visszaemlékezése szerint – szerényen válaszolt: „én másoknak szívesen kérek, de magamnak nem rendelek!”. A honvédelmi miniszter értékes ajándékokkal díjazta a válogatott futballista szerénységét. Tizenkétszemélyes ezüst evőeszközt és perzsaszőnyeget kapott a futball-legenda a Honvédtől a „svábhelyi ünnepségen”, amelyre a többi egyesület is meglepetésekkel készült.² Puskás Ferenc évtizedekkel később, az emigrációban így emlékezett a nagy hatalmú politikusra: „Farkas Mihály miniszter sokat foglalkozott a csapattal. Most miért szidjam, ha egyszer segített?”³

A pártvezetők és a futballisták szimbiózisa az elitnek a tömegekhez (pontosabban: a nyilvánossághoz és saját társadalmi szerepéhez) fűződő viszonyáról árulkodik. Az ötvenes években az uralom alapjának tekintett, de a rendszer ideológusai által elképzelt formájában bizonyosan nem létező munkásosztály, ipari munkásság volt az a „tömeg”, amelyhez a rendszer képviselőinek minduntalan viszonyulniuk kellett. A korabeli elit tagjai esetenként – saját társadalmi pozíciójuk, szerepük igazolása érdekében – megpróbálták átlépni és általában is láthatatlanná tenni az elitet a társadalom többi csoportjától elválasztó határokat. Ebben kapott kulcsszerepet a futball.

Minden rezsimnek elemi érdeke, hogy elfogadtassa magát, vagyis érzékeltesse, hogy fennmaradása az „alattvalók” érdeke. Még a diktatórikus rendszerek is törekednek a társadalmi legitimációra. A szocialista rendszerek uralmi viszonyairól számos elmélet született.⁴ A diktatúra legitimációja – a legelterjedtebb felfogás szerint – a rendszer megdönthetetlenségébe vetett hitre épült.⁵ Az állandónak látszó hatalmi viszonyok közt a hétköznapi emberek a változást csakis felülről várhatták. Erre építettek a mindenkor hatalmasok, amikor igyekeztek paternalista viszonyt kialakítani az „alattvalókkal”.⁶ E törekvés a legtöbb esetben összekapcsolódott a

¹ A pártvezetőknek a futballhoz fűződő viszonyát más szempontból elemeztem a korabeli uralmi elit kultúrájáról, életformájáról szóló monográfiámban: MAJTÉNYI, 2009a. 128–150.

² HÁMORI, 1982. 149.

³ HÁMORI, 1982. 148.

⁴ A legitimációs elméletek leggyakoribb hivatkozási alapja Max Weber uralomelmélete. WEBER, 1987. 221.; LÜDTKE, 1991. 9–15. A legitimáció fő funkciója a politikai hatalom stabilitásának a megteremtése, ugyanakkor az ennek eredményeképpen megszülető legitim hatalom (uralom) a vezető szempontjából – legalább valamelyest – korlátozott hatalmat jelent. BEETHAM, 1991. 39.

⁵ HOLLANDER, 1988. 135.

⁶ KORNAL, 1999. 93.

pártvezetők személyi kultuszával, a propagandában úgy látszott, hogy ők mintegy a társadalom felé gyakorolt kegyként ösztársadalmi ügyek intézését vállalják fel, egyszerűen: a társadalom működése szempontjából nélkülözhetetlenek. Magyarországon a foci a huszadik század elejétől számított ilyen kérdésnek, vagyis nemzeti ügynek. A hatalom és a futball szimbiózisa pedig az ötvenes évektől datálható; a hatalomba lépő kommunista politikusok ugyanis felismerték a futballban rejlő politikai lehetőségeket.

A háború után a magyar sport kérdése rögtön politikai kérdéssé vált. A Magyar Kommunista Párt (MKP) Titkársága 1945. március 7-ei ülésén döntött a munkás sportszövetség létrehozásáról. Végül az MKP, a Szociáldemokrata Párt (SZDP) és a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) bábáskodása mellett született meg a Munkás Sport Központ május végén. A baloldali pártok azt sulykolták az emberekbe, hogy a dolgozóknak az elkövetkezőkben több és jobb sportolási lehetőséget biztosítanak majd. 1945. április 24-én jelent meg a *Népsport* első száma, amelynek vezércikkében a szerkesztő így fogalmazott: „a Népsport a nép szolgálatában áll. A munkás szolgálatában, aki szabatázzsal, a gépek elrejtésével gáncsolta a fasiszta rablók »honmentését«, és a paraszt szolgálatában, akinek végre birtokába került a föld.”⁷ A háború után a szakszervezetek sportegyesületeket alakíthattak, így nemcsak Bányász, Vasutas vagy Vasas, hanem Dohányjövédéki, Házfelügyelői vagy Jogász klubok is megjelentek.⁸ A nemzeti bajnokságokban természetesen az előbbieket indulhattak, hiszen ezek jelképezték a munkásosztály hatalomátvételét.

Már a kezdet kezdetén is teljesen magától értetődő volt a kommunista párt korrifeusai számára, hogy népszerűségüket elsősorban nem a tömegsport, hanem az élsport támogatása révén növelhetik. A MKP sportprogramjában 1947-ben a *Szervezzük meg a tömegek sportját!* című fejezetet rögtön a *Támogassuk a minőségi sportot!* című traktátus követte, amelyben első pontként szerepelt az 1948-as londoni olimpiára készülő olimpikonok támogatása.⁹ A játékokon végül tíz aranyérmet szerző olimpiai csapatot Kádár János belügyminiszter fogadta a pályaudvaron.¹⁰

A sport szféráján belül a magyar futball olyan szimbolikus területnek számított, amelynek megszállásáért már az első békeévben háború robbant ki a pártok között. 1945-ben a kommunista Becslő József lett a Magyar Labdarúgók Szövetségének elnöke.¹¹ A többi párt is próbálta kihasználni a sport, kivált a futball népszerűségét, az Újpesti Torna Egylet így például kezdetben kiszagza érdekszférának számított.¹² 1946 júliusában Rákosi Mátyás javaslatára döntött az MKP vezetősége arról, hogy egy munkás sportegyesületet kiemelten támogatnak majd. Ez nem kevés pénzbe került a kommunista pártnak, hiszen ekkor tetőzött az infláció, és egy NB1-es labdarúgócsapat fenntartása – korabeli számítások szerint – havonta 60-70 gramm aranyfedezetet igényelt. Az MKP vezetői végül a Vasas mellett tették le az aranygarast. A Vasasnak ettől fogva folyamatos pénzügyi támogatást biztosítottak a kommunisták, és így voltaképpen bevásárolták magukat a vezetésbe. Ettől fogva

⁷ *Népsport*, 1945. április 24. 1.

⁸ KUTASSI, 1987. 124.

⁹ KUTASSI, 1987. 175-183.

¹⁰ KUTASSI, 1987. 150.

¹¹ KUTASSI, 1987. 33.

¹² KUTASSI, 1987. 74.

az ő neveik fémjelezték az egyesületet. Az MKP képviselőjében díszelnök lett Rákosi Mátyás, Rajk László, Gerő Ernő és Kossa István, az SZDP képviselőjében pedig Kis-házi Ödön, Pintér János, a fővédnököket (Vas Zoltánt, Farkas Mihályt) és az elnököt Kádár Jánost szintén az MKP adta.¹³ Később, az egypártrendszer kiépülése után, a kommunisták természetesen valamennyi egyesület vezetésére rátették a kezüket.

Az 1948-ra kiépülő új rendszer – legitimációja érdekében – megkísérelte átala-kítani, újrafogalmazni a sportegyesületekhez kötődő jelentéseket, társadalmi iden-titásokat. A futballpályán különböző szakmák, szakszervezetek csapatai (például a bányászok és a vasutasok), valamint a hatalmat megtestesítő erőszakos szervezetek focistái (a honvédség, a rendőrség és az államvédelem) csaptak össze.¹⁴ A bajnok-ságot rendre az utóbbiak nyerték. A látszat azt mutatta, hogy a munkásosztály a társadalom legfőbb szereplője, „vezető ereje”, és szilárd az őt „képviselő” állam hatalma. A futballhoz és az egyes csapatokhoz kapcsolt szimbolikus jelentéseket, lokális- és csoportidentitásokat azonban nem lehetett egyik napról a másikra meg-változtatni, sőt ezekhez még a rendszer korifeusainak is viszonyulniuk kellett vala-miképp.¹⁵ A különböző ágazati szakszervezetektől kölcsönzött elnevezések valójá-ban a nagymúltú honi klubok fedőnevei voltak csupán.

A hagyományoktól láthatóan a kommunista sportvezetők sem tudtak eltekinte-ni. A pártvezetők régi és új ideológiák vonzásában formálódó társadalmi identitá-sát is jellemzi az, hogy ki melyik csapat mellé állt. Münnich Ferenc, aki 1948 márci-usától 1950 januárjáig vezette az FTC-t, elnöki székfoglalójában a következőképpen fogalmazott: „Az FTC valósággal nemzeti intézmény Magyarországon. Vigyáznunk kell rá. Helyesen kell vezetnünk, építenünk, hogy valóban szilárd pillére lehessen a magyar népi demokrácia sportjának.”¹⁶ A nómenklatúra képviselői – akik 1948-tól foglaltak helyet az egyesületek elnökségében – sokszor kiestek felügyelő-ellenőrző szerepükből, a sportvezetői pozíció állandó lobbizásra készítette őket, így 1950-tól a Politikai Bi-zottság visszavonta őket a közélet eme színteréről.¹⁷ A párt felsőbb köreiből emellett úgy vélték, hogy a pártvezetők tekintélyét is rombolja az, ha a meccsek után a csapat vereségét az ő személyes kudarcukként értékelik a szurkolók.¹⁸

A funkcionáriusok továbbra is előszeretettel mutatkoztak együtt a méltán nép-szerű válogatott focistákkal. 1949-ben például a jó eredmények (győzelem az oszt-rákok, a bolgárok és a svédek ellen) jutalmaként a magyar labdarúgó válogatott ti-zenegy játékosa haladhatott át elsőként Gerő Ernő minisztert követve az újjáépített Lánchídon.¹⁹ Kétségtelen, hogy a korban a foci nagy mobilitási esélyeket kínált. A nép egyszerű fiaiból ünnepelt világsztárok lehettek, s a focisták – népmesei alakként –

¹³ KUTASSI, 1987. 94–95.

¹⁴ Az Országos Sporthivatal javaslata szerint „a Szovjetunió példája nyomán” kellett kialakítani „a sportegyesületek új rendszerét”. MOL M-KS 276. f. 54/116 ő.e.

¹⁵ HADAS–KARÁDY, 1995.

¹⁶ NAGY, 1987. 54.

¹⁷ Miként az ügyben készült feljegyzés megállapította: „Vezető elvtársaink nevével takarnak visszás dolgokat. Politikai Bizottságunk tagjainak a különböző fanatikus egyesületi drukker-táborokban történő sa-játjátékos osztályozása is végső fokon hátrányos Pártunk tekintélyére.” Hegyi Gyula leszögezte továbbá: „sokszor az érintett elvtársak személyiségét rossz irányban használják fel az egyesületek.” MOL M-KS 276. f. 54/85 ő.e.

¹⁸ FÖLDES, 1984. 269.

¹⁹ SEBES, 1981. 132.

saját példájukon keresztül a rendszer demokratikus voltát is jelképezték. Eszerint viszonyultak hozzájuk az uralmi elit tagjai, mint a király az egyszeri szegénylegényhez, aki – ha kiállja a próbát – a mese végére elnyeri lánya kezét meg a felekirályságát. És a mese sokszor valóság(os)nak tűnt. A legjobb focistáknak a diktatúra számos lehetőséget kínált a gazdagodásra: így volt, aki katonatisztté (Puskás Ferenc), volt, aki parlamenti képviselővé (Bozsik József) avanszált – külön járandóságért.

A legnagyobb és legáltalánosabb kedvezmény azonban az volt, hogy elnézték nekik a feketézést, a csempészt. Az államvédelemnek a válogatottról nyitott aktáiban az Aranycsapatéval szinte egybeforrt Kása Ferenc bécsi autókereskedő neve. Szepesi után ő volt a tizenharmadik játékos, aki később, amikor a pallost meglengették a játékosok feje felett, többekre szerencsétlenséget hozott. Kása Ferenc, az ötvenes években többek között az Aranycsapat focistáit, edzőjét, illetve a magyar művészvilágot látta el autókkal, gyakorlatilag ügynöki-eladói hálózatot működtetett Magyarországon. Az ötvenes, hatvanas években csak rokoni ajándékként lehetett gépkocsit behozni az országba, így annak, aki autót kapott – valójában vásárolt – Nyugatról, igazolnia kellett az ajándékozóval a rokonságát. Kása Ferenc nagy számban állította ki ezeket az ajándékozóleveleket.²⁰ Kapcsolatban volt budapesti autószerelőkkel, akik a magyarországi „márkaszervíz” feladatát látták el.²¹ Kása Ferenc nemcsak autókkal kereskedett, hanem segített a forint átváltásában is; futballistáink legnagyobb meccseiket a valutáért így Bécsben játszották le. A tehetséges és tehetős csempész vándormotívummá vált a belügyi aktákban, az Aranycsapattól a hatvanas évek kiválóságai is örökölték őt.²²

Focialista forradalom

Az egyéneknek az élsport lehetőséget kínált arra, hogy kitörjenek hétköznapi környezetükből, és a sportsikerek – a remények szerint – a „tömegekkel” is feledtetni tudták a hétköznapi gondokat. Érthető így az a széleskörű állami támogatás, amelyet a korszakban az élsport, kivált az 1954. évi világbajnokságon végül ezüstig jutó „Aranycsapat” kapott. Szabó Lőrinc *Veresség után* című versében a következőképp örökítette meg a magyar futball szimbolikus eredményeit a későbbi katartikus csalódás távlatából: „*A diadalát / már-már jelképeznek hitte a nemrég / hadvert nép (s vele talán a világ)*”.²³

A futball legitimációs jelentőségét érzékelteti, hogy Budapesten a fordulat éveit követően az első nagyobb szabású utcai megmozdulások éppen a berni döntő elvesztésének az estéjén robbantak ki. 1954. július 4-én az emberek felháborodása tüntetésbe torkollt; a pesti humor a tüntetést utóbb „focialista forradalomnak” keresztelte el.²⁴ Alighanem erősítették a rendszert – a terror légkörén túl – azok a hétköznapi

²⁰ 1966-ban feljelentő levelet postáztak Bécsből Magyarországra. A levélíró először a *Szabad Népek* (!) a Korvin Palotába (!) címezte a levelet, majd a hibát korrigálva a *Magyar Nemzet* és a *Népszabadság* „főszerkesztőségének” a Lenin körútra (a levelet előbb Horváth, majd Kovács Katiként írta alá), a feljelentőlevelet kisebb változtatásokkal megküldték a Belügyminisztériumnak is (itt más a kézírás). ÁBTL 3.2.4. K-2795 (Főfőzőr) 80–99.

²¹ ÁBTL 3.2.4. K-2795 (Főfőzőr) 81–82.

²² Jelentés, Bécs, 1966. május 5. ÁBTL 3.2.4. K-2795 (Főfőzőr) 69.

²³ Lásd jelen kötetben Fodor Péter tanulmányát. – *A szerk.*

²⁴ Ember Mária *A kis magyar „focialista forradalom”* című írásában összegzi a történeteket: EMBER, 2001.

kompromisszumok is, amelyek meghagyták az egyének mozgásterét: a lehetőséget arra, hogy saját akarataikat korlátozott keretek között, de érvényesíteni tudják.²⁵ A rendszernek elemi érdeke volt ugyanis, hogy a hétköznapiakban az „alattvalók” törekvései saját partikuláris érdekeik érvényesítésére szorítkozzanak. Az Aranycsapat veresége azonban egy csapásra érvénytelenítette ezeket az egyéni kompromisszumokat. A kudarc totális csalódottságot és tehetetlen dühöt váltott ki szinte az egész lakosságból, és amint az emberek az utcán egybegyűltek, csoportokba verődtek, tömeget formáltak, előtérbe kerültek a kollektív cselekvés formái. A tüntetők a felelősöket nemcsak a játékosokban keresték. A pesti utcán azt rebesgették, hogy a pártvezetők ötven Mercedest kaptak a német győzelem fejében (ekkor jelentek meg ugyanis a főváros utcáin az első Mercedes-Benz gépkocsik), mások vidéken tudni vélték, hogy Németország borsócombájnokat adott ellentételezéseként a magyar államnak.

A tüntetést útvonala és dinamikája is rokonítja a két évvel későbbi, az 1956-os forradalom alatti megmozdulásokkal. A tömeg a tüntetés csúcspontján elérte a tízezres létszámot, és a „Vesszen Puskás, vesszen Sebes!” szlogenen túl az emberek már az „Aki magyar, velünk tart!” jelszavát is skandálták. Három nap alatt összesen 472 embert állítottak elő, ám csak 11 esetben indult büntetőeljárás, a többség pénzbüntetést kapott. A letartóztatottak zöme – akárcsak később, 1956-ban – a korabeli kategóriák szerint munkás volt, amit a rendőri jelentések azzal enyhítettek, hogy a randalírozók lumpenek, huligánok, jampecok és fradisták. A hatalom számára kínos ügyet megpróbálták elhallgatni. A politikai vezetés farizeus módon leginkább a teljes pártirányítás alatt álló sajtót tette felelőssé, amiért a lakosságban indokolatlan várakozásokat keltett.²⁶

Az új elit ekkor szembesült először azzal, hogy uralma milyen törékeny is valójában, hiszen kidőlt a rendszer egyik tartóoszlopa. Miközben az utcán felháborodott szurkolók tüntettek, a csapat a kormánytagokkal vett részt egy protokoll-ebéden. A szakvezető, Sebes Gusztáv itt szerzett tudomást a tüntetésekről, amikor Piros László belügyminiszter odafordult hozzá, és megkérdezte: „Izgulsz? Ne félj. Megvédjük és megvédjük a lakást.”²⁷ Jellemző, hogy az elit tagjai ebben a helyzetben miképp viselkedtek. Bár a csapatot biztosították további jóindulatukról, a rendszer vezetői közül nyilvánosan senki sem állt ki a focisták mellett, viszont a vereség után megindult össznépi bűnbakkeresést megpróbálták befolyásolni. Sebes Gusztáv visszaemlékezése szerint azzal próbálták ráirányítani az emberek haragját, hogy a sajtó azt terjesztette el, Tóth Mihály a veje, és emiatt játszatta a döntőben (Sebes lánya tizenegy éves volt ekkor).

²⁵ A mindannapok történetírásában az „Eigen-sinn” fogalmával jellemzik a szerzők a hétköznapi emberek cselekvési lehetőségeit. A fogalom önfejűségként fordítható le, és valamiféle autonómiát jelent, de nem a szabad ember szabad akaratát, hanem a lehetőségekhez alkalmazkodni képes állampolgárét. Az egyéni érdekek, cselekedetek, az önfejűség formáinak ábrázolása tette kézzelfoghatóvá azt a német történetírásban, hogy a politika olykor nem a saját valóságában, hanem a hétköznapi világában mutatkozott meg a kortársak számára, s hogy az egyének tetteit elsősorban saját céljaik vezérelték. Az egyének önfejűségének hangsúlyozása rendszermagyarázó séma a német társadalomtörténet-írásban, magyarázza azt is, hogy a diktatórikus rendszer képviselői miképp tudták uralmukat kiépíteni és tartósan fenntartani. MAJTÉNYI, 2005. 222–234.

²⁶ MAJTÉNYI, 2009b.

²⁷ A válogatott elé kiküldött fogadóbizottságot Vas Zoltán vezette. Sebes Gusztáv visszaemlékezése szerint tőle tudta meg: azzal a hamis hírrel irányították rá a népharagot, hogy Tóth Mihály a veje, és ezért játszatta a döntőben. SEBES, 1981. 267–269. E konspiráció a jelek szerint sikeres volt.

A szurkolók még sokáig nem bocsátottak meg a csapatnak (sem). A pályára kikocogó Puskást gyakran gúnyos „világbajnok” kiáltások fogadták, Sebes Gusztávnak sem felejtették el a vélt taktikai hibákat: „sógor, koma, retyerutya – odalett az aranykupa” – szólt a lelátói rigmus (alaptalanul).²⁸

A pártvezetők is mind kritikusan léptek fel a csapattal szemben. Egy, a Központi Vezetőség asztalára került jelentés elítélte a focisták életmódját, és kifogásolta a csempészügyleteket: „a sok külföldi mérkőzés – ami szükséges és helyes – módot adott játékosainknak, hogy a külföldi alvilággal kerüljenek összeköttetésbe. Kapcsolatuk súlyosságára jellemző, hogy egyes játékosok sokszázezer forinttal vagy schillinggel vannak eladósodva.” Példaként Bozsik József esetét hozták fel. Amikor ugyanis 1955 decemberében a Vörös Lobogó hazatérőben volt Franciaországból (Bozsik a Honvéd labdarúgójaként tarthatott a csapattal), Bécsben egy jól ismert nepper, Schwarz várta a csapatot, és „a csapat előtt harsány hangon ordította, ha Bozsik nem adja meg a 300 000 forintos tartozását, letartóztatattja, ha még egyszer külföldre jön.”²⁹ Az esetet követően vizsgálat indult, és Bozsik Józsefet le akarták mondani az országgyűlési képviselőségről, hogy felelősségre vonhassák. Ezt kérte a legfőbb ügyész,³⁰ és Egri Gyula, az MDP KV titkára is ezt javasolta a Titkárságnak.³¹ Gerő Ernő azonban egy rövid kézzel írt feljegyzésben a fedezet védelmére kelt: „megérdemelné, de politikailag nem időszerű most.”³² A közelgő olimpia előtt feltehetően a pártvezetők sem akarták a csapatot meggyöngíteni, és vállalni egy esetleges kudarc kockázatát. Végül Bata István vezéreztetéses, honvédelmi miniszter és Hazai Jenő vezérőrnagy, a Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnökségének a parancsnoka levelet írt a Központi Vezetőségnek, amelyben kiállt a válogatott csapat játékosai és edzője mellett.³³ Ők pozíciójuknál fogva is pártfogolták a Honvédot, s a minisztérium csapatára épülő nemzeti tizenegyet.

Bár a válogatott még a berni döntő után is kapott egy-két pofont, a legnívósabb amatőr és álamatőr seregszemlére, az 1956-os melbourne-i olimpiára a sportvezetők még a nemzeti nagyság biztos tudatában készülhettek. Egy OTSB³⁴ feljegyzés, amely a Politikai Bizottság prominenseinek készült, például úgy rangsorolta a leendő ellenfeleket, hogy azt vette sorra, melyik magyarországi bajnokságba férnének be. Az értékelés szerint Anglia az NB II, az USA és Ausztrália a Budapest I. osztály, Vietnam a megyei bajnokság színvonalát képviseli, Németország esetében pedig úgy látták, hogy megüti az NB I második felének szintjét. (Bulgária és Törökország válogatottja viszont – szerintük – megfelelt a nemzeti bajnokság mércéjének. A Szovjetunió és Jugoszlávia csapatát feltehetően politikai okok miatt nem minősí-

²⁸ RÓNAY, 1993. 93.

²⁹ Az MDP Adminisztratív Osztályának jelentése a Központi Vezetőség 1954. decemberi sporttal kapcsolatos határozatának végrehajtásáról. (1956. június 13.) MOL M-KS 276. f. 69/50. ő.e.

³⁰ A Legfőbb Ügyészség előterjesztése az MDP Központi Vezetősége Titkárságának. MOL M-KS 276. f. 69/50. ő.e.

³¹ Egri Gyula előterjesztése a Titkárságnak. (1956. július 23.) MOL M-KS 276. f. 69/50. ő.e.

³² Ehhez hozzátette még: „Igen komoly figyelmeztetésben kell részesíteni.” (Ami a jelek szerint pusztán szóbeli megrovást jelentett.) Gerő Ernő feljegyzése (1956. július 25.) MOL M-KS 276. f. 69/50. ő.e.

³³ Egri Gyulának, az MDP KV titkárának címzett levelükben (1956. június 18.) ellentámadásba mentek át, és azt is kérték, hogy egy bizottság vizsgálja meg az OTSB (Országos Testnevelési és Sportbizottság) munkáját. MOL M-KS 276. f. 69/50. ő.e.

³⁴ Országos Testnevelési és Sportbizottság.

tették.)³⁵ Az olimpiai labdarúgó tornát végül a Szovjetunió nyerte meg Jugoszlávia, Bulgária és India előtt. Az igazi esélyes, Magyarország visszalépett. (Németország már az első fordulóban összekerült a Szovjetunióval és vereséget szenvedett.) A várva várt revans, amely a pártvezetés szempontjából a közvélemény megnyugtatót szolgálta volna, így elmaradt.

A legkisebb fiú története

A verhetetlen tizenegy, amelyet a rendszer felnevelt és a sajátjának gondolt, 1956-ban végképp felbomlott és szétszéledt a világban. Nem hozott többé dicsőséget az országnak és a rendszernek. A legendás játékosok többsége 1956 októberében Bilbaóba Bajnokcsapatok Európa Kupája mérkőzésre, majd dél-amerikai túrára utazott a Budapesti Honvéd csapatával, és onnan már nem tért vissza. A csapat körül ekkor ismét megjelent a két nyugati kapcsolat, a két bécsi csempész, Kása Ferenc és Schwarz. (Jellemző, hogy Schwarz az aktákban mindig csak vezetéknevével bukkan fel; ő a futballisták és a hatóságok szemében is a feketézés beszélő nevet viselő, szimbolikus – személyiség és tulajdonságok nélküli – alakjává válhatott.) Amikor a Honvéd Spanyolországban túrázott, Schwarz felkereste a focistákat, és felajánlotta nekik, hogy áthozza a határon feleségeiket.³⁶

Egyszer már megidéztek a népmesék világát, és úgy tűnik, a rezsim gyermekeinek, a válogatott emblematikus játékosainak sorsa is rokonítható a szerencsét próbáló három fiúéval. A szerteágazó történetekben közülük csak a legkisebbik tér haza, hogy meghálálja szülei gondoskodását. A népmese egy kollektív alkotásforma, amely számos szállal kapcsolódik a társadalomhoz, annak világképéhez, hiedelemvilághoz. Jellemző, hogy a legkisebb fiút útja során többnyire olyan támogatók segítik, akik csodákra képesek, és segítik őt abban, hogy a lehetetlennek látszó feladatokat is megoldja. Ez az a kerettörténet, amely segít most feleleveníteni a futballistasorsokat.

Czibor Zoltán volt az egyetlen az aranycsapatból, aki 1956-ban részt vett a fegyveres harcokban. (Pontosabban napokig fegyverrel felszerelve járta várost, és kapcsolatba került a Széna téri felkelőkkel is.) Czibor volt állítólag a rezsim ellenzőinek kedvenc játékosa.³⁷ Az Aranycsapat legendája az egyik legbalhésabb focistának számított. Egyszer például az Emkében került összetűzésbe néhány vendéggel, amiből rendőrségi ügy lett, ám végül Puskás Ferenc Farkas Mihálynál elsimította az ügyet.³⁸ A belügyesek értesülései szerint a forradalom napjaiban a Honvédelmi Minisztérium Ezredes utcai garázsának parancsnokát Czibor géppisztollyal kergette el az épületből, és a minisztérium gépkocsijait átadta a forradalmároknak.³⁹ Czibor Zoltán később úgy emlékezett, hogy akkor jutott fegyverhez, amikor kocsival be ment munkahelyére a HM garázsába tankolni (ekkor már a Honvéd futballistája

³⁵ Az OTSB elnökének jelentése az olimpiai labdarúgó döntőbe bekerülő csapatok játékeréről. (1956. augusztus 16.) MOL M-KS 276. f. 69/50. ó.e.

³⁶ ÁBTL 3.1.5. O 11912 „Vándor” 18.

³⁷ KASZA, 2004. 53.

³⁸ SZÖLLŐSI, 1997. 128–130.

³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11911 „Vasutas” 16.

volt), és ott az egyik kollégájától kért egy pisztolyt meg két doboz lőszer.⁴⁰ Október 30-án a futballista elindult a Honvéddal a híres dél-amerikai túrára, amelyről alig néhány játékos tért csak haza. Másokkal együtt Czibor Zoltán is kint maradt. Az AS Romához utazott, ahol előszerződést kapott, a szigorú átigazolási szabályok miatt azonban hamarosan új csapatot kellett keresnie.⁴¹ A hírszerzés ebben az időben úgy tetszik, nem rendelkezett túl jó külföldi kapcsolatokkal, mert bár a fél világ tudta, hogy a rongylábú csatár már a Barcelonánál edz, a róla (megfigyeléséről) hozott 1958. májusi határozatban az szerepelt, hogy Olaszországban él, és az egyik ottani klubcsapatba szerződött.⁴²

Erdélyi Jenő államvédelmi hadnagy, a BHSE (Budapesti Honvéd Sportegyesület) elhárítótisztje⁴³ a hírszerzés parancsára 1958-ban jellemezte Czibort.⁴⁴ Bár általában nem sok hitelt adhatunk Erdélyi megállapításainak, mégis tanulságos lehet a jellemzése, hiszen hősről közelről ismerte. Bepillantást enged emellett abba a bohém világba, amelyet színészek, sportolók alakítottak ki maguk körül az ötvenes évek látszólag barátságatlan körülményei közt. Czibor Zoltán szabadidejét többnyire az Operettszínház tagjaival töltötte. Elsősorban művészek vásároltak Czibor csempészáruiból is. (A futballistának emellett kiterjedt kapcsolatai voltak az itthoni nepperekkel, a többi hazahozott árut ők értékesítették.) Általában az Operett Presszóban és a Művész Clubban találkozott művészbarátaival; ez a két hely volt Czibor törzshelye. A focista egy Tatraplan típusú gépkocsival járt. Erdélyi Jenő arról is beszámolt feletteseinek, hogy Czibor Zoltán átvette színész barátainak a szokásait, karikírozta, parodizálta őket, és nagy viccesélő hírében állt. A jelentés szerint *„Legkedveltebb szavajárása a »nix komplett« volt, ezzel azt fejezte ki, akivel beszélt, az (!) felé, hogy hülye. Másik ilyen szavajárása egy drasztikus szó volt, bárkiről beszéltek előtte, vagy neki, mindig az volt a válasza, hogy »szopjon le«”. Baráti környezete csak Gonosz-nak hívta. A leírás szerint Czibor szerette „a pénzt mutogatni és nagyvonalúskodni, gyakran szétszórta több ezer Ft-ot a földön és valamelyik barátjával szedette azt össze, amiért az kapott egy százast.”⁴⁵*

Bár a szöveg állambiztonsági megrendelésre és az ott szokásos tartalmi és stílári elvárásoknak megfelelően készült, a leírás életszerűsége miatt feltehető, hogy Czibor Zoltán az ötvenes éveknek ebben az elzárt világában valóban magára vette a bohém társasági ember, a szocialista dandy szerepét. Az ötvenes években néhány társasági arslán viselkedett és élt így tudatosan, mintha tudomást sem vett volna a diktatúra létéről. Jelentős részük polgári közegekből érkezett. A legendás balszélső, a komáromi vasutas fia a rendszertől kapta azt a lehetőséget, hogy részese lehetett ennek a miliónek. Az államvédelmi jelentések megmutatják azonban, már pusztán létükkel is, hogy ez a világ korántsem volt olyan szabad és független, mint amilyennek első pillantásra tűnhet. E bohém társaság tagjait is megfigyelték. A történet epilógusa az, hogy Czibor Zoltánnak a pártvezetés soha nem bocsátotta meg „hűtlenségét”, csak a rendszerváltás után térhetett vissza Magyarországra.

⁴⁰ CZIBOR, 1998. 37–39.

⁴¹ ÁBTL 1.5. O 11912 „Vándor” 13.

⁴² Határozat, Budapest, 1958. május 13. ÁBTL 3.1.5. O-11911 „Vasutas” 6.

⁴³ ÁBTL 3.1.1. B-91315 „Eperjesi”

⁴⁴ Jelentés. Budapest, 1959. szeptember 21. ÁBTL 3.1.5. O-11911 „Vasutas” 7–8.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11911 „Vasutas” 13–14.

Puskás Ferenc, az Aranycsapat legendás játékosa sem tért haza a dél-amerikai túráról; 1958-tól 1967-ig a Real Madridban futballozott. Ellene az állambiztonság hazaárulás vádjával indított eljárást, és „Vándor” néven nyitottak róla dossziét. (Aktáját 1958. május 20-án nyitották meg és 1972. június 26-án zárták le.)⁴⁶ Erdélyi Jenő a belügyi dokumentumok tanúsága szerint vele is levelezett.⁴⁷ „Kedves Öcsikémnek” szólította őt, amit a száguldó őrnagy a „kedves Jenőkém” megszólítással viszonozott. A nemzeti tizenegy örökös tízesének, Puskás Ferencnek a papírra vetett szavai jól jellemzik az akkori magyarországi és a nyugati világ közötti távolságot: *„Most pedig én következem, mit is írjak, már az előbb említettem, hogy jól érzem magam, igaz, néha-néha hiányzanak a régi jó haverok, na de hiába ezen segíteni nem tudunk, azért honvágyam még nem volt. Ez lehet, hogy azért van, mert van dohányom és nyugodtan élek, azt csinállok, amit éppen akarok, senki nem szól érte. Igaz, hogy a dohányért meg kell melóznia, itt egészen más focit játszanak, mint mi nálunk, na nem kell félreérteni, nem jobbat, hanem sokkal gyengébbet, de viszont annál többet kell szaladni, persze ez csupán megszokás kérdése volt az én részemről, igaz, hogy az első pár hét igen nehéz volt, de a kezdet mindig nehéz, utána megszokja az ember, mint kutya a verést.”*⁴⁸ A kemény munka és a sok „szaladás” ugyanakkor tisztább viszonyokat is eredményezett a foci körül: *„itt minden nyugodt, nem kell semmi link dologgal foglalkozni, szépen meg lehet keresni a pénzcsekkét és nem kell attól rettegni, hogy ha csengetnek, na már megint ki bukott le, és mivel bukott le.”*⁴⁹

Jellemző az itthon maradt játékosok sorsa is. Bozsi József a csapat egyik emblemikus egyénisége volt. A forradalom után itthon maradt, és Puskás távozásával ő lett a futballpályán és a pályán kívül is a vezér. Rosszul indult számára a Kádár-rendszer, mert ezúttal – 1957-ben – valóban kizárták a parlamenti képviselők sorából. Az okokat csak találgatni lehet, talán úgy vélték, hogy túlságosan is elkötelezte magát a Rákosi-rezsim mellett. A futballpályán azonban ismét felépítette magát, és a Puskás mellett halkszavúnak ható középpályás lassan kilépett a világhírű szélső árnyékából. 1958-ban újra világbajnokságon vett részt a jobbfedezet, de előrébb lépett, ezúttal már a csatársorban vetették be. 1962-ben – harminchét évesen – búcsúzott el a válogatottól. Előbb a Honvéd labdarúgó szakosztályának lett az elnöke, majd az egész klubnak. Híres volt és előkelő helynek számított a Kígyó utcai Bozsi butik, amelyet ő és a családja működtetett. A népszerű focistáknak jutalmul, miután visszavonultak, a Kádár-rendszer sokszor az erősödő magánszférában – gebinesként⁵⁰ – kínált lehetőséget a gazdagodásra.

1964-ben a belügyi szervek letartóztatták Benkő Matthias (Mátyás) bécsi kereskedőt deviza-bűncselekmény miatt (ő gyakorlatilag Kása Ferenc üzlettársaként működött, így jó kapcsolatot épített ki a hatvanas évek magyar futballistáival), és a

⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11912 „Vándor”

⁴⁷ Puskás először 1959. június 17-ei keltezésű levelében válaszolt Erdélyi Jenőnek, majd 1959. szeptember 24-én. ÁBTL 1.5. O 11912 „Vándor” 54-58., 59-61.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O 11912 „Vándor” 55.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O 11912 „Vándor” 54.

⁵⁰ A gebin kifejezés feltehetőleg a német *Gewinn* szóból ered, amely magyarul többek között nyereséget jelent. Magyarországon 1957-től voltak úgynevezett szabadkasszás boltok, amelyek működésének lényege az volt, hogy a vállalat lemondott a közvetlen ellenőrzésről, és csak az összforgalmat figyelte. A gebines megválgothatta munkatársait is, és mint egy igazi vállalkozó bevonhatta az üzlet vezetésébe családtagjait is. TAMÁS, 1997. 50.

szálak Bozsik Józsefhez vezettek. Benkő Mátyás Bozsik mellett Tichy Lajossal volt még szoros kapcsolatban. Részükre több alkalommal csempészett be különböző luxuscikkeket az országba, illetve váltott be forintot schillingre. A belügyeseknek szemet szűrt Bozsik jó anyagi helyzete, az abban az évben épített Ménesi úti villa, a balatoni nyaraló és a Peugeot gépkocsi. Megvizsgálták így a Kígyó utcai butik gyanús árubeszerzéseit, és felfigyeltek arra, hogy a bécsi üzletfelek mellett Bozsik József továbbra is kapcsolatot tartott Puskás Ferencsel. A sport- és üzletvezető valómása szerint Puskás korábbi tartozása fejében adott neki időről időre valutát, valószínűleg azonban ő is részese maradt a Magyarországot a Nyugattal összekötő kereskedelmi hálózatnak. Az ügyben csupán Benkő Mátyást ítélték el, Bozsik József büntetését három évre felfüggesztették.⁵¹ A rendszer Bozsikot is elfelejtette, a magyar futballnak új idolkái lettek. A három focista közül végül – mint látni fogjuk – mégis Puskás lett az, aki a leginkább el tudta végezni a reá rótt feladatot.

Kádár és a foci

Kádár János a forradalom leverése után fokozatosan szilárdította meg a hatalmát. 1957. március közepén egyfordulós pontvadászatot indítottak, amelyet az első titkár kedvenc csapata a Vasas nyert meg.⁵² Kádár, aki nagy futballszurkoló hírében állt, személyesen is nagy figyelmet fordított a válogatottra. Szepesi György az 1958-as világbajnokság után állítólag közbenjárt az első titkárnál annak érdekében, hogy ismét Sebes Gusztávot nevezzék ki a válogatott élére. Kádár azonban tartott attól, hogy egy vereség után ismét tüntetések lehetnek.⁵³

Az első titkár rendre feltűnt a focimeccseken, és sohasem rejtette véka alá, hogy ő hű maradt a gyökereihez, és továbbra is egy „munkáscsapatnak”, a Vasasnak szurkol. Szimbolikus gesztus volt a kádári hatalom részéről, hogy a Ferencváros és az MTK 1957-ben visszakapta a régi nevét. Amikor végül, 1963-ban – örökkévalóságnak ható tizennégy év után – a Fradi ismét bajnokságot nyerhetett, szurkolói a futball-legendárium szerint boldog mámorukban az első titkár nevét skandálták: „Bajnok lett a Ferencváros / fasza gyerek Kádár János”.⁵⁴ Magyarországon 1956 után a Honvéd győzelmeivel fémmjelzett évek után látszólag új korszak vette kezdetét a fociban, amikor Kádár János és a Vasas labdarúgói léptek a reflektorfénybe. A valódi korszakhatár a futballban azonban későbbre tehető. A magyar labdarúgás máig megállíthatatlan zuhanása, Marseille-jel kezdődött. 1969. december 3-án rendezték meg semleges pályán a rossz emléké helyosztót (a tét ekkor még az volt, hogy a magyar válogatott bekerül-e a világ 16 legjobb csapata közé).⁵⁵ A csehszlovákok egy tragikus emléké 1:4-gyel gázoltak át a magyar csapaton. A mindinkább érzékelhető hanyatlás megváltoztatta a pártvezetők legitimációs stratégiáit. A magyar futball megreformálásának, megváltásának kérdése

⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-149869 12–118.

⁵² RÓNAY, 1993. 108.

⁵³ KÖ, 1997. 319–321.

⁵⁴ HADAS–KARÁDY, 1995. 104.

⁵⁵ RÓNAY, 1993. 165.

visszatérő témája lett a különböző párttestületek üléseinek.⁵⁶ A pártvezetés időről-időre meghirdette, hogy rendet tesz a magyar futballéletben.

Jellemző epizódja a magyar foci Kádár-kori történetének Puskás Ferenc hazatérése. Puskást a szurkolók annak idején a rendszer kegyeltjének tartották, ám miután emigrált, fokozatosan legendás alakká vált a köz emlékezetében, s nemcsak a cselei vagy az életerős ballabas lövései miatt, hanem mert a róla szóló történetekben olyan emberként lépett a színre, aki a magyar nép természetét, akaratát fejezte ki a maga sajátos modorában – akkor is, amikor a hatalmasokkal érintkezett, és akkor is, amikor szembeszállt velük. A nyolcvanas években például ez a vicc járta Pest utcáin: „*Miért volt jó a magyar foci 1956-ban? – Mert minden sarkon egy Puskás Öcsi állt.*”

Kádár János rendszere sokáig halogatta az Aranycsapat 1956-ban külföldre távozott játékosainak a rehabilitálását. A rendszer legitimitációja múltott ugyanis 1956 megítélésén. Az Aranycsapat nimbusza azonban az idő múlásával – ahogy megritkultak, majd teljesen elmaradtak a focisikerek – egyre erősödött. 1981-ben végül Puskás Ferenc hazalátogathatott. A legendás balösszekötő Magyarországra érkezett, és az angol válogatott elleni meccset megelőző gálamérkőzésen ismét pályára lépett nemzeti színekben. A mérkőzés végén, amikor a csapat odavonult a dísztribün elé, ahol a pártvezetők és a kormánytagok foglaltak helyet, Puskás – miként az egykorú felvételeken látható – meghajolt Kádár János előtt, és az első titkár a gesztust főhajtással viszonzta. A közönség úgy láthatta, hogy a legkedvesebb fiú hazatért/megtért. (A találkozó üzenete kétségkívül ez volt, ám torzít a hatalmasok által sugallt kép, hiszen Puskás Ferenc igazi hazatérésére még a rendszerváltásig várni kellett.)

Kádár János nem bizonyult elődeihez fogható sportmenedzsernek, a hatalom legitimálásában a focinak azonban továbbra is volt szerepe. Olyan területnek látszott, ahol szükség van arra, hogy az állam közbelépjen, és rendet tegyen, mert különben az ország nem számíthat eredményekre. A társadalmi konszolidáció volt a rendszer legfőbb üzenete, és képviselői a futballpályák környékén is ennek szellemében tevékenykedtek. A megváltás azonban egyre távolibbnak látszott. Németh Miklós, a rendszerváltás időszakának miniszterelnöke, új stílust próbált képviselni a lelátókon is. Az 1989 januárjában először megjelenő *Sport Plusz*nak – így nyilatkozott: „Az egy más kérdés, hogy a korábbi pártvezetők, politikai bizottsági tagok jelentős hányada a Vasasnak szurkolt, látogatta vagy ma is látogatja mérkőzéseit. Ettől azonban a Vasas még nem a párt csapata. Én például gyerekkorom óta Ferencváros szurkoló vagyok, de Isten őrizz azt mondani, hogy mostantól a Ferencváros a kormány csapata.”⁵⁷ A piros-kék korszakot stílszerűen egy zöld-fehér kormányfő búcsúztatta.

⁵⁶ 1974-ben például az Országos Testnevelési és Sporthivatal (OTSH) készített tervezetet az MSZMP Titkársága számára, mely a bajok okait kereste, s egyben gyógyírt is kínált azokra. A Titkárság határozatát utóbb eljuttatták a Rádióknak, a Televízióknak, és később nyilvános tanácskozást is rendeztek róla. A válogatott és a klubok „eredményeit a közvélemény nagy figyelemmel kísérte”, ezért a pártvezetés számára úgy tűnhetett, hogy határozott fellépésük a párt iránti „bizalmat” is erősítheti. MOL M-KS 288. f. 7/445. ő. e.

⁵⁷ Németh Miklós ehhez még hozzáfűzte: „Azzal sem értek egyet, hogy a MÉM csapata a Ferencváros, vagy a HM-é a Budapesti Honvéd, a BM-é pedig az Újpesti Dózsa.” Szavai érzékeltetik, hogy az állam ekkor már igyekezett megszabadulni a nemzetközi szinten szinte semmit sem produkáló, a rendszerre kevés dicsőséget hozó, viszont igencsak költséges futballkluboktól. – A miniszterelnököknek is megvan a véleménye. Gyárfás Tamás interjúja Németh Miklóssal. *Sport Plusz*, 1989. január 1. I. évf. 1. sz. 5.

Ha belenézünk a magyar futballmúlt kaleidoszkópjába, nemcsak mozgást, cseleket, beadásokat, lövéseket látunk, hanem mozdulatlanságot is: hiába változnak a képek, győztes és elvesztett csaták, mindig vannak nézők, és a lelátókon rendre megjelennek a politikusok is. A stadionokban és a társadalomban a hatalmat képviselik, és azt remélik, hogy az állandóságot.

Felhasznált irodalom és rövidítések

- MOL** Magyar Országos Levéltár
 M-KS 276. f. 54/85 ő.e. MDP Központi szervei, Titkárság iratai
 M-KS 276. f. 54/116 ő.e. MDP Központi szervei, Titkárság iratai
 M-KS 276. f. 69/50. ő.e. MDP Központi Szervei, Adminisztratív Osztály iratai
 M-KS 288. f. 7/445. ő. e. MSZMP Központi szervei, Titkárság iratai
- ÁBTL** Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
 ÁBTL 3.2.4. K-2795 (Főfőzőr) Kutató dossziék (K-dossziék)
 ÁBTL 3.1.5. O 11912 „Vándor” Operatív dossziék (O-dossziék)
 ÁBTL 3.1.5. O-11911 „Vasutas” 16. Operatív dossziék (O-dossziék)
 ÁBTL 3.1.1. B-91315 „Eperjesi” Beszervezési dossziék (B-dossziék)
 ÁBTL 3.1.9. V-149869 12-118. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)
- BEETHAM**
 1991 BEETHAM, David: *The Legitimation of Power*. London, Macmillan, 1991.
- CZIBOR**
 1998 CZIBOR Zoltán: A forradalomban. *Kortárs*, 42. (1998) 10. sz. 34–40.
- EMBER**
 2001 EMBER Mária: A kis magyar „focialista forradalom”. *Eső*, 4. (2001) 1. sz. 40–45.
- FÖLDES**
 1984 FÖLDES László: *A második vonalban*. Budapest, Kossuth, 1984.
- HADAS – KARÁDY**
 1995 HADAS Miklós – KARÁDY Viktor: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történelmi vizsgálatához. *Replika*, 6. (1995) 17–18. sz. 89–121.
- HÁMORI**
 1982 HÁMORI Tibor: *Puskás. Legenda és valóság*. Budapest, Sportpropaganda, 1982².
- HOLLANDER**
 1988 HOLLANDER, Paul: *The Many Faces of Socialism*. New Jersey, Transaction, 1988².
- KASZA**
 2004 KASZA, Peter: *Amikor a futball történelmet ír. A berni csoda*. Budapest, Alexandra, 2004.
- KORNAI**
 1999 KORNAI János: Hatalom és ideológia. In: *Magyarország társadalomtörténete. (1945–1989)*. I. kötet. Szerk.: FOKASZ Nikosz – ÖRKÉNY Antal. Budapest, Új Mandátum, 1999. 76–96.

KÓ

- 1997 KÓ András: *Szemétből mentett dicsőségünk. Volt egyszer egy Aranycsapat.* Budapest, Magyar Könyvklub, 1997.

KUTASSI

- 1987 KUTASSI László: *A Magyar Kommunista Párt sportpolitikája, 1944–1948.* Kossuth, Budapest, 1987.

LÜDTKE

- 1991 LÜDTKE, Alf: Einleitung. Herrschaft als soziale Praxis. In: *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozialanthropologische Studien.* Hg.: LÜDTKE, Alf – LINDENBERGER, Thomas. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1991. (*Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 91.*) 9–63.

MAJTÉNYI

- 2005 MAJTÉNYI György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon 1945 után.* Budapest, Gondolat – MOL, 2005.
- 2009a MAJTÉNYI György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban.* Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009.
- 2009b MAJTÉNYI György: *Focialista forradalom.* *Kritika*, 38. (2009) 12. sz. 25–27.

NAGY

- 1987 NAGY Béla: *Ki kicsoda a Ferencvárosi Torna Club történetében?* Budapest, FTC, 1987.

RÓNAY

- 1993 RÓNAY Tamás: *A magyar foci legendája.* Budapest, Múzsák, 1993.

SEBES

- 1981 Sebes Gusztáv: *Örömök és csalódások. Egy sportvezető emlékei.* Budapest, Gondolat, 1981.

SZÖLLŐSI

- 1997 SZÖLLŐSI György: *Czibor: dribli az égig.* Sárbogárd, Print City, 1997.

TAMÁS

- 1997 TAMÁS Ervin: *A Gebin története.* *História*, 29. (1997) 9–10. sz. 50–53.

WEBER

- 1987 WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai.* 1. Ford.: Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1987.

Fodor Péter

Újrajátszás

A berni döntő magyar irodalmi emlékezetéről¹

„Kedves Hallgatóim, higgyék el, nagyon nehezemre esik bármit is mondani. Nem találok a szavakat.”

Szepesi György

A SPORT KULTÚRATUDOMÁNYI MEGKÖZELÍTÉSÉRE vállalkozó munkák az elmúlt bő két évtizedben egyre több figyelmet fordítanak esemény, közvetítettség és emlékezet viszonyrendszerének vizsgálatára. A látványsportok és a tömeg-médiák *„mennyben kötött frigye”*² nem csupán e házasság hosszú életű és sikeres voltában anyagilag érdekelt szereplők számára vált fontossá, de azon kutatói tekintet is szükségképpen releváns témakörnek találja, mely szerint sem a tömegmédiák működésének leírása nem lehet sikeres a sport vizsgálata nélkül, sem a modern sport alakulástörténete nem érthető meg, ha a médiumokkal való interakciójáról megfeledkezünk. Természetesen más következtetésekre jut az, aki például az olimpiai játékok televíziós közvetítési díjai drámai emelkedésének gazdasági okaira és sporttörténeti hatásaira figyelmeztet, mint az, aki a test praktikus (tehát nem fogalmi) tudásának kulturálisan és (egyre inkább) esztétikailag (is) kódolt kompetitív színreviteleként tekint a sporteseményre – ugyanakkor mindkét megközelítésmód módszertani alapvetésként számol azzal, hogy a sport a mások számára való megmutatkozás mediálisan lehetővé tett mozzanatától elkülönítve aligha vizsgálható. Miközben az amerikai tudományos diskurzus a *„mediasport”* neologizmusával s a neki szánt terjedelmes kötetekkel bizonyítja ennek az interdiszciplináris (mert sport-, társadalom-, közgazdaság- és médiatudományi megfontolásokat egyaránt hasznosító) kutatásnak az életképességét,³ addig Gunter Gebauer, Matias Martínez vagy Michael Ott írásaiban⁴ egyebek mellett az irodalomtudományi (leginkább narratológiai, retorikai, szemiotikai) és bölcséleti fogalomrendszer teszi lehetővé azoknak a finom elemzéseknek a megszületését, melyek a sportesemény kultúratudományi „olvashatóságát” tanúsítják.

A médiumok természetesen nemcsak a történések eseménnyé való (át)formálásában és disztributálásában vesznek részt, de azok emlékezetét is alakítják. Arra, hogy ez a sport esetében mennyire központi dilemmává válik a róla való reflektált beszéd diszkurzív kereteinek kijelölésekor (nevezetesen, hogy milyen mediális tapasztalatról is van szó akkor, amikor egy mérkőzés valóságáról beszélünk), igen

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta.

² CASHMORE, 2005. 319–349.

³ Lásd például WENNER, 1998.; RANEY–BRYANT, 2006.

⁴ Például GEBAUER, 2006.; MARTÍNEZ, 2002.; OTT, 2001.

tanulságos példát szolgáltat Hans Ulrich Gumbrecht *In Praise of Athletic Beauty* című munkája. Miközben ugyanis az egykor irodalomtörténészként indult Gumbrecht a sport által szerzett tapasztalatok érzékeléselvű megközelítésére törekedvén olykor hajlamos totalizáló módon kezelni a sport jelenlét-termelő, a közvetlen testi-szenzuális bevonódásra alkalmat adó praxisát, említett könyvének személyes hangú bevezetőjében, melyben a sporttal való találkozás gyermekkori alkalmaira tekint vissza, mindig akkurátus pontossággal írja le, hogy milyen médiumon keresztül került kapcsolatba az adott eseménnyel, vagy a stadion mely pontjáról követte a játék folyását. Az 1948-ban született német tudós első sportemléke – nem meglepő módon – 1954 júliusának nevezetes, esős vasárnap délutánjához kötődik, mely során a rádióriportertől, „*kinek hangja olyan volt, mint aki túl sok bort ivott*”, megtanulta a német válogatott játékosainak nevét, majd a mérkőzés befejezése után tanúja volt annak, ahogy a szülei fölállnak és elénekelnek egy általa korábban nem hallott dalt, bizonyára a nemzeti himnuszt.⁵ Gumbrecht megkapó múltidézésében az individuális, a családi és a nemzeti emlékezet szálai szövődnek össze. A szülők kedélyállapotának megváltozása, a folyamatos legyőzöttség-érzést föl váltó eufória a szövegben olyan szinekdochéként működik, mely a társadalom egy elemi egységén keresztül teszi érzékletessé azt az állítását, mely szerint 1954. július 4-én zárult le Németországban a háború utáni korszak.

Noha a berni döntőt Németországban egy szerencsés kisebbség már televízióon keresztül követhette figyelemmel, s ma már a videómegosztó csatornákon bárki elérheti a mérkőzésről készült összefoglalókat, nem kétséges, hogy ennek a sporteseménynek az emlékezetét a képek (mint a valós lenyomatai) helyett a nyelv narratív, szimbolizációs, értelmező működése alakítja. Szepesi György és Herbert Zimmermann rádióközvetítései eredeti funkciójukból adódóan egyszerre tették elképzelhetővé a távol lévő hallgatók számára a mérkőzés történéseit, érzékletessé a stadion lelkesült közönségének viselkedését, szólaltatták meg a hallgatók feltételezett érzelmi hullámvásárát, s a lefújást követően igyekeztek kijelölni azt az értelmezési keretet, amelyben akár a győzelem, akár a vereség a „helyén” kezelhető (lényegében mindketten azt mondták, hogy ez csak egy labdarúgó-mérkőzés volt). Az aranycsapat, a kortárs német válogatott és az 1954-es világbajnokság történetét elbeszélő, s ezáltal emlékezetét fenntartó kiterjedt „szövegálmában” a legkülönbélebb műfajok (nyilatkozat, visszaemlékezés, szaktörténeti munka stb.) és több médium (például dokumentum- és játékfilm, *musical*) vesz részt – egyáltalán nem függetlenül attól a tényről, hogy hatástörténetét tekintve a berni döntő egyik oldalon sem csupán egy labdarúgó-mérkőzés volt.

A futballban a játékosok testi mozdulataiban megmutatkozó motorikus, a nyelv által alig megközelíthető emlékezet mellett létezik egy második, az egykori meccsekről, játékosokról szóló elbeszéléseken keresztül működő, kimondottan nyelvi emlékezet is, mely összekapcsolja a szurkolókat csapatukkal. Gebauer a labdarúgás narratív emlékezetét előszeretettel nevezi epikusnak, s funkcióját a hősi epika hagyományával rokonítja: a nagy játékosok nem kapnak emlékművet, hanem az antik és középkori hősökhez hasonlóan elbeszélésekben élnek tovább.⁶ Annak vizsgálata

⁵ GUMBRECHT, 2006. 12.

⁶ GEBAUER, 2006. 118-133.

helyett, vajon a labdarúgás második emlékezete milyen narratív mintázatot követ, s milyen mestertrópusok köré szerveződik, most csupán arra vállalkozom, hogy irodalmi szövegek elemzésén keresztül bemutassam, miképpen vesz részt az esztétikai igénnyel megformált nyelvhasználat ennek az emlékezetnek az alakításában, írásom fókuszát tovább szűkítve az 1954-es futball-világbajnokság magyar irodalmi tematizációjának néhány jelentékeny példájára összpontosítok.

Csupán három hét telt el a berni döntő után, amikor Szabó Lőrinc elkezdett dolgozni a *Vereség után*⁷ című versén. Augusztus 12-én készült el vele, az alkotás publikálására azonban csak egy évtizeddel később, jóval a költő halála után, a *Kortárs* folyóiratban nyílt mód, s az '50-es évek derekán a Magyar Rádió sem engedélyezte bemutatását. Ezek a tények nem kizárólag a Szabó Lőrinc-filológia számára fontosak, s beszédesek a kor irodalompolitikai viszonyait tekintve, de a hatalomnak a berni vereséggel szemben tanúsított stratégiájáról is árulkodnak. Képes Géza így emlékszik vissza erre a mozzanatra: „*A verset elhozta nekem [Szabó Lőrinc] – a rádió irodalmi osztályát vezettem akkor. Műsorra is akartam tűzni a verset, de a vezetőségnek az volt a véleménye, hogy ezzel az eseménnyel ne foglalkozunk többé, még ilyen formában sem.*”⁸

Szabó Lőrinc életművében nem előzmény nélküli az 1954-es sportvers: 1927-ben az *Estben* jelent meg a *Futballversenyen*⁹ című alkotása, melyet ajánlása szerint szintén egy konkrét mérkőzés ihletett: „*A 61. magyar-osztrák mérkőzés győztes tizenegyének, taps helyett*”. Ugyanakkor szemben a *Vereség után*nal e korai mű nem tartalmaz olyan beazonosítható sporttörténeti utalásokat, amelyek arra ösztönöznék a befogadót, hogy extratextuális referenciákhoz kapcsolja vissza a szöveg kibomlását. Az avantgárd – leginkább expresszionista – stílusjegyeket mutató vers a sportnak a nézőre gyakorolt intenzív hatásáról ad érzékletes leírást, poétikai tétje éppen abban áll, hogy olyan testi-érzelmi történéseket közvetít az olvasó számára, amelyek eredendően nem nyelvi természetűek. Ráadásul a vers két idősíkját, a grammatikai múlt idő által jelölt gyermekkort és a stadionbeli, felnőttkori jelent összekötő emlékezet is részben testi-motorikus: a nyitó strófa deskriptív, reflexív emlékezőtechnikája („*Diák voltam, jeles tanuló, egy kissé lomha, fáradt, / nagycsontú, csúnya fiú, akinek a torna sohasem ízlett,*”) átadja a helyét az újraátélés pillanatainak („*de most, hogy a pálya ellipszise előttem habzik-árad / a negyvenezer néző alatt: újra lábamba viszket // a régi vágy és régi öröm, mint táncos lábban a tánc: / minden izmom egymásba feszül és összevissza rugdal / a bőr alatt, a cipő alatt, és testem fájva ráng.*”). A „habzik-árad” fluiditást, a lehatároltság hiányát, transzgressziót kifejező igepáros először a játéktér mozgalmasságára utal, majd múlt és jelen elválasztottságának felfüggesztésében, a negyedik strófában pedig csapat, közönség és én határainak elmosódásában él tovább. A futballverseny a közösségiség nem ideologikus és nem tervezhető, hanem alkalmi és fizikai átélésének lehetőségévé válik, amelyet az ötödik versszak az esztétikai identifikáció és a másik általi önmegértés olyan eseményeihez hasonlít, melyek kimozdítják megtapasztalójukat nyugalmi állapotából („*A labda száll s ittas vagyok, mint ittas a fájdalomtól / a néző is, ha a színpadon jól szenved a színész, / vagy ahogy ittas lesz, aki szeretőket les ki, s a gondtól, / aki koldussal beszél s proli-pincék szennyébe néz.*”). Szemben a látvány-sportokban afféle könnyed szórakozást látó kultúrkritikusokkal, annak, ahogy a

⁷ SZABÓ, 1988. 318–321.

⁸ KÉPES, 1964. 410.

⁹ SZABÓ, 1988. 573–574.

sportesemény testi-érzelmi hatását Szabó Lőrinc megjeleníti, szemernyi köze sincs bármiféle önfeladt s kellemes kikapcsolódáshoz („*Óh, szennyes, nagyszerű izgalom! háború! Hősiesség! / Óh, hogy rohanok s rohanunk, amikor nekilendül a front s a csatár! / Óh, hogy remeg a régi fiu, hogy az ellenfélт leszereljék! / Óh, hogy remegek, ha kavarodás van a másik kapunál! // remegés az egész, jó s rossz, ahogy a játék áll, hősi, brutális izgalom...*”). A háború metaforikájának fölbukkanása nem csupán a küzdelem fölnagyítására vagy a pályának szimbolikus harctérként való értelmezésére szolgálhat, de a jelzői oximoronokkal (szennyes–nagyszerű, jó–rossz) kiegészülve arra is utal, hogy a sport egyáltalán nem illeszthető be probléma nélkül a hagyományos kultúrjavak közé.¹⁰

Míg a *Futballversenyen* – ahogy arról korábban már esett szó – az ajánlason kívül nem tartalmaz olyan utalásokat, amelyek egy meghatározott sporteseményhez kapcsolnák, s ezáltal alkalmasint szűkítenék is a szöveg szemantikai játéktérét, addig a *Vereség után* arra vállalkozik, hogy a magyar labdarúgás méltán kulcseseményének tekintett berni döntő lehetséges szimbolikus értelem-összefüggéseit alkossa meg a poézis nyelvén keresztül. Szabó Lőrinc úgy járult hozzá a mérkőzés emlékezetének alakításához, hogy a szöveg maga is költészet- és kultúrtörténeti emlékezhellyé válik: a három részből álló óda egyszerre táplálkozik az antik és a magyar romantikus irodalom hagyományából. Az egyes részek egymással tematikus összhangban, ugyanakkor formai-retorikai-verselési eltérésekkel tesznek nagyívű kísérletet arra, hogy olyan – a szemiotika fogalmát kölcsönvéve – konnotatív teret hozzanak létre, amelyben a konkrét sportesemény összetett nyelvi identitást kap. Amennyiben elfogadjuk, hogy egy történeti esemény a róla való vita során nyeri el – nem végleges, hiszen a vita újra és újra megnyitható – hermeneutikai azonosságát, úgy a *Vereség után* felütésének kvázi-dialogikus szerkezetét szűkebb értelemben az aranycsapat történetéről, tágabban a futballról mint modern, mítoszgeneráló jelenségről szóló, nem lezárt, de alakítható diszkusszió részének tekinthetjük. A vers már az első strófában jelzi, hogy azért válhat költői témává a berni döntő, mert jelentősége messze meghaladja közvetlen, önelvű, érzéki, esztétikai hatását: „*Szép volt!... Játék csak? Erő? Ügyesség? / De kik ellen! S hányszor!... A diadalát már-már jelképek hitte a nemrég / hadvert nép (s vele tán a világ).*” A címbe foglalt határozói szerkezet azt az időszakaszt jelöli meg, amikor az esemény (a vereség) nem várt bekövetkezése miatt, az egyidejű befogadás érzelmi telítettségét követően mintegy kikényszeríti a vele való reflexív szembenézést.

Noha a háborús metaforika alkalmazásával már az 1927-es futballvers szimbolikus küzdelemként is értelmezhetővé teszi a stadionbeli történéseket, ez ebben a korai szövegben még nem illeszkedik valamiféle nemzeti történelmi narratívába. A *Vereség után* kezdő strófájának harci lexikája („*hadvert nép*”, „*csoda-ütközetek*”, „*jóvá-tétel arany lobogóját [...] oromra repülni*”) azonban már nem hagy kétséget afelől, hogy a szöveg a berni eseményeket a vonatkozó magyar történelmi kontextusban értelmezi, s ezt nem individuális alkotói döntésként állítja elének a szöveg, hanem olyan, majdhogynem ösztársadalmi *sensus communis*ként („*tizből kilenc millió szorongva*

¹⁰ Bertolt Brecht nevezetes esszéjében alig egy évvel később hasonlóan értelmezte a sport egyediségét: „*Röviden: ellenzek minden olyan törekvést, amely a sportot tisztán kultúrkincknek tekinti, már csak azért is, mert tudom, mi mindent művel ez a társadalom a kultúrkinckekkel, és a sport ehhez túlságosan értékes. A sport híve vagyok, mert és amíg kockázatos (egészségtelen), kultiválatlan (vagyis társadalmilag nem elfogadott) és öncélú.*” BRECHT, 1967. 28.

leste”), mely nemcsak a választott téma közéleti jelentőségét igazolja, de az arany-csapat szimbolizációjának alapjára is rámutat. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk: a költészet nyelve akkor lép működésbe, amikor olyan esemény történik, amely fölfüggeszti az eddigi értelmezői sémát, mivel elvárás és tapasztalat távolságát radikálisan megnöveli. A költészet ideje – akárcsak az időszerkezet és a metaforika által megidézett Vörösmarty-vers esetében, az *Előszó*ban, mely a vész kitörésének leírását nem mellesleg épp a labdajáték képével indítja – tehát vereség után köszönt be:

*Szép volt, gyönyörű!... S már szinte szellem
(bennünk); akárcsak a pálya, amely
mint tenger, az emberi végtelenben
hetek óta zúgta: – „Föld, figyelj:
ELSŐ:...” S ekkor...Mi az? Átok?!...Óh, pfuj!
Szirt? Tört villám? Le, le, roncs hajó!
– Lőtt sas? Vagy a hit, s ami megvalósul? –
gúnyolt a nagy nap búcsuzóul;
– no, Szabó Lőrinc, a téma jó s uj,
ezt írd meg: tenéked való!*

A vereség pillanatának versbeli földidézése esemény és megnevezés kapcsolatának bizonytalanságát mutatja, a hirtelen váratlansággal bekövetkező bukás klasszikus toposzainak halmozása az esemény autentikus értelmezését lehetővé tevő nyelvi forma hiányára enged következtetni – ezt a hiányt hivatott betölteni a vers második és harmadik egysége.

A második rész időviszonyait tekintve lineárisan követi az elsőt, amennyiben kezdő és záró sorai („Tüntél, eltüntél, Győzelem, / egy perc alatt!”; „És kint már dördült a Siker / nagy himnusza.”) közvetlenül a mérkőzés lefújása utánra helyezik a vers történéseit. A költői szövegre itt nem kisebb feladat hárul, minthogy az aposztrophé, az odafordulás-megszólítás trópusa által megszemélyesítse, életre keltse s szóra bírja a Győzelem allegorikus alakját, s az így megteremtett alak, mint külső instancia, teszi lehetővé annak a távolságnak a létrejöttét, mely az esemény reflexív értelmezéséhez szükséges. A lírai én ebben a szövegegységben egyszerre működik érzelmetli és érzékeny szenzorként, s olyan szinekdochéként, mely nem csupán a nemzeti közösség és a csapat helyettesítőjeként szolgál ebben a kommunikációs helyzetben, de a részegész viszony alakzataként a nyelv retorizáltságában nem is engedi őket különválni:

*De szívem, bent, hallotta még
sóhajodat,

hallotta, mint, néha, halott
kedvesemet,
és mintha én volnék a Nép
s a Tizenegy.*

Szabó Lőrinc a berni vereség költői értelmezéséhez a vers második egységében egyszerre nyúl vissza a pindaroszi atléta-ódák hagyományához, amennyiben a sporteseményt mitológiai összefüggésrendszer részeként jeleníti meg (Győzelem,

Siker és Jóremény istennőkként említetnek a szövegben), és a magyar klasszicizmus, illetve romantika irodalmi emlékezetéhez, mely az egységesen fölfelé stilizált nyelvhasználatban (a lírai én és a Győzelem szólama között nincs regiszterbeli különbség), valamint az allegorikus alak színrelépésében (gondoljuk például Kölcsey Ferenc *Huszt* című epigrammájára) érhető tetten.¹¹ Utóbbi megnyilatkozása a dicséret–vigaszt–intés szónoklattani hármásába rendeződve előbb a hallgató/olvasó érzelmeire, majd értelmére kíván hatni, így hozva létre a konkrét sporteseményről egy, a nyelvi megformáltságában artistikusan anakronisztikus, retorikai szerkezetét tekintve klasszikus mintázatot mutató lírai s narratív értelmezést.

Emlékállítás és a vers textúrájába múltbéli hagyományszálak szövésének társítása a harmadik egységben a vers tematikus síkján is hangsúlyos lesz. A teremtett allegorikus alak beszéltetése helyett a költői dikció alanya itt auktorialissá válik: a lírai én még hangsúlyosabban az antik görög olimpiák hőseinek dicsőségét megörökítő Pindaroszt és a reformkori költészetet választja mintául. Az időmérték, az ódához illően válogatott szókincs és hangulati fokozás mellett a tárgyhoz való oda-fordulás, a tárgy részletező kifejtése és a belőle levonható tanulság megfogalmazásának triászja is megfigyelhető a szövegben. A *Vereség után* harmadik egysége természetesen csak azáltal válhat győzelmi (s ekként vigaszt adó) énekké, hogy Szabó Lőrinc benne az aranycsapatnak a vereség előtti dicsőséges tetteire utal („*themzei diadal és rá rögtön a dunai*”; „*Mert ahogy ott, a bukásod előtt, a modern csatatéren, / az olimpiász mezein / küzdöttél fiaidban, előre leverve az Elsőt / [ki később úgy föled került] s legjava hőstét mind a világnak, az Ónak, az Ujnak, / az tett volt, hősi, igazi!*”), így térve vissza a vers első részének nyitó strófáihoz. A csapatnak mint a nemzeti közösség jelképének kibontása történik itt meg, melynek jelentése és jelentősége egyaránt táplálkozik konkrét sporteseményekből, a futball 20. századi sikertörténetéből (vagyis abból, hogy úgy válik a legnépszerűbb közönségsporttá, hogy a nemzetek közötti versengés igazságos és legitim gyakorlatának tekintetik) és a magyar társadalom 1940–1950-es évekbeli, reményvesztett helyzetéből. A vers olyan integratív történelem-értelmezést visz színre (az ógörög atlétáktól a magyar őstörténeten át a 20. század közepéig húzódik az ív), melyet a szöveg intertextuális utalásai (az eddig szóba hozottakon kívül például a *Zalán futása* és Csaba királyfi legendájának megidézése), stiláris megalkotottsága és képhasználata, jóformán tehát a költői nyelv minden mozzanata alátámasztani hivatott. Szabó Lőrinc verse abban mutatja a legfőbb rokonságot Pindarosz ódáival, hogy benne az aranycsapat éppúgy egy kultúra kitüntetett értékeinek megtestesüléseként értelmeződik, mint az antik előd szövegeiben az olümpiai versenyek győztesei.¹²

Azt, hogy a *Vereség után* a magyar futball nevezetes eseményeinek szimbolikus jelentéseit igyekezett kitágítani, megörökíteni és összetett historikus kontextusba helyezni, a vers születésének politikatörténeti környezete indokolja. Azok az irodalmi szövegek, amelyek nem a történésekkel egyidejű értelmező távlatából közelítenek az ötvenes évek magyar labdarúgásához, hanem fél évszázaddal később tekintenek reá *vissza*, döntőrészt az azóta eltelt évtizedekben formálódott nyelvi emlékezet elemein alapulnak, ugyanakkor ennek az elbeszélés-együttesnek nem

¹¹ A vers költészettörténeti kapcsolódásainak alapos és szempontgazdag értelmezését adja IMRE, 2007. 59–80.

¹² GUMBRECHT, 2006. 21–24.

a reprodukálására, hanem az alkotó áthangolására, az emlékezet revíziójára törekednek. A történeti távolság és az irodalmi kommunikáció konvenciói nyújtotta szabadság egyaránt tetten érhető abban, ahogy az 1954-es világbajnokságot az ezredfordulón szóba hozó prózai szövegek az újírást, a tények átrendezésének technikáját működtetik. Darvasi László *A másik berni csoda*¹³ című írásában a világbajnoki döntő nyugat-német rádiókommentátorának bakiját („Éljen, éljen, Rahn belőtte a harmadik gólt, tehát 3:2 az eredmény a magyarok javára!”) történelem-létesítő nyelvi aktusként értelmezve épít föl egy olyan tükörszerkezetű történetet, melyben a mérkőzés győztesének és vesztesének inverzióját követően a két ország történelmének és futball-történelmének alakulása szisztematikusan helyet cserél egymással. Az, hogy ezáltal vajon mire is nyílik távlata az olvasónak, fogas kérdés. Amellett ugyanis éppúgy szólhatnak érvek, hogy Darvasi szövege megerősíteni igyekszik a berni döntő hatástörténetének azt a változatát, mely a mérkőzés utáni budapesti zavargásokat az 1956-os forradalom előjelének tekinti, ebben az esetben a sportesemény közvetlen módon járul hozzá politikai történésekhez;¹⁴ mint ahogy az sem zárható ki, hogy a szöveg annak az értelmezésmódnak is teret enged, mely benne éppen a futball történelemalakító hatásának szatirikus túlrájzoltságát fedezi föl. Sport és közélet szférájának szisztematikus és kauzális társításához Darvasi ugyanis olyan diskurzusformákat is megidéz és parodizál, melyek beazonosítható politikátörténeti korszakokhoz kötődnek, ideológiai elfogulatlansággal nem vádolhatóak, meggyőző erejük csekély: „Németországban a CIA segítségével elterjesztik a Coca Colát és a rock and rollt, Hamburgból útnak indítanak egy együttest, Beatles a neve, a morális elsekélyesedés, az erkölcsi csőd megállíthatatlan. Bár a németek a hatvanas években még megverik a svédek, a brazilokat, és egyszer még az ősellenség angolokat is, ám ez már nem a német labdarúgás aranykora.”¹⁵ Bárhogy is döntsünk e két olvasási lehetőség tekintetében, a berni döntő kétségtelenül olyan alapító eseményként jelenik meg a szövegben, mely – azon túl, hogy mind a magyar, mind a német labdarúgás és történelem elmúlt félszáz évének eredetpontja – olyan emlékezettel bír, mely éppen az átírás aktusában mutatja meg vitalitását.

Esterházy Péter 2006-ban megjelent futball-könyvében önálló fejezetet formált némely korábbi, a berni események hatástörténetét tárgyaló publicisztikájából.¹⁶ A szerző ekkor már három évtizede, több-kevesebb folyamatossággal dolgozott azon, hogy alkalmi szövegeiben olyan reflexív diskurzust hozzon létre, mely a regényeiből ismerős írástechnikai eljárásokat is hasznosítva, a személyes és családi játékosmúlt biztosította beavatottságot az értelmiségi történelmi-közéleti elemzőkészségével társítva a labdarúgás kulturális fontosságának miérettől, illetve a labdarúgásról mint az őt körülvevő társadalom állapotáról sokat eláruló szisztémáról zajló gondolkodáshoz termékeny módon tudjon hozzájárulni. A berni döntőt tematizáló szövegeinek elbeszélője az 1954-es eseményekhez való ismétlődő visszatérést egyrészt az esemény traumatikus jellegével indokolja, vagyis azzal, hogy nem lehet túl lenni rajta, újra és újra ránk kényszeríti magát; másrészt azzal az emberi vággyal, hogy racionális magyarázatot találjon a történések irracionális alakulására; har-

¹³ DARVASI, 2006. 57–62.

¹⁴ EMBER, 2001. 40–45.

¹⁵ DARVASI, 2006. 60.

¹⁶ ESTERHÁZY, 2006. 95–121.

madrészt azzal, hogy az elveszített világbajnoki döntő történelmi jelentése az idő előrehaladtával maga is változik, negyedrészt pedig az irodalmi szöveg ironikusan túlbecsült performativitásával, vagyis azzal, hogy a mérkőzés végkifejletének átírása igazságot szolgáltathat a világ egykori legjobbjainak. Esterházy és Darvasi Bernapokrifjai minden hasonlóságuk ellenére abban az igen fontos mozzanatban különböznek, hogy míg Esterházy a mérkőzés eseménytörténetét írja át (a 84. percben nem Rahn, hanem Puskás lőtt gólt), a fiatalabb szerző nem az eredményt, hanem annak értelmezését változtatja meg (a magyarok elveszítették a döntőt, mégis ők lettek a világbajnokok). Ebből következően a hozzájuk rendelhető példaérték is más: az előbbi esetben az történik meg a szövegben, aminek meg kellett volna történnie 1954-ben, Darvasi írásában viszont a képtelenség válik valósággá.

Az *Utazás a tizenhatos mélyére* szóban forgó fejezete az aranycsapat mitikus emlékezetét őrző és formáló legendárium elemeiből indul ki, s ezeket a magyar nemzetnek a saját történetéről kialakított narratív sémakészlete kontextusában értelmezi. Az 1950-es évek társadalmi közhangulatát imitálni hivatott közösségi megszólalásmód a válogatottat olyan kollektív vágyak megtestesüléseként látta, melyek az önkényuralom éveiben kizárólag a futballpályán válhattak valóra. Ebben a megoldásban Szabó Lőrinc versének szimbolizációs eljárásai is fölledződnek, ugyanakkor Esterházy írása – már csak a történelmi helyzet különbsége miatt is – éppen a jelképpé válás folyamatára kérdez rá. A *Csak egy* című szövegrész úgy elevenít föl számos anekdotát, sztorit, mesei és mítoszi motívumot, hogy döntően arra kíváncsi, milyen nemzetkarakterológiai jegyek és historikus determinációk olvashatóak ki belőlük. Ennek a diskurzusanalitikai szemléletnek a kitüntetettsége – mely az elemzőt az eseménytől elválasztó történeti távolságból táplálkozik, amennyiben ez biztosítaná azt a distanciát, mely a körültekintő mérlegeléshez és magyarázathoz szükséges – ugyanakkor viszonylagossá válik, hiszen a szövegrész zárata az érzelmileg involválódó, a múlt lezártága s megváltoztathatatlanságába bele nyugodni nem tudó drukker hangján szól: „*Csak egy focimeccs... ha Lantos lehajolt volna.*”¹⁷ A „másként is történhetett” volna jegyében aztán a berni győzelem a 20. század magyar történelmének radikális átírásához vezet: „*Miután Magyarország a várakozásoknak megfelelően Puskás leszyanus góljával megnyerte a világbajnokságot, Magyarországon a politikai elégedetlenség nem öltött határozottabb formákat, a diktatúra megerősödött, elmaradt az 1956-os forradalom, maradt Rákosi, nem lett semmiféle Kádár-rendszer, se gulyáskommunizmus.*”¹⁸ Ez a narratív ötlet, mely abszurd módon dimenzionálja túl egy futballmérkőzés lehetséges hatáseffektusait, olyan ironikus eljárásnak tetszik, mely az ellenkezőjét szándékszik sugallni annak, mint amit látszólag mond, így nyitva kritikai távlatot futballnak és politikumnak az aranycsapat legendáriumában jellemző összeszövődésére. Az irodalmi szöveg itt ugyanis éppen a sportteljesítmény saját, önmagában vett igazságának visszanyerésére tesz kísérletet.

Esterházy művének olvasója akár annak is jelentőséget tulajdoníthat, hogy a berni döntő végkimenetelét és hatástörténetét átformáló fiktív elbeszélő egy finom intertextuális utaláson keresztül („*Boldognak kell őt elképzelnünk.*”¹⁹) Sziszüphoszhoz hasonlíttatik. Így ugyanis az *Utazás a tizenhatos mélyére* Bern-fejezetében, vagyis a

¹⁷ ESTERHÁZY, 2006. 101.

¹⁸ ESTERHÁZY, 2006. 102.

¹⁹ ESTERHÁZY, 2006. 103.

témához való visszatérés ismétlésektől nem mentes sorozatában annak a be nem végezhető feladatnak a nyelvi objektivációját fedezhetjük föl, mely esemény és magyarázata egymást tökéletesen soha nem lefedő viszonyából nyeri dinamikáját, illetve abból, hogy az elbeszélő egyesíti magában a fundamentális drukker és a racionális elemző attitűdjét. A berni döntő összetett narratív mintázat, megannyi történetzsal, valamint ezek mögött meghúzódó történelmi determináció és elfojtott közösségi vágyak szövevénye – esemény, mely megmagyaráz(hat)atlansága miatt fél évszázaddal később is szövegeket generál.

Felhasznált irodalom és rövidítések

BRECHT

1967 BRECHT, Bertolt: Die Krise des Sportes. In: BRECHT, Bertolt: *Schriften zur Politik und Gesellschaft*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1967. 26–28.

CASHMORE

2005 CASHMORE, Ellis: *Making Sense of Sport*. London – New York, Routledge, 2005.

DARVASI

2006 DARVASI László: *A titokzatos világválogatott*. Budapest, Magvető, 2006.

EMBER

2001 EMBER Mária: A kis magyar „focialista forradalom”. *Eső*, 4. (2001) 1. sz. 40–45.

ESTERHÁZY

2006 ESTERHÁZY Péter: *Utazás a tizenhatos mélyére*. Budapest, Magvető, 2006.

GEBAUER

2006 GEBAUER, Gunther: *Poetik des Fussballs*. Frankfurt, Campus, 2006.

GUMBRECHT

2006 GUMBRECHT, Hans Ulrich: *In Praise of Athletic Beauty*. Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University, 2006.

IMRE

2007 IMRE László: Nemzeti trauma és bárdköltői szerepvállalás. *Hitel*, 19. (2006) 10. sz. 103–117.

KÉPES

1964 KÉPES Géza: A „Vereség után”-ról. *Kortárs*, 8. (1964) 3. sz. 410.

MARTÍNEZ

2002 MARTÍNEZ, Matías: Nach dem Spiel ist vir dem Spiel. In: *Warum Fußball? Kulturwissenschaftliche Beschreibungen eines Sports*. Hg.: MARTÍNEZ, Matías. Bielefeld, Aisthesis, 2002. 71–85.

OTT

2001 OTT, MICHAEL: „Unsere Hoffnung gründet sich auf das Sportpublikum”. Über Sport, Theatralität und Literatur. In: *Theatralität und die Krisen der Repräsentation*. Hg: FISCHER-LICHTE, Erika. Stuttgart – Weimar, Metzler, 2001. 463–483.

RANEY-BRYANT

2006 *Handbook of Sports and Media*. Eds.: RANEY, Arthur A. – BRYANT, Jennings. H. n., Lawrence Erlbaum Associates, 2006. (*Lea's Communication Series*)

SZABÓ

1988 SZABÓ Lőrinc: *Összes versei II*. Budapest, Szépirodalmi, 1988.

WENNER

1998 *MediaSport*. Ed.: WENNER, Lawrence A. London – New York, Routledge, 1998.

Takács Tibor

Van-e ok a pánikra?

A Fradi, a politikai rendőrség és a sajtó az 1960-as évek elején

Az 1964. szeptember 13-i FTC–Győr labdarúgó bajnoki mérkőzés után a fővárosban régóta nem látott tömegmegmozdulásra került sor. A Népstadionnál, majd a Rákóczi úton ferencvárosi szurkolók előbb csak szidalmazták a kivezényelt rendőröket, majd össze is csaptak a kiabáló tömeg szétosztatásával próbálkozó rendőri egységekkel. A történeteket a rendőrség és az állambiztonság egy több éve tartó folyamat betetőzéseként értelmezte, és ilyen formában is „cselekményesítette”. Szerintük egy súlyos, a sportpályákon, elsősorban az FTC labdarúgó- és jégkorongmérkőzésein jelentkező, ám mégsem csupán a sport területére korlátozódó, hanem szélesebb politikai és társadalmi problémáról van szó, amelynek összetevőit jelentésekben igyekeztek a felsőbb szervek és vezetők tudtára adni. Írásomban elsősorban arra igyekszem választ keresni, hogy a meccs utáni eseménysor elfoglalta-e azt a helyet a tömegkommunikációban, amelyet a politikai rendőrség szeretett volna, vagyis kiváltott-e *morális pánikot*.

Az elemzés középpontjába Dr. Sós György rendőr vezérőrnagy, budapesti rendőrfőkapitány 1964. szeptember 17-ére keltezett, Galambos József III. főcsoportfőnöknek és belügyminiszter-helyettesnek címzett, eredetileg szigorúan titkos jelentését helyezem.¹ A tízoldalas, jól felépített, négy részre (1. előzmények, 2. események, 3. következtetések, 4. feladatok) tagolt szöveg a morális pánik megteremtésének kísérletként értelmezhető. Azaz a jelentés egy csoportot, illetve a hozzá kapcsolódó jelenséget – konkrétan a Fradi-szurkolók viselkedését – a társadalom idealizált rendjét, elfogadott értékrendszerét fenyegető veszélyként kívánta tudatosítani.²

De miért a Ferencváros? Mert a Fradi gyakorlatilag a sztálinista diktatúra kiépülésétől kezdve a rendszerrel való szembenállás egyik szimbóluma volt. Ennek „köszönhetően” az ötvenes években nevétől és színeitől is megfosztották, amelyeket csak közvetlenül az 1956-os forradalom előtt kapott vissza. A klub azonban továbbra is a politikai rendőrség célkeresztjében maradt, amely a hatvanas években is folyamatosan kutatót az FTC körül tömörülő „reakciós” és „fasiszta” elemek után, és többször is tájékoztatta a belügyi és a pártvezetést a klub vezetésében uralkodó rendszerellenes politikai légkörről.³

¹ ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 248–257.

² COHEN, 1972. 9. Vö.: KITZINGER, 2000. 23–24.

³ TISCHLER, 2004. 3–4.

I.

„Az FTC–Győr mérkőzés után ellenséges, ellenzéki, huligán, garázda elemek részéről végrehajtott rendezavarás betetőzése volt annak a folyamatnak, ami az utóbbi években az FTC mérkőzésein előfordult” – kezdi Sós György a jelentést. A problémák 1963 elején kezdődtek, amikor előbb a jégkorong-, majd a labdarúgó-mérkőzéseken (utóbbiakat ebben az időben a Népstadionban rendezték meg) az FTC-szurkolók között lévő „szélsőséges elemek növekvő élénkülését” tapasztalta a rendőrség. Nem másról volt szó, mint hogy egy egy több száz fiatalból álló, zászlókkal és zajkeltő eszközökkel felszerelkezett csoportosulás jött létre a Ferencváros meccsein. Mint Sós írja: „1962-ben még elkoboztuk a zajeszközöket és a zászlókat, később azonban – mivel a nemzetközi mérkőzéseken a külföldi szurkolók ilyeneket használtak, másrészt a tv közvetítései révén ez széles körben ismertté vált – engedélyeztük ezek használatát.” Abban, hogy 1963-ban a rend, az „aranykor” véget ért, nem kis szerepe volt tehát a sajtónak, bár kétségtelen, hogy ez a felelősség csak közvetetten vetődik fel. Az engedékeny hozzáállás következményeként alakulhatott ki és vált hónapról-hónapra egyre élénkebbé és agresszívabbá a zászlókkal felszerelkezett, hangoskodó, a korabeli szóhasználat szerint „arénázó” tömb. A szöveg két példát is említ: 1963 nyarán a labdarúgó bajnokság befejezése alkalmával – amikor is a Fradi 14 év után ismét bajnokságot nyert – a Szeged elleni mérkőzésen a felvonuló és intézkedő rendőröket füttykoncerttel és ütemes „csürhe” kiabálással fogadták; majd pár hónappal később, a Dinamo Moszkva elleni barátságos mérkőzés alatt a szurkolók szovjetellenes szólásokat kiabáltak, „mely – így a jelentés – nagy felháborodást keltett a sportszerető közvéleményben”.

A következő jégkorong idényben az FTC mérkőzésein felhangzó antiszemita megnyilvánulások miatt rendőri intézkedéseket is foganatosítottak, és közel 80 főt igazoltatattak, illetve állítottak elő. A keménymagot egy – kiből másokból, mint – „huligánokból” álló csoport képezte, ráadásul a társaság feltételezett vezetőjének az apja – állítólag – nyilas volt. A legnagyobb problémát azonban a focimeccsek jelentették, hiszen – az FTC jó szereplésének köszönhetően – 1964 tavaszán a szurkolótábor megnőtt, a „zászlós csoport” pedig egy helyett már négy szektort is elfoglalt, és egyre inkább befolyásolta a lelátók hangulatát. Hasonló magatartást tanúsítottak a vidéki mérkőzéseken is, így azok különleges rendőri előkészületeket és intézkedéseket igényeltek, ráadásul mintát szolgáltattak a többi csapat szurkolótáborainak is; az őszi idényben például az MTK–Debrecen mérkőzésen történt „rendbontás”. A legnagyobb gond persze továbbra is a fradistákkal volt, akik szeptember 9-én az MTK Bajza utcai helyiségénél ünnepelték a csapatukat, de „botrányos” magatartást tanúsítottak a csapat utolsó előtti fordulójában Tatabányán lejátszott mérkőzésén is, ahol egyébként a Ferencváros a hazaiak legyőzésével bebiztosította bajnoki címét.

A nagy „balhét” – az FTC bajnokságát, illetve Albert Flórián sérüléséből való felgyógyulását megünneplendő – a 1964. szeptember 13-i utolsó fordulóra tervezték.⁴ Az FTC–Győr mérkőzés előtt a szurkolók gyűjtést szerveztek, és zászlókat, kolompokat, képeket és más „rendbontásra alkalmas eszközöket” vásároltak. A jelek szerint a rendőrség az új típusú szurkolási szokások kialakulásával, meghonosodásával járó

⁴ Az MLSZ döntése alapján 1964-től visszatértek a tavaszi–őszi rendszerű bajnokságra, amelynek utolsó fordulóját – az októberben kezdődő tokiói olimpia miatt – szeptember 13-án rendezték.

„veszélyek” eltűzésével a jelenséget a (szocialista) rend megbontásaként értelmezte: a szöveg egy huligánokból álló, rendbontásra szövetkezett, szervezett akciókat végrehajtó csoportot konstruál. És dekonstruál is egyben, hiszen mindezek után azt írja: „A rendbontás szervezettségét részletekbe menően nem tudjuk teljesen bizonyítani, de többoldalú értesüléseink szerint többen felkészültek és közösen megbeszélték az abban való részvételét.”

A mérkőzésre nemcsak a szurkolók, hanem a rendőrök is készültek. A meccs előtt több hangadót is beidéztek és figyelmeztettek. Részletes biztosítási tervet dolgoztak ki, amely alapján 150 operatív és 26 közrendvédelmi tisztet, 400 beosztott és 500 önkéntes rendőrt, 10 lovasrendőrt és 6 URH-gépkocsit vezényeltek ki a helyszínre. Két nappal a találkozó előtt az MSZMP IX. kerületi és fővárosi bizottsága, a Budapesti Testnevelési és Sportszövetség, a BRFK, valamint az FTC képviselői megbeszélést tartottak, ahol elvetették a klub vezetésének előzetes elképzelését, hogy nagyarányú ünnepséget rendezzenek a mérkőzés után. Ehelyett abban állapodtak meg, hogy a mérkőzés előtt a Magyar Labdarúgó Szövetség részéről köszöntik a csapatot, a találkozó végén pedig a játékosoknak virágcsokrot nyújtanak át, a csapat meghajol a közönség felé és levonul, majd a Hársfa Étterembe megy.

Az ünneplésre, pontosabban annak elmaradására vonatkozó hivatalos elképzelésekből azonban – a jelentés szerint az FTC elnökségének a hibájából – semmi sem valósult meg. A mérkőzés végén a csapat többsége a „gyertek ide” felhívásra az örjögő, zászlót lobogtató szektor közönségéhez ment. A felfokozott hangulatban a lelátókon újságokat égettek. Az FTC vezetése a tervezett ünneplés elmaradásáról nem értesítette a szurkolókat, így többezres tömeg tódult az igazgatósági épület felé. (Ráadásul a játékosokat szállító autóbusz sem az étterembe, hanem az Üllői úti FTC pályára ment, arra való hivatkozással, hogy ott van Albert, Rákosi és Dalnoki gépkocsija. A szurkolók közül szintén többen kiabálták, hogy „gyerünk az FTC Üllői úti pályájára ünnepelni”.) Az igazgatósági épület előtt az ünnepelni készülő tömeg kordonnal találta magát szembe, ami a rendőrséget becsmérő megjegyzéseket váltott ki. A rendőrök többször megkísérelték a tömeg oszlatását és a Népstadion területéről való kiszorítását, ám próbálkozásuk heves ellenállásba ütközött, kövekkel dobálták meg őket, többüket megtámadták, amire válaszul egy rendőr riasztólövést is leadott. A verekedésben részt nem vevők hangulata is a fiatalok mellett és a rendőri támadás ellen volt, és olyan bekiabálások hangzottak el, mint „banditák, olyanok vagytok, mint 1956-ban voltatok”.

A csetepaté a Rákóczi úton folytatódott, ahol az újra összeverődött tömeg jelzavakat kiabált és közáporral fogadta a kikerkező rendőröket. Egy kirakat betörése után a biztosítás parancsnoka tömegoszlatást rendelt el. A rend ezek után csak este 8 órára állt helyre. Az eseményekkel kapcsolatban 53 személyt állítottak elő, akik közül 13 büntetett előéletű volt. Garázdaság és izgatás miatt őrizetbe vétel mellett 11, szabadlábon hagyás mellett 27, míg hivatalos személy elleni erőszak büntette miatt egy ember ellen indítottak eljárást, emellett 11 fiatakorút szüleik jelenlétében figyelmeztetésben részesítettek. (Egy személyt az Országos Elmegyógyintézetbe, egy másikat az aszódi javító-nevelő intézetbe szállítottak vissza.) Mindezekon kívül vizsgálatot indítottak az egész eseményről felvételeket készítő sportriporter ellen is, az általa készített filmeket pedig lefoglalták.⁵

⁵ A jelentés borítólapján található elosztó szerint a fényképek egy borítékban a jelentés melléklet-

A jelentés készítője szerint egyértelmű, hogy a rendbontás az igazgatósági épület előtti, nem engedélyezett ünneppésséggel volt összhangban. Meglátása szerint a meg tett intézkedések helyesek voltak, *„mert ha az igazgatósági épület előtt a tervezett ünneplés létrejön, lehetetlenné vált volna mindennemű intézkedés, és az utcákat teljesen ellepte volna a különböző jelszavakat kiabáló fátylós tömeg”*. Ez a kijelentés ellentmond a szöveg többi részének, hiszen a tömeg így is ellepte az utcákat, sőt eredendően a rendőrök szándéka volt a szurkolóknak a stadion területéről az utcákra való kiszorítása.

A jelentés ezt követően sorra veszi az események főbb kiváltó okait. Első helyen áll a rendkívüli méreteket öltő *„egészségtelen”* *„Fradi-hisztéria”*, amelyet – igaz, jóhiszeműen – a sajtó is táplál. (Külön kiemeli a jelentés az FTC Híradó széleskörű terjesztését.) Megemlíti, hogy az illetékes sportszervek sem lépnek fel határozottan, amire pedig azért is szükség lenne, mert az FTC példájára más egyesületeknél is kialakulnak (a Honvéd, a Pécs és a Győr esetében már ki is alakultak) olyan góccok, amelyek a közrendet veszélyeztethetik. A második fő problémának a jelentés az FTC elnökségét tartja, amely nem irányítja *„egyértelműen”* a sportolók és a Baráti Kör magatartását, elvesztette uralmát a szurkolótábor egy része felett, és nem tartja be a különböző szintű megállapodásokat sem. Amikor pedig a budapesti vagy a kerületi pártbizottság részéről kritikával illetik a klubot, a vezetők (különösen Végh Aladár elnök) azonnal a Fradi *„elnyomottságát”* hangoztatják. A harmadik probléma az, hogy az FTC B-közép hangadói büntetett előéletű ellenséges személyek, huligánok, akik más garázda cselekményekben, galerikben, sőt régebbi politikai államellenes szervezkedésekben vettek részt, és ellenséges magatartásra buzdítják a fiatalokat is. Ismét meg kell jegyezniük azonban, hogy a *„tudatos szervezőket”*, az igazi felbujtókat még nem sikerült megtalálniuk, csupán *„a felszínen jelentkező ellenséges elemek és huligán hangadók ismertek, akik lényegében egyedi vagy kisebb csoportokban elkövetett izgatásokat hajtanak végre”*. Azaz nagy összeesküvést nem találtak, de annak ott kell lennie valahol, ezért a jelentés a rendőrség legfontosabb feladatának éppen azt tekinti, hogy hálózati és egyéb operatív úton adatokat szerezzen *„a rendbontás szervezettségére utaló értesülések megerősítésére”*, és az FTC köré tömörül *„nacionalista, ellenséges érzelmű hangadók”* felderítésére. A feltételezett felbujtók közül természetesen nem hiányozhatnak az imperialisták sem: *„Operatív úton lépéseket kell tenni, hogy megismerjük az ellenséges nyugati körök elképzeléseit és terveit, az FTC köré tömörült tömegek felhasználását és mozgását illetően.”*

A jelentés több konkrét intézkedés megtételére is javaslatot tesz, amelyek nemcsak a rendőrség, hanem a többi illetékes számára is lépéseket irányoz elő annak érdekében, hogy a sportrendezvényeken ismét a régi rend uralkodjon. Ezek között az egyik legfontosabb: *„A sajtó, a rádió, a tv határozottabban lépjen fel a rendbontó elemekkel szemben, propagandájukkal járassák le őket, és a sportszerető közönséget állítsák szembe a rendbontó kisebbség tevékenységével.”* A szöveg szerint a huligánokkal szembeni fellépés megköveteli a politikai rendőrség tevékenységének fokozását is. Nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a szervezett huligán bandák megkonstruálása éppen a rendőrség és az állambiztonság munkájának, fontosságának igazolását szolgálja. Ebből a szempontból a jelentés sok hasonlóságot mutat a politikai rendőrség által az 1956-os forradalomról készített értékelésekkel.

tét képezték (ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 247.), és mint ilyenek a kísérőlevélre kerülő iktatóbélyegző szerint meg is érkeztek Galambos Józsefhez (ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 246.), a dossziében azonban ma már nem találhatóak meg.

1956 végén a volt ávósok minden módon – mindenekelőtt az „ellenforradalom” alatti kiállításukra való hivatkozással – igyekeztek igazolást találni további tevékenységük számára. Értékelésük szerint, amíg az államvédelmi szervek következetesen szemben álltak az ellenforradalommal, addig ez más állami szervezetekről, sőt magáról a pártvezetésről sem mondható el.⁶ A rendőrséget illető önkritika hiányában a többi illetékes állami és társadalmi szervet érintő kritikák, miszerint határozottan kellene fellépniük a rendbontó cselekményekkel szemben, az 1956 végi ávós értékelésekhez teszi hasonlatossá az 1964-es jelentést: mi a helyünkön vagyunk, tesszük a dolgunkat, más szervek azonban nem elég határozottak, ami aztán a szeptember 13-ához hasonló eseményekhez vezet. Az 1964-es jelentés szövege más szempontból is lényegi hasonlóságot mutat az 1956 utáni megtorlás diskurzusával. Miután a forradalom tömegmozgalom-jellegét a kádári hatalom sem tagadhatta, ezért az eseményekbe becsületes szándékkal bekapcsolódó egyszerű dolgozók megtévesztettségét hangsúlyozta, mintegy felnyitva a szemüket, hogy tevékenységükkel valójában az ellenforradalom céljait mozdították elő. A megtorlás elsősorban nem őket, hanem a különböző forradalmi szervezetek vezetőit és „osztályidegen” tagjait, és mindenekelőtt a fegyveres akciókban részt vevő „huligán” és „deklasszált” személyeket érte, „igazolva”, hogy az „ellenforradalmat” elsősorban és szinte kizárólag rendszerellenes, reakciós elemek csinálták. A konkrét ügyek persze nem feltétlenül támasztották alá az előzetes koncepciót, a forradalomban vállalt szerepükért elítéltek többsége még a hivatalos statisztikák szerint is „munkás” és „paraszt” volt. Ezért – többek között – megteremtették a „huligán” fogalmát: már az a tény, hogy bűncselekményt követett el valaki, a munkások és parasztek köréből a lumpenproletárok vagy a huligánok közé sorolta az illetőt.⁷

1964-ben az 1956-oshoz hasonló magyarázatokkal szolgált a rendőrség: most is „bűnözők” tévesztik meg az egyébként jó szándékú fiatalokat. Nem véletlen, hogy a korábbi és a mostani rendbontások alkalmával előállítottak többsége büntetett előéletű, akik már más alkalommal is részt vettek különböző rendezvényekben. Az állambiztonság által „veszélyes ellenség”-ként kezelt személyek közül többen aktív tagjai az FTC szurkolótáborának. A jelentés példaként több köztörvényes bűncselekményt elkövető és/vagy 1956-os „fegyveres ellenforradalmárt”, elsősorban volt Corvin-köziakat sorol fel. (A többek „bűnlajstromában” felsorolt ’56-os tevékenység szerepe szintén az volt, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsen 1956-tal.) A megnevezettek között említenek háborús büntetett miatt elítélt egykori SS-tagot is, de volt olyan „bűnös”, aki mindössze más fiatalokkal közösen hallgatta a Szabad Európa Rádiót, és együtt készítették a mérkőzéseken használt különböző zajkeltő eszközöket. Az 1956 utáni megtorlással analóg módon a fő felbujtókat szintén elsősorban a politikai elítéltek, a nyugati, illetve imperialista követésekkel kapcsolatban állók és más ellenséges (értelmiségi, egyetemista, klerikális) személyek között keresték. A jelentés szövegvilágából még az „ellenforradalom” fő okairól hozott 1956. decemberi párthatározat⁸ négy tényezője közül három is visszaköszönt: a fasiszta-burzsoá ellenforradalmárok és a nyugati imperialisták konkrétan meg is jelennek az 1964-es jelentésben, míg a pártellenzék szerepét mintha a Fradi vezetésére osztották volna ki.

⁶ PINTÉR, 2002. és TAKÁCS, 2007. Vö. BARÁTH, 2008.

⁷ NAGY-CSERÉ, 2009.

⁸ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata (1956. december 5.) MSZMP, 1973. 13-23.

II.

Erich Goode és Nachman Ben-Yehuda meghatározása szerint a morális pániknak öt alapvető feltétele van: 1. a társadalom széles rétegeinek érintettsége a jelenséggel kapcsolatban; 2. ellenséges hangulat kialakulása a szóban forgó csoport viselkedésével szemben; 3. a társadalom (vagy legalábbis döntő többségének) egyetértése ezekkel az ellenséges érzésekkel; 4. a jelenségből fakadó fenyegetettség eltúlzása, túlreagálása; 5. az illékonyság, azaz a pánik hirtelen kitörése, majd gyors lecsengése.⁹ A fent elemzett szöveg ezeknek a kritériumoknak majdnem teljes egészében megfelel, főleg ami egy jól körülhatárolt csoport viselkedésével szembeni ellenséges viszonyulást, valamint e viselkedés veszélyességének megítélését, túlbecsülését illeti. A jelentés szinte készen adja a morális pánik szövegét, jó kiindulópontot szolgáltatva egy középszintről kiinduló morális pánik elemzéséhez. Ám egy nagyon lényeges tényező hiányzik, méghozzá a társadalom széles rétegeinek, a közvéleménynek az érintettsége, melyet a sajtó teremt meg, illetve tükröz vissza.

A jelek szerint ugyanis olyannyira nem alakult ki pánik, hogy még az alapját képező esemény sem jelent meg a korabeli sajtóban. A *Népszabadság* például csupán az eredményeket közölte, valamint Hegyi Gyula MLSZ-elnök rövid értékelését a befejeződött bajnokságról.¹⁰ Az *Esti Hírlap* ugyan rövid tudósítást is adott a mérkőzésről, az utána történt eseményekről azonban semmit.¹¹ A szurkolók viselkedése egyedül utóbbi lapban volt téma a következő hetekben, igaz, itt is csak két cikk erejéig, és közvetlenül egyik sem az FTC–Győr meccs kapcsán. Az első pársoros írás azzal foglalkozott, hogy a Csepel–Tatabánya találkozón sörösüveget dobtak a pályára, amely nem az első alkalom volt az idényben. „*Felvetődik ismét a kérdés, mint már annyiszor: miért kell a labdarúgó mérkőzéseken sört árusítani, amikor a botrányok többségének oka az ital*” – vonja le a következtetést a cikkíró.¹² (Megjegyzem, nem lehet véletlen, hogy az alkohol mint ok és összetevő hiányzik a BRFK fenti jelentéséből, hiszen az az elkövetők tudatosságát, a cselekmények előre eltervezett voltát kívánta igazolni, amibe a szeszes italok fogyasztásából fakadó félig-meddig öntudatlan állapotban elkövetett tettek nem fértek bele.) Egy héttel később a lap arról számolt be, hogy a Népstadionban – azért, hogy mindenki oda üljön, ahova a jegye szól – tervbe vették a szektorokat elválasztó kerítések megemelését.¹³ Ezt a lépést akár a Fradi–szurkolók viselkedése is kiválthatta, explicit módon azonban ez nem szerepel az írásban, így nem lehet a megbélyegzésüket célzó kampány részének tekinteni.

Az ominózus mérkőzés utáni történésekről a sportnapilap sem számolt be. A *Népsport* már a Tatabánya elleni FTC-győzelemről (amellyel biztossá vált a bajnoki cím) is csak annyit írt, hogy a „*mérkőzés után a szurkolók egy része melegen ünnepelte az új bajnoksapatot, a Ferencvárost. Boldogan ölelkeztek össze a zöld-fehér játékosok is.*”¹⁴ A szeptember 13-i Fradi–Győr összecsapásról szóló másnapi tudósítás elsősorban a 90 percre koncentrált: „*A Népstadionban a volt bajnok és az új bajnok küzdelme csak a*

⁹ GOODE–BEN-YEHUDA, 1994. 33–41.

¹⁰ *Népszabadság*, 1964. szeptember 15. 12.

¹¹ *Esti Hírlap*, 1964. szeptember 14. 4.

¹² *Esti Hírlap*, 1964. szeptember 15. 4.

¹³ *Esti Hírlap*, 1964. szeptember 22. 4.

¹⁴ *Népsport*, 1964. szeptember 7. 1.

második féldőben hozott izgalmas, színvonalas játékot. A Ferencváros közelebb állt a győzelemhez, a győriek azonban nagy lelkesedéssel védtek kapujukat.”¹⁵ Természetesen szó esett az új bajnok köszöntéséről is. „A mérkőzést kedves kis ünnepség előzte meg” – olvasható a beszámolóban. Előbb a győri játékosok adtak virágokat a fradistáknak, majd az MTK és a Vasas (akik szintén a Népstadionban játszották le a mérkőzésüket) csapatkapitányai gratuláltak az FTC-nek, végül „a zöld-fehér szurkolók küldöttségé nyújtotta át virágait a ferencvárosi fiúknak”.¹⁶ A következő napi értékelés ismételtén kitért az ünnepségre: „A nézőtér merő hangorkán volt, zöld-fehér zászlók emelkedtek a magasba, percekig zúgott, zengett a stadion a kurjongatásoktól.” A győriektől kapott virágokat a játékosok a közönséghez vitték, majd a rövid ünnepség végén Novák és Dálnoki a díszpályában helyet foglaló jugoszláv vendégeknek nyújtott át „két hatalmas csokor virágot”.¹⁷ Konklúzióként pedig azt olvashatjuk, hogy „noha gól nem született, mégis ez volt az a mérkőzés, amelyről elégedetten távoztak a szurkolók. A ferencvárosiak örültek a bajnokságnak, a győriek pedig annak, hogy az újdonsült bajnokcsapattal szemben megőrizték a negyedik helyet.”¹⁸ A meccs utáni eseményekről, rendbontásról és rendőri akciókról tehát most sem írtak egy sort sem.

Ugyanebben a lapszámban található egy rövid glossza a szurkolói magatartásról. Az írás sajnálkozva jegyzi meg, hogy amíg a sportolóktól mindenki jogosan várja el a sportszerűséget, addig a szurkolásnak nincsenek szabályai. „A szurkolásnak ugyanis csak a jóízű és a mértéktartás szab gátat. Ha ez hiányzik vagy csak kis részben érvényesül, akkor a magukról megfélemlített szurkolók ízléstelen kiabálásokkal megcsúfítják a sporteseményeket, sportágra és sporteseményre való tekintet nélkül.” Ezért tartaná fontosnak az írás szerzője, hogy a sportszerűség a nézők számára is kötelező legyen: „Ezt jó lenne, ha nem is szabálykönyvbe foglalni, de mint a sportszerű szurkolás feltételeit – elfogadni, sőt – megtartani!”¹⁹ Habár a glossza nem utal egyetlen konkrét eseményre, így a szeptember 13-i történésekre sem, és egyetlen csoportot sem bélyegez meg, mégis lehetett volna egy morális pánikot kiváltó (vagy kiváltani igyekvő) sajtóhadjárat felvezetése. Ám mégsem lett az, ugyanis a következő hetekben-hónapokban nem követte több cikk. Így önmagában viszont, konkrétumok hiányában erőtlen maradt az üzenete, mint ahogy az volt a „megoldásra” tett javaslata is, tudniillik hangsúlyozottan nem követelt szigorú szabályozást, csak nagy általánosságban a sport szellemének megfelelő viselkedést szorgalmazott a nézőtérén is.

Arról, hogy történt valami a szeptember 13-i mérkőzés után, először csak az FTC elnökségének négy nappal később kiadott nyilatkozatából értesülhetett az újságolvasó. Ebben a klub vezetése „mélységesen elítéli azokat a rendezőket, akik az FTC–Győr mérkőzés után provokatív magatartásukkal rombolták egyesületünk tekintélyét. Ezekkel az emberekkel nem vállalunk közösséget, mint ahogy nem vállalhat közösséget egyetlen becsületes ferencvárosi szurkoló sem. Tiltakozunk az ellen, hogy felelőtlen rendezők ma-

¹⁵ Népsport, 1964. szeptember 14. 1.

¹⁶ Népsport, 1964. szeptember 14. 2.

¹⁷ Szeptember 11–16. között Tito vezetésével jugoszláv küldöttség járt Magyarországon. Valószínű, bár a híradásokból nem számolnak be róla, hogy a delegáció tagjai megtekintették a Népstadion-beli kettős rangadót, amelynek összecsapásait – feltételezhetően ismét csak ezzel összefüggésben – jugoszláv bírók vezették.

¹⁸ Gólok helyett – virágcsokrok. Népsport, 1964. szeptember 15. 3.

¹⁹ A szurkolás szabályai. Népsport, 1964. szeptember 15. 5. (Kiemelés az eredetiben.)

*gukat ferencvárosi szurkolóknak nevezzék. Mi nagyon örülünk annak, hogy nagyszámú szurkológárdánk van, s kérjük őket arra, hogy velünk együtt határozottan lépjenek fel a felelőtlen rendbontókkal szemben.*²⁰

A történekről valamelyest részletesebb leírást a *Népszabadság* szeptember 22-i száma közölte; a lap ekkor számolt be a mérkőzés után előállított személyek ellen indított szabálysértési eljárás eredményéről (közrendellenes magatartásért több tucat embert ítéltek 30–30 napi elzárásra). A tudósítás első harmada azt taglalta, hogy az elítéltek kétharmada büntetett előéletű, többen közülük többszörösen is. A cikk szerzője a konkrét cselekményektől eltávolodva, azoktól függetlenül rajzolta meg az elkövetők portréját: *„olyan börtöntöltelékek ezek, akik tipikus képviselői a járókelőkre belevetődő huligánoknak, a fiatal nőkkel erőszakoskodóknak, az éjszaka sötétjében surranó tolvajoknak. Röviden: az alvilág alakjai ők, s ha az utcán találkozunk velük, átmegyünk a másik oldalra, mert már ránézésre sem lehetne elhinni róluk, hogy tisztességes, rendes emberek, akik azért mennek ki, mondjuk egy labdarúgó-mérkőzésre, hogy ott valóban klubszeretettből, a labdarúgójáték iránti rajongásból szurkoljanak csapatuknak.*” Ennek ellenére mégis ők voltak a hangadók, az uszítók *„ők lovaltak bele tisztességes szurkolókat is a botrányba*”. Ezt követően a mérkőzés után történeteket vázolta fel: a bajnokcsapat ünneplését, ezt az örvendetes alkalmat használták ki az elkövetők, hogy közbotrányt okozzanak. Előre készültek a balhéra, hiszen kövekkel és botokkal felszerelve mentek a stadionba. A cikk szerzője szerint ők gyújtottak fáklyát újságpapírból, majd amikor a rendőrök felszólították őket, hogy ezt hagyják abba, akkor kövekkel támadták meg ezeket, sőt két rendőrt ütlegelni is kezdtek. A rendőrség *„természetesen”* feloszlatta a csoportosulást. Később másik rendbontásra is sor került a Rákóczi úton, melynek a résztvevőiről szintén *„kiderült”,* hogy többszörösen büntetett garázda személyek.

A cikk által megalkotott történet tehát eltér attól, amelyet a BRFK vezetőjének jelentése konstruál, legfőképpen abban, hogy nem próbál egy nagy összeesküvést kreálni; tulajdonképpen a történetek súlyát csökkenti azzal, hogy elválasztja egymástól a Népstadionban és a Rákóczi úton történt eseményeket, két külön csoport művének tartva a kettőt. A pártlapban elbeszélte történet nem kerül politikai kontextusba, hanem szigorúan a sport területén marad. Az írás azonban még ezen a szinten sem a Ferencváros ellen irányul, hiszen, mint olvasható, az ehhez hasonló jelenség nem új keletű, nemcsak az FTC mérkőzéseire jellemző (bár később megjegyzi, hogy ezeken *„sajnos, gyakori a rendbontás”*), és még csak nem is hazai specialitás: *„szerte a világon tapasztalni a sportpályákon, hogy huligánok kihasználják a tömegek sportszeretét, és megpróbálják a szurkolókat közrendellenes cselekményekbe sodorni*”. Ezért *„minden becsületes, sportszerető ember”* nevében megfelelő intézkedések meghozatalát sürgeti. A kluboknak ki kell közösiíteniük a tisztességtelen szurkolókat (üdvözlí is az FTC elnökségének nyilatkozatát), a sportvezetésnek pedig világosan meg kell szabnia a sportpályák házirendjét, amelynek betartásában a rendező klubokat is felelőssé kell tenni, akár bizonyos szankciók (például pontlevonás) árán is. Az újság a *„probléma”* megoldását, megelőzését tehát egyértelműen sportvezetési, sportszervezési kérdésnek tartja.²¹

²⁰ Az FTC elnökségének nyilatkozata. *Népsport*, 1964. szeptember 17.

²¹ Sz[abó] L[ászló]: Alvilági alakok a lelátókon. *Népszabadság*, 1964. szeptember 22. 10.

III.

A sajtó hallgatása természetesen nem jelenti azt, hogy az események visszhang nélkül maradtak. A mérközésen ugyanis több tízezer szurkoló volt jelen, akik révén feltehetően gyorsan híre ment a történeteknek. A szóbeszéd terjedését azonban – jellemből adódóan – nehéz nyomon követni. Itt siethet segítségünkre a mendemondák, pletykák megőrzésében nagy szerepet játszó szövegtípus, az ügynökjelentés. Ezek olvasásakor természetesen figyelembe kell venni azt a dialogikus pozíciót, amelyben keletkeztek: a hálózati személyeknek tekintettel kellett lenniük a megbízók elvárásaira, ami alapvetően meghatározta e sajátos szituációban létrejött szövegek logikáját, strukturáját, nyelvezetét. Ez – mint arra Rainer M. János rámutatott – nem pusztán formai kérdés, hanem nagyon lényeges, a történeti megismerést alapjaiban érintő probléma: a jelentés ugyan a „külső világról informál, azt »idézi«, de rendje a szervezetét”.²²

Kutatásaim során egyetlen olyan dossziét találtam, amelyben a mérközésen és utána történetekről szóló véleményekről, hírekről számol be a hálózati személy. A BRFK Politikai Nyomozó Osztályának a Fradi körül már évek óta eredményesen dolgozó ügynöke, „Bakos Miklós” természetesen a szeptember 13-i mérközéssel kapcsolatban is fontos feladatokat kapott. Ezeknek azonban nem tudott vagy inkább nem akart eleget tenni. A meccsel összefüggő első, pár soros jelentésében arról számolt be, hogy nem találta a nézőtérben azokat a személyeket, akiket meg kellett volna figyelnie, de nem is nagyon kereshette őket, mert a túl sok ismerős miatt nagy volt a lebukás veszélye. A tartótiszt értékelésében a kifogásokat nem fogadta el, mert a rendőrök saját megfigyelése szerint a megadott személyek a helyükön tartózkodtak, bár azt is látták, hogy az ügynököt sokan ismerősként üdvözölték.²³ Ezzel egy időben leadott párhuzamos jelentésében részletesen beszámolt a meccs alatt tett – bár nem az előzetes utasításoknak megfelelően végrehajtott, feladatát nem is képező – megfigyeléseiről, konkrét nevet is említett, bár tartótisztjében felmerült a gyanú, hogy ezt csak azért tette, hogy növelje jelentése értékét. (Ezért még azt is ellenőrizni kívánta, hogy az illető részt vett-e egyáltalán a mérközésen).²⁴ Az ügynök későbbi beszámolóit szintén jelentéktelen dolgokkal voltak tele, így megbízói nem sok hasznukat vették. „Az ügynök gyáva magatartást tanúsított. Nem mert a hangadók közé menni, így értékes személyekről nem is tudott jelentést adni” – értékelték munkáját.²⁵

Témánk szempontjából sokkal fontosabbak azonban azok a beszámolók, amelyekben a jelentéskészítő a mérközés utáni megfigyeléseiről tudósít. „Bakos” a fő problémát abban látta, hogy a ferencvárosi klub vezetéséből és a Baráti Körből nem volt senki, aki megpróbálta volna a tömeget irányítani, míg a rendezői gárda sajtóépületből tétlenül szemlélte az eseményeket. Hazafelé tartva az utcán és a villamoson az ügynök leginkább olyan véleményeket hallott, melyek szerint „a Stadion területén belül a rendőrség elhamarkodottan, szinte a tömeget provokálva lépett akcióba. Hivatkoztak itt a leadott riasztólövésre, a lovasrohamra.” A Rákóczi úton azonban a közhangulat megváltozott, és egyre inkább a „huligánok” ellen fordult. (Bár, ha jobban belegondolunk, a hangulat

²² RAINER M., 2008. 17. Rainer éppen ezért a hálózati személyek tartótisztjeit a jelentések társszerzőinek tekinti. RAINER M., 2008. 158.

²³ ÁBTL 3.1.2. M-34523/4. 320. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1964. szeptember 14.

²⁴ ÁBTL 3.1.2. M-34523/4. 321–321/b. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1964. szeptember 14.

²⁵ ÁBTL 3.1.2. M-34523/4. 326–327. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1964. szeptember 20.

igazából nem változott, hiszen végig a rendbontónak tekintett személyekkel – először a rendőrökkel, később a szurkolókkal – szemben volt ellenséges.) A szemtanúk szinte azonnal politikai tettként értelmezték az eseményt, azonnal tudatába kerültek a történetek politikai jelentőségének. Ezt jelzi, hogy olyan kijelentések is elhangzottak, miszerint „fogja ezt a Szabad Európa kommentálni: ide hozzák a Titót. Ez a törvényesség.”²⁶

Az egy héttel később adott jelentésében a Népstadion-beli „provokációval” kapcsolatos hangulatról, szóbeszédekről, hírekről tudósított. „A múlt vasárnapi történetet, akiket hallottam, sajnálatosan igen negatívan értékelik hatósági szempontból. Nem mellesleg az a tapasztalatom sem, hogy igen rövid idő alatt felfújtt rémhír formájában országos viszonylatban is elterjedt” – írja „Bakos”. Még a „józan, jól dolgozó emberek” is úgy értékelték, hogy a rendőrök „azért támadtak brutális kíméletlenséggel neki fiatal embereknek, gyerekeknek, mert »Hajrá Fradi«-t kiabáltak”. Általános vélemény szerint így álltak boszszút azért, mert az FTC lett a bajnok. Mások beszámolója szerint a Szabad Európa Rádió már hétfő este „kiszínezve” foglalkozott az eseményekkel. Még vidéken is olyan rémhírek terjedtek el, hogy a rendőrök gyerekeket vertek agyon, hogy nagy harc volt a rendőrök és a „nép” között, melynek során több ember is meghalt. A fradisták szerte a városban „szervusz, néger” vagy „üdvözlöm, fekete” köszöntéssel üdvözlük egymást („főleg a jobboldali érzelműek”), párhuzamot vonva a ferencvárosi szurkolók és az amerikai feketék sorsa és polgári jogi törekvései között. A tartótiszt mindehhez csak annyi megjegyzést fűzött: „A különböző rémhíreket más oldalról is ismerjük.”²⁷

Az ügynök pár nappal később az FTC elnöksége által kiadott sajtóközlemény kapcsán számolt be a Fradi-szurkolók hangulatáról. „Egyszerűen úgy tesz mindenki, mintha mi sem történt volna. Akik pedig igen óvatosan megemlítik a dolgokat, azokat leintik a megszokott szöveggel: nem vállalunk velük közösséget!” – írja. Ez a vélekedés már csak azért is összezsenghetett az elnökségi közleménnyel, mert „Bakos” szerint a vezetőktől kezdve az egyszerű szurkolóig mindenki így gondolkodik. Az „igazi” drukkerék igyekeztek maguktól megkülönböztetni a „heccelő, beugrató erőktől”, az egyes szektorokban kialakult „galeriktől”, őket okolva a fradisták rossz híréért. Mint az egyik szurkoló megfogalmazta: „már lassan az utcán úgy néznek egy Fradi-jelvényes emberre a rendőrök, mint aki most fosztotta ki a sarki közértet”. A probléma megoldásában nagy szerepe van a klub vezetésének, ám a felelősséget igyekeznek megosztani a nézők, mondván, általános problémáról van szó, illetve a rendőrség is hibás abban, hogy nem állapítja meg egyértelműen, milyen viselkedési formák a megengedettek, és melyek nem.²⁸

IV.

Az 1964. szeptember 13-i FTC-Győr labdarúgó-mérkőzés utáni eseményekkel kapcsolatban egy morális pánik keltésének – középszintről kiinduló – kísérletéről beszélhetünk, amely azonban, a klasszikus szakaszolást alapul véve, nem ment túl a leltár fázisán, azaz a történetek számbavételén, a megfelelő értelmezési keretek felállításán. Ezt ugyanis nem követte a társadalmi válasz fázisa és a társadalom felügyeleti intéz-

²⁶ ÁBTL 3.1.2. M-34523/4. 321–321/b. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1964. szeptember 14. Tito ekkor hivatalos úton éppen Magyarországon tartózkodott.

²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-34523/4. 334–335. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1964. szeptember 22.

²⁸ ÁBTL 3.1.2. M-34523/4. 342. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1964. szeptember 28.

ményeinek a „probléma” megoldására tett ellenlépései, melyek eredményeképpen aztán igazolódott volna a hatalom által konstruált kép.²⁹ Azt persze nem lehet mondani, hogy a történések nem váltottak ki reakciót a közvéleményben, ezek azonban azt mutatják, hogy az illetékesek a saját szempontjukból jól döntöttek akkor, amikor a BRFK-ról kiinduló pánikkeltési kezdeményezésnek nem engedtek szabad utat, hiszen a közvélekedés a rendőröket is hibásnak tartotta abban, hogy az események idáig fejlődtek. (Pár hónappal korábban a szektorokat elválasztó kerítésekén átugráló nézőket megrendszabályozni kívánó rendőröket illető fütykonzerttel kapcsolatban néhány szurkoló megjegyezte, hogy a rendőrség miért hagyja magát ugratni, hiszen a nézőtéren a rendfenntartás a rendezők és a jegyszedők dolga volna. Ez persze népszerűtlen foglalatosság, ezért engedik át a rendőröknek: egyetlen felhangzó füty „*aztán az egész pályát fütykonzertbe borítja és a rendőrség tekintélyét csorbítja*”.)³⁰ A közvélemény töredékesen megismert reakcióiból levonható legfontosabb következtetés az, hogy még a Fradi berkeiben sem alakult ki az érintettség képze: az egész úgy nem a „mi” gondunk, hanem az „ő”, azaz a rendőrök és a huligánok ügye.

A rendőrség persze nem önmagában a mérkőzés utáni rendbontásban látta a problémát, hanem a hozzá vezető folyamat súlyosságára akarta a figyelmet irányítani. A fentebb említett tudósításokból ugyanakkor kitűnik, hogy a sajtó, különösen a sportsajtó, nem tekintette megoldani való problémának, sportszerűtlen nézőtéri magatartásnak a hangos szurkolást és a zászlók lobogtatását.³¹ Feltehetően nem tekintette annak a közvélemény sem. Ettől függetlenül természetesen a hatalom megpróbálhatott volna kampányt indítani, ám az a tény, hogy ez elmaradt, azt jelzi, hogy az új típusú szurkolási formák a felső vezetés tűréshatárán belül maradtak. Igazából nem lehet pontosan megállapítani, hogy hol, mely szinten akadt el a BRFK-tól kiinduló kezdeményezés. Az állambiztonsági iratok töredékes volta következtében igazából még az sem tudható, hogy mi lett magának a jelentésnek a sorsa, azaz az elsődleges címzett, Galambos József III. főcsoportfőnök és miniszterhelyettes továbbította-e azt a felsőbb vezetésnek. Az mindenesetre sokatmondó, hogy a dokumentumot egy olyan dossziében helyezték el, amelyben a sportra vonatkozó állambiztonsági iratokat gyűjtötték, azaz úgy tűnik, nem „felfelé”, hanem „lefelé”, a III/III. Csoportfőnökség illetékes osztályához továbbították azt. (A dossziében a kérdésre vonatkozó más irat nem található.) Csupán az biztos, hogy a sajtó, illetve a sajtót közvetlenül irányító hatalmi szervek támogatását nem sikerült megszerezni ehhez. (Ebből a szempontból mindenképpen figyelemre méltó a *Népszabadság* szeptember 22-i írása, amely inkább kibébitette, mintsem növelte a kérdés társadalmi súlyát, fontosságát.) A nézőtéri rendbontásokról szóló különböző újságcikkek nem álltak össze egyetlen kampánynyá, a támadások célpontjai nem voltak elég konkrét ahhoz, hogy morális pánikról beszélhessünk. A sajtó ebben az ügyben nem morális vállalkozóként lépett fel, ilyen szerepet csak a BRFK vindikált magának, ám a közép szint 1964-ben nem rendelkezett a megfelelő önálló cselekvési lehetőséggel, nem kelthetett morális pánikot a felső szint, az elit ellenében, vagy legalábbis attól függetlenül.³²

²⁹ KITZINGER, 2000. 26.

³⁰ ÁBTIL 3.1.2. M-34523/4. 273–274. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1964. július 28.

³¹ Az 1964. szeptember 13-i mérkőzésen és az utána történekről nem számolt be a sem a *Képes Sport* című hetilap, sem ENDRÖDI, 1965..

³² Az eset kapcsán még a *Magyar Rendőr* sem cikkezett (cikkezhetett?) a futball-huliganizmusról.

Arra vonatkozóan, hogy a kezdeményezés miért akadt el a hatalmi gépezetben, csak hipotéziseink lehetnek. Ilyen magyarázat lehet, hogy – szemben például az ifjúsági szubkultúrákkal, ahol a generációs ellentétek (hosszú haj stb.) biztosították a széles társadalmi érintettséget és ellenérzést – a legnépszerűbb sportághoz kapcsolódó jelenség, azaz a hangos szurkolás és a zászlólobogtatás, nem szült a társadalomban veszélyérzetet. Ne feledjük azt sem, hogy a mérkőzéssel befejeződött a bajnokság, és alig egy hónap múlva kezdődött a tokiói olimpia, amely alatt nem volt célszerű szurkoló- (sőt szurkolás-)ellenes kampányt folytatni, utána pedig azért nem volt ildomos, mert a magyar fociválogatott, benne több ferencvárosi játékoskal, olimpiai aranyérmet nyert.

Az is elképzelhető, hogy az 1956-tal megteremtett hasonlóság miatt nem kívánt a felső vezetés nagyobb kampányt indítani. (Mint láttuk, a jelentés igyekezett direkt kapcsolatot teremteni „1964” és „1956” között.) A rendszer ugyanis a hatvanas évek elejétől mind kevesebbet hivatkozott az 1956-os „ellenforradalomra”, és ezzel kapcsolatban egyre inkább az elhallgatást, a tabusítást választotta. A hatalom ezzel azt sugallta, hogy már nem kell félni az ellenforradalomtól (és az ellenforradalmároktól – ezt jelezte az 1963-as „nagy” amnesztia). A BRFK vezetőjének jelentése azonban azt mutatja, hogy voltak olyanok a rendszeren belül, akik nem így gondolták, és azt próbálták bizonyítani, hogy továbbra is súlyos veszélyforrásról van szó. A lelátókon és a sportpályákon „támadó” ellenforradalom képe mindazonáltal 1956 karikatúrájaként jelenik meg – marxi (és nem marxista) értelemben.³³ *„Hegel megjegyzi valahol, hogy minden nagy világtörténelmi tény és személy úgyszólván kétszer kerül színre. Elfelelte hozzáfűzni: egyszer mint tragédia, mászor mint bohózat.”*³⁴ Marx példáihoz – Caussidière Danton helyett, Louis Blanc Robespierre helyett, az 1848–1851-es hegypárt az 1793–1795-ös hegypárt helyett, az unokaöcs a nagybáty helyett – hasonlóan ekképpen (is) olvasható az, ahogy a rendőrségi szövegekben megjelennek a futballhuligánok a fegyveres „ellenforradalmárok” helyett, kereplők és más zajkeltő eszközök a gépfegyverek helyett, a Népstadion a Corvin köz helyett, az FTC-elnökség a Nagy Imre-csoport helyett. Ám a legfelső vezetés a jelek szerint 1964-ben nem kívánta egy bohózat ürügyén az 1956 utáni megtorlás diskurzusát a nyilvánosságban életre kelteni.

Lehetséges, hogy nem csak konkrétan az 1956-os párhuzam játszott szerepet a kezdeményezés elfojtásában, hanem az is, hogy a BRFK vezetőjének jelentésében megfogalmazott probléma általánosságban véve is túlságosan politikai volt, amelyből nehéz – ha nem lehetetlen – volt társadalmi kérdést kreálni. A jelentés persze igyekezett szélesebb társadalmi, hogy azt ne mondjam, nemzeti érintettséget kelteni: szerepel benne ugyanis, hogy az FTC szurkolók több esetben úgy készítettek zöld-fehér zászlókat, hogy az utcákra kitett nemzetiszínű zászlókból kivágták a piros színt. (Arról a szöveg szerzője talán nem is tudott, hogy a klubszínnek – virtuálisan persze – éppen így alakultak ki. Mint az a jubileumi egyesülettörténetben olvasható, az alapítók „[m]agától értetődőnek tartották, hogy a nemzeti színekből válasszák az egyesület színeit”: mivel a pár évvel korábban alapított BTC már lefoglalta a piros-fehéret, így maradt a zöld-fehér.³⁵ A nemzeti zászló felidézése jelezte „az asszimiláció útjára lé-

³³ Vö. WHITE, 1973. 320–327.

³⁴ MARX, é. n. 11.

³⁵ MAJOR–NAGY–VÁRSZEGI, 1974. 14.

pett német eredetű »alsó-közép« városi csoportok nemzeti elkötelezettségét”.³⁶) A piros színű rész eltávolítása mindazonáltal kommunistaellenes tettként is értelmezhető a szövegben, ugyanis konkrét eseteket csak Hruscsov és Tito magyarországi látogatásával kapcsolatban említi a szöveg. Bárhogy is volt, a társadalom depolitizálására törekvő Kádár-rendszer feltehetőleg nem kívánt egy ennyire politikai kampányba kezdeni, így a probléma állambiztonsági, rendőrségi és sportszervezési kérdés maradt.

*

A morális pánik során kialakult képzetek beépülnek a társadalom hiedelemrendszerébe. Jelen eset arra szolgálhat bizonyítékként, hogy annak elmaradása, „hiánya” is hasonlóképpen rögzülhet. Ez, továbbá a fentebb már említett tudatos elidegenítés és felejtés eredményezte azt, hogy az 1964. szeptember 13-i események kihullottak a fradista kollektív emlékezetből. Jellemző módon az FTC félhivatalos krónikáiba sem kerültek bele: az egyesület házi történetírója, Nagy Béla klubtörténeti „naplójának” 1982-ben megjelent részében csak a *Népsport* korabeli tudósításait adja vissza, azaz kizárólag a nézőtíren lobogó zöld-fehér zászlókról, az egész mérkőzés alatt folytatódó ünneplésről számol be, majd a csapat történetének e fejezetét egy békés, már-már idilli képpel zárja: „A függöny legördült. Izgalommentes fináléval ért véget az 1964. évi bajnokság.”³⁷ A Fradi bajnokcsapatát bemutató 2001-es munkájában a rendbontások elmaradása már explicit módon fogalmazódott meg: „A Mészáros József csapatát köszöntő beszédek között tombolva ünnepeltek a nézők – a lelátón. Akkoriban nem volt szokás, hogy a drukkerok beözönlenek a pályára.”³⁸ A hatvanas évekről szóló beszámoló azonban már az 1990-es és a 2000-es évek futballhuliganizmus-diskurzusának részeként olvasandó.

Felhasznált irodalom és rövidítések

- ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
 3.1.2. Munka-dossziék. M-34523/4. „Bakos Miklós” ügynök jelentései.
 3.1.5. Operatív dossziék. O-19460/1. MTS nemzetközi kapcsolatai.
- BARÁTH
 2008 BARÁTH Magdolna: „Mi igen is büszkék vagyunk az Államvédelmi Hatóság harcos munkájára.” Részletek a rendőrség forradalom utáni átszervezéséről tartott értekezlet jegyzőkönyvéből. In: *Betekintő*, 2008/1.
<http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=76>. [2010. augusztus 1.]
- COHEN
 1972 COHEN, Stanley: *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of Mods and Rockers*. London, MacGibbon and Kee, 1972.
- ENDRÓDI
 1965 *A magyar sport évkönyve 1965*. Szerk.: ENDRÓDI Lajos. Budapest, Sport, 1965.

³⁶ HADAS-KARÁDY, 1995. 95.

³⁷ NAGY, 1982. 17–18.

³⁸ NAGY, 2001. 116.

GOODE-BEN-YEHUDA

1994 GOODE, Erich – BEN-YEHUDA, Nachman: *Moral Panics. The Social Construction of Deviance*. Oxford–Cambridge (USA), Blackwell, 1994.

HADAS-KARÁDY

1995 HADAS Miklós – KARÁDY Viktor: Futball és társadalmi identitás. In: *Replika*, 6. (1995) 17–18. sz. 89–120.

KITZINGER

2000 KITZINGER Dávid: A morális pánik elmélete. In: *Replika*, 11. (2000) 40. sz. 23–48.

MAJOR-NAGY-VÁRSZEGI

1974 MAJOR János – NAGY Béla – VÁRSZEGI János: *Zöld-fehérben. Az FTC 75 éve*. Budapest, Sport, 1974.

MARX

é. n. MARX, Karl: *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*. Budapest, Kossuth, é. n.

MSzMP

1973 *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Sajtó alá rendezte: VASS Henrik és SÁGVÁRI Ágnes. Budapest, Kossuth, 1973².

NAGY

1982 NAGY Béla: *FTC-napló 1964–1966*. Budapest, Mezőgazdasági, 1982.

2001 NAGY Béla: *Fradí huszonhét! Bajnokcsapatok 1903–2001*. Budapest, Carving, 2001.

NAGY-CSERÉ

2009 NAGY-CSERÉ Áron: Az ellenség neve: „huligán”. In: *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Szerk.: Ö. KOVÁCS József – KUNT Gergely. Miskolc, Miskolci Egyetem Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, 2009. 125–133.

PINTÉR

2002 PINTÉR Tamás: „Szívvel, lélekkel és ésszel.” Volt államvédelmi beosztottak levele Kádár Jánoshoz 1956 decemberében. In: *ArchívNet*, 2. (2002) 2. sz. http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=76 [2009. november 20.]

RAINER M.

2008 RAINER M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008.

TAKÁCS

2007 TAKÁCS Tibor: Államvédelmi helyzetértékelés 1956 decemberében. In: *Betekintő*, 2007/2. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=52> [2010. augusztus 1.]

TISCHLER

2004 TISCHLER János: Hogyan nem szerették a Fradit? A kádári hatalom és a Ferencváros az 1960-as években. In: *Élet és Irodalom*, 48. (2004. május 14.) 20. sz. 3–4.

WHITE

1973 WHITE, Hayden: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore–London, John Hopkins UP, 1973.

Nagy-Csere Áron

Lesállás történeti olvasatban
Gyakorlati útmutató
történészeknek megoldókulccsal

NEMRÉG egy országos napilap arról számolt be, hogy Tőkés László, az Európai Parlament alelnöke a romániai Bihar Megyei Labdarúgó Szövetség elnökéhez, Viorel Vanceához fordult hivatali fejléces levélben. Ha hihetek a fordításnak (a cikkhez mellékelt román nyelvű szöveget¹ ugyanis nem értem), Tőkés azt kéri, hogy vizsgálják felül a román labdarúgás legalacsonyabb szintjét jelentő ötödosztályú bajnokságban 2-2-es végeredménnyel zárult Rév – Partiumi Keresztény Egyetem SE mérkőzést. Tőkés így fogalmaz: „Mint a Partium FC labdarúgó csapat egyik játékosának az apja, megdöbbenéssel vettem tudomásul a Réven lejátszott mérkőzésen történeteket. Másrészt, az Európai Parlament alelnöki minőségében, többek között a sportért is felelős tisztségemnél fogva elfogadhatatlannak tartom a mérkőzés bírói hármasának viselkedését, amellyel megpecsételték a mérkőzés eredményét. Az Európára jellemző fair play jegyében és szellemében kérem, hogy fogadják el a Partium Sportklub elnökének panaszát az említett mérkőzés újrajátszásával kapcsolatban.”²

Tőkés László sajtófőnöke, Demeter Szilárd – a levél által kiváltott felháborodást tompítandó – azt nyilatkozta a *Népszabadságnak*, hogy a Tőkés Máté (Tőkés László fia) által elnökölt „Partium FC-t véleményük szerint sorozatosan érik hátrányos megkülönböztetések az ötödosztályú román futballbajnokságban”.³

A cikkekben nem olvasható semmi arról, vajon élőben vagy videofelvételről látta-e Tőkés László az összecsapást, ha látta egyáltalán, ahogyan arról sem tudhatunk meg semmit, vajon lesállásra vagy más szabálytalanságra hivatkozva nem adta meg a játékvezető a Partium gólját.

A szövegekből úgy látszik, az, hogy a pályán mi történt valójában, nem is érdekkel senkit, az állítólagos történéseknek ugyanakkor minden megszólaló jelentést próbál tulajdonítani: Tőkés a meccsen történetek helyes értelmezéséhez térbeli, pontosabban szimbolikus földrajzi (Európa) kulcsot kínál. Demeter időbeli kontextusba, ok-okozati összefüggésbe helyezi a történéseket. A *Népszabadság* újságírója pedig analógiás módon gondolkodik, amikor is arra hívja fel a figyelmet, hogy korábban – a vád szerint – Tőkés felhasználta hivatali pozícióját fia anyagi előnyszerzése érdekében. De hogyan csinálná a történész?

*

¹ A levél itt lelhető fel: <http://nol.hu/media/file/attach/91/09/00/000000991-6773.pdf>

² ÁRKOSI RÉVÉSZ, 2010.

³ N. N., 2010.

„Dozsa Sport-kőr Labdarúgó Szakosztály
Sztálinváros.

Társadalmi Labdarúgó Szövetség.

Helybe.

1955 május hó-22-én lejátsszot bajnoki labdarúgó mérkőzéssel kapcsolatban, az alábbi észrevételeink vannak.

A játékvezető a mérkőzés elsőpercétől kezdve nem volt ura a mérkőzésnek mely megmutatkozott abban hogy a mérkőzés alatt több súlyos sérülések voltak melyre egyáltalán nem figyelt fel. Ezenkívül voltak kisebb és nagyobb szabálytalanságok is amikre szintén nem reagált a játék vezető.

Az első félidő első 10 percében a technikum jobb háttvédje durva sportszerűtlen cselekedetével elvágta a Dozsa balszélsőjét akinek a jobb vállkulcs csontja eltört. Az eset Pochner László elv. [előtt] történt. Ezt de az utána való sportszerűtlen megmozdulásukat sem vette figyelembe a bíró sporttárs, mind azt amit a Technikum sportolói elkövettek.

A játék vezető sporttárs bizonytalansága vagy a rosziindulata még továbbra is megmutatkozott a mérkőzés hátralevő részén.

Az elsőfélidőben vagyis amikor a Dozsa berugta az első gollját a partjelző lesálást intett amit a bíró nem vett figyelembe, bár figyelmeztetve let a csapatkapitányon keresztül. Azt a kijelentést tette hogy a pályán ő a bíró és a pája ura.

Ezzel szemben a második félidőben amikor a Dozsa Szebeni Rudolf nevű játékosa még szemben állt a Technikum háttvédjével amikor a lövés elszállt feletük ugrot ki a nevezet játékos, amit a partjelző újra lesálásra intette. A játékvezető eztsem vette figyelem hanem engedte továbbra is a játékot. Ezután a Dozsa játékosa a kapuban rugta a labdát ami vissza pattant és ekkormár a fenti játékosnemhibázot hanem belőtte a labdát a kapuban. A Technikum játékosainak reklamációjára és a partjelző véleményére a már megadott gollt vissza vonta.

Viszont a partjelzőnek nem volt igaza mert Szebeni Rudolf Dozsa játékosához ellenféltől került a labda. Vagyis amikor a labda szál befelé a Technikum háttvédje hozzá ért leakarta fogni ami nemsikerült nekik és így Szebeni az elszalasztott labdára ugrut ki és rugta be a gollt.

A második félidő közepe felé viszont egy jogtalan 11-est adott meg a játékvezető. Amikor a Dozsaháttvédje és a Technikum csatára igyekezett megszerezni a labdát a játékvezető úgy ítélte hogy a Dozsa játékosa feltartoztatta a csatárt és 11-es jár.

Valóban pediglen semi szabálytalanság nem volt, mert a Technikum csatára a lendülettel nem tudott megállni és így neki szaladt a Dozsa védelmének. Viszont a Technikum csatára mégcsak esem eset. A 11-esből goll nemszületett.

A fentiek alapján kérjük a mérkőzés felett olyan formában dönteni hogy vagy 00-ás eredmény alapján a mérkőzést lejátsszotnak tekinteni vagy pediglen semleges pályán a mérkőzést újból lejátsszuk.

Megjegyezni kívánjuk hogy a Technikumi mérkőzésen 8 ember sérült meg vagyis a Dozsa 8 játékosa, ami meghaladja az egész tavaszi forduló összes sérüléseit.

Sztálinváros 1955 május 23.

Kocsis László
Sport elnök.

Pochner László
Szakosztályvezető.”⁴

⁴ ÁBTL 1.4. Sztálinvárosi Dózsa SK iratai. A szöveget betűhíven, mindenféle magyarázat nélkül

Ebben a tanulmányban elmesélem, hogyan ruháztam fel jelentéssel az iménti rejtélyes szöveget. E példán szeretném ugyanis megmutatni azt a gyakorlatot, amit minden történész ismer, de egyik sem tár fel: hogyan lesz az érthetetlenből érthető, a szövegből forrás, a múlt nyomaiból történelem.

Kocsis László elnök és Pochner László szakosztályvezető közösen írt (?) szövegét olvasva a történész több okból is úgy érezheti magát, mint az a televízió-néző, aki csupán egyetlen epizódot lát egy szappanoperából, és az alapján kell(ene) megértenie (sőt a történésznek megértetnie is) a történéseket.⁵

Először is az idézett sorokból felsejlik jelentéktelen (és jelentéstelen) történéseknek az előzményeire, és az utóéletére vonatkozóan egyetlen szöveget sem ismerek. A legelső osztályú (városi) bajnokságban megrendezett labdarúgó-mérkőzés, illetve az óvásszerű beadvánnyal kapcsolatos esetleges tárgyalás jegyzőkönyvét nem sikerült fellelnem. Az epizód szereplőit sem igen ismerhetem meg. A megnevezett három személy közül az egyik (Pochner László) biztosan,⁶ a többi (Kocsis László és Szebeni Rudolf) pedig valószínűleg már nem él (egy levéltári dokumentumban az olvasható, hogy Kocsis 1923-as születésű,⁷ de minden bizonnyal az ötvenöt évvel ezelőtti mérkőzés legifjabb résztvevője is régen betöltötte már a hetvenedik életévét).

Az események „rekonstruálásában” amúgy sem számíthatnák rájuk, mivel osztom az észlelés és az emlékezés korlátaival, illetve a múlt hozzáférhetetlenségével kapcsolatos közismert belátásokat. Az viszont tagadhatatlan, hogy a szemtanúk bizonyára segítenének nekem a megértésben saját ötleteikkel. Szívós és kitartó munkával talán fel lehetne kutatni a mérkőzés néhány labdarúgóját vagy nézőjét. Én mégis a könnyebb (vagy inkább a nehezebb?) utat választom, hiszen útmutatóm a szokásos eljárást kívánja demonstrálni: én magyarázok.

Másrésről nincsenek rivális történetek sem, amelyekből válogathatnék: Esetünkben csak a Pochner – Kocsis szerzőpáros nézőpontja áll rendelkezésemre.

A történész ekkor dönteni kénytelen. Az egyik lehetőség az, hogy feladja a küzdelmet, mondván „nincsen elég forrás, ennyiből nem lehet megírni semmit”. De megpróbálhatja pusztán a belső szövegösszefüggésekből is értelmezni az elbeszélést. A harmadik út, hogy más szövegeket használ fel interpretációjához, vagyis kontextualizál.

Azt hiszem, az első útra kár szót vesztegetnem, hiszen olyan ritkán (talán túl ritkán) alkalmazzák. A második esetben a következő lehetőség kínálkozik: amennyiben ismerjük a magyar nyelvet, valamint a labdarúgás szabályait, szakzsargonját és gyakorlatát (persze valójában már ezek is kontextusok, így az eljárást helyesebb

közli posztmodern alteregóm, az iratot öt éve, levéltári iratrendezési munkája során megtalálóló Fu Kornél, aki a következőt üzeni Önöknek: „Az a döntésem, hogy az értelmezéstől eltekintek.”

⁵ A hasonlat Bolgár Dániel találmánya. Bolgár Jan T. Gross világhírű munkáját (*Szomszédok. A jedwabnei zsidók kiirtása*) úgy jellemzi, mintha a *Szomszédok* című magyar teleregényből mindössze egyetlen részt látnánk. BOLGÁR, 2010. 124.

⁶ Pochner László fia, Pochner László – aki a 2010. októberi helyhatósági választásokon független polgármesterjelöltként indult Dunaújvárosban – maga számol be honlapján arról, hogy apja már nem él: <http://pochnerlaszlo.ewk.hu/biografia-magamrol> (2010. november 14.). Ezt az információt megkeresésemre e-mailben is megerősítette. Sajnos sem Kocsis Lászlóról, sem Szebeni Rudolfról nem hallott. Pochner azt írta, csak annyit tud a Sztálinvárosi Dózsáról, hogy édesapja labdarúgója volt a csapatnak, de térdporcleválás miatt abba kellett hagynia a futballt.

⁷ ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék. V-142981 Kocsis László.

lenne pszeudo kontextus nélkülinek nevezni), megkísérelhetjük (re)konstruálni a történeteket, feltéve, hogy hiszünk az ilyen ismeretelméletileg felettébb kétes kimenetelű vállalkozásokban, és referenciálisnak, áttetszőnek, vagy legalábbis hihetőnek és „félíg áteresztőnek” gondoljuk a nyelvet és a szöveget. Emellett elmélkedhetünk azon is, mit akarhat elérni a szöveg szerzője, mik lehetnek szándékai. Ilyen megfontolások alapján készült egyik alteregóm, Re Ferenc olvasata:

Forrásunk szerint 1955. május 22-én Sztálinvárosban helyi bajnoki labdarúgó-mérkőzést játszottak. A végeredményről ugyan nem esik szó a szövegben, de a Dózsa Sportkör minden bizonnyal idegenbeli vereséget szenvedett a Technikum csapatától, ugyanis az egy nappal későbbi, május 23-i dátumú beadvány aláírói (a Dózsa Sportkör két vezetője, Kocsis László elnök és Pochner László szakosztályvezető) vagy 0-0-ás eredmény megállapítását, vagy a mérkőzés semleges pályán való újrajátszását kéri a bajnokságot szervező helyi Társadalmi Labdarúgó Szövetségtől.

A szerzők szerint a játékevezető rosszul bíraskodott, nem vette észre a Technikum játékosai által elkövetett sportszerűtlenségeket, nem adott meg egy jogos büntetőt a Dózsa javára, majd jogtalan tizenegyest ítélt a másik oldalon, amely azonban kimaradt. A hazai játékosok tiltakozását követően a játékevezető visszavonta a Dózsában játszó Szebeni Rudolf már megadott gólját, holott néhány pillanattal korábban még felülbírálta a Kocsis és Pochner szerint tévesen lesállást intő partjelzőt. A szerzők fontosnak érzik megjegyezni, hogy a mérkőzésen kizárólag a Dózsa játékosai sérültek meg, szám szerint nyolcan. Kocsis és Pochner azt állítják, hogy több dózsás labdarúgó sérült meg ezen az egyetlen egy meccsen, mint az összes addigi tavaszi mérkőzésen együttvéve. A szerzők ugyan nem mondják ki, de nyilvánvaló, hogy a játékevezetőt részrehajlással, míg az ellenfél játékosait szándékos durvasággal vádolják. Mindemellett expressis verbis szeretnék elérni a pályán elért eredmény megoáltoztatását.

Tágabb értelemben vett kontextualizáció nélkül azonban nincsen tovább, Re Ferenc elnémul, noha eddig is szerényen teljesített.⁸

Mások szövegeihez kell tehát nyúlnom ahhoz, hogy hihető történelemmé alakíthassam elbeszélésemet. Ezekből az általam tetszés szerint, ám persze a történettudományos diskurzus hatása alatt kiválasztott szövegekből értelmezéseket ismerhetek meg például 1955-ről, vagy Sztálinvárosról, a Dózsáról, a Technikumról, a labdarúgásról, vagy éppen a szereplőkről. Olvashatok arról, milyen politikai események játszódtak le Magyarországon az ötvenes években, illetve milyen jellegű volt a politikai berendezkedés. Olvashatok a labdarúgás, illetve Magyarország társadalomtörténetéről, valamint arról is, hogyan államosították a sportegyesületeket, és hogyan alakultak meg a Belügyminisztériumot reprezentáló csapatokként a helyi Dózsa sportkörök. (Egy levéltári szöveg szerint például 1956 nyarán a Sztálinvárosi Dózsa SK harminchárom tagja közül harminc volt a Belügyminisztérium alkalmazottja.)⁹

⁸ Persze tisztán fikatív szövegekkel is megírhatnánk a mérkőzés, illetve előzményeinek és utóéletének történetét. Ez esetben azonban a történelmi szöveget befogadó (minta)olvasó nehezen tudná megkülönböztetni az elvárásainak (a múlt valóságának rekonstrukciója, szerencsésebb esetben reprezentációja iránti igény) megfelelni nem akaró történetíró irántól. Mindezt mérlegelve ezúttal eltekintek ettől a megoldástól, bármennyire is vonzódik hozzá radikálisan posztmodern alteregóm: Séma Simon (más néven Simon Sámán).

⁹ ÁBTL 1.4. Sztálinvárosi Dózsa SK iratai

Lapozgathatok történeti monográfiát a szocialista mintavárosról, Sztálinvárosról, megtudhatom, mire utal a szerző szerint a Technikum elnevezés, szemügyre vehetem Sztálinváros egykorinak mondott szkennelt térképét,¹⁰ hogy megnézhessem, hol helyezkedik el rajta a Technikum városrész. És így tovább.

Induljunk el az utoljára említett vonalon! Horváth Sándor *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros* című könyvében a *Sztálinvárosi Híradó* elnevezésű helyi újság szövegei alapján teremti meg a Technikum negyed általa egykorinak vélt mentális térképét. De beszéljen helyettem a vendégszöveg: *„Nemhogya a járdák nem készültek el, de a vakolat is évekig hiányzott az épületekről. Általában a Technikum negyedben kaptak lakást a belváros külső részein megszűnő munkásszállók lakói, akik mondhatni rosszabb körülmények közé kerültek. Nem volt központi fűtés, ezért a fűtést itt is többnyire a lakásokban vágták. A közvilágítás és a lakások világítása általános probléma volt a negyedben. A hírlap tudósításaiból úgy tűnt, a falusi eredetű munkások aránya a véglegesnek épített házak között valószínűleg itt volt a legmagasabb. Nem csoda, hogy a falvakból jött munkások továbbra is állatokat tartottak, amire a kétszoba »összkomfortos« lakások nem voltak alkalmasak. 1954 októberében jelent meg a helyi hírlapban: a kora reggel sétáló embert a kakasok kukurikúja és a tyúkok kotkodácsolása szórakoztatja, de hallható az előszobákban tartott kecskék mekegése is, sőt a fürdőszobai kacsák is társulnak a hangzavarhoz. A hírlap többnyire a negatív tényezőket emelte ki a negyeddal kapcsolatban. Eszerint a környéken gyakoriak voltak a verekedések. A negyedet szinte ellepte a sár, amire az ott lakók sokat panaszkodtak. A sártenger olyan mély volt, hogy a szülőknek a hátukon kellett átcipelni gyerekeiket a távoli óvodákba, mivel a közelben hosszú időn keresztül nem volt óvoda. A barakkokból menekülő önkényes lakásfoglalók ellepték az évekig félig kész állapotban álló házakat.”*¹¹ Horváth értelmezésében tehát a Technikum alacsony státusú homogén „prolinegyednek”, sőt „szegénynegyednek” számított a helyiek szemében, ahol az alapvetőnek gondolt infrastruktális beruházások is elmaradtak.

Máshol olvashatók a két szerző, Kocsis László és Pochner László foglalkozásáról és lakóhelyéről: levéltári anyagok szerint mindketten rendőrök (Pochner a helyi államvédelmi kirendeltség politikai nyomozótisztje, Kocsis pedig egyenesen városi rendőrkapitány), egyúttal a kivételezett helyzetűnek gondolt belváros lakói is voltak. Kocsis a Május 1. utcában, Pochner pedig a Kilián György utcában lakott.¹² Márpedig Horváth Sándor úgy találta, hogy *„a belváros, azon belül a Május 1. utca környéke előkelőbbnek számított, mint bármely más hely a városban”*.¹³

Horváth részletesen ír a sztálinvárosi kocsmákról.¹⁴ Szerinte az ötvenes években az alacsony státusúnak gondolt közönség látogatta kocsmákat (mint például a technikumiakat) a „rendteremtést” ígérő, 1953-ban tanácselnökké választott Tapolczai Jenő utasítására a rendőrök rendszeresen ellenőrizték. Horváth felhasznált szövegei szerint *„ a rendőrök durván léptek fel a »részegeskedők« ellen, a tanács*

¹⁰ Dunaújváros 2400 városörténet honlap: http://sztalinvaros.uw.hu/egyeb/sztalinvaros_1959.jpg (2010. november 14.).

¹¹ HORVÁTH, 2004. 42–43.

¹² ÁBTL 2.8.1. A/25. ÁBTL 3.1.9. V-142981. A rendőrök privilegizált lakáshelyzetére utal, hogy a Kocsis vizsgálati dossziéjában található rendőri tanúvallomások szerzőinek neve mellett szintén belvárosi lakcím (Május 1. utca, illetve Beloianisz utca) olvasható.

¹³ HORVÁTH, 2004. 40.

¹⁴ HORVÁTH, 2004. 158–172.

gyakran szabálysértési eljárást indított, a helyi hírlap pedig közölte nevüket. Mindez tovább stigmatizálta a kocsmák törzsközönységét”. Horváth ehhez kapcsolódóan idéz Sztálinváros Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyveiből: „Nemegyszer maguk a rendőr elvtársak provokálnak ki botrányokat, hatóság elleni erőszakot.”¹⁵ Horváth (mint ahogyan az történészhez illő) végül jelentést is tulajdonít a kocsmák rendőri ellenőrzésének: „A hivatalos diskurzusban a kocsmái kultúra azért jelent meg »ellenkultúráként«, mert hivatalosan stigmatizálni szándékoztak minden olyan jelenséget, amelyet nem terveztek előre [...] A kocsmákat és közönységüket nem a városhoz és nem a szocializmushoz méltó jelenségnek bélyegezték, mivel a hivatalos elképzelések szerint a kocsmái élet az erkölcsösség és az »illendő« életvitel ellensége. [...] A sztálinvárosi rendőrség kocsmák elleni intézkedéseiben 1954-től – a város társadalmi szerkezetének megváltozásától – kezdve felfedezhető egy sajátos, informális osztályozási rendszer. Eszerint a rendőrség szemében léteztek elfogadható és nem elfogadható kocsmák. A magasabb osztályú vendéglátóhelyek a belvárosban – magasabb társadalmi státussal bíró közönységük miatt – rugalmasabb elbánásban részesültek, ezzel szemben a segéd munkások által látogatott kocsmák közönysége ki volt téve a rendőrség gyakori razziáinak. [...] A szocialista város tervezőinek elképzeléseit – amely szerint a városban élő emberek mindennapi tevékenységének átláthatónak és ellenőrizhetőnek kell lennie – a rendőrség és a tanács a belvárosi kocsmák elleni harcban, illetve azok »megtisztításában« vélte megvalósíthatónak. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a kortársak számára a kocsmák ne csak a szabadidő eltöltésének egyik lehetséges helyszínét, hanem a hatalommal szembeni ellenállást is szimbolizálják a mintavárosnak szánt szocialista városban.”¹⁶

A következő oldalakon a szerző hosszasan ír az úgynevezett jampecokról. Horváth szerint a jampec fogalma a közvélemény előítéleteinek terméke. A szerző úgy véli, hogy „a jampec a hivatalos diskurzusban az erkölcsi romlottság mellett az »antidivat« megjelenítőjének is számított. Emellett a domináns társadalom számára a jampec-jelenség testesítette meg a fiatalok bandái által létrehozott normákat. Ezért ha valakit »lejampecezték«, azt szimbolikusan egy olyan banda tagjának is tarthatták, amely elveti a domináns társadalom normáit, és helyette saját szabályokat hoz létre.”¹⁷ Horváth azt állítja, hogy Sztálinvárosban a „munkáslakta kerületekben” (így például a Technikumban) jöttek létre a jampecok bandái. A jelentésadó történész a következőképpen értelmezi a helyi tanácsi iratokat: „Az utcai bandákkal a tanácsi üléseken elsősorban »kamaszkorú bűnözőbanda«-ként foglalkoztak. A bandatagságot a köztudatban egybemosták a fiatalok bűnözéssel, amit a város »prolinegyedeiben« (Technikum, barakkvárosok) tartottak a legelterjedtebbnek.”¹⁸ Horváth szerint „a jampecok nem egyszerűen »lázadtak« a meglévő normák ellen, hanem »mások« szerettek volna lenni, mint ahogyan azt a többség előírta.”¹⁹

Eleget olvastam, jöhet a „talált tárgy megtisztítása”. Társszerzőim szövegeinek, főként Horváth sorainak felhasználásával és némi fantázia segítségével domináns énem, Nagy-Csere Áron „átlagtörténész” most már jelentést tulajdoníthat a nemrég még talányosnak tűnő szövegnek. Íme egy megoldás a feladványra:

¹⁵ Mindkét idézet: HORVÁTH, 2004. 170.

¹⁶ HORVÁTH, 2004. 171.

¹⁷ HORVÁTH, 2004. 178.

¹⁸ HORVÁTH, 2004. 180.

¹⁹ HORVÁTH, 2004. 183.

A szöveg szerint 1955 májusában a magyarországi kommunista diktatúra néhány éve alapított mintavárosában az állam erőszakszervezetének (rendőrség) önreprezentálására újonnan létrehozott labdarúgócsapat – amelynek vezetői abból adódóan, hogy a BM a lakáselosztásoknál privilegizált helyzetben volt, a kiemelt státusúnak gondolt belvárosban laktak – a Sztálinváros mentális térképén lenézett prolinegyedként szereplő Technikum városrész lokális identitást megjelenítő csapata ellen vendégszerepelt.

A legfontosabb közösségi térként funkcionáló kocsmák állandó rendőri ellenőrzése, valamint a negyedben élő deviánsnak minősített fiatalok rendszeres zaklatása minden bizonynyal kiélezhette a technikumi fiatalok és a rendőrség közötti feszültséget. Ezt fokozhatta a rendőrök lakóhelyi elkülönüléséből, vagyis kiváltságos lakhatási körülményeiből fakadó ellenérzés, valamint a technikumi lokális identitás. Ezeknek a fiataloknak azonban csupán korlátozott (de legfőképpen: súlyos következményekkel járó) lehetőségeik voltak a rendőrökkel szembeni nyílt ellenállásra és fizikai erőszakra, így csakis szimbolikus erőszakkal vághattak vissza, jelesül egy labdarúgó-mérkőzés során. A Technikum csapatának tagjaiként ugyanis – hacsak bő másfél óra is – a lakónegyed fiatal férfiai egyenrangúvá válhattak a számukra az elnyomó hatalmat megtestesítő rendőrökkel (a Dózsa játékosai között ráadásul feltűnhettek a lakosság többségét rettegésben tartó, egyes szövegekben a párt öklének nevezett államp védelem munkatársai is), sőt le is győzhették őket. A futballpálya tehát alkalmas terepnek bizonyult a politikai véleménynyilvánításra és szembeszegülésre. Akárcsak egy Bahtyin által elképzelt középkori karneváli forgatagban, rövid időre itt is eltűnhettek a fejekben meglévő társadalmi különbségek és hatalmi viszonyok, sőt a szerepek teljesen fel is cserélődhettek. Az álarcot és a jelmezt itt a mez, a nadrág, a sportszár és a stoplis cipő helyettesíthette. Az egyik csoport a „fakabátokat”, a tányérsapkákat és a gumibotokat, a másik a csőnadrágokat, a cowboy kalapokat és a gumitalpú cipőket vethette le, és a pályán könnyen előfordulhatott, hogy a „jampec szívatta a fakabátot”. Ekkor a játékvezető is nyugodtan mondhatta a Dózsa uralmi pozícióhoz szokott reklamáló játékosainak és vezetőinek, „hogy a páján ő a bíró és a pája ura”. Aki előző éjszaka még a személyi igazolványokat kérhette a swingelő jampiktól, annak most valószínűleg azt is el kellett viselnie, ha becsúszva vették el tőle a labdát.

A beszámoló alapján a szimbolikus harc végül mégis fizikai erőszakba torkolt, de a (jel) mezek nem kerültek le: a magukat a mindennapokban nagy valószínűséggel megalázottnak érző emberek a labdarúgás szokott keretein belül maradván a lehető legkeményebben megbüntették elnyomóikat. A diktatúra sokak által mindenhatónak tartott erőszakszervezetének hatalma ezek szerint nem érvényesült egy legalsó osztályú csapat futballpályáján. Persze az ellenszegülés nagy kockázattal járt: könnyen elképzelhető, hogy néhány szombat estével később a kocsmában razzizáló, kulcsonttöréséből felépült rendőrnek még mindig az motoszkált a fejében, hogy a Dózsa meg nem adott gólja les volt-e vagy sem, és e kérdésben elfoglalt határozott álláspontjának nyomatékot adhatott azzal, ha könnyebben eljár a keze, amikor egy focista „jampi” „szemtelenkedett”.

Hát valahogy így, ilyen esetlegesen ad jelentést a történész, így lesz a szövegből forrás, a múltból történelem.²⁰

²⁰ Persze a példa megtisztított, hiszen általában nem egy véletlenül talált szöveghez keresünk kontextusokat, hanem épp fordítva, már a dokumentum megtalálása is egy előzetes értelmezés eredménye. Őszintén szólva, domináns énem interpretációja azonnal körvonalazódott a fejemben előzetes olvasmányélményeim alapján, amint elolvastam a forrást.

Felhasznált irodalom és rövidítések

- ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
- 1.4. Államvédelmi Hatóság (ÁVH) iratai. Sztálinvárosi Dózsa SK iratai.
 - 2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai. BM Fejér megyei személyi gyűjtők. A/25. Pochner László.
 - 3.1.9. Vizsgálati dossziék. V-142981 Kocsis László.

ÁRKOSI RÉVÉSZ

- 2010 ÁRKOSI RÉVÉSZ László: Igen kínos – Tőkés László különös közbenjárásai. *Népszabadság Online*, 2010. október 25. [http://nol.hu/kulfold/igen_kinos_-_tokes_laszlo_kulonos_kozbenjarasai] 2010. november 14.

BOLGÁR

- 2010 BOLGÁR Dániel: Volt-e vagy sem? Traumatikus történés és történeti elbeszélés. *BUKSz*, 22. (2010) 2. sz. 121–126.

HORVÁTH

- 2004 HORVÁTH Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Budapest, MTA TTI, 2004.

N. N.

- 2010 N. N.: Tőkés nem kért előnyt fia számára, csak apaként cselekedett. *Népszabadság Online*, 2010. október 26. [http://nol.hu/kulfold/tokes_nem_kert_elonyt_fia_szamara_csak_apakent_cselekedett] 2010. november 14.

Irodalomtudományos iskola a leshatáron

Fodor Péter: *Térfélcseré. A sport irodalmi medialitása a magyar későmodern és posztmodern elbeszélő prózában.* Budapest, Kijárat, 2009. 202.

Pályaválasztás

Melyik oldal az egyik, és melyik a másik Fodor Péter remek könyvének találó címében? Első ránézésre úgy tűnhet, hogy a pálya egyik oldala a sport mint referencia, a sport mint kulturális játék, szabadidős szórakozás, testmozgás; a másik oldal pedig a sportnak, tehát az egyik oldalnak a másik oldalra történő ideológiai szándékú áttükrözése, azaz esztétikai-filozófiai metaforizálása, reprezentálása, interpretálása. De létezik-e cselekvés, mozdulat, jelenség önmagában, bármiféle interpretáció nélkül? Lehet-e üzni a sportot értelmezés nélkül?

Nem ugyanazon az egy oldalon zajlik a játék és annak interpretációja? Nem arról van-e szó, hogy – miképpen a grundon szokás – félpályán játszunk végig egész meccseket, és folyamatos forgással, valamint a fordulat konszenzusának evidenciájával változtatjuk helyzetünket attól függően, hogy kinél van a labda? Kevésbé metaforikusan, ám annál fogalmibban: a sport eleve, strukturálisan mediális, közvetített, tehát annak akármilyen jelrendszerrel való továbbközvetítése hatványozottan mediális.

Ráadásul a továbbközvetítések közül a Fodor Pétert és minket is leginkább foglalkoztató diskurzus, a sport esztétikai reprezentációja, leggyakrabban éppen a sport közvetlenségét igyekszik relevánsan és hitelesen megjeleníteni. Tehát azt, hogy ehhez nem kellene szavak sem voltaképpen, hiszen önmagában érthető az egész. A sportról való beszéd az értelmezés szükségtelenségét, okafogottságát értelmezi szükségszerűen.

Fodor Péter nagy találat (no igen, a sportfordulatok tárháza, a sport-metaforika közhelyligája olykor sportszerűtlenül előtérbe helyezi magát), hogy egyszerre vizsgálja a sport kommunikációs, ideológiai és esztétikai vetületeit. Hozzászólásomban, mely valójában amolyan kritikai labdaszedésnek tekinthető, ezt a három területet nézném meg közelebbről egy-egy kommentárral, de előtte egy másik fogalomhármas applikálásával megpróbálom a recenzió eredeti funkcióját is teljesíteni.

Középkedés

Fodor Péter – jó arányérzékéről téve tanúbizonyságot – vegyítette könyvében az *elmélet*, a *történet* és az *elemzés* diskurzusát. Ráadásul ezeket a dimenziókat nem külön-külön, elzárva vizsgálta, hanem azokat egybenyitotta; így olvashatunk például az irodalomelmélet mediális fordulatának történeti következményeiről ugyanúgy, mint a tudománytörténet teoretikus alapjairól. A kötet elején található első fejeze-

tek stílszerűen a bemelegítés körei: a téma (sport és irodalom összefüggései) irodalomtudományos nézeteit ismertetik. Ezzel egyrészt Fodor meghatározza, hogy milyen vonatkozásban kutakodik, másrészt a módszertani segédegyenesekkel is itt ismerkedhetünk meg. Fodor elsősorban a kurrens német és angolszász elméleteket adaptálja, valamint kötete elején jelzi, hogy a továbbiakban csak a huszadik századi magyar szépprózára fókuszál. A sportversek szövegmozgékonyasága, dinamikája és a színdarabok társadalmi-szociologizáló leírásai helyett olyan fikciós művekre összpontosít, amelyek egyként foglalják magukba a sportmotívika nyelvi-retorikai és politikai-ideológiai kérdéseit is.

Fodor mértéktartással és empátiával közelít az irodalmi szövegekhez. Nem lerohanni vagy letaglózni akarja őket, és nem akarja túsul ejteni őket, egy-egy teória legitimálása érdekében. Ügyel arra, hogy a rögzített értelmezői optika, vagyis hogy lényegében minden műalkotásnál ugyanannak a dolognak vizsgálja egy másik megvalósulását, ne szűkítse az interpretáció horizontját, hanem ellenkezőleg kitágítsa azt. Fodor Péter tekintettel van a szövegek történeti kontextusára, nem egyszer a keletkezési körülmények vagy a taglalt szerző társadalmi-történeti pozíciója (és gyakran váltakozó *pozíciói*) határozzák meg az értelmezési kereteket. Ez a flexibilis rigorózusság eredményezi azt, hogy a *Térfélcserében* nem egy, hanem (minimum) két történet, két narratíva bontakozik ki. Közelről olvasva (*close reading*) egy irodalomtörténeti, míg távlatosan egy mentalitástörténeti jelenik meg.

Az elméleti alapozás után Fodor a prózafordulat előtörténetétől indít. Ottlik Géza és Mészöly Miklós munkásságában a sport több szinten is megjelenik: a történet felszínén és a mélyben. De Fodort nemcsak a mélyszerkezetek érdeklik, hanem az a poétikai folyamat is, ahogyan jelentéssel bíróná válnak a sportjelenségek. Ottlik prózavilágában a futball és a futás, a csapatjáték és az egyéni megmérettetés kerül szembe egymással, de a bridzs-játékos és bridzs-teoretikus Ottliknak is oszt egy-két lapot. A futás fenoménje Mészölynél is meghatározó. Ebben a fejezetben Fodor veszi szemügyre a hatvanas-hetvenes évek parabolaműfajának, allegória-tobzódásának a kényszerszabadságát. *Az atléta halála* című Mészöly-műben az egyik fókuszpontot az akkori politikai-társadalmi közeg és mentalitás jelenti, és ezen izzik-izzad át a futás antik és archaikus (hozzá tehetjük: katartikus) mozzanata. Nem maradhat ki, és nem is marad ki a huszadik század talán legfontosabb magyar sport-regénye *A pálya szélén* sem. Mándy Iván remekművét az antropológiai tétek és a film formanyelvét segítségül hívó narrációs eljárások együttes vizsgálatával járja körül Fodor. Ahogy a regény, úgy az elemzés egyik legnagyobb erénye a radikális időbeliség, a nosztalgikus időtlenség, az érzéki temporalitás szóvá tétele. *A pálya szélén* nemcsak egzisztenciális példázat, hanem prousti érvénnyel a múltkeresés és az emlékkeremtés nyelvi emlékműve.

Az első trió után láthatatlan cezúra következik, nemcsak a könyvben, hanem a hatvanas-hetvenes évek mentalitástörténetében is. A magyar futball „körülírt zuhanása” ugyanis ezekben az években indul, még ha csak az 1986-os mexikói vébén is realizálódik, igaz, immáron feloldóhatlanul. Mást kezd jelenteni a futball, és más jelentés tapad a futball irodalmi reprezentációhoz is. A három György-fejezetben (Moldova, Ferdinandy, Spiró) közös, hogy a sport, elsősorban a futball társadalmi vetületét, szociokulturális tükrözését (és annak nyelvi trükközését) veszi végig Fodor. A Moldova-fejezetben, a halhatatlan H. Kovács figuráján keresztül

a szatíra és a publicisztika lesz a meghatározó, egyben elegánsan demonstrálja a Moldova-próza hanyatlástörténetét. A Ferdinandy-elemzés nem elhanyagolható hozadéka, hogy egy Magyarországon kevésbé ismert és elismert életmű jelentékeny vetületét veszi végig. A rövidke Spiró-fejezet, a *Futball és (kor)kritika* egyetlen csodálatos novella többszemponútú elemzése. Az *Apámmal a meccsen* című Spiró-novellában a szerző felidézi utolsó közös futballmeccsét édesapjával. A sűrű szövegben a külső események (mit és hogyan játszik a válogatott, mindezt hogyan éli meg a társadalom) és a belső történések (az apa-fiú kapcsolat, a betegség, a halál, a családi némaság) egymásra íródnak, de közben a novella origója folyamatosan a mérkőzés, a játék.

Úgy is tűnhet, Fodor könyve hármasszorosban strukturálódik. A következő fejezetek a prózafordulat és a kilencvenes évek szövegeivel és szerzőivel foglalkoznak. Személyes kedvencem a Nádas-fejezet, amely a futás mozzanatán keresztül (Nádas *Évkönyvében*) a jelenlét és a jelentés dialektikáját, távlatosan pedig a Nádas-írásművészet fizikai-esztétikai relevanciáját érzékelteti. Szintén a futás szövegszerűségét elemzi a szerző Szijj Ferenc kötete kapcsán. Ebben a szekcióban olvashatjuk azt a három kötelező gyakorlatot, amelyek futball és irodalom kapcsán mindig elhangzanak. Az Esterházy, Kukorelly, Darvasi belsőhármassal, mi tagadás, olykor a giccsig, de minimum a maszatolt publicisztikusságig szöktette magát és prózáját futballügyekben. Ezért igencsak kritikusan elemzi Fodor az itt említett szerzők szövegeit, az erények, a kecses szövegmozdulatok, az elegáns megkerülő cselek és a nagy találatok mellett, azt is beintí, ha egy szöveghely bizonytalan. Az utolsó fejezet, jó helyezkedéssel és arányérzékkel, annak a Parti Nagy Lajosnak az ideilleszkedő prózáját vizsgálja, aki esztétikai áttételekkel, a referencializmus ellenében hozza szóba (a maga utánozhatatlan szóművészetével) a sport esztétikai gazdagságát.

Szabadrúgás

A sport kommunikációs modelljét meggyőző esztétikai-retorikai potenciállal szemlélteti Rilke egyik versének idevágó passzusa: „*Amíg azt kapod el, amit magad dobtál, / ügyes vagy, s így csakis nyerni lehet, / S csak ha majd megfogod azt a labdát, / melyet egy örök játszótársnő vetett / épp a kezéd közé, pontosan / kimért röppályán, mely kerek egység / Isten hídjában; felível, zuhan: / akkor lesz a fogni-tudás képesség - / Nem a tiéd, egy világé.*”¹ Az önmagával és önmagában való játék egyesélyes (*Solang du Selbstgeworfnes fängst, ist alles / Geschichlichkeit und lässlicher Gewinn*), a játék világa, és következésképpen a világ játéka azonban csak akkor tárul fel, ha kinyílik-osztódik a kommunikációs tér, hogyha abban megjelenik a másik, akivel az együttjátás (*Mitspiel*) megvalósítható. A Rilke-vers nem véletlenül lett Hans-Georg Gadamer *Igazság és módszer* című könyvének mottója. Ahogyan nem véletlenül adta Fodor Péter az első fejezet címének azt, hogy *A sport aktualitása*. Ez a címválasztás finom utalás Gadamer egyik

¹ „*Solang du Selbstgeworfnes fängst, ist alles / Geschichlichkeit und lässlicher Gewinn-; / Erst wenn du plötzlich Fänger wirst des Balles / Den eine ewige Mitspielerin / Dir zuwarf, deiner Mitte, in einem jener Bögen / Aus Gottes grossem Brückenbau: / Erst dann ist Fangen-können ein Vermögen,- / Nicht deines, einer Welt.*” (Márton László fordítása.)

nevezetes tanulmányára (*A szép aktualitása*), amelyben Gadamer a következő észrevételt teszi: „A játék mindig együttjátszást igényel. Ez alól még a néző sem tudja kivonni magát, aki a labdával játszadozó gyermeket figyeli. [...] Elég, ha egyszer a televízióban meg-nézzük például egy teniszmérkőzés közönségét! Valósággal kifecamodnak a nyakak. Senki se tudja megállni, hogy együttjátsszon.”² Ugyanitt jut el Gadamer arra a következtetésre, hogy a néző „résztevéőként” része a játéknak, benne van. A játéktér és a kommunikációs tér elválaszthatatlanul összeolvad. Egymásra épül. Azonban azt, hogy ez mennyire egyirányú, szemléletesen bizonyítja az, amikor a pályán játszó, kinézve a közönségre, kiszakadva a játék felig áteresztő burkából, ütemet téveszt és hibázik.

*

„Napjaink labdarúgó-mérkőzésein a négyszögletű gyepen huszonkét, színes mezben egyéniségétől megfosztott bohóc hergelődik egy labdával, ürügyet szolgáltatva arra, hogy tömegesen nyilvánulhasson meg az esztelenség” – fogalmaz meglehetősen sarkosan Mario Vargas Llosa egyik regényhőse, Don Rigoberto.³ Ezek szerint ő nem tartozik az együttjátsszó nézők közé. Rá nem hat a játék varázsa? Hogy egy másik példát is hozunk, nézzük meg Woody Allen zseniális *Annie Hall*-jának egyik párbeszédét. A főhős, Alvy Singer (Woody Allen alteregója), miközben kosármecset néz, egyik barátnőjével beszélget a sportról. A lány értetlen: „Alvy, mi olyan izgalmas abban, hogy egy csapat megveszekedett kerget egy labdát, hogy aztán eldobja?” Mire jön Woody Allen nagyszerű, intellektuális intellektualizmus-kritikája: „Hogy mi benne az izgalmas? A testiség. Tudod, egy dolog az intellektus, amit az értelmiség gondol, hogy fejben kell rendben lenni, és tök’ mindegy minden más odalent. Másfelől, mint azt jól tudjuk most is: a test nem hazudik. Nem ám.”⁴ Nem, a test tényleg nem hazudik, kivéve ha ez a célja. És hogy a sportot bemutató, színre vivő modern, magyar irodalom hogyan mond igazat, illetve hogyan hazudik (akár egy mozdulatban is), az kiderül Fodor Péter könyvéből.

Szegő János

Felhasznált irodalom és rövidítések

GADAMER

1994 GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. Ford.: Bonyhai Gábor. In: GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins, 1994. 5–84.

VARGAS LLOSA

1998 VARGAS LLOSA, Mario: *Don Rigoberto feljegyzései*. Ford.: Szilágyi Mihály. Budapest, Európa, 1998.

² GADAMER, 1994. 40.

³ VARGAS LLOSA, 1998. 114.

⁴ „Alvy, what is so fascinating about a group of pituitary cases trying to stuff the ball through a hoop?” – „What’s fascinating is that it’s physical. You know, it’s one thing about intellectuals, they prove that you can be absolutely brilliant and have no idea what’s going on. But on the other hand... (Clears his throat) the body doesn’t lie, as-as we now know.”

Játékos emancipáció

Test, testmozgás és zsidó identitás

Emancipation through Muscles. Jews and Sports in Europe. Eds.: Michael Brenner – Gideon Reuveni. Lincoln – London, University of Nebraska, 2006. 277.

A Z ELMÚLT ÉVTIZEDEKBEN megsokasodtak azok a társadalomtörténeti vállalkozások, amelyek meg kívánják haladni a zsidók köré épült évezredes válaszfalak megkérdőjeleződését egyirányú folyamatként tételező és kizárólag a jogegyenlőség kontextusában vizsgáló megközelítéseket. A formális politikai döntések, a törvényi rendelkezések helyett a társadalmi folyamatok, vagyis a befogadás és a kizárás aktusainak mindennapi formái kerültek a kutatások homlokterébe, ami lehetővé tette a többségi társadalom és a kisebbségi csoportok tagjainak önmagukról, illetve a másiktól alkotott egyéni vagy kollektív reprezentációinak feltárását, összevetését is. A cél tehát a zsidó emancipáció egységesítő ábrázolása helyett az asszimiláció és a disszimiláció térben és időben eltérő mintázatának bemutatása lett.¹ A Michael Brenner és Gideon Reuveni szerkesztette tanulmánykötet mindezt a zsidók és a sport viszonylatában kívánja elvégezni.

A testkultúra és a modern európai zsidó társadalomtörténet viszonya ellentmondásos. A zsidók „túliskolázása”, illetve felülreprezentáltsága az értelmiségi pályákon arra enged következtetni, hogy a zsidó integráció és társadalmi mobilitás intellektuális természetű. Az edzettséget, fizikai erőt igénylő hivatások esetében (mint például a katonai pálya) megfigyelhető alulreprezentáltságuk² – ami nem annyira a szellemi fejlődést egyoldalúan hangsúlyozó zsidó kulturális hagyomány, azaz a zsidó test csekélyebb teljesítményével függ össze, hanem a többségi társadalomban meglévő előítéletekkel, illetve az államhatalom által fenntartott (bár a 19. század folyamán fokozatosan leépülő) diszkriminatív korlátozásokkal magyarázható – azt sejteti, hogy testi téren nem következett be a zsidók közeledése és hasonulása a többségi társadalomhoz. Ez a megfontolás azonban nem képes elszámolni azzal a jelenséggel, hogy a kiemelkedő 20. századi sporteredmények feltűnően nagy hányada fűződik zsidó sportemberek nevéhez.

Az *Emancipation through Muscles* szerzői már csak emiatt és a sport kulturális jelentéseinek, társadalmi funkcióinak sokféleségéből³ adódóan sem kívánják egy-

¹ Lásd BIRNBAUM–KATZNELSON, 2003.

² Lásd KARÁDY, 2000. 204., 227.

³ A tudatos testépítés a legtöbbek számára szabadidős tevékenység, amely a társadalmi térben megjelenő test átfelmérésére szolgál. A versenysport ugyanakkor fogyasztási cikk: előállítói megélhetésük, társadalmi presztízsük növekedését várják tőle, vállalkozásokat alapoznak rá, hiszen a professzionális sportolók közérdeklődésre tartanak számot. A modern sportesemény jelentőségét ugyanis a közönség reakciója, a pályán zajló versengés külső értelmezése adja meg. A szurkoló közösségek meglehetősen különböző olvasatokat alakíthatnak ki a játékról, ám valamennyi az egyéni, illetve csoportidentitások megerősítésére vagy újrafogalmazására tesz javaslatot. A sport bizonyos

séges magyarázatát adni annak, milyen szerepet töltött be a testmozgás a zsidóság emancipációjában. Miként a szerkesztői előszóban is olvasható, az izmok egyaránt szolgálhattak a többségi társadalomtól való elkülönülés vagy az azonosulás kifejezésére, a csoporttudat megerősítésére vagy a kiválás hangsúlyozására, s hogy az adott történelmi helyzetben melyik lehetőség került előtérbe, az mindenképp a külső társadalmi környezet függvénye volt. Ennek megfelelően a kötetben helyet kapó tizennégy tanulmány egy-egy országra koncentrálna dolgozza fel a „zsidó sport”, a „sportoló zsidók” történetét.

Jóllehet a zsidó sportmozgalom nem köthető egyetlen ideológiai áramlathoz, ahogy azt számos megszólaló is hangsúlyozza, a zsidó testnek mint a kollektív identitás hordozójának tudatos átformálása a századvég cionista irodalmában jelenik meg először politikai célkitűzésként. A több írásban is idézett cionista gondolkodók (és mellesleg mindketten orvosok) Max Nordau és Moritz Jastrowitz szinte a korabeli antiszemita közbeszéd kategóriáival írják le a zsidóknak tulajdonított testi defektusokat, ám ezek meglétét az európai diaszpóra sajátos történelmi fejlődésének tulajdonítják. Vagyis a zsidó test nem biológia alapon rendelkezik megkülönböztető jegyekkel, hanem – a megfelelő közösségi célok érdekében – alakítható, átformálható entitás. Mint azt Reuveni hangsúlyozza, a Nordau által vizionált ideális zsidó (az „izomzsidó”) eszményén erőteljes nyomot hagyott a német testkultúrának a tornamozgalmon alapuló 19. századi militarista hagyománya. Így a cionista sportegyesületekben a századvég fiataljai voltaképpen apáik emancipációs stratégiájával fordultak szembe. Mert míg a korábbi generációk elsősorban a polgári művelődés átvételében látták az asszimiláció lehetséges útját, addig a századforduló cionistái a fizikai megjelenésben felfedezhető különbségek eltüntetésével nemcsak az egyenrangúságukat, hanem az elkülönültségüket is hangsúlyozták.

Maga a test – hívja fel a figyelmet a németországi zsidó tornaegyletek első világháborúig tartó történetét feldolgozó írásában Daniel Wildmann – éppen a fizikai kiterjedtség, a társadalmi térben való elhelyezhetősége miatt válhatott a 20. század első évtizedében a „zsidó nemzeti otthon” nagyon is tudatosan vállalt előképévé. Hosszabb idő távlatában ugyanakkor a fizikai képességek eltérő kulturális jelentéseit regisztrálhatjuk – legalábbis ez derül ki Sharon Gillerman tanulmányából, aki a húszas években Európa-szerte népszerű erőművész, Siegmund „Zishe” Breibart életének művészi ábrázolásait vizsgálja. A német testfetiszizmusra és a zsidó történelmi elődökre (Bar Kochba, Sámson) egyaránt építő előadóról még életében készült kisregény a *Bildungsroman* sémáinak megfelelően mutatta be, hogyan vált az elszegényedett lengyelországi *shtetl* szülőtte nemzetközileg ismert szórakoztatóipari hírességgé. Egy nem sokkal a halála után íródott forгатókönyv viszont már a növekvő antiszemitizmussal szembeszálló zsidó népi hősként ünnepelte. Ugyanakkor Werner Herzog 2002-es, Breibart életútját a holokauszt perspektívájából megjelenítő filmjében Zishe, aki itt a nagyobb közönségsiker érdekében tagadja zsidó származását, az asszimilációs stratégia kudarcával kénytelen szembesülni: a náci propaganda erősödő befolyását tapasztalva még halála előtt figyelmezteti egykori *shtetl*-jét a vész-korszak közeledtére – s válik e kollektív sorseseemény meg nem értett profétájává.

aspektusból hatalmi játék is: mozgósító eszköz a politikai rezsimek számára, a „politikai idegen” elleni küzdelem megjelenítésére szolgáló közeg; ugyanakkor a befogadás során a közönség a fennálló társadalmi renndhez való viszonyáról fejt ki véleményt. Lásd SUGDEN–TOMLINSON, 2002.

A Breibart körül kialakult s főleg az alsó középosztálybeliek és alacsony státusúak ápolta kultusz rámutat az egész tanulmánykötet másik alapkérdésére is, nevezetesen: milyen szerepet játszott a sportmozgalom a zsidó közösségen belüli társadalmi vagy politikai tagozódás artikulálásában? E könyv elegendő példával szolgál arra, hogy a sportszervezetek az asszimiláció kérdéskörében elfoglalt vélemények szerint szerveződtek, s ennek alapján voltak „cionista”, illetve „liberális” színezetűek. A weimari köztársaság időszakát vizsgálva Jacob Borut arra a megállapításra jut, hogy a különböző ideológiai háttérű klubok közötti verseny tulajdonképpen a társadalmi integráció kérdésében meghasonlott zsidó közösségen belüli együttműködés fenntartását segítette elő.

A brit példát 1900 és 1939 között vizsgáló Tony Collins munkája már árnyalja ezt a hipotézist. Állítása szerint a századforduló előtt még működő kirekesztő mechanizmusokra válaszul alapított sportegyletek kezdetben az angol középosztálybeli mentalitás és életforma elterjesztését célozták, ugyanakkor az alacsonyabb státuscsoportokhoz tartozó zsidók inkább a munkásosztály körében népszerű sportágakban voltak aktívak (labdarúgás, bokszt). Az első világháború után azonban a kép lassanként megváltozott: a társadalmi integráció jeleként elhárultak az adminisztratív akadályok az elől, hogy bárki beléphessen a magasabb presztízsű sportágak (golf, tenisz) üzését kínáló klubokba, ami az addigi populáris sportok üzésében idézett elő visszaesést. Az újonnan alapított szervezetek (különösen a *British Maccabi*) ugyanakkor a megszaporodó antiszemita jelenségekre válaszolva már a zsidó identitást propagálták.

A két világháború közötti Lengyelország zsidó sportélete – ezt Jack Jacobs mutatja be – ugyanakkor másfajta mintázatot követ. Minthogy a tekintélyes számú lengyel zsidóság integrációja és a tömeges középosztályosodás az ismert gazdasági és kulturális körülmények folytán nem volt reális alternatíva, a húszas-harmincas években két sportegylet, a szocialista és anticionista Morgnsthern, valamint acionista, ugyanakkor baloldali orientációjú Gwiazda között zajlott versenyfutás a zsidó fiatalok körében érvényesülő befolyásért. Jacobs arra mutat rá, hogy a két szervezet ideológiai közelsége s a tagság hasonló szociális háttere sem enyhítette a köztük fennálló feszültséget, amelyet a testmozgás eltérő formáival is igyekeztek kifejezésre juttatni: utóbbi a versenysportokat helyezte előtérbe, míg előbbi a tömeges részvételt hangsúlyozva lépett fel az egyéni sztárokat produkáló „burzsoá sportágakkal” szemben.

Az európai összképet vizsgálva tehát azt is megállapíthatjuk, hogy a testkultúrával kapcsolatos eltérő attitűdök (és fogyasztási szokások) kialakításában a politikai orientáció mellett az „osztályhelyzet”, a társadalmi hierarchia(k)ban elfoglalt pozíció is szerepet játszott. Sőt, amint arra Zygmunt Bauman már korábban felhívta a figyelmet, e két mező valójában összekapcsolódik: maga az asszimiláció ugyanis egy jellegzetesen a középosztályhoz köthető vállalkozás volt, amennyiben a már korábban felhalmozott gazdasági tőkét válthatták politikai és társadalmi elismertettséggé. Az alacsonyabb rétegekhez tartozó zsidók számára viszont a diszkrimináció elleni küzdelemben a fennálló státushierarchia elleni lázadást kifejező (baloldali) mozgalmak, szubkultúrák vagy pedig az immáron az etnikai közösségen belüli szolidaritást hangsúlyozó cionizmus jelentettek alternatívát.⁴

⁴ BAUMAN, 1988. 64.

A sportolás a második világháború alatt és azt követően is tevékeny szerepet játszott a zsidó önazonosság megtartásában vagy újratermelésében. Albert Lichtblau a náci rezsim elől a harmincas években Sanghajba menekült zsidók közösségi életében mutatja ki a sport – mindenekelőtt a labdarúgás – jelentőségét a közösségi élet megteremtésében, bár a versengés felszínre hozta az öreg kontinensről hozott feszültségeket is (ilyen volt például a bécsi és a berlini diaszpóra közötti rivalizálás). Philipp Grammes a nyugati megszállási övezetben 1945 után működő, s az egykori koncentrációs lágerrek majd' milliós tömegeit befogadó ideiglenes táborok sportéletét dolgozza fel. Meglátása szerint e hontalanná vált sokaság számára a labdajátékok vagy az atlétika nemcsak értelmes elfoglaltságot jelentett a tábori lét téltelensége közepette, hanem az új, európai otthonától elszakadó és Palesztinába készülő zsidók nemzeti büszkeségének és kompetenciáinak kifejezésére is szolgált.

Karády Viktor és Hadas Miklós tanulmánya a magyar labdarúgás fogantatásától egészen napjainkig követi végig az antiszemita szurkolói diskurzus újratermelődését a futballpálya lelátóin. Elemzésük szerint a sportesemény identitásképző funkciója tekintetében jellegzetes elmozdulás figyelhető meg a 20. század folyamán. A kapitalista társadalmakban a sport bizonyos területeken – mint például a nemzeti csapatok támogatásán keresztül a nemzetállamhoz való lojalitás kifejezésékor – megmutatkozó integratív szerepe mellett a mérkőzés alapvetően a meglévő társadalmi ellentétek, státuskülönbségek, hatalmi viszonyok reprezentálására szolgáló szimbolikus összecsapás. Ezzel szemben a posztmodern fogyasztói, valamint (poszt)szocialista társadalmakban nem a szórakoztató ipar részének tekinthető „produkciónak” van társadalmi jelentősége, hanem maga a szurkolói szubkultúra az, amely új közösségi identitást konstruál, új viselkedési kódokat kínál fel a befogadók számára.⁵

Ez a modell igen jól alkalmazható a két fővárosi topcsapat, az MTK és a Ferencváros vetélkedésére. Az egyaránt a 19. század végén alapított klubok eredetileg két, meglehetősen urbanizált, a többségi társadalomba integrálódni kívánó és ebben egymást konkurensnek tekintő kisebbséget reprezentált: előbbi az asszimiláns zsidó középpolgárságot, utóbbi pedig a németajkú, zömmel kispolgári egzisztenciákat. Rivalizálásuk Budapest térszerkezetére is lefordítható; ugyan mindkét együttes stadionja a Hungária körúton található (ami a név és csapatszín-választásokkal együtt szintén az integrációs stratégiát szimbolizálta), szűkebb pátriájuk etnikai-kulturális összetétele azonban meglehetősen eltért egymástól. S noha, mutatnak rá a szerzők, a következő évtizedekben a csapat vezetői és sportolói gárdáját vizsgálva megállapítható, hogy a kezdeti „zsidó” és „sváb” karakterük erősen meggyengült, a szurkolói diskurzusban továbbra is zsidó csapatként utaltak az MTK-ra, s vele szemben a Fradi a „magyar” kisemberek, a két világháború közötti évek politikai közbeszédében a „keresztények” csapata lett. Az a körülmény azonban, hogy az MTK-val szembeni antiszemita beszédmód túlélte a negyvenes éveket s a rendszerváltás utáni Magyarországon ismét reneszánszát éli, nem a Horthy-korszak társadalmi feszültségeinek újratermelődésére utal, annál is kevésbé, mivel azon rivalizáló rétegek a népirtás, illetve a létező szocializmus társadalom-átalakító vállalkozásainak áldozataivá váltak. Az antiszemitizmus sokkal inkább egy, az eredeti történeti kontextustól elszakadt kulturális kóddá vált a szurkolói szubkultúrában.

⁵ Lásd CRAWFORD, 2004. 6–12.

Egy sajátos kortárs angol szurkolói identitás bemutatásával John Efron érdekes párhuzamot kínál az előbbiekhez. A londoni Tottenham Hotspur egykor az MTK-hoz hasonló támogatói háttérrel indult, bár manapság a rajongók nem származás vagy osztály-specifikus alapon rekrutálódnak. A Spurs szintén megkapta a „zsidó csapat” ragadványnevet, szurkolóit az ellenfél tábora rendszeresen a „Yid” vagy „Yiddo” (a zsidókra használt csúfnév) kifejezésekkel illette. Míg azonban a hazai példában az MTK szimpatizánsok az ellenfél táborában felhangzó antiszemita rigmusokat inzultusnak veszik, a Tottenham szurkolók a hetvenes évektől kezdődően – származásra való tekintet nélkül – egyfajta büszkeséggel vállalják fel a „Yid” elnevezést, ami a csapatrelikviákon, lelátókon viselt ruházaton, transzparenszen is manifesztálódik. A „Yiddo kultúra” azonban – érvel Efron – nem annyira a Spurs hagyományaira vagy a támogatói bázisra való utalásként jelenik meg, sokkal inkább az antiszemita provokációval szembeni, egyébként hatásos diszkurzív stratégia része.

A *Jewish Studies* diszciplináris keretein belül gyakorta felmerülő probléma, hogy – a sportpályákon a századfordulótól kezdve kétségtelenül tapasztalható – antiszemita jelenségek a végpont, a náciizmus és a holokauszt kontextusában értelmeződnek. A könyv elsősorban a vizsgálat térbeli és időbeli határainak kiterjesztésével kívánja elejét venni ennek: noha a közölt tanulmányok tekintélyes része a német és osztrák területeket veszi górcső alá, amint látjuk, a közép-európai régió, az *Endlösung* által érintetlenül hagyott Nagy-Britannia s még a meglehetősen egzotikusnak ható sanghaji zsidó diaszpóra is képviselteti magát. A zsidók politikai emancipációjában és a tömegsport elterjedésében is kulcsszerepet játszó Franciaországról – amely nem mellesleg a 19. század második felében Németország mellett a modern antiszemitizmus egyik fellegvára is volt – azonban egyáltalán nem emlékeznek meg az szerzők.

További problémát jelent, hogy a szerzők egy része mintha kevésbé tartaná szem előtt a sport fentiekben bemutatott komplex kulturális karakterét. Az osztrák sportéletben elterjedő antiszemitizmust deskriptív módon feldolgozó tanulmányában Michael John a politikatörténeti kronológiának megfelelően tárgyalja a zsidók elleni atrocitásokat, számára a sportpályák mindössze egyik terepét jelentették ezeknek az összecsapásoknak. Rudolf Oswald eljárása már ennél szofisztikáltabb, a profi és az amatőr sport náci értelmezését vizsgálva mutatja be, hogyan tudta a rezsim a zsidóellenes ideológiát a sport területére is kiterjeszteni. John Bunzl az egykor Európa-szerte elismert bécsi futballcsapat, a Hakoah történetét állítja kutatásának homlokterébe. Noha kétségtelen, hogy a húszas években a cionista alapállású csapat örvendett a legnagyobb népszerűségnek, a tanulmány csak utalásszerűen foglalkozik a másik fővárosi, de „liberális” klubbal, az Austria Wiennel. Holott – a kötet célkitűzéseinek megfelelően – talán érdekesebb lett volna a különböző szurkolói identitások egymáshoz való viszonyára koncentrálni.

Ám a fenti kritikai megjegyzések legfeljebb árnyalják a tanulmánykötetről kialakult pozitív összképet. A különböző tudományterületekről érkező kutatók által alkalmazott megközelítések sokfélesége ugyan nem teszi egyszerűvé az esetek közötti összehasonlítást és az egyedi példákon túlmutató általános összefüggések kimutatását az európai társadalomfejlődés, a zsidó emancipáció és a tömegsport kulturális jelensége között, ám mindez nem is várható el egy olyan kollektív vállal-

kozástól, amely éppen az adott társadalmi kontextus jelentőségét és az alternatívák egyidejű meglétét hangsúlyozza az identitásválasztás, valamint a társadalmi gyakorlatok elsajátításának kérdésében.

Tolmár Bálint

Felhasznált irodalom és rövidítések

BAUMAN

1988 BAUMAN, Zygmunt: Exit Visas and Entry Tickets: Paradoxes of Jewish Assimilation. *Telos*, 21. (1988) 77. sz. 45-77.

BIRNBAUM-KATZNELSON

2003 BIRNBAUM, Pierre - KATZNELSON, Ira: Emancipation and the Liberal Offer. In: *Paths of Emancipation*. Eds.: BIRNBAUM, Pierre - KATZNELSON, Ira. Princeton, Princeton University Press, 2003. 3-36.

CRAWFORD

2004 CRAWFORD, Garry: *Consuming Sport. Fans, Sport and Culture*. London - New York, Routledge, 2004.

KARÁDY

2000 KARÁDY Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, Új Mandátum, 2000.

SUGDEN-TOMLINSON

2002 SUGDEN, John - TOMLINSON, Alan: Theory and Method for a Critical Sociology of Sport. In: *Power Games. A Critical Sociology of Sport*. Eds.: SUGDEN, John - TOMLINSON, Alan. London - New York, Routledge, 2002. 3-22.

Önmagába zárt világ?

Sporttörténet-írás az Egyesült Államokban és Magyarországon

Gerald R. Gems, Linda J. Borish, Gertrud Pfister: *Sports in American History. From Colonization to Globalization. Champaign, Human Kinetics, 2008. xi+371.*

Takács Ferenc: *Budapest sporttörténete 1873–2000. Budapest, Fővárosi Önkormányzat, Sport Ügyosztály, 2009. 499.*

A SPORT aligha vizsgálható önmagában, „nem egy magába záródó univerzum”,¹ a testmozgás, a sporttevékenység szoros összefüggésben áll a társadalom más jelenségeivel. A kulturális és a vallási identitás, a társadalmi státusz és a nem szerepek nagyban befolyásolják az emberek sporthoz való viszonyát. A 20. század utolsó negyedével kezdődően az Egyesült Államokban a sport társadalomtudományos kutatása terén mélyreható változások történtek. A sporttörténet az amerikai egyetemek számos fakultásán szerves része lett a tananyagnak, az olvasmányjegyzékeknek. A sport társadalomtörténeti szempontú vizsgálata teret nyert a felsőoktatásban, s a térhódítást mi sem szemlélteti jobban, mint az a tény, hogy igény mutatkozott egy összefoglaló sporttörténeti tankönyv megjelentetésére.

Gerald R. Gems, Linda J. Borish és Gertrud Pfister tankönyvét a sportszociológia és a sporttörténet iránt érdeklődő olvasók fokozott kíváncsisággal vehetik kézbe, hiszen mint azt a cím is sugallja, nem egyszerűen narratív sporttörténelemről van szó, hanem a sport társadalomtörténetben betöltött szerepének elemzéséről. Mi volt a sport funkciója a különböző korszakokban, milyen társadalmi környezetben terjedtek el a különböző sportágak, miért alakult máshogy az amerikai sportok története, mint az európai sportágaké – a három szerző többek között ezekre az érdekesítő kérdésekre kíván minél alaposabb válaszokat adni.

A könyv időrendi sorrendben, kilenc fejezetre tagolva ismerteti az amerikai sport történetét a 15. századtól egészen napjainkig, a globalizáció koráig. Az egyes fejezetek elején rövid felsorolásokat találunk, melyek összegzik a tartalmat, és a felvetett problémákról tájékoztatják az olvasót. A politikátörténet eseményeivel történő egybevetést az egyes oldalak szélén elhelyezett, kronológiai adatokat tartalmazó sávok segítik. A fejezetek végén rövid összefoglalással és a tanultak elmélyítését segítő kérdésekkel találkozunk. A kötet páratlanul gazdag szöveges és képi forrásokban, melyek megfelelően támasztják alá vagy egészítik ki a szöveg mondanivalóját. A különböző korszakok fontos személyiségeinek, teoretikusainak munkásságát kiemelt bekezdésekben dolgozták fel a szerzők.

A könyv értékét növeli, hogy nem szorítkozik szigorúan az Egyesült Államok történetére, s akkor sem mulasztja el bemutatni a világ más részein bekövetkező változásokat, ha azok nem állnak szoros összefüggésben az amerikai sporttörténe-

¹ BOURDIEU, 2002. 5.

lemmel. A mű teljességre törekszik a társadalmi háttér bemutatásakor is, számba veszi az iparosodás, a politika, a tudományos fejlődés és a vallások a testmozgás különböző formáinak megítélésére gyakorolt hatását. A könyv társadalomtörténeti irányultságát jelzi az is, hogy a szerzők – ahogy azt az előszóban kiemelik – részletesen foglalkoznak a női sportokkal, illetve az afroamerikaiak sporttevékenységének elemzésével is, igyekeznek tehát a társadalmi kontextust a legtágabban értelmezni, a sokszor tapasztalható férfiközpontú szemléletet meghaladni.

A szerzőhármás könyvének rendkívül extenzív jellege maga után von némi aránytalanságot is. Részletesen kifejti például a puritánok és a nem puritánok közötti társadalmi ellentéteket. Ez az aprólékos leírás jogos és kívánatos, hiszen minden vallásos csoportnak mások voltak az elvárásai, erkölcssei, és a különbségek elkerülhetetlen vallási-morális feszültségeket szítottak az együttélés során a sportban is. (Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a kálvini tanok legbuzgóbb híveiként a puritánok mélyen megvetették és elutasították az erőszakos sportokat.)

Ugyanakkor némi hiányérzete támadhat az olvasónak, ha például a legújabbkori sporttal összefüggésbe hozható agresszió iránt érdeklődik: meg kell elégednünk a sportolók és szurkolók által elkövetett, köztudomású tettek felsorolásával, hiányzik a részletesebb, elmélyültebb társadalomtörténeti, szociológiai elemzés. A szerzők megemlítik ugyan, hogy a férfiaság fitogtatása, „rituális” cselekményként értelmezhető,² vagy utalás történik a legújabb, agresszióval kapcsolatos pszichológiai kutatásokra, de a lehetséges okokra nem derül fény (noha például a hatodik fejezetben részletes leírást kapunk a vallási-etnikai alapon szerveződő *gangek* konfliktusairól). A könyv nem foglalkozik átfogóan a modern férfiaság kifejeződésének problémájával, és nem elemzi ezt a kérdést a sporttörténet szemszögéből.³ Bár az agresszió megjelenése a sportokban számos okra visszavezethető, a kötet túlnyomórészt csak a makrotársadalmi összefüggéseket vizsgálja.

A könyv természetesen nem térhet ki mindenre, elsődleges célja inkább az, hogy hiteles, sokszínű, az amerikai sporttörténetet és sportszociológiát összefoglaló útmutatót adjon az olvasó kezébe. A kötet – tartalmát tekintve – ennek a célnak megfelel, az igényes kivitelezésű, jól felépített könyvhöz azonban sajnos gondatlanul összeállított bibliográfiát csatoltak. Az irodalomjegyzék bőséges ugyan, de nem könnyíti meg a témában való tájékozódást, a szakirodalom és a források ugyanis „ömlesztve” sorakoznak a mű végén. Célszerűbb – és az útmutatás igényének sokkal inkább megfelelő – lett volna volna egy tematikusan csoportosított bibliográfia, vagy megfelelő megoldás lehetett volna az is, ha a fejezetek végére kerül a vonatkozó irodalom, jelenlegi formájában azonban a bibliográfia kaotikus, átláthatatlan.

Az említett hiányosságoktól eltekintve a *Sports in American History* egy remekül megszerkesztett, adatgazdag összefoglaló. Érdekes és szórakoztató olvasmány azok számára is, akik csak kevéssé érdeklődnek a sportok iránt, mindenekelőtt azonban példaértékű, inspiráló vállalkozás lehet a sportszociológia, illetve a sporttörténet magyar művelői számára is.

² Eric Dunning mutatott rá arra, hogy Angliában közvetlenül a sportok „modernizációja” előtt a *rugby* miként vált a férfiaság kifejezőeszközzé azon társadalmi rétegek számára, melyek férfi-tagjai leginkább veszélyeztetettnék érezték státuszukat az egyenjogúságra törekvő nőkkel szemben. DUNNING, 2002. 140–153.

³ A témát illetően lásd például HADAS, 2003.; HADAS, 2009.; MESSNER, 1995.

A magyar sporttörténet-írás ugyanis sajnos nem dicsekedhet hasonló eredményekkel. Siklóssy László háromkötetes munkája, *A magyar sport ezer éve* a két világháború között született, és felöleli a magyar sport „őskorától” az 1896-ig terjedő időszak történetét.⁴ A nagy volumenű alkotásban a szerző igyekszik pontosan körülhatárolni a vizsgálandó tárgyát, forrásait, és számba veszi a kutatás nehézségeit is. Már ekkor megfogalmazódott az a probléma, amely maig elkíséri a magyar sporttörténet-írást: a források között a sajtótermékek és az egyesületi jelentések túlnyomó többséget képviselnek, rendkívül kevés összefoglaló jellegű könyv született e tárgyban.⁵ A következő nagy sporttörténeti szintézisre csaknem fél évszázadot kellett várni. 1977-ben jelent meg Földes Éva, Kun László és Kutassi László könyve, *A magyar testnevelés és sport története*.⁶ Ez a kötet formájában, felépítésében megfelel a legkomolyabb tudományos elvárásoknak is, ám értelemszerűen az elemzések, értékelések a korszak politikai rendszerének ideológiáját és szemléletmódját tükrözik, például felnagyítják a Tanácsköztársaság sportpolitikai szerepét. Emellett a szerzőknek meg kellett teremteniük a Magyarországon egyébiránt nem létező, vagy legalábbis jelentőségében elhanyagolható magyar munkássport-mozgalmat s annak történetét.

A hazai sport története 2009-ben lett újabb kötettel gazdagabb Takács Ferenc jóvoltából, aki a magyar főváros sportéletét mutatja be Óbuda, Buda és Pest egyesítésének évétől az ezredfordulóig. A csaknem ötszáz oldalas könyvet felütve azonnal szembetűnik a szokatlanul nagy betűméret, mely sajnos kényelmetlenné teszi az olvasást. Ha a tartalomjegyzékhez lapozunk, láthatjuk, hogy a tanulmányozott időszak első és az utolsó évtizedét kivéve a fejezetek az egyes évek eseményeit mutatják be, és kronológiai sorrendben követik egymást. Az olvasó hiányolhatja a korszakolást, nem rajzolódik ki egyértelműen semmilyen, hosszabb időtartamot átölelő változás, folyamat, emellett ez a forma kevésbé alkalmas arra, hogy felkeltse érdeklődésünket a téma iránt. A felosztás érvényességét kérdőjelezi meg az is, hogy a fejezetek többnyire rövidek, terjedelmük kettő és tíz oldal között váltakozik. A kutatás céljairól, módszertani eszközeiről, historiográfiai beágyazottságáról sem kapunk felvilágosítást, sajnos sem előszó, sem utószó nem tartozik a könyvhöz: a tartalomjegyzék után azonnal következik az első fejezet, majd a 499. oldalon a szöveg hirtelen véget ér.

Takács Ferenc könyve, tartalmát tekintve talán túlságosan is adatgazdagnak mondható. Rendkívül sok adalékot, érdekes információt közöl, ennél azonban sajnos nem megy tovább: egyértelműen a sportesemények felsorolására szorítkozik, értékelésekkel elszórtan, elemzésekkel egyáltalán nem találkozhatunk. A képanyag mennyisége és minősége megfelelő, ám a magyarázó képaláírásokban nem bővelkedik a kötet, a szerző sem foglalkozik a képi forrásokkal, ezáltal azok nem integrálódnak a szöveg mondanivalójába, csupán esztétikai szerepet töltenek be. Az egész könyv tulajdonképpen azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy a szerző nem tudott kilépni az „almanach-hagyományból”: a kötet olyan, mintha a budapesti sportegyesületek jubileumi kiadványainak hosszú füzére lenne.

⁴ SIKLÓSSY, 1929.

⁵ SIKLÓSSY, 1929. 16.

⁶ FÖLDES–KUN–KUTASSI, 1977.

Az írás stílusát tekintve könnyednek mondható, helyenként talán túlságosan is felszínes, és az idézetek forrásai sincsenek egyértelműen megjelölve, ezért az olvasó soha nem tudhatja pontosan, hogy éppen ki beszél. Az olvasást a nevek egységes használatának hiánya is megnehezíti. A szerző a politikatörténet és a sporttörténet eseményeinek összekapcsolásában sem mindig következetes. A háború közvetlenül érzékelhető hatásaira, a kommunista diktatúra új szervezeti törekvéseire ugyan röviden utal, de nem olvashatunk számos más, jelentős eseményről, melyek a sportintézményekre, sporttevékenységre nézve fontos következményekkel jártak.

A könyv adatgazdagságát az olvasó névmutató, tárgymutató, irodalomjegyzék és jobb tartalomjegyzék hiányában sajnos nem tudja hatékonyan kihasználni, így a mű tagadhatatlan értékei háttérbe szorulnak. Sajnálatos, hogy a magyar történettudomány továbbra is nélkülöz egy releváns, jól strukturált, a testmozgás társadalmi beágyazottságát szem előtt tartó sporttörténeti összefoglalót, mellyel „megnyílhatna” a magyar sport „magába záródó univerzuma”.

Varga András

Felhasznált irodalom és rövidítések

BOURDIEU

2002 BOURDIEU, Pierre: Javaslat a sportszociológia programjára. Ford.: Czoch Gábor – Granasztói Péter. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 5–14.

DUNNING

2002 DUNNING, Eric: A sport mint férfiaknak fenntartott terület. Ford.: Lengvári István. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 140–153.

FÖLDES-KUN-KUTASSI

1977 FÖLDES Éva – KUN László – KUTASSI László: *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest, Sport, 1977.

HADAS

2003 HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon, 2003.

2009 HADAS Miklós: *A maskulinitás társadalmi konstrukciói és reprezentációi*. 2009. (Doktori értekezés; Magyar Tudományos Akadémia)

MESSNER

1995 MESSNER, Michael A.: *Power at Play. Sports and the Problem of Masculinity*. Boston, Beacon, 1995.

SIKLÓSSY

1929 SIKLÓSSY László: *A magyar sport ezer éve. III. A modern sportélet előkészítése 1875–1896*. Budapest, Országos Testnevelési Tanács, 1929.

Abstracts

Norbert Elias: An Essay on Sport and Violence

Fox hunting provides an interesting case-study for a model which is often referred to as the civilizing process. The rules of fox hunting developed from the 18th century in a way that restricted the use of violence. For example, the hunters, since the eighteenth century, were unarmed and were not allowed to kill foxes directly, only by the hounds, their proxies. The development of these less violent forms of hunting took place in accordance with the parliamentarization of political conflicts. As the violence, which characterized the English society in the 17th century began to decrease, a more civilized ruling class began to emerge. This ruling class developed less violent ways of behavior both in aspects of politics and of leisure. The essay also claims that through sport and leisure activities we can feel pleasurable tension-excitement that balances the boredom of life.

László András Magyar: The Physiognomy of Physiognomy

By outlining the European history of the physiognomy, the article attempts to define the main types and forms of this special science. Physiognomy evolved in the Renaissance from a merely empirical and simple science into a sophisticated structure built upon the principles of ancient Greek natural philosophy and of medical characterology. In spite of its philosophical-theological consequences and its determinism, physiognomy in the Middle Ages survived and was maintained as independent from Christian theology. From the 14th–15th century, as a result of the renewal of antique sciences, astrological and characterological physiognomy became to flourish, and even contemporary art and literature were deeply influenced by physiognomical theories. From the end of the 18th century, physiognomy was ramified into three different branches: the medical, constitutional or psychosomatic physiognomy of Antoine-Joseph Pernety, which was followed by Gall, Baumgaertner, Carus, and later by the racial hygienists; the psychological physiognomy of Johann Caspar Lavater surviving today in the so-called *Ausdruckspsychologie*; the popular physiognomies printed and widely distributed during the last centuries. This study tries to prove that physiognomy was always influenced and determined by two different ways of thinking, by magical thinking based on sympathies-antipathies, correlations, analogies and, at the same time, by an empirical-rational way of thinking based on etiology and teleology. The essay emphasizes that physiognomy actually never constituted a homogeneous system: its shapes, forms, aims and meanings were showing marked differences in the course of time. So we cannot speak about a single “physiognomy”, but only about a series of different ones. The study concludes that the astonishing vital force of this science could be explained by its mixed nature and its close connections with the ancient but stubbornly surviving magical-analogical way of thinking influenced by our desires and instincts.

Ilona Bodnár: The Beginnings of the Professionalization of the Coaching Occupation in Hungary

The paper, using Gutmann's theory, examines the professionalization of the coaching occupation over a period of fifty years starting by the end of the 19th century. Through a review and analysis of authentic literature of this epoch, the purpose of this article is to explain how the coaching profession was formulated, and to identify the sociological connections that characterized the professionalization of coaches in Hungary, a country outside of Anglo-Saxon cultural and linguistic boundaries, but one that exhibited significant sporting power in the past. Since sport during the 20th century became increasingly globalized, this review of the coaching profession will also consider trends in other countries, especially those related to the formulation of the profession in a way that transcended particular territories and boundaries. Accordingly, this study has an international focus.

Gábor Papp: Törekvés, Egyetértés, Testvériség. An Attempt to Analyze the Relationship Between Sport and Power

The essay attempts to demonstrate the mechanisms of the relationship between sport and power through a case-study, the genealogy of the railway sports clubs in Hungary. First, it focuses on the determining circumstances of the birth of the railway sport during the last turn of the 19th century. On the one hand, it takes into consideration those structures that determined and made the given formation of the railway sport possible. On the other hand, it focuses on the techniques which made control and subjection for the individuals acceptable. According to our model, the railway sport in the first half of the 20th century evolved from the interactions of the macrostrategies of the dual power (political and railway management) willing to control and influence the employers and the microstrategies of those workers who wanted to do sports. In the beginning, the railway sports clubs were established by workers and gradually they became the means of power, as it was the railway management which first recognized and exploited the opportunity to create healthy and loyal employers. After 1920 the high politics did the same in arranging home-defense and leisure time activities. By surveying the microstrategies, the analysis reveals that the primary aim of the railway workers was to spend their free time sporting in an enjoyable way. Later sport was more often used as a means of promotion and getting higher wages.

Miklós Hadas: Olympic Games and Globalization

The article tries to formulate statements about the tendencies of change of a globalizing world on the basis of the 120 years history of modern Olympic games. Surmising that international sport contests not only represent social changes, but also generate them. According to this line of argument, the results of Olympic games signify (i.e. generate) the long term process in which the exclusivity of Western discourses and representations are, along with the dominant position of the Western world itself, questioned. First, on the basis of the distribution of Olympic gold medals, three phases can be discerned in the history of changes in the international

field of sport power. With the help of three examples, the article examines how successes in sport can serve as a tool for symbolic overinvestment (that is the so-called David-effect) for nations or groups of nations. Furthermore, emphasizing the attitudes during sporting, this study elaborates on the major elements of women's participation in Olympic games. The analysis also outlines the major consequence of the institutionalization of the working of spectacular sports internationally, the process of hybridization and relativization of globalizing relations and meaning.

Péter Szegedi: Field of Football. An Attempt to Model the Hungarian Football before 1945 from Historical and Sociological Aspects

As a team sport, football provides a great opportunity to experience collective identities. Adopting Bourdieu's field theory, the essay claims that the soaring popularity of football in Hungary towards the end of the 19th century was due to the symbolic content the game offered. As the bases of the sports clubs were clearly identifiable social groups, therefore, their conflicts depicted social oppositions. The study depicts the organization of the field of football, the characteristic features and types of the conflicts, and the changes of them as well.

Miklós Zeidler: Book of Hundreds. Hungary's Most Popular Athletes in 1927

The study is based on the research of a previously never examined source, one of the earliest public opinion researches in Hungary. In 1927 the newspaper *Nemzeti Sport* launched a popularity contest about athletes, then – in the next three weeks – published the readers' votes. Finally, they published the *Book of Hundreds* containing the short biographies of the most popular athletes. The study presents the social conditions (place of birth, sex, occupation, sports club membership), the national and international achievements in sports of the winning athletes, and in addition, the ranking of the sport clubs and the different sports according to the voting. The paper also discusses the reasons of popularity, the interaction of the prestige of sport clubs, athletes and different kinds of sport, and provides a description of the behavior of the sport-loving people taking part in the voting, as well as that of the organized fans.

Daniel Wildmann: There are no "Aryans" without "Jews". The Construction of the Desirable Male Body in the Third Reich

Which body was desirable in the Third Reich and which one is not? How is the desired body constructed and depicted? The essay surveys the answers to these questions on the basis of visual and written sources of the era. Leni Riefenstahl's film, *Olympia* and the 1936 Berlin Olympic Games stand in the centre of the essay. The study offers an account on the ways of presenting the male Aryan body as ideal. It also recounts how it was constructed around an image that was – although invisible in *Olympia* – present in its absence: namely, the image of the Jewish body.

György Majtényi: Czibor, Bozsik, Puskás. Football and Social Legitimization in the 1950s

The relations of contemporary elite to the masses is well illustrated by the symbiosis between party leaders and football players. Every regime has the elemental interest to become acceptable for the people. Thus, even dictatorial regimes seek some sort of legitimization. Politicians rising to power strive to justify their authority with peculiar tools, in order to gain public support for themselves. As sports – and football in particular – was a national issue in Hungary since the beginning of the 20th century, communist party-leaders attempted to gain support through the patronage of football clubs and players. This essay argues that the paternalistic exchange between political decision-makers and sportsmen served as a model for the ideal relationship between the elite and the masses in the communist mindset of the 1950s.

Péter Fodor: Replay. The Literary Memory of Bern Final

The paper seeks to find out how Hungarian literary texts are related to the extended web of texts which recount the story, and thus preserve the memory, of the Golden Team, the West German team and the 1954 World Cup. Among other pieces, the poem of Lőrinc Szabó, *Vereség után* is analyzed, focusing on the sense-relations attributed to this key event of Hungarian football, through the poesy. Besides this post-modern piece, which actualizes the topic of romantics, the paper also surveys the Bern-apocrypha of Péter Esterházy and László Darvasi, which trick the reader by a retro-active rewriting of then events.

Tibor Takács: Is There a Reason for Panicking? The Fradi, the Secret Police and the Media at the Beginning of the 1960s

The paper tries to answer whether the riots following a football match in 1964 caused moral panic. According to the article, the secret police tried to depict the events as the peak of a serious political and social problem of football fields, which was typical of FTC-matches, and therefore, portray the behavior of Fradi-fans as a threat to the accepted set of values of the society. The incitement of moral panicking, however, was not followed by a phase of social answer and “problem-oriented” countermeasures from the controlling institutions of society. For the media and the institutions executing direct control over the media did not consent to panic mongering. The Kádár system, which strove to depoliticize society, apparently did not wish to launch such a campaign. Therefore, the question remained a problem of police and sport organizing.

Áron Nagy-Csere: Offside in Historical Reading. Guide for Historians with Answer Key

This study presents the process of interpretation of a perplexing document which reports about a football match played in the lowest class of the Hungarian league in Sztálinváros in 1955. The purpose of this essay is to demonstrate the practice which

is likely known and used by every historian but none of them reveals: how does the incomprehensible become comprehensible, how does a text become a source, how does the remains of the past become history. It attempts to make an account of the different ways and methods used by historians, which help to interpret the text narrating the clash between the Sztálinvárosi Dózsa and the Technikum, and he finally comes up with the interpretation of the “average historian”.

Szerzőinkhez!

A *Sic Itur ad Astra* szerkesztői a folyóiratban publikálni szándékozó szerzőktől a következőket kérik:

1. Kéziratleadás:

- A publikálni kívánt munkát **e-mailben**, csatolt fájlként juttassák el a szerkesztőséghez.
- A dolgozatot a következőképpen szerkesszék: használjanak Times New Roman CE betűtípust, 12-es betűméretet, másfeles sortávolságot, de ne használjanak tabulátorokat, oldaltöréseket, sorkihagyásokat és a szöveget balra zárva juttassák el hozzánk.
- Az idézeteket kurziválják.
- Az évszázadokat arab számmal jelöljék.

2. Jegyzetelés:

- A dolgozatban ún. szerző-évszám lábjegyzetelést alkalmazzanak folyamatos számozással, vagyis a lábjegyzetekben csak a hivatkozott mű szerzőjének vezetékeve és a mű keletkezésének időpontja, valamint – ha nem a teljes munkára hivatkozunk – a felhasznált szöveg oldalszáma jelenjék meg. E rövidítések feloldását a munka végére elhelyezett irodalomjegyzék tartalmazza.

pl.: Ránki, 1981. 55.

- Ha a szerző neve nem ismert, alkalmazza az N. N. (nomen nescio, azaz nevét nem tudom) rövidítést. Ha a hivatkozott mű kiadásának ideje ismeretlen, akkor az é. n. (évszám nélkül) rövidítést használja.

pl.: N. N., é. n. 116.

- Ha valamely adat magából a hivatkozott műből nem derül ki, de máshonnan pótolni lehet, akkor szögletes zárójelbe kerüljön.

pl.: Szabó, [1941]. 89.

- Az oldalszám után ne tegyen „o.” vagy „p.” betűt.
- E szabályok alól kivételt jelentenek a levéltári források, amelyekre a következőképpen hivatkozunk a lábjegyzetekben:
A forrás címe [levél esetén: X levele Y-nak (Keltezés helye, időpontja.)], a forrást őrző levéltár neve [többszöri előfordulás esetén rövidítve] és a forrás levéltári jelzete.

3. Irodalomjegyzék

- Arra kérjük szerzőinket, hogy ne a már folyóiratunkban megjelent tanulmányok bibliográfiáinak formátumát igyekezzenek utánozni, hanem az itt leírt módon járjanak el, mert ezzel könnyítik meg a szerkesztési munkát. Ne használjanak tehát kiskapitális betűket, tabulátorokat stb.
- A keresztnéveket ne rövidítsék, kivéve azoknál a szerzőknél (például E. H. Carr), akik azt maguk sem tüntetik fel munkáikon.
- Ha van ilyen, jelöljék meg a munka fordítóját is.
- A „szerk.” (szerkesztette) rövidítést mindig az adott mű nyelvén adják meg. Pl. angol szöveg esetén: ed.
- Amennyiben valamely adat nincs feltüntetve a felhasznált munkán, a szerzők használják a h. n. (helymegjelölés nélkül), é. n. (évszám nélkül), k. n. (kiadó nélkül), N. N. (nomen nescio) rövidítéseket a hiány jelzésére.
- Ha valamely adat magából a hivatkozott műből nem derül ki, de máshonnan pótolni lehet, akkor szögletes zárójelbe kerüljön.
- A bibliográfiában a források ne váljanak külön a szakirodalomtól.

a, hivatkozás szerző munkájára

Szerző vezetékneve

Kiadási év Szerző(k): *A könyv címe*. Kötet száma. Ford.: Fordító neve. Kiadás száma. Kiadás helye(i), kiadó(k), kiadási év. (*Sorozatszám, sorozati szám*)

pl.: **Braudel**

2003 Braudel, Fernand: *Franciaország identitása. A tér és a történelem*. I. kötet. Ford.: Mihancsik Zsófia. Budapest, Helikon, 2003.

Szabó-Tonk

1992 Szabó Miklós – Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1992. (*Fontes rerum scholasticarum, 4.*)

b, hivatkozás szerkesztő által összeállított munkára

Szerkesztő vezetékneve

Kiadási év *A könyv címe*. Szerk.: Név. Ford: Fordító neve. Kiadás száma. Kiadás helye, kiadó, kiadási év. (*Sorozatszám, sorozati szám*)

pl.: **Mezey**

2003 *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk.: Mezey Barna. 5. kiad. Budapest, Osiris, 2003. (*Osiris tankönyvek*)

c, hivatkozás tanulmánykötetben megjelent írásra

Vezetéknév

Kiadási év A tanulmány szerzője: A tanulmány címe. Ford.: Fordító neve. In: *A tanulmánykötet címe*. Szerk.: A szerkesztő neve. Kiadás száma. Kiadás helye, kiadó, kiadás éve. (*Sorozatszím, sorozati szám.*) Oldalszám.

pl.: **Mályusz**

1932 Mályusz Elemér: A népiség története. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk.: Hóman Bálint. 2. kiad. Budapest, Magyar Szemle, 1932. (*Magyar Szemle könyvei, 3.*) 237–268.

d, hivatkozás folyóiratban megjelenő tanulmányra

Vezetéknév

Megjelenési év Szerző: A tanulmány címe. Ford.: Fordító neve. In: *A folyóirat címe, Évfolyam*. (Megjelenési év) Szám. Oldalszám.

pl.: **White**

2001 White, Hayden: A történelem poétikája. Ford.: Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor. In: *Aetas*, 16. (2001) 1. sz. 134–164.

e, hivatkozás napilapban megjelenő cikke

Vezetéknév

Megjelenés éve Szerző: A cikk címe. Ford.: Fordító neve. In: *A napilap címe, Évfolyam*. (Megjelenési dátum) Szám. Oldalszám.

pl.: **Csapody**

1999 Csapody Tamás: Alezredes a fegyelmi bírák előtt. In: *Magyar Hírlap*, 32. (1999. január 28.) 23. sz. 7.

f, hivatkozás világhálós tartalmakra

Vezetéknév

Szerző: *Cím*. Ford.: Fordító neve. [URL cím szóköz] Megtekintés időpontja.

pl.: (a példaként megadott oldalon további információk lelhetők nemcsak a világhálós hivatkozásokra vonatkozóan):

Page

Page, Melvin E.: *A Brief Citation Guide for Internet Sources in History and the Humanities*. [<http://www.h-net.org/about/citation>] 2006. december 16.

Szerzőink

Bodnár Ilona

2001-ben végzett az ELTE szociológia szakán. Jelenleg a Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar Könyvtárának munkatársa.

Bolgár Dániel

2005-ben végzett az ELTE BTK történelem szakán, majd 2008-ban abszolválta az ELTE BTK Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Programját. Jelenleg az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének tanársegéde.

Czirók András

2008-ban végzett az ELTE német és történelem szakán. Középiskolai tanárként dolgozik.

Eisen, George

A University of Massachusetts (Amherst) történelem és antropológia szakán szerzett diplomát. Doktori fokozatait a University of Maryland doktori iskolájában (történelem, 1979) és az ELTE-n (szociálpszichológia, 1990) szerezte. Jelenleg a rochesteri Nazareth College tanára és ugyanitt a Center for International Education ügyvezető igazgatója.

Elias, Norbert

Szociológus, leghíresebb munkája *A civilizáció folyamata*. Az elsők között foglalkozott sportszociológiával, ő alapította a leicesteri egyetem sporttudományi tanszékét.

Fodor Péter

A Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-történelem szakán végzett 1999-ben. Doktori értekezését 2007-ben védte meg. Jelenleg a Debreceni Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének adjunktusa.

Hadas Miklós

1982-ben végzett az ELTE szociológia szakán, PhD-tanulmányait 1984–1985-ben Párizsban folytatta. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Tanszékének tanára.

Magyar László András

1981-ben végzett az ELTE latin-magyar tanár-szakán. Jelenleg a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgató-helyettese.

Majtényi György

Az ELTÉ-n végzett, történelem–magyar–muzeológia szakon. 2004-ben ugyanott a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Programban szerzett PhD-fokozatot. A Magyar Országos Levéltár főosztályvezetője, az Eszterházy Károly Főiskola docense.

Nagy-Csere Áron

Az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájának Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Programjában szerzett abszolutóriumot 2009-ben. 2005 óta az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának levéltárosa.

Oláh Anna

Az ELTE BTK magyar-történelem szakos hallgatója.

Papp Gábor

A Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi kapcsolatok és szociológia szakirányain, illetve az ELTE BTK történelem szakán végzett 2005-ben. 2008-ban abszolválta az ELTE BTK Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Programját.

Szegedi Péter

1998-ban végzett az ELTE TÁTK szociológia szakán. Doktori értekezését 2006-ban védte meg a Budapesti Corvinus Egyetemen.

Szegő János

Szerkesztő, kritikus. A PPKE BTK esztétika-magyar szakán végzett. A *Litera.hu* irodalmi portál szerkesztője.

Takács Tibor

1997-ben végzett a debreceni egyetemen, történelem szakon. Doktori értekezését ugyanitt védte meg 2005-ben. Jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának levéltárosa.

Tolmár Bálint

Az ELTE BTK történelem szakán szerzett diplomát 2010-ben. Jelenleg a Közép-európai Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

Varga András

Az ELTE BTK egyiptológia-történelem szakos hallgatója.

Wildmann, Daniel

1997-ben végzett a zürichi egyetem történelem szakán. Doktori fokozatát 2008-ban szerezte meg a bázeli egyetemen. A londoni University of Queen Mary tanára.

Zeidler Miklós

Az ELTE BTK történelem szakán és a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem nemzetközi kapcsolatok szakán szerzett diplomát 1994-ben. Az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájának Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programján doktorált 2002-ben, jelenleg az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék adjunktusa.